

KB

10.968/1/2

BABITS MIHÁLY

TIMÁR VIRGIL

FIA

OSZK

BABITS
MIHÁLY
REGÉNYEI
II.

TIMÁR
VIRGIL
FIA

BABITS MIHÁLY
TIMÁR VIRGIL FIA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BABITS MIHÁLY MŰVEINEK KRITIKAI KIADÁSA
REGÉNYEI

Szerkeszti: SIPOS LAJOS

- I. Babits Mihály: A gólyakalifa. Sajtó alá rendezte Éder Zoltán. Kártyavár. Sajtó alá rendezte a Babits Kutatócsoport. Budapest, Historia Litteraria Alapítvány–Korona kiadó, 1997.
- II. Babits Mihály: Timár Virgil fia. Sajtó alá rendezte Sipos Lajos. Magyar Könyvklub, 2001.
- III. Babits Mihály: Elza pilóta. Sajtó alá rendezte Buda Attila. Megj. előtt.
- IV. Babits Mihály: Halálfiái. Sajtó alá rendezte: Némediné Kiss Adrienn, Szántó Gábor, T. Somogyi Magda. Megj. előtt.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BABITS MIHÁLY

TIMÁR VIRGIL FIA

Sajtó alá rendezte

SIPOS LAJOS

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MAGYAR KÖNYVKLUB

Készült az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén

Lektorálta
KENYERES ZOLTÁN

Borító- és kötésterv
BANGA FERENC

A címlapon a bajai Városháza 1904-ben
készült fényképe látható

A könyv elkészítését és megjelenését támogatta
Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Projekt
Magyar Könyv Alapítvány
Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA)

Nemzeti Kulturális Alapprogram

- © Babits Mihály jogörököse
- © Babits Kutatócsoport
- © Sipos Lajos

KB10.968

2002

Magyar Könyvklub, Budapest, 2001
Felelős kiadó Révai Gábor,
a Magyar Könyvklub igazgatója
Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomta a Prime Rate Kft.
Felelős vezető Tomcsányi Péter ügyvezető igazgató
ISBN 963 547 529 2
KÖ-PRINT Nyomdaipari Kft., Budapest – 2001-270

*A regény itt közölt szövege az 1937-es
Athenaeum-kiadás szövegével egyezik meg.
Minden attól való eltérés indoklása a jegyzetekben
megtalálható.*

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ RÉSZ.

Ebéd a sóti ciszterciták refektóriumában. A feketekötényes, feherruhás papok együtt esznek a hosszú asztalnál.

Milyen kellemes hely! A tisztára meszelt falak nyugodt, nehéz bolthajtásokban borulnak a boldog evőkre. Csend van, még a levesnél tartanak; csak a mély, mély ablakfülkékben zümmög néhány dongó. Rézsut besüt a nap. Az inas halkán viszi ki a nagy levesestálat. Az első éhséget hamar elverik, az iskola vesződéségtől még elborult paparcok lassan kiderülnek. Még a régi, nagy vasfeszület Krisztusa is könnyebbülve nyújtózik a falon.

Dr. Horvát Vince, házfőnök-igazgató – atyai szemű, gyermekképpű, ezüstöshajú úr – habozó tekintettel néz végig a rendtársak során. Tudja, hogy amit mondania kell, kényelmetlen lesz a professzor urak füleinek. Galambszívű ember létére a legjobb pillanatot lesi.

A pillanat itt van. Az inas épen a somlaiból töltött, a főurak az új szakácsnét dícsérik, a hitoktató, Szádi Márk, csontos, sovány ember, megfeledkezve gyomor bajáról, enni mert valamely fogásból. Vigan hangzik a Lesinszky Ipoly, vastag történettanár, szokott csámcsogása, füle mögött furcsán táncol az áll alá kötött szalvéta két csücske, mint fantasztikus, fehér számárfülek. A földrajz tanára, a világias érzelmű Szoboszlai Timót, a Budapesti Hirlapba temetkezik, mintha vendéglőben enne s nem is ismerné a többieket...

Lentebb ül, szerényen, a tiszteletreméltó Timár Virgil. A házfőnök szeretettel nyugtatja meg szemét a legjobb tanár, az igazi szerzetes becsületes arcán. Az alsó tábla már csupa hívekből áll. A kis Bogár Szaniszló, a legfiatalabb, még lelkes pedagóg, most is valami iskolai incidenset tárgyal. A civilek végre, a rajztanár és a tornatanár, a rend alkalmazottai, mindig kész szolgálja a felsőségek...

– Megint leirat a minisztériumból – kezdte a direktor. A szavak oly valószínűtlenül csengtek a fehér, klastromi bolthajtások alatt, a joviólis, kedves arcok közt: Leirat a minisztériumból! Régi barátok, akiknek szelleme még mindig itt kóvályog, s szereti nézni látatlan a vidám ebédeket, zavartan húzódnak vissza a fülkébe az ismeretlen szóra...

– Azoknak sincs odafönn más dolguk, mint hogy firkáljanak – ütötte ki vörös tokáját Lesinszky a papi krágliból. (Fehér nyoma maradt a tokán a kráglinak.)

– Már meg mit akarnak? – kérdezte Szádi Márk, nem titkolt el-lenszenvvel a világi, esetleg szabadkőműves hatalommal szemben.

– Az internátussal nem bíró középiskolák tanárainak szól... Elrendelik, hogy a növendékeket látogassuk meg a lakásukon. Időnk jelentést kell tenni a tapasztalatról.

– Mit? Micsoda?

Lesinszky szája nyitva maradt a fejében – mint egy fekete háromszög egy vörösben, mert a feje is háromszögletű volt. – Ijedten kapott a falat után, amely a szalvétára pottyant.

– Micsoda? Hogy én megvizitteljem a zsidógyerekeket?

Ez volt az általános vélemény is. A ciszterciták előkelő rend, mondhatnám gögös rend: nem olyan, mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek. Messze külvárosokban tett beteglátogatás, rossz hírű utcák levegője, rossz szagú lakások piszka, előttük ismeretlen. Könyvek között, vagy úri társaságban élnek, a szünidőket külföldi utazással töltik, gazdag földjeik vannak s pincéikben kitűnő boraik. Nyugalom és kényelem vezeti életüket. Gögjük és kényelmük egyformán tiltakozott a miniszter gondolata ellen. Mi mindennek lehetnek kitéve a kéretlen látogatásokon?

– Úri ember egyáltalán nem megy olyan helyre, ahol nem bizonyos a szíveslátásról – mondta Szoboszlai Timót, összehajtogatva az újságot.

– Egészen mégsem mellőzhetjük a rendeletet – felelt a házfőnök. – Annál is inkább nem, mert csupa szegény diák van itt Sótón.

Tessék elgondolni, micsoda helyeken lakhatnak. Erkölcsileg is megbízhatatlan helyeken...

– De mit tehetünk? – vetette közbe Gombos Cirill. – Internátus kellene vagy sok pénz...

– De hát aki a szüleinél lakik: hát az mindig jó hely? – kérdezte Szoboszlai. – Azt pedig nem lehet megtiltani, hogy egy gyerek a szüleinél lakjon.

– S miért nem? – riadt fel Szádi Márk, a hitoktató. – Például itt van a Vágner-fíú...

– Igen tisztességes, derék fíú – mondta csendesen Timár Virgil.

– A jó osztályfő védi a »fiait« – vágott közbe Szádi. – De menél jobb fíú, annál jobban kéne vigyázni rá... annál kevésbbé engedném, hogy anyjánál lakjék... Az anyja a leghírhedtebb személy volt az egész megyében...

Szoboszlai élénk mozdulattal vetette föl gondosan fésült fejét.

– A szép Vágner Lina?

– Á, Márton-lúd az már – szólt Lesinszky.

– Semmi esetre sem olyan nő, akire egy keresztény fíú nevelését bíznám – folytatta a hittanár. – Ez a kor jóra-rosszra egyformán fogékony. A hitnek gyökere gyöngé még: és nem minden levegőben erősödhetik meg...

– Én nem akarom feleslegesen terhelni a kolléga urakat – fejezte be a vitát, asztalt bontva, a direktor. – Csak ahol és amennyiben azt szükségesnek látják az osztályfőnökök...

– És a jelentés? – kérdezte a buzgó kis Bogár Szaniszló.

– Majd félév végén megbeszéljük a jelentés módját.

Átmentek a dohányzóba feketekávéra, és nemsokára parázs rampli kerekedett. Vendégek is jöttek, egy helybeli klerikális ügyvéd és a plébános; egyre sűrűbb lett a szobában a füst, egyre kékvörösebb a borkedvelő tornatanár arca. A délutáni napfény ferde aransávokat vont a kavargó füstbe, csöndes fényeket villantott föl a borospoharak peremén, megfestette a forró fekete

párját. A régi barátok szellemei megint előmerészkedtek a zugokból és a dohányfüst köpenyében lengedezve halkán kibiceltek.

Timár Virgil fölment szobájába. Ő csak ott érezte jól magát, a könyvei között. Bort nem ivott, a kártyát nem szerette. Fülei irtóztak az artikulátlan, kvaterkás diskurzustól. Ottfönn kedvelt latin szentjei vártak rá, a költő Ambrus, a filozóf Ágoston, a szellemes, urbánus Jeromos. Mellettük elfeledte a Lesinszky öblös hangját, a Szádi Márk irigy, papi pletykáit, a Szoboszlai megvető abbéfőlnyeskedését. Milyen messze volt ő minden rendtársától... és mégis csak itt tudott élni a klostromban. A szerzetesi élet legnagyobb áldása nem az együttélés, hanem a különélés szabadsága, a cellábonulás nagy lehetősége. A rendházban nem uralkodott a testvériség szelleme: rejtett kis civódások, lappangó ellenszenvek és féltékenységek hálói feszültek celláról-cellára; de Timár Virgilt mindenki megszokta semlegesnek tudni. A rendtársak szívesen adták meg egymásnak azt a szabadságot, amit maguknak is megkívántak. S Timár ártalmatlan volt, nem sok vizet zavart.

– Igazi szerzetes – mondták, és szelíden gúnyos tisztelettel néztek, mikor, fölhajtvá a tejszínes kapucinert, fölment szobájába.

A szerzetesi cellára itt csak az imazsámoly emlékeztetett, polcán, a breviárium mellett, kis vázában egyszerű virágok hervadtak. A bútorzat régimódi úriszobáé volt, plüs karszékek, kissé sablonos íróasztal. A falakon régi olasz mesterek képeinek reprodukciói, melyeket itáliai útjaiból hozott haza Timár. A könyvespolcon Aquinói Tamás Summájának szép, chagrinkötésű kiadása, s a földön, a falhoz támasztva, a Bollandisták néhány óriás, folio kötete, Zircről, a rend könyvtárából valók. Timár olvasni kezdett, de hamar abbahagyta és az ablakhoz ment.

Az ablak a rendház nagy kertjére nyílt, hatalmas, régi fákra, melyek nyaranta a szobát kellemes félhomályba borították. Timár szórazottan nézett ki az olvadozó napfényfoltokra, a lombok s utak közé. Különös dolog! Valahányszor rendes napibeosztása csak a legcseké-

lyebb mértékben is meg volt zavarva, – akár látogatót várt, akár szokatlan helyre kellett mennie – mindjárt az egész napját vesztette el. Mintha gondolatát lefoglta volna ebbe a nyugős életbe! Megbénultak a lelke szárnyai... Nem szállhatott többé olvasmányaival a régi szentek pusztái, barlangjai felé, vagy a teológiai gondolatrendszerek matematikailag kimért és mégis misztikus palotáiba. Világtól elszokott csigaéletének, finom, érzékeny magányosságának eredménye volt ez. Most mégis elhatározta, hogy elmegy a Vágner-fiú lakására, s ez az elhatározás egy kellemetlen feladat előtteállításával nehezedett rá.

Elhatározta, maga sem tudta mért. Szerette ezt a fiút, az áhitatos tiszteletet okos gyermekszemeiben, egész lényének friss és szabad fűrgeségét. Timár könyvei mellett egészen az iskolának élt. Bár sohasem ereszkedett nagyobb bizalmasságba tanítványaival, azok mindig rajongással tekintettek reá. Kevés emberi viszony van, mely gazdagabb érzelmeket fejtene ki a naiv lélekből, mint a tanár és tanítvány viszonya. S Timárban megvolt a nagy tudósoknak, a celibátus embereinek szent és aszkétikus pederáziája, mely Goethe szerint a nevelés tulajdonképeni ösztöne, a *lélek* fajfentartásának ösztöne. Tanítványait magához tartozóknak érezte, mintha örökre hozzá volnának kapcsolva azokkal a lélekdarabokkal, amiket nekik adott. (Hisz másoknak sem adott lelkéből, mint nekik!) És érzékeny, naiv prüdériáját épúgy bántotta a kétes származás és környezet, melyből legjobb tanítványa kinőtt, mintha neki magának volna valami folt az életében, valami szégyelnivaló disszonancia.

Oly tapasztalatlan volt ő a világban! Életről, szerelemről, rossz nőkről olyan naiv fogalmai voltak – maga is érezte! Hogyan legyen ő nevelője, életbe vezetője ilyen nagy, majdnem felnőtt fiúknak, ki sokkal kevesebbet látott az életből, mint azok? A kötelesség nyomasztó érzése alatt ezúttal szellemének valami késő kíváncsisága is lappangott. Nyüzsgő kíváncsiság, a Kaland meduza-szemeinek az a babonázó, bénító hatalma, mely a nyugodt, kalandtalan életű emberekre néha váratlan rámered a Holnapból.

Különös emlékek kezdtek lelkébe tolongni... Azt hitte, régen elfe-

ledte őket, maga is meg volt lepelve, hogy emlékszik rájuk... Szavak támadtak föl, amiket szeminárista társaitól hallott, – a közös dormitórium fülledt homályában, hol a serdülés tikkadt vihogásai és ijedt imái rezzentek ki olykor a paplanok alól – szavak, amikre akkor nem is figyelt, *akarva* nem figyelt, amiket mégis olyan jól megjegyzett. Félig értett és tulajdonképpen egészen ártatlan célzások, most már tudta ártatlanságukat, de akkor... akkor nem látszottak ily ártatlanoknak. Akkor mögöttük kísértett az ifjúság minden kísértete.

Miért jutottak ezek a szavak most eszébe? Az ifjúság kísértetei régen elfakultak a tudás és a szentség fényében, csöndesen mosolygott már a régi borzadásokon. Fölényesen gondolt az életre, mocskára és csodálatos szenvedélyeire, árnyékos és boldog cellájából. De íme, egyetlen előreérzése e mocskos Élet új érintésének mit hoz ki belőle? Mintha huszonöt év kiesett volna életéből, megint a borzongó, tudatlan ifjú volt, a félszeg kispap, a gyáván kíváncsi, aki alig kezdte meg lelkében küzdelmét az ősi, nyugtot nem hagyó el-lenséggel, mindenütt jelenvaló rémmel, az Asszonnyal!

Ó, az Asszony! – Timár Virgil életében alig játszott szerepet ez a lény. Az anyját nem ismerte, hideg üvegből szívta ő a tejet, s egy laposmellű, csontos néember vigyázott rá később, néember csak és nem nő, félig munkás, félig cseléd az apjánál, egy valóságos nemnélküli paraszt. Az apja egy bigott kertész volt, és a kis Jani (mert ez volt a neve, mielőtt új emberré vált a szerzetességben) ott ült naphosszat a kockás ágyások szélén, a porhanyó földön és a szentképeket rakosgatta ölében, amiket jó viseletéért a hittanártól kapott. Már akkor a szentek ragadták meg a képzeletét, ezek a rejtelmes lények, akik behatoltak az égi tudományba, s csodákat tudtak tenni imájukkal, s mégis alázatosak voltak, mint a gyermekek, s mosolyogva türték a vértanúság minden szenvedését. Ezek soraiba vágyott az ő gyermekszíve, s el-elborzadva kérdezte magától, tudott volna-e oly hős lenni, mint ők, s bátor vallomást tenni hitéért a pribékek előtt?

Tizennégyéves korában már a kispapok kék ruháját hordta a kis Jani, s első, öntudatlan szerelmei a Szentek Életéből lopóztak szívébe: szent és hős leányok, a gyermek Ágnes, aki nyugodtan adja át magát a hóhérnak, az okos Katalin, aki megszegyeníti a császár bölcseit... Eleven asszonyt alig látott, vagy ha látott is, nem mert rájuk nézni. De titkon megilletődött, ha az Élet és Szerelem nagy misztériumaira gondolt, Szent Elekre, aki megegyezett házastársával, hogy szüzek maradnak, szent Antalra, akit csodálatos, állati asszonyok kísértettek a pusztában. Ehhez jöttek a dormitórium megsejtett szavai. És később, mikor a *Theologia Moralist* tanulta, ezt a rettenetes könyvet, amilyent csak izgatott barátfantázia tudott kieszelni, útalat és undor töltötte el lelkét.

Ó, ha a *Theologia Moralis* esetei, a szerelem gyóntatószéki kazisztikájának ez ocsmány példái – ha mindez *valóság*, ha mindez megtörténik, itt történik napról-napra, mellette, közelében, a tanítványa közelében!...

Mi hát az az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán született? miből van az asszonyi test, hogy Szüzesség edénye és Utálatosságok eszköze egyformán lehet? Timár Virgil előtt elvonultak a hagiografia összes nőalakjai, a fenséges Ilona, a finom bölcsességű Monica, az előkelő római matrónák, akik Jeromos barátnői voltak... Megállt képei előtt és öntudatlanul elnézte a Raffael madonnájának széles csipőjét, ruhája redőit, a Botticelli angyalainak parázsszemét, a Crivelli szüzének gyengéd tojásarcát. Asszonynevekre gondolt, rendtársainak asszonypletykáira, melyeket itt-ott hallott, amint csipkedték egymást az ebédnél.

És a maga asszonytalan életére gondolt...

Timár Virgil élete, napirendje olyan volt, hogy bátran igazíthatták volna utána órájukat a sótiak, mint a königsbergi lakósok, Kant után. Estefelé, pontosan félhatkor, megjelent a hosszú Xavér-utcán, amely a ciszterciek szölleje felé vezetett. Lassan haladt a hosszú léckerítéseknél, melyek a ferde délutáni napban vibráló, csíkos árnyékokat

hintettek sárgás reverendájára. Himbálva redőzött a nagy férfilábak körül a bő reverenda; fekete papkötényét – tradíció még abból az időből, mikor a ciszterciek földművesrend voltak – el-elkapta a szél.

– Szarka – mondták egymásnak a diákok, ha messziről látták (mert ez volt a fekete-fehér papok neve diáknyelven): és sunyin kapták nyakuk közé a fejüket. De mikor megismerték Virgilt, bizakodóan nyújtották ki újra s mosolygó tisztelettel köszöntek:

– *Laudetur Jesus Christus!*

– *In aeternum* – fogadta Timár, és tovább ballagott. Ha rendtársai jöttek szemben, azokkal némán üdvözölték egymást. Sohsem váltottak szót, sohsem csatlakoztak. Ellenben egy-egy kis diákot gyakran magával vitt egész a szőlőig is, az iskolai dolgokról vagy a rómaiak életéről beszélgetve vele. A szent Makár templománál csöndesen leemelték a kalapjukat s nyugodt léptekkel indultak föl a Makár-hegyének. Ott aztán öszönte egy barackot, körtét, egy-egy gerezd szőlőt talált a fiúnak...

Igy ment ez napra-nap.

De ma Sót lakói meglepetve látták, hogy a szokott alkonyelőtti óra helyett már kora délután megjelenik a léckerítések mentén a Timár Virgil egyszerű alakja. A nap még mérgesen tűzött, a lécek éles árnya tűzfolyót verdesett, a Makár-templom köszentjei tikkadtan nyújtózkodtak s csavargatták barokk tagjaikat a régi fülkékben, de a fülkék nem adtak még árnyakat nekik. Timár izzadva állt meg s levette kalapját...

Két kis rókája volt kinn a szőlőben, rókafiak, akiket a vincellér fogott egyszer és Timár fölneveltette vele. Elnézte a kis állatok játékát, amint hancuroztak egy nagy kosárban, furcsa helyzetekbe hemperegtek össze, harapták egymás nyakát, lihegték nyelvükkel. Timár a Vágner-fíu lakását akarta este fölkeresni, azért ment ma a szőlőbe korábban. De csak nem indult vissza alkonyat felé sem, ott habozott estig a rókafiaknál...

Másnap az iskolában. Timár szórakozottan néz keresztül a tünődő fiatal fejeken. Egyszerre különösnek tűnik fel előtte, hogy ezek itt vannak mind, szőke és barna, úr és paraszt fia, összezsúfolva egy teremben, magyar és sváb gyerek. És mind egy dologra feszítik eszüket, egy gondolatkörben mozgatják fejlődő agyukat, egy életet élnek együtt és övele hosszú éveken át. A fiai... És mégis, mennyire nem ismeri őket!... És mégis, mindegyiknek megvan a külön szálai s egy külön élethez kötözik el őket, egy külön körhöz, egy külön családhoz, az ismeretlen és ijesztő Élet külön sejtjeihez, melyek idegenek egymásnak és neki. Mindegyik egy egész más világ jegyese. S az élet sodra egyszer csak meghúzza ezeket a láthatatlan szálakat és elragadja a fiúkat, el egymástól, el tőle, mindegyiket a maga külön köre, a maga titkos rendeltetése felé...

Vágner Pistát nézte. Micsoda kör az, mely ezt a fiút magának reklamálja? Hova megy ez a gyermek, ha *haza* megy?

Eddig sohasem jutott eszébe kérdeni. Megelégedett avval, hogy a Pista okos, jó tanítvány, hű tisztelettel fogadja minden szavát s ő oly örömmel kísérheti ennek a fiúnak ébredő eszét, talentumát, mint valami ritka virág kinyílását. Úgy tűnt föl neki, mintha csak addig élne az, amíg ő látja, amíg az iskolában van vagy kirándulásaikon, szeme előtt. Mintha az az idő, amikor nem látja, legfeljebb feladványainak elvégzésére szolgálna. Biztos volt, mint a kertész, hogy virága biztosan, egyformán nő tovább a többivel. Most egyszerre döbbsent rá, hogy ennek a kedves fiúnak is megvan a maga külön élete, ki tudja, milyen élet, mely előtte teljesen idegen.

Felszólította a fiút felelni.

– Vágner, fordítsd tovább!

És maga is meglepődött a maga szavától... (Máskor keresztneven szokta nevezni fiait.)

Pista azonban megrezzent, mint aki mély álomból ébred, és nem tudta, hol hagyta abba a fordítást. Timár hökkenne nézte legjobb tanulóját. Csak most vette észre, hogy az arca bágyadt és a szeme

tompa, mintha nem aludta volna ki magát. Az egész fiún valami különös szórakozottság ömlött el.

– Mi bajod van, fiam? – kérdezte tőle óra után.

– Semmi – felelt a fiú és sietett eltűnni a játszó gyerekek közt.

A hangjában dac szólt. Szemében dac villant. Dacos elhúzódas, mely ebben a korban a legokosabb és legjobb fiúkból sokszor oly váratlan kiütközik. Timár eltűnődve nézett utána.

Most már végleg elhatározta, hogy legyőzi vonakodását és meglátogatja délután a fiút.

A Petrezselyem-utca nem tartozott a legjobb hírű helyek közé. A város végén volt, ahol már csak a vásártér következett, a temető és a régi puskaporostorony. Nagy, pruszlikos, ezüstmeggyes cigánycsapat jött szembe Timárral, zörgő szekerek fojtó port vertek föl. Vánnyadt asszonyok és furcsa lányok álltak a kapukban. Csenevész gyerekek félmeztelen játszottak a fakó fák alatt, ahol az összetiport fekete szeder foltjai maszatolták a port. Egy piszkossárga szálloda öblös kapuja tátongott, be lehetett látni a sivár kocsiszínig. Különös össze-visszaság volt a fakóságban, mintha a kisváros szövetének visszája volna ez.

A papot megbámulták, egy-egy gyerek riadtan köszönt. Alig tudott védekezni egy piszkos kézcsók ellen.

– Kis fiam, melyik a Stirling-ház? – kérdezte egy szurtos kölyöktől, mert Sóton a házaknak még neveik voltak inkább mint számaik.

– Majd én elvezetem! – kiáltott egy másik kis nadrágos s átszaladtak a pap előtt az utca túlsó felére, ahol egy nagy, háromudvaros ház nyúlt vigasztalanul. A kisebb gyerek is jött utánuk, bögve a krajcárért.

– Kit tetszik keresni? – kérdezte egy nagyocska leány, aki a kapuban ácsorgott.

A pap szinte megrázkódott az undortól, amint belépett az udvarba, mintha egy piszkos folyóba merülne. Ez a ház azok közé tarto-

zott, amilyen minden vidéki metropolisban van egy vagy kettő, valószínűleg lerakódóhelye a legelső nyomorrétegnek. Valaha a város büszkesége volt, az első nagyszabású bérházépítmény, emeletes és Timár bizonyára jól ismerte volna, ha ismerősebb lett volna abban a városban, ahol már több mint egy évtizede élt. A kisváros eszközei és viszonyai nem engedték meg ily óriási építmény tisztaságban- és rendbentartását s szenny és rendtelenség úgy gyűlt föl évről-évre a sivár hodályban, mint folyóban az iszap. Gazdáról-gazdára ereszkedett a tömb, míg végre a vállalkozó zsidók megunták a küzdelmet karbantartásáért. Ettől kezdve tisztességes ember nem ment többé lakni a Stirling-házba. Az első részben még volt egy bérkocsis, s a kocsikenőcs olajos szaga töltötte az udvart. Az istállót hátul tartották, a harmadik szinben, s a lovakat egész nap keresztülvezették a nagy épületen. A sok szegény gyerek örült ennek. A ház belseje mintha folytatása lett volna az utcának. A nyomor kirakodott itt az udvarra, az emeleti gangra, minden ajtó nyitva, veszekedés, gyerekzsidás, sírás hallatszott a bűzös zugokból.

– Ilyen helyen lakik a szép Vágner Lina? – kérdezte magában Timár, amint a ferdecipős leányt követte. Homályosan villantak meg emlékében a képek, amiket kurtizánok életéről festettek benne olvasmányai vagy úri lumpolások félfüllel hallott történetei. Bizony több fogalma volt az alexandriai kurtizánokról – szent Antal korában – vagy azokról, akiket Lukianos leír, mint a maga korának és megyéjének híres lányairól. Vágner Linát – akiről tudta, hogy egy előkelő birtokos szeretője volt egykor, aztán Pestre került, írók és művészek közt élt hírhedt életet, míg vissza nem jött a szülőföldjére – selymek és bársonyok között képzelte: a fiú is mindig olyan csinosan, tisztán volt öltözve. És ilyen házban nőtt fel szegény Pista? E lovak és rongyos gyerekek közt?

– Gyóntatni tetszik jönni? – kérdezte egyszerre a ferdecipős lány, amint fölindultak a második udvar lépcsőjén az emeletre: s a kérdés új borzadás volt Timár Virgilnek. Egyszerre észrevette, hogy

halálmadárszerű asszonyok jelennek meg mindenfelé a szomszéd küszöbökön, kíváncsiság a részvét álarcában.

– Már a pap is eljött – susogják mindenütt.

És árnyék borul az egész udvarra. Pedig már előbb elborult a nap, de mintha csak most lett volna ez fontos. A sivár gang, a hideg konyhák áporodott szaga, a pattogatott kukoricát majszoló éhes gyerekek, a szomszéd haldoklására kíváncsi asszonyok, mind iszonyú pusztá fénytelenységben maradtak.

S érezte most Timár, döbbenve, hogy ő *pap*. Hogy őt egy felsőbb világ küldötte el ide, hogy ő a lelki vigaszt, az utolsó kenetet jelenti ezekben a nyomorult szemekben. S egyszerre, egy pillanatban, iszonyú szégyen töltötte meg, maga sem tudta, miért? Micsoda gondolatok között is jött ide! Krisztus más szemmel nézett Magdolnára. E büzös udvar levegőjében nem a bünt érezte meg, hanem a nyomort. S a bűn nem egy neme-e csupán a nyomornak? Timár végtelen részvétet érzett e szegény világgal. S minden fájt neki, még az a szigor is, amivel reggel a fiúra gondolt, ki dacosan felelt neki, mialatt otthon talán az anyja haldoklott...

S a fiú nyitotta már az ajtót – az egyetlen csukott ajtót az udvarban. A fiú megrezzent, amint tanárát meglátta, s a szemei – fényesek, mint a most öntözött virág – rezzenve néztek rá. Mi minden van egy gyermek szemeiben? Megrettenés? Vagy öröm? Dac? Vagy alázatosság? Vagy gyermeki hála és bizalom?

– Miért nem mondtad, hogy édesanyád beteg? – kérdezte a tanár.

Miért is nem mondta. Valami különös, alig is tudatos szemérem tartotta vissza, hogy anyjáról szót ejtsen. Akárki előtt is. Mintha sértés volna anyjára már az is, ha mások csak gondolnak is reá. Ne is gondoljanak rá, felejsék el, hogy van, ne is legyen többé másoknak, mint neki! Dac, düh és titkos, földalatti szégyen – a Stirlingház levegőjének egész szégyene – egyesültek ebben a büszke szeretetben. *Csak azért is szerette az ő drága, beteg, szép és szeszélyes anyukáját. Szerette, kissé takargató, szégyenlő szeretettel, mely*

majdnem szerelem volt; sohasem beszélt róla, soha pajtásait nem hívta magukhoz, még azt is eltitkolta, hol laknak.

Most is különös, vegyes érzések fogták el. Restelte egy kicsit, hogy tanárát a konyhán keresztül kellett vezetnie az egyszobás lakásba, meg is volt egy kicsit ijedve. A konyha kicsi volt, nem főztek benne Lina betegsége óta, Pista szokott ott tanulni. Timár megállott a konyha küszöbén és meg volt lepelve. A piszok és nyomor udvarában rendnek és tisztaságnak egy szigete volt ez. (Pista maga tartott mindent rendben, diákos pedantériával.) Timár halk kérdéseket tett a fiúhoz.

- Hogy van?
- Rosszul.
- Ki van mellette?
- Én magam.
- De te nem lehetsz mindig itt?
- Nem, délután is tanítani járok.
- Akkor kire hagyod?
- A szomszédasszony benéz.
- Orvost hittál?
- Az egyleti orvost.
- Mit mondott?

A fiúnak elcsuklott a hangja. Egyszerre fölzokogott. A melegforrás fölbuggyant a kiszáradt földből. Hetek óta gögösen tartott magán egy férfi-álarcot, melyet dacos szeretet és naív hiúság tettek az arcára: ő volt a családfő. Most egyszerre lehullott az álarc: most gyermek lett megint, gyermek, aki fél... fél az egyedülségtől. Naív meghatottság fogta el tanára szavaira, minden férfiassága egyszerre elolvadt. Mert érzett egy erősebb barátot, és jól esett végre gyenge lenni. Timár tanácstalanul állott előtte. Oly szívesen lett volna meleg és apai, gyengéd, vigasztaló!... De akadályozta a tanári volta. Mint a vértessvitézt a vaspáncél, ha ölelni akar. A szeretet szavait kereste, de csak egy száraz, papi kérdés jött ki az ajakán:

- Meggyónt? – kérdezte a síró fiútól.

Pista, mint akit valami hibán kaptak hirtelen, elnyelte könnyeit. Már mentegetőzni akart, hogy mért nem hitt papot. De ebben a pillanatban egy váratlan hang hallatszott a szobából, hol a beteg feködt. Váratlan, vidám hang, fütty, csattogás, trilla, mintha egy pajkos inasgyerek ujjongása volna, mintha a bujkáló nap csattantana visszhangot, hogy újra kisütött. Timár csak nézett, hogy kerül ez a hang a Stirling-házba? Pista akaratlan elmosolyodott a könnyein keresztül, s kiömlött, mint egy gyerek.

– Ó, a kanári! tessék elképzelni, azt kívánta, hogy kanárit hozzak...

– Kanárit?

– Igen... tetszik tudni, vigasztalás neki, hogyha kanárit hall... mert régen a nagymamánál szokta hallani... mikor még kislány volt...

Timár úgy érezte, kötelessége néhány dorgáló szót tenni erre a bizalmas csacsogásra. Szép dolog, ha beteg anyját kedves emlékeinek feltámasztásával vigasztalja, de ne felejtse el, hogy a betegek igazi vigasza mégis az Úr szentségének vigasza... Senki sem oly erős, hogy ezt nélkülözhetné: bűnös emberek vagyunk mindannyian. Pista egyszerre elborult megint e dorgálásra, oly hirtelen és őszintén mint az április. Hisz éppen ez volt az ő legfájóbb problémája! Mert hitt a pokolban és az Istent odafönn úgy képzelte, mint egy szigorú paptanárt, aki megszabott törvények, fegyelmi szabályok szerint ítélkezik. A megbánás is érvénytelen talán, ha nincs elkönyvelve a gyónócédulán... De hogy hívjon papot? Halál színét-szagát hozza ahhoz, aki úgy fél a haláltól? Síkos olajakat, a latin szavak temetőcsengését? Pap még nem jött úgy a Stirling-házba, hogy nyomában ne kullogott volna a csontos hóhér. (És amit nem mert bevallani Timárnak, nem volt biztos, hogy anyja milyen szeszélyben lesz, hogy akarja-e majd látni a papot? mert nem volt valami nagy templombajáró.) Virágokat hozott, kanári madarat, de ezalatt folyton nyomasztá valami furdalás: mert iszonyú kemény az Istennek

rendje. (Hátha a fiú kímélő gyengeségéért az anya bűnhődik, abban a világban, melyből nincsen visszatérés?)

Mennyit szenvedett Pista ilyeneken! Egy pillanatig megint lesújtotta mindez a furdalás. De... rögtön újra kimosolygott a könnyei közül. Most úgy tűnt föl neki Virgil, mint egy Szabadító, egy apai Felnőtt, aki csak jön, szól, és már meg van oldva a gyermek szörnyű dilemmája. Pap, tanár, jóbarát... Egy perc, egy gondolat: Timár észre sem vette, egyszerre benn állott a beteg nő előtt.

Félénken és ügyetlenül lépett előre... s váratlan: amint belépett a kis szobába, mintha kilépett volna a Stirling-házból. Egy más milió volt! Fehér csipkefüggöny kizárta a rettenetes udvart. Barátságos fehérség köszönt a falakról. Tisztaság: a meszelt falak tisztasága, az ágyneműek tiszta fehérsége, egy székre dobott dunna fehérsége. Fényképek és egyszerű virágok. A fiú tankönyvei egy kis asztalkán, kézimunka-kosár. És a kanárihang. És az udvarból csak a napfény és verkliszó.

Két keskeny váll emelkedett ki az ágyból, egyszerű hálórékliben.

– Milyen szép a tanár úrtól, hogy idejött – mondta egy gyenge hang, melyből mintha valami kedves ironia csengett volna. – Köszönöm, hogy oly jó a fiamhoz...

Timár hebegett valamit, hogy ez kötelessége.

– Foglaljon helyet. Pista, ültess le a tanár urat! Ah, ah! – megakadt, mert köhögés jött reá. – Hát ne vigye el egy szegény betegnek az álmát!

»Szegény beteg« – mondta: de mosolyogva s gúnyosan mondta ezt, mintha maga sem venné komolyan a baját. Timár (tán valami haldokló Magdolnát várt, tépett selymek s beteg illatok közt) tájékoztatlanul nézett hol a nőre, hol a szobára. Lina felfogta ezt a tekintetet.

– Úgy-e milyen szegényesen lakunk? Az ablakot muszáj nappal állandóan csukva tartani, mert mindenféle parfümök jönnek ebből

az utálatos házból. Úgy-e, egész kínszenvedés keresztüljönni az udvaron?

– De ez a szoba kedves... derült... – ragadta meg a tanár az első beszéd tárgyat, amely kínálkozott.

– Azám, mert én kimeszeltettem, mikor idejöttünk. Láta volna csak régen, avval az undok festéssel! Ah, ah! (Köhögött.) Tudja, én szeretem ezt a meszelt szobát, a falusi hangulatot...

Igazán, nem olyan volt, mint egy haldokló. Csak sápadt, áttetsző arcán, lázas szemein látszott a betegség. Timárnak feltűnt a nyugodt fölény, amivel mindjárt társalgásba kezdett, s mikor a falusi hangulatot említette, egyszerre megérezte rajta, maga se tudta, mért, a nagyvárosi nőt. Azt is észrevette, hogy a fadeszkás éjjeliszekrényen egy nyüftfedelű francia regény hever.

Pista ezalatt egyre a beteg mellett settenkedett, vánkosát igazgatta, a kezét ajkához emelte, megsimította a homlokát, ügyetlen, fiús gyengédséggel, miközben folyton az óráját nézte. Végre megszólalt:

– Tanár úr kérem, nekem most muszáj elmenni tanítani. Mama, majd beküldöm a Wittmannét. Mama kérlek, ígérd meg, hogy nem fogsz cigarettázni! Tudod, mit mondott az orvos.

A beteg mosolygott:

– Nem sokat adok én a doktorokra, fiam!

– No de az nem úgy van, mama, ha egyszer valaki olyan beteg...

– Talán nem is vagyok én már olyan beteg, mint hiszitek!

– Igazán? Jobban érzed magad? – kiáltott Pista, aki már egészen feledte könnyeit. De Linán egyszerre megint heves köhögési roham vett erőt, mire a fiú kifakadt idegesen, hogy ő nem megy el addig, míg meg nem ígéri, hogy nem cigarettázik.

– Ugyan már ne szekírozz! – köhögött az anya. Pista, egyszerre elszégyelve magát, dédelgető mozdulattal kezét csókolt és némán somfordált az ajtó felé. De onnan még egyszer visszafordult:

– Elfelejtettem a selyembogarakat!

Az ablakhoz ment, ahol a selyembogarai voltak egy régi szivar-
skatulyában, és megcserélte az eperleveleket...

– Jó kis falusi fiú – mondta Lina, elnézve a fiát. Amint azonban
Pista kitette a lábát az ajtón, egyszerre mintha kicserélték volna.
Megrántotta a vállát, idegesen fölült az ágyában.

– Eh! – mondta. – Mit ér minden? Meghalok!

Timár ijedten nézett rá. A nő szemei lázasan ragyogtak.

– Nézze, – mondta – ne haragudjon, de úgy félek, olyan rettene-
tesen félek néha... A fiamnak nem merem mondani, de valakinek
muszáj, hogy elmondjam. Maga végre is pap...

S már megint mosolygott.

– Maga nem látszik nagyon szigorúnak. A doktor olyan szigorú,
s mindig szalad... Ah, ah!

A köhögés most sokáig tartott. Timár avval a gondolattal ült ott,
hogy megbánásról, gyónásról beszél majd... kereste a szókat. De a
nő sovány ujja egyszerre tapogatózni kezdett az éjjeli szekrényen.

– Legyen szives... Ezt a kis kazettát...

A kazettát kulccsal nyitotta ki. A fiától rejtegetett cigaretta és
gyufa került ki belőle. A beteg rágyujtott.

– Úgyis meghalok – mondta. Majd látva a pap hökkent ábráza-
tát, elkacagta magát:

– Azért ne gondolja, hogy rossz vagyok! Hát nem elég jóság és
önuralom, hogy nem beszélek a fiamnak arról... Nem rikatom sze-
gényt, ha kedvem volna is... Látja, jó színésznő vagyok, mindig
adom előtte a jó mamát, pedig...

Élesen nézett a pap szeme közé.

– Tudja, hogy azt hiszem, a fiam azt szeretné, hogyha meg-
gyónnék? Jó kis bigottot neveltek maguk ebből a gyerekből... No,
nem azért mondom... Tudja mit, mondjuk, hogy meggyónok magá-
nak! Mondja majd neki, hogy meggyóntam! Jó? Hadd örüljön a
szegény kis fiú!

Egy öreg asszony jött be a szobába, és nyomában bekullogott a macska.

– Már megint cigarettázik? – szörnyűködött az öreg, de Lina mosolyogva intette le:

– Hagyja, Wittmanné, menjen ki most, nem látja, hogy gyónok?

– Ki látta azt, cigarettával a szájában gyónni? Majd megveri az Isten! – támolgott ki a banya a konyhába. Timár is összeszedte magát kissé és protestált a különös gyónás ellen. Lina iszonyúan fölkapagott erre, amiből hosszú köhögés lett. Végre szóhoz jutott:

– Hát azt hiszi, hogy komolyan... hogy komolyan meg akarok gyónni? Elmondjam magának, milyen rossz nő voltam? Nem titok az! Mindenki beszéli. Maga talán még nem is ismert olyan rossz nőt, mint én voltam... Tisztelendő úr... Vagy főtisztelendő... No ne haragudjon! Csak azt akartam mondani, hogy azért nem gyónhatok igazán, mert semmiféle megbánást nem érzek. Tudja én már ilyennek születtem... Ha megint újrakezdeném, valószínűleg megint csak így élnék. Bevallom, nekem ez egészen megfelelt, többnyire nagyon jól mulattam. Ah, ah, ah!

Hosszú köhögés. Timár feszengve ült székén, egyre érezte térdében a mozdulat csiráit, hogy fölkeljen és otthagyja a csúfolódó nőt, de valami gyengeség visszatartotta: hiszen könnyörületesnek kell lenni hozzá, mert nem soká él már; azután nem is tudta, milyen formával távozzék? A nő újrakezdte:

– Azért ne gondolja, hogy nem javultam meg! Ha nem akartam volna tisztességes lenni, nem jöttem volna ide a fiammal. Tudja, már a fiam miatt sem élhettem volna úgy, mint azelőtt. Igaz, hogy megválhattam volna a fiamtól. De mondja, anyák azok, akik így tesznek? Pfuj! Inkább éltem így szegényen, falun, mert Sót az egy falu... mióta ő van, gyűjtöttem rá, hogy itt megélhessek. Tudja, ha az embernek gyereke van, egész megváltozik. Én mondhatom, mióta Sótra visszajöttem, úgy élek, mint egy szent, minden elég nekem. Persze, az emberek szemében most is csak a régi vagyok... Ah, ah, ah, ah! Ah! Azért mégis csak itten maradtam. Tudja, itt nőtem fel,

és a régi utcák, a házak, a hegyek... azok jók... azok azok hozzám most is, mint kislány koromban...

Timár megint mondani akart valamit. Lina észrevette zavarát, s újra kigyúlt arcán az irónikus mosoly.

– No most már meggyóntam. Úgy-e mégse vagyok olyan rossz, mint amilyennek látszom? Tudja, ki a legjobb térítő? A legjobb térítő a gyerek. Szegény kis fiacskám! Addig játszottam előtte a szentet, míg szinte az lettem. Ah, ah, ah!

Amint a köhögés kissé alábbhagyott, Timár szinte megdöbbenéssel vette észre, hogy az arcát megint mintha kicserélték volna. Az a fölényes mosoly, mely imént egy pillanatra még megvillant rajta, most egészen eltűnt, egy síró arc maradt, egy síró és valóban öreg arc.

– Ó szegény fiacskám! – zokogta – úgy-e jó kis fiú, hiszen maga ismeri? Olyan megható, ha maga tudná, hogy milyen megható, úgy ápol, éjjel a hideg konyhában dolgozik a leckén és beszél, ha moccanok... Tudja, hogy most is azért ment el, instruktoroskodik, mióta beteg vagyok, hogy orvosra legyen... Úgy-e, tanár úr, lesz rá gondolja, fogja őt gyámolítani egy kicsit?... Annyit beszél itthon magáról, úgy szereti magát... Igérje meg nekem... Már írtam egy barátomnak... írtam a fiú apjának...

De ebben a pillanatban megint kiderült az arca, s valóságos ingerkedő tekintettel nézett a pap felé.

– Tudja, ki volt az apja?... Nem képzeli... hogyha megmondanám... No, csak annyit mondok, hogy kedves fiú volt... az én barátaim többnyire kedves fiúk voltak. Nem voltak valami gazdag emberek, de legalább kedves fiúk... és nem smucigok. Ah, ah, ah!... Az ő apja nem is ismeri őt... talán nem is tudja... Írtam neki, hogy ha én nem leszek...

Ó! Az utolsó változás! Lina arcára egyszerre kiült a gondolat, mint egy rettenetes írás, a vonásokról letörölt minden derültséget, mintha a stílus fordított felével írnak a táblára. Fölzokogott, teljesen energálatlan esett vánkosára.

– Nem, nem akarok meghalni... nem fogok meghalni... Élni akarok még... a fiammal... falun...

A zokogása elfojtódott. Timár attól félt, hogy eszméletét veszti s már-már az öregasszonyt akarta behívni. De ebben a pillanatban Lina egyszerre kiemelte fejét a vánkosok közül és csodálatos módon most megint mosolygott, megint avval a szelíden ingerkedő mosolyával.

– Most megijesztettem... Ne haragudjon rám... Köszönöm még egyszer, hogy eljött: igazán nagyon szép volt magától... És köszönöm a jószágát a fiamhoz! És mondjuk majd neki, hogy meggyóntam: jó?

A vénasszony a konyhában sunyi, gyanakvó tekintettel nézte a távozó papot s csak úgy fogai közt mormolta a »dicsértesséket«. Timár szórakozott léptekkel ment le a nyomorúság házának udvarán, s szinte megrezsent, mikor a kapunál egy fiatal hang diákul csengett a fülébe:

– *Laudetur!*

Pista jött már vissza: teljes egy óráig időzött Timár a betegnél. Pista bizalmas mosollyal üdvözölte, mint valami nagyon jó ismerőst: mint hogyha nem is a tanára volna, mintha valami közös titkuk volna. Timár megállt vele. A zirci tanárok, rideg fegyelemtartási elveik szerint, nem szoktak kezet fogni tanítványaikkal. Timár e napon már másodszor nyújtotta kezét Pistának – és úgy érezte, hogy a szokásnak ez a megsértése igen jól esik neki. Tele volt a beteg nőnél tett látogatás benyomásaival, de csodálatos módon nem elidegenedve: inkább megfejthetetlen rokonszenv ébredt benne, rokonszenv, melyet alapjában egy kissé bűnösnek érzett. Ez az érzés meglehetősen zavarba ejtette: s zavarában egyszerre csak azt vette észre, hogy akarata ellenére a »vallás vigaszáról« beszél, mintha a beteg töredelmesen meggyónt volna neki. Szinte szuggesztívó alatt volt! Nem tudott másként tenni, mint ahogy Lina ígértette. S még

csak nem is bánta meg a hazugságát, mikor a kedves fiú hálás, megnyugvó tekintetét látta.

És úgy érezte, hogy most még sokkal jobban szereti Pistát, mint azelőtt.

Gyengéden kérdezte azután mindennap a fiút:

– Hogy van édesanyád?

Pista könnyesen őszinte szemeket vetett ilyenkor rá. Egész más kifejezésük volt ezeknek a szemeknek, mint azelőtt. Eltűnt belőlük minden dac, minden tartózkodás, inkább segélykérő szemek voltak, bizalmas szemek: és úgy néztek fel rá, valami kedves gyámoltalansággal, mint egy apára, vagy hatalmas orvosra. A fiú nagyon megsoványodott. Arca halavány volt az álmatlanságtól, a szemei lázas tűzben égtek. Most már egész éjjeleket fennvirrasztott az anyja ágyánál, de azért az iskolát nem mulasztotta el. Timár résztvevő szemmel fedezte fel vékonyodó arcán egy másik szép és halvány arcnak vonásait.

– Mennyire hasonlít az anyjához – gondolta.

Szívesen küldött volna neki valami segítséget, egy ápolónőt, a rendháznak valamely cselédjét. De ezt nem merte, ez lehetetlen volt: mit szóltak volna hozzá a rendtársak? Pénzzel segítse tán? Érezte, hogy ennek csak kísérlete is dér volna a bizalom bimbájára, mely ebből a gyermekszívből feléje nyiladozik.

Pedig ez a bizalom csodálatos örömet okozott neki, majdnem legnagyobb kincse kezdett lenni életének. Először érezte életében, hogy van valaki, egy kedves és gyengébb lény, aki rá támaszkodik, a szeretet önzésével, akinek ő immár *valakije*... Mert látta a fiú tekintetén, érezte szavain, hogy ez a férfivá szenvedett gyermek mégis csak *gyermek* még, hogy szükségét érzi egy erős kéznek, amely vezesse, egy biztató hangnak, amely bátorítsa, mialatt otthon az anyja reménytelen betegségben hever, mialatt otthon *neki* kell erősebbnek lenni... Fiúi érzés volt ez, s Timárban felébresztette az apai érzést. A Stirling-házban tett látogatás különös kapcsolatot létesít

tett kettőjük között. Timár most sem beszélt többet Pistával, mint eddig. De milyen más volt most! Egy szó, egy tekintet, egész napra a szívében ragadt, és melengette emlékével ezt a családtalan szívet.

Aztán: a fiún keresztül az anyját is látta. A szemük mintha ugyanaz lett volna. Mintha a fiú arcából az anya szeme nézett volna reá. Sokszor mintha még az a finom, okos gúny is keresztülcsillogna a fiú könnyes naívságán, amit az anya szemeiben látott. Egész kísérteties volt. Látta Pista kedélyének hirtelen változásait, ideges vidámságát, mély lehangoltságát – ez is az anyja volt. Elnézte a fiút a társai között, az udvarban, amint megvonta olykor egy szavukra fiatal és lágyan szögletes vállát, s ekkor elébe tűntek a beteg nő lesoványodott, de még mindig nemes hajlású vállai, amint fölemelkedett egy pillanatra, hálóréklijében a paplanok közül. Különös álmoként üldözte őt az a nő, az a szoba, mely egyáltalán nem hasonlított az alexandriai kurtizánok képzelt szobáihoz, inkább egy szent nő lakásának benyomását tette. Szűk és egyszerű szoba... Eszébe jutott a Szent Katalin szobája, amelyet egyszer meglátogatott Sienában...

Virgil látogatásának a Stirling-házban azonnal híre ment. A refektóriumban enyhén tréfálkoztak.

– Persze kiválasztotta, hova kell legelőbb elmenni! Ki hitte volna a mi derék Virgilünkről.

– Lassú víz partot mos – vetette közbe gonoszul Lesinszky.

Az igazgató is megszólalt:

– Hát az szép asszony volt, nem lehet tagadni! Emlékszem még, mikor bejött a városba a Dancsai úrasági kocsiján, mindenki róla beszélt. Nem volt olyan szép asszony több Sóton.

– Nem asszony az máig se – mondotta Szádi Márk.

– De lány se! – vetette közbe Szoboszlai.

– Lányasszony! – kiáltott Gombos Cirill.

– Á, Márton-lúd az már – szólt Lesinszky, legyintve nagy, kővér kezével.

– Beteg – mondta Timár. – Betegen él a fiával és nagy szegénységben.

– És Virgil megtanulta az evangéliumból, hogy a Magdolnának van legnagyobb szükségük a vigasztalásra...

Timár sietve menekült föl ilyenkor cellájába, de ott se maradt sokáig; Sót lakosai meglepetve állapították meg, hogy most majdnem az egész délutánjait sétával tölti és árván hagyja kedves könyveit. Nem érdekelték az olvasmányok, élni kezdett; elnézte a gyermekeket az iskolában, az embereket az utcán, rókáit a szőlőben, a fákat, virágokat. Néha kezébe vett egy könyvet, modernebb életrajzait kereste kedves szentjeinek, Gebhardtot kezdte el; de Szent Katalinról mindjárt a Vágner Lina szobájára gondolt, hervadására, fenyegető halálára és bűnös életére, bűnre és erényre... Ember volt. Sajnálta és szerette ezt a szegény nőt úgy, ahogyan látta, mint anyát, beteget, jóságával és rosszaságával, szelidségével és cinizmusával, – ítélkezés nélkül... mint ember az embert... Bár a pap is beleszólt olykor és aggódva kérdezte magától: kárhozat állapotában szenderül el a szegény Lina? Kínozta ez a gondolat naív papi szívét és szemrehányásokat tett magának, hogy nem beszélt rá a gyónásra. Eszébe jutott gyermekkorra, amikor a hit hőse akart lenni, a vad gúnyokat eltűrő mártírok; és mélabús szégyenkezéssel gondolt önmagára, hogy olyan gyáva volt... meghátrált... egy szelíd mosoly előtt! Egyre látta a Linának szelíd, irónikus mosolyát...

Úgy érezte, mintha valamit nem teljesített volna: hogy még egyszer el kellene menni, papi kötelességből, a Stirling-házba. És eszébe jutott a megilletődés, amely elfogta, mikor a piszkos emeleti gangon, a halálos beteg ajtajában, egyszerre csak papságát érezte... De jól tudta, hogy nem fog elmenni, hacsak valami új motívum nem adódik. Ó micsoda pap ő?

Egy napon aztán a Vágner Pista elmaradt reggel az iskolából. A tanár kedvetlen volt és türelmetlen egész délelőtt. Az a különös érzése volt, hogy akármi történt is, Pistának át kellett volna szaladnia

hozzá, értesíteni őt. Egész délután várta szobájában, noha biztosan tudta, hogy nem jön el.

Végre nem bírt győzni türelmetlenségén, és elindult maga a Stirling-ház felé. Némi elfogódottságot érzett, amint keresztülment a szennyes udvar bábámsz közönségén, a pletyka szemek között, akik látják, hogy másodszer jár itt. Az ajtó nyitva volt. Timár tanácstalanul állt meg a konyhában, hogy bemenjen-e? Végre benyitott.

A fiú ijedten ugrott föl az ágy mellett valami térdeplő helyzetből. Lina mozdulatlanul hevert az ágyon, s az arca félig eltakarva. Az ablak nyitva volt, s a Stirling-ház minden hangjai s büzei beszálltak. A fiú merev szemekkel bámult a tanárra, mintha nem is ismerné; szemei szárazok voltak.

Timár egyszerre megértette a helyzetet.

– Mikor történt? – kérdezte halk hangon.

– Ma... délután... – felelt a fiú. Timár egy pillanatig hallgatott és gondolkozott, mit szokás ilyenkor kérdezni.

– Ki volt mellette?

– Wittmanné... a szomszédasszony...

– És most magad vagy? Hova ment Wittmanné?

– Nem tudom... Mindjárt jön.

Hallgattak. Mindkettőjüket feszélyezte a halott jelenléte. Timár végre kiintette a fiút a konyhába. Pista engedelmesen ment utána.

– Sokat szenvedett? – kérdezte még Timár.

– Nem. Nem volt magánál.

Szótalán álltak sokáig a hideg köveken. Egyik sem nézett a másokra. Végre a tanár habozva megszólalt:

– És most ki fog terád gondot viselni?

Pista közömbösen felelt, mintha a kérdés nem is érdekelné.

– Nem tudom.

– Nincs senki rokonotok?

– Nem tudom.

Timár eltűnődött. Lina azt mondta, hogy írt a fiú apjának... Nem tudta, hogyan beszélni erről Pista előtt.

– Az árvaszék majd intézkedni fog – mondta végre, csakhogy mondjon valamit.

A fiúnak könny jött a szemébe.

– Ül le – nyugtatta Timár, és maga is leült a sárga konyhaágyra (amelyben Pista szokott most aludni).

Némán várták azután Wittmannét. Timárnak oly különös volt ez az egész helyzet: hogy *történik* vele valami, hogy köze van másnak életéhez, szenvedéseihez; sohasem hitte, hogy ez még megeshetik; szinte egy kis büszkeséget érzett... Pista gondolattalanul várta, hogy mi lesz vele? A macska előjött és a fiú lábához dörzsöldött, Pista szórakozottan simogatta a szőrét.

Végre a pap kirázta magát a kábultságából.

– Imádkozzunk – mondta és bement a halotthoz. Pista megállt az ajtóban, összekulcsolta a kezét, és arra gondolt: mért nem tud ő semmi igazi fájdalmat érezni, mikor az anyukája meghalt; és hogy tulajdonképpen nem is sírt még.

Az árnyak előjöttek a zugokból és sötéten elfeküdtek a padlón, mire Wittmanné visszajött. Tőle megtudott Timár egyetmást a részletekről: a temetkezési egylet fogja eltemetni az elhunytat; Wittmanné mindent elintéz, szívességből, mert sajnálja a szegény gyereket, – hogy az a könnyelmű teremtés így hagyta a fiát! nem jobb lett volna kiadni a házból? nem való az ilyeneknek gyereket nevelni. Az igazat megvallva, Wittmanné szinte élvezett, mint az ilyen vénasszonyok szoktak a halállal való foglalatosságban; elemében volt és érezte fontosságát; hivatalos képpel tuszkolta ki őket a szobából, hogy a halottat felöltöztesse.

Már késő este volt.

– Hol fogsz ma aludni? – kérdezte Timár a fiútól.

– Nem tudom – felelt Pista.

Timár arra gondolt, hogy ilyenkor rokon vagy jóbarát magához

szokta venni a gyermeket, hogy ne aludjon a halottasházban. Eltűnődve nézett a tanítványára.

– Ad neked a Wittmanné vacsorát?

– Nem tudom.

Timár beszélt Wittmannéval, az asszony csakugyan hozott valami harapnivalót, amit a fiú, ott a konyhában, étvágytalanul, de engedelmesen felvillázott. Szállást is akart adni Wittmanné (ő majd ott marad éjszakára a halottal), – de amint Timár meglátta a helyet és a piszkos gyerekeket, akikkel Pistának egy ágyban kellett volna aludnia, undorral hőkölt vissza.

– Majd eljössz velem – mondta a fiúnak. – Majd csinálunk neked helyet ez éjjelre.

A fiú hagyta, hogy tegyenek vele, amit akarnak. Timár előrement a beesteledett udvaron keresztül, ahol éppen most vezette át lovait egy poros, fáradt kocsis és céda gyerekek az alkonyig tartott hancurozás kábultságával dülöngtek a porba. Némán mentek végig a városszéli utcán az est üllepedni kezdő porában; levett kalappal, mert angyali üdvözletre harangoztak. A pap tompán viszonzott egy-egy dícsértesség-et; szőlőmunkások kapával, vakaróval jöttek a tanyákról. Egy csapat tehén óriás felhőt vert: sűrű fátyolban borongtak a házak. A főtérré értek. Pista némán kullogott a tanára után, mint valami kis kutya. Kényelmesen megkerülték a földes emelkedést, melyen a templom, a Szentháromság állott, mint akiknek egyáltalán nem sietős a dolguk. A rendház ott nyúlt el előttük, hosszú homlokzatával, vaskorlátos, puszta terraszával, melyen mise után szoktak a fehér papok a napban sétálgatni. Timár előrement a »tanári« kapun, és a gyermek néma áhitattal lépett utána a sötét folyosóra. Semmi sem értethette volna meg vele inkább, hogy nagy és rendkívüli eseményeken megy keresztül, mint hogy ezen a diákoknak tilos küszöbön lépett át.

Nem találkoztak egy lélekkel sem. A folyosó túlsó végén egy inas fordult ki nagy tállal a kivilágított refektóriumból s eltűnt a konyha felé. A vacsora tehát véget ért már; a rendtársak bizonyára

most gyűlnek át a dohányzóba. Timár habozott. Természetes félénksége felülkerekedett, mikor tudatára jött, hogy milyen szokatlan dolog, amit csinál. Már az úton is, mennél közelebb értek, annál jobban érezte a nehézségeket. Arra voltakép gondolni sem lehetett, hogy vendégszobát nyitasson egy növendéknek, azoknak a szobáknak valamelyikét, ahol az apátúr is aludni szokott, amikor Sótra jön, és a főigazgató. Timár úgy látta, hogy a kérdés megoldásában segítségre volna szüksége. De amint ott állt a rendház ösmert lépcsőinél, egyszerre elfogta a bénító *aboulia*, az akaratnak hirtelen tehetetlensége, – mely csöndes, zárkózott életű embereken gyakran erőt vesz egy-egy energiát kívánó cselekedet közben, mintha csak bizonyos korlátozott erőlkészletük volna a cselekvésre, mely hamar kimerül. Nem tudta rászánni magát, hogy valami szolgától kérjen tanácsot, sem arra, hogy visszaforduljon és szállodában próbálja a fiút elhelyezni. Félt a feltűnéstől, a magyarázatoktól; az az érzése volt, hogy valami ügyetlent, valami helytelen cselekszik. Pedig sietve kellett határozni. A refektórium ajtaja felől léptek hallatszottak, és Timár rezzenve felindult a lépcsőn, a szobája felé.

Pista a nyomában.

Tapogatózva gyujtotta meg a lámpát. Pista apatikusan állott az ajtónál. Timár körülnézett. Az ágy már ki volt bontva. Tekintete a pamlagra esett, melyet rövidsége és két hurkás karja kényelmetlenné tettek a fekvésre.

– Tudnál esetleg ezen is aludni? – kérdezte a fiút.

Pista közömbösen intett, hogy öneki mindegy.

– Próbáld meg, feküdj rajta végig, hogy elég hosszú-e?

A fiú szófogadóan végigfeküdt a pamlagon.

– Jó?

– Jó.

Ebben a pillanatban erős kopogás hallatszott. Timár kiment, becsukta a belső ajtót maga után, s a két ajtó közötti küszöbön megállott. Tamás volt előtte, az inas (aki azelőtt hajóslegény volt).

– Fölhozzam a vacsorát? – kérdezte Tamás.

– Nem, köszönöm, nem vagyok éhes – felelt a pap. – Nem egészen érzem jól magamat.

Mikor visszament, a fiú még mindig ott feküdt a dívánon s egykedvűen nézte a szőnyeg mintáit.

– Kelj föl, – mondta a pap – majd fogunk neked valami ágyat csinálni. – A fiú erősködött, hogy neki így is jó lesz, de azért fölkelt engedelmesen. Timár megfelelte párnáit és takaróit, még egy lepedőt is talált a fölösleges ágynemű közt. Azt is észrevették, hogy a díván egyik karját le lehet csavarni és úgy sokkal kényelmesebben esik rajta a fekvés.

– Most már levetkőzhetsz – mondta Timár a fiúnak. Pista szófogadóan húzta le cipőit és ruháit és a takaró alá bujt. Timár sokáig nem tudott elaludni. Úgy érezte, hogy nagy ügyetlenséget követett el; főleg azt hányta magának szemére, hogy Tamásnak nem szólt. Most már nem lehetett a dolgon segíteni. Hallgatta a fáradt fiú óvatos hánykolódását a dívánon, mely elég hamar egyforma, lágy pihegésbe ment át. Timár még sokáig ébren volt, számlálta az óraütéseket, mert pontosan idezengtek a toronyból.

S még jóformán sötét volt a szobában, mikor már fölébredt. Első tekintete Pistának a fogason függő kalapjára esett, ruháira, melyek különös érzést ébresztettek benne. Valami megnyugtató érzés volt ez, hogy nincsen többé egyedül; úgy érezte magát, mint egy családfő. Oly távol volt eddig mindenkitől, még a diákjaitól is! Nagy szeretettel és gyöngédséggel nézett a kalapra. Majd a díván felé figyelt. A fiú még nyugodtan pihegett. Timár a homályban a breviáriumát kezdte betűzgetni. Közben sűrűn nézett az órára, végre nem bírta türelmetlenséggel; félhét volt. Egy óra múlva van a diákmise s mingyárt jön be Tamás a ruhákért. A dívánhoz lépett s egy percig nézte az alvó gyermek arcát. Most igazán nagyon hasonlított az anyjához. Timárnak egy pillanatra ijedten dobbant föl a szíve: mintha egy nő feküdt volna a pamlagán. Mintha Lina volna, megfiatalodva húsz esztendővel, a fiatalalság ártatlanságában. Nyírott haja kedvesen kócoskodott a hom-

loka körül. Míg Timár azon tünődött, hogy fölkelte, Pista egyszerre fölnyitotta a szemét, mosolygó arccal, mint aki egy szép álomból ébred és félig még mindig álmodik.

S ez a derültebb és elevenebb kifejezés ott maradt az arcán, mint egy nyájas visszfény. Egy éjszakai nyugodt alvás elég volt, hogy minden merevségét, idegenségét, minden megkövülését a Sors Meduza-arca előtt, kiheverje. Megint visszaérkezett könnyű gyermekéletébe. Készségesen fölkiporodott, mint egy újrászületett kis állat, álmától még meleg vackán. (Az ő korában még újrászületik az ember minden nap, úgy rázza le a tegnapiakat, mint a kígyó tavalyi bőreit.) Csupa készség volt már és szeretet új élete és új jótévője iránt. Friss élete könnyen beigazodott a jövőbe, mint egy könnyűhajlású, fiatal masina.

Timár izgatott, boldog gondoskodással vette körül.

– Itt a kefe; a ruhádat kikefélheted magad! Hanem mosdóvizet majd hozatok. A cipődet is ki kell tisztítani...

Pista erősködött, hogy ő maga tisztította mindig otthon is. De Tamás már kopogott, az inas, és nyomban belépett, szokott, biztos lépteket irányozva az ablakhoz, hogy beeressze a friss, reggeli napfényt. Timárban semmi sem maradt a tegnapi gyengeségből, most energikus volt a fia előtt... Tamás egy-kettőre megértett mindent.

– Miért nem tetszett nekem szólani? én adtam volna helyet a konyhában.

Arany és zöld keverve áradt be a kitárt ablakon. Ó reggel, napfény, energia!... A misére elsőt harangoztak, ünnep volt, szép, ragyogó vasárnap.

A vasárnapot Timár úgy szokta megülni, hogy félbehagyta rendes tanulmányait és valamely költő műveit vette elő. Többnyire Vergilius volt ez, az isteni *vates*, akiről Virgilünk azt szokta tréfásan mondani, hogy az ő védőszentje. Szerette ezt az ünnepi és gyengéd énekest, aki a klasszikus művészet minden pompájával már majdnem keresztény tud lenni, s a Történet nagy suhanása mögött

meglátja a természet csöndes szépségeit, megérzi a tárgyak néma könnyeit, leírja a gyermekek vidám ugrálását.

A negyedik könyvet lapozta föl mostan, az utolsó sorokat, ahol szinte kívülről tudta már: ahol az elhagyott Didó halálát írja le. Iris mint egy bibliai angyal, leszáll az Olympról –

mille trahens varios adverso sole colores
devolat –

és megszabadítja a szerelemnek e szegény áldozatát a test bilincéből. Iris a szívárvány – gondolta – az istenek tarkaruhájú heroldja, aki az enyhülést hirdeti a zivatar után, ugyanaz a hírnök, akit a bibliai Isten is elküldött a vízözön után Noéhoz... Timár visszalapozott az ének elejére, nem tudott rendesen olvasni.

at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo, jamque hos cursu, jam praeterit illos...

Milyen kedves kép, milyen életteljes: a kis fiú, aki örül a paripának és hol elül, hol hátul fickándozik a vadászcsapatban. Timár megkereste a többi helyet is, ahol Aeneas kis fiáról van szó: amikor menekülnek a tűzvészben s görcsösen kapaszkodik a gyermek a hős kezeibe:

sequiturque patrem non passibus aequis.

A nap beszüremkedett a nagy fa gallyain, meg-megcsillant az imázsámoly friss virága fölött, mint valamely virágos oltáron, eltapogatózott egész a pap keskeny ágyáig, amely fölött egy őrangyal tárta szárnyait, mint egy gyermek ágya fölött. Timár fölkelt, járkálni kezdett, nem bírta az olvasást folytatni. Pistát várta, aki mise után visszament a Stirling-házba, de minden percben megint itt lehet, mert iderendelte, hogy hozzon hírt neki.

MÁSODIK RÉSZ.

Tamás révén hamar kitudódott a városban, hogyan vette pártfogásba Timár a Vágner Lina árván maradt fiát. A presztízsz nagy dolog, s ez a hír a presztízsz hintaján szállt.

– Van-e több ily tanár ? – zengte a hiú Sót. A rendtársak is úgy találták, hogy rendjük tekintélye nem fogyhat, csak nőhet; és még a házfőnök is, dr. Horvát Vince, elismerőleg említette Timár tettét, kifogásolta bár, hogy nem kérte előbb priori tanácsát (akkor a cselédszobák valamelyikében helyezték volna el szegény Pistát). De egészben véve az volt a vélemény, hogy az igazi pedagógusnak, s az egyszerű, apostolian emberszerető papnak példás cselekedetét művelte rendtársuk.

Timár egyébként még aznap szerzett Pistának új lakást. Ős vendég a feketekávéra, megjelent a refektóriumban Bögözi, a helybeli klerikális ügyvéd, s készséggel felajánlotta, hogy ő veszi házához a fiút. Bögözi nem mulasztott el semmi alkalmat szívességet tenni a papoknak; gazdag ember volt, de minden érdeke, egész élete egyházi összeköttetései körül forgott. Pistát avval az egy kikötéssel fogadta gyermekei közé, hogy legkisebb fiának, a bumfordi Lajkónak, segítségére lesz a tanulásban.

Bögözi eljárta a gyermek hagyatéki és árvaszéki ügyeiben is. Kint ekkor az írásokból, hogy Pista valódi keresztnéve nem Pista, hanem Vilmos. Miért hitta az anyja Pistának? Talán a falusias nevet szerette, talán gyűlöletes volt ajkának a másik...

Pista a temetés után azonnal átköltözött Bögöziékhez. Előbb elment köszönetet mondani Timárnak.

– Azért továbbra is az én fiam maradsz... ügyebár? – Kissé elcsuklott a tanár szava; mert a cisztercita iskolák minden hagyomá-

nya tiltá, ekkora melegséget árujni el egy diákkal szemben, kit a fejelem kimért távolában illendő tartani. De tiltotta Timár természetes zárkózottsága is; majdnem úgy érezte, mintha lelke szemérmét meztelenítné meg... És mégis jól esett! (Mennyi érzelmenek kell vajudni néha, míg néhány lélekfoganta szócska megszületik!...)

Pista kissé meghatva és megtisztelve is érezte magát, hiúságának hízelgett a tanár kívánsága, mintha a jó tanulónak, a zseniális fiúnak szólna az. Hallgatott és csak a második kérdésre mondta ügyetlen:

– Hát hogyne... ha meg tetszik engedni.

Abban állapotok meg, hogy Pista minden vasárnap délután meg fogja látogatni Timárt, szép időben elmennek sétálni, máskor olvasnak együtt vagy fordítanak valami nehezebb szöveget. Timár szenvedélyes tanár volt és tanári hiúságának nagy kielégüléseit várta ettől az intim tanítástól.

– A vendégem leszel – mondta a fiúnak és nagy örömeire esett ezt a szót használni, mely oly szokatlan volt az ő szájából, s kivált egy diákról – szinte forradalom. Sziklák és falak – természet s megszokás – mennyi hideg keménységet kellett áttörnie e lélekömlésnek! De kitört a lélek, az elszilipelt, negyvenéves *erő* – szeretni, akit lelt!...

A szegény Lina bútorait, holmiját eladták és Timár a kanárit kérte magának, ezt a kis kalitkába zárt hangos életet, magányos, papi cellájába... Most már kívánta az életet, a hangot, mely Pistáról és szegény anyjáról fog beszélni neki. A fiú hát az első vasárnap egy zöld kalitkával a kezében jelent meg a tanári folyosón, kissé szégyenkezve, hogy meglátják, és tünődve a szavakon, micsoda formában ajánlja fal a kanárit Timárnak – ajándékul? Timár elfogadta a gyermek ajándékát, mert úgy érezte, ez ismét szorosabbra kötözi a viszonyt kettőjük közt; de ettől fogva kötelességének tartotta, hogy ő is mindenféle ajándékokat adjon a fiúnak: könyveket vett neki és vasárnap válogatott ozsonnákkal várta; egyébiránt minden szükségessel ellátták Bögöziék.

Timár a negyvenedik év felé járt ekkor, túl azon a koron, melyet a nagy katolikus költő *életünk közepének* nevez, s mely oly kritikus kor a magányos férfúra. Timár e tájban kezdte először céltalannak látni az életet és estéin néha irtózatossivár érzéssel feküdt le. Élete szigorúságából nem engedett semmit; most is tanult, olvasott lankadatlanul, mint aki valami célra tör: de ijedten kezdte sejteni, hogy a könyvek nem adhatnak neki többé semmi lényegeset és hogy tanulásának voltaképp célja nincs. Azelőtt, fiatalkorában, érezte napról napra, hogy fejlődik, gazdagodik a lelke ezekből a könyvekből: most csak szomorú stagnálást érzett egyhangú időtöltésében. Miért még tanulni? Most már világosan látta, hogy soha egy igazi titkot – amit érdemes megtudni – nem tud meg. S kinek használ az, amit ő tudhat? Irjon? De fájdalmas meddőség érzése ült benne. Mi van az ő lelkében, amit nem könyveiből szívott? S minek újra leírni, amit már leírtak? Irigykedve gondolt másokra, Gombos Cirillre, aki öt könyvből összeüt egy hatodikat, s boldog a tudatban, hogy szerény, de hasznos munkát végzett. Fordítani próbált: Kapisztrán János egy francia életrajzát magyarra ültetni. De ez a munka nem elégítette ki.

Rendtársainak megvoltak az apró intrikáik, kis versengéseik: szinte irigyelte, hogy ezek annyiok életét betöltik. Ó Istenem, hát minden kis bűnnek, irigységnek, hiúságnak megvan a maga életcélja: csak a jóság nem tud mit csinálni magával? Imái nem segítettek rajta. Az Isten nem válaszolt neki; s ő nem volt elég gazdag már, hogy kielégítse a párbeszéd egy néma Istennel, hogy mindig csak adjon és sohase kapjon. Néha kedve volt sírni, mint gyermekkorában, jelenést kívánt, mint a szentek; bálványra lett volna már szükség, mint egy látcsőre, amely az Istent közel hozza hozzá. Az ember, ha már nem fiatal, az Istennel együtt sem elég többé önmagának. Timárban földerengett az élet titkos igazsága: hogy csak az él igazán, aki másért él. A szeretet az Isten grádicsa.

Az első vasárnap délutánok alig különböztek valami különórától. Tulajdonképpen nem volt mondanivalójuk egymáshoz. Timár

kikérdezte a fiút egészszheti élményeiről, olvasmányairól; s aztán elővettek valami súlyosabb auktort, vagy Timár felolvastatta Pistával egy-egy dolgozatát. Pista feszélyezve ült a plüs fotőjben s a világért sem szólt volna egy szót, míg Timár nem kérdezte; az pedig néha kínosan kereste a kérdést. Ezért hosszú hallgatások voltak. Pista mindig pontosan jelent meg a megszabott órára, és ha néha pár perccel előbb talált érkezni, a folyosón várt és drukkolt, míg órája ütött: a világért sem ment volna be előbb. Ugyanekkor, a dupla ajtón belül, Timár is türelmetlenül nézte az óráját, leste a kopogást.

Ez a türelmetlenség lassankint kisugárzott az egész napjára. Már nem tudta nyugodtan olvasni ünnepdélelőtti kedves Aeneisét; idegesen lapozgatott benne s közben a gyermek multheti szavaira gondolt... Ma erről és erről fog vele beszélni, – tervezte – ilyen és ilyen olvasmányokat fog ajánlani neki... Türelmetlensége kicsalta a rendházalőtti feltöltött terrasra, ahol így mise után rendtársai szoktak föl-alá sétálni a vasárnapi fényben, és nézni a templomból kijövő közönséget; ő azelőtt sohasem jelent meg ott köztük. Elegánsan hullámozottak a fekete-fehér reverendák; Szoboszlai szabadon vizsgálta a nőket, mint egy gavallér. Egy-egy úri társaság megállt pillanatra a papokkal csevegni.

– Szép idő lesz, főtisztelendő professzor uraim! – intett át messziről a derék Bögőzi szürke kalapjával.

Timár Pistára gondolt, aki már rég eltűnt, kis énekeskönyvével a kezében, az ügyvéd háza felé. (Mit érnek mindezek az unalmas felnőttek a gyermek friss, nyílt lelkéhez képest?) Sétahelyekre gondolt, hova fogja elvinni délután, micsoda kedves helyét mutatja meg neki...

– Hogy viseli magát a »fiúnk«? – kérdezte Bögőzitől. Nem is tudott másról beszélni, mint róla. Semmi sem érdekelt. Az egész napja egy feszült, sőt kínos várakozás volt, mindaddig, míg a kedves léptek, az ismert kopogás föl nem oldta.

Lassanként egy kissé felmelegedtek mind a ketten. Timár bizalmasabb kérdéseket mert intézni Pistához és Pista gyermekileg, fenntartás nélkül válaszolt azokra. Timár nemsokára úgy ismerte a fiú egész életét, Bögöziéket, a család minden egyes tagját, a szokásokat, Pista olvasmányait, a gyermekek játékait, mint akár maga Pista.

A fiú jól érezte magát Bögöziéknél. Könnyed, alkalmazkodó képességével mingyárt mindenütt otthon volt: gyermeki kora még hamar felejtett s csak a jelenben élt. Hamar meg is szerette mindenki: Bögöziné, egy jószívű, de ideges asszony, szinte egyenlő érzéssel sorolta gyermekei közé; kivéve, hogy ez sohasem tette ingerültté, mint édes csemetéi. A fiúk előtt meg orákulum volt; játékban, lelkében egyformán elmaradhatatlan. Valósággal gyűlöltek Timárt, hogy vasárnap délutánra elvette tőlük.

– Azok igazán olyanok, mintha a testvéreim volnának! – S Pista nagyokat kacagva mesélte Timárnak, micsoda sárkányokat csinál a kis Lajkó, hogyan telemaszatolja mindenét csirizzel.

Timár tökéletesen fölolvadt e gyermeki csevegés élvezetében, szinte maga is gyermek lett. Boldog órák voltak. Veleélt Pistával, résztvett játékaiban, érdekelte a Bögözi-család minden kicsi dolga.

– Egy leányuk is van.

– Igen, az Emmuska. Nagyon jó kis leány. Csak az mindig olvas... én nem is értem, hogy lehet annyi regényt olvasni...

És aztán beszélt az öreg Imre bácsiról, a Bögöziné apjáról: »de az igazán nagyon előkelő és nagyszerű öreg úr« – és Bögöziről (aki egész nap irodájában volt); és a Bögözi néniről... Új volt előtte minden, a jómódú, zsénnélküli környezet, a folytonos társaság, a vidám hangulat, és mindent élvezett; a Stirling-ház hamar úgy tűnt föl neki, mint homályos gyermekkorának egy ellenőrizhetetlen emléke. Olyan természete volt, hogy a szeretetet rögtön megérezte és maga is mingyárt mindenkit megszeretett; nagy érzéssel mesélte Timárnak, hogy a Bögözi néni mennyire szereti:

– De szeretem ám én is őt nagyon! – tette hozzá kedves naivsággal.

Timár lassanként féltékeny kezdett lenni Bögöziékre. Jobban szerette, ha szép, halott anyukáját emlegette Pista, azzal a rajongással, mely szinte áradt fiatal lényéből; vagy ha távol gyermekemlékekről beszélt, még a Stirling-háznál is régebbiekről; régi, szép lakásukról a városban, játékokról, amiket bácsik hoztak neki, az első képeskönyvről, egy bácsiról, aki a térdén szokta lovagoltatni, egy másik bácsiról, aki cirkuszba vitte, állatkertbe.

– Egyszer felültetett az elefánt hátára!

Ezek a gyermekemlékek hemzsegték a különböző »bácsiktól«. Pista elfogulatlanul beszélt mindezekről, szabad kiömléssel, ártatlanul, s gyermeki bizalommal, mint mindenről; nem volt semmi titka. Timárt olykor éppen ez a könnyűség bántotta; mert a szegény anya erkölcsön kívüli élete ott sötétlett minde témák mögött. De félnék gyöngédsége és szerzetesi félszeg szemérme visszatartották kérdéseit... Csak nézte bámulva, mily könnyeden siklik el a gyermek szelleme a legkényesebb tereken; kettejük között csakhamar ő lett az elfogultabbik. Minden közeledésük mellett is olykor kinzó távolságot érzett: nem tud eléggé gyermek lenni ő Pistához, mindenki máshoz közelebb a fiú, mint hozzá. Csakugyan, Pista azonnal bizalmas lett mindenkivel; a cselédekkel Bögöziéknél, a Timár kis kölyökrókáival, a ciszterciták pedellusával s a rendház inasai közül Tamással (aki hajóslegény volt azelőtt). Timár olykor szinte irigyen nézte el, mily teljes és feszélytelen barátsággal cseveg vele Tamás: ő nem tudott vele ilyen feszélytelenül beszélni. Hosszú sétáikon ma is szótlán hallgatta s elfogultan Pista csevegését, amint Bögöziéket dicsérte, vagy – amikor a Duna felé mentek – a dunai város régi kedélyes hajóséletéről beszélt – és ha Timár mégis közbeszólt valamit, Tamást idézte reá, mint tekintélyt: Tamás ezt így mondta... Tamás azt úgy mondta...

Igy élt szegény Timár hétről hétre és lassanként már nem is élt másban, mint Pistában; a maga eseménytelen élete csak egy szürke

lap volt, amelyre a Pista fiatal élete íródott, mint ahogy az üde forrás ír a kiszikkadt földre. Pista élete kivirágzott a Timár lelkében, és tudatra ébredt jobban, mint Pistában magában; és Timárnak, mondom, csak az volt fontos már, ami Pista körül történt: minden érzelme csak ahhoz fűződött. Ez a kivirágzás élősdi módon terjedt szét lassanként a szerzetes lelkén, és egész életét árnyba borította. Most már egész héten át Pistával foglalkozott gondolatban; egész hete csak a kedves, társas, bizalmas vasárnapnak feszült, kínos várása volt. Ennek a reménye éltette, ez adott új értelmet minden élményének, olvasmányának, – ez az egy szempontja volt mindennel szemben: hogy hogyan fog majd Pistának beszélni róla? (Mert az ő életét is bele szeretne volna plántálni Pistába, mint ahogy a Pistáé beleplántálódott az övébe.)

Az iskolában is úgyszólván csak Pistát látta meg; a többi fiúk már nem érdekelték. Mégis csak vasárnap beszélt tulajdonképpen Pistával: mert valami különös szemérem visszatartotta attól, hogy a megállapított időn kívül megszólítsa. Mire előtt oldott fel legfeljebb, a nyájas sekrestyében, ha Pista ministrált, s öltöztette a papot, szinte nőies gondossággal igazítva meg vállán a csipkés karinget. A tanteremben mindig óvatosan tartotta a régi távolságot: ott soha egy bizalmasabb szót sem váltottak. Száraz, tanári rendelkezéssel rendelte őt néha magához, a többiek előtt, pontos terminusra.

Egy vasárnap Pista váratlan elmaradt.

Ez a nap felfedezés volt Timárra nézve, keserű érzések pricipiciája.

Már mikor a megállapított órát elütötte a templomtorony, nem tudott többé nyugodtan maradni: a fiú máskor mindig oly pontos volt! Föl-alá járkált a szobájában, minduntalan az óráját nézte és babonásan vigyázott, hogy ki ne hagyja lépéseiben a parkett egyetlen kockáját. Minden hangra, minden lábzajra fölneszelt... egy kopogásra torkáig lüktetett a szíve, pedig jól ismerte, hogy ez csak a Tamás kopogása. Akkor nem is állhatta ki tovább – noha esős idő

volt odakünn – esernyőt fogott és kiment a rendház elé. Hátha az volt a hiba (gondolta önkénytelen babonája), hogy nem ottkünn várta, ahogy szokta.

– Most fog mingyárt jönni – mondogatta. – Szembejövünk a lépcsőn... a kapunál... – Oh, hogy a legártatlanabb szeretetet is a kínok mérik! Ha egy fiúalakot látott feltűnni az eső rácsain át, egész lénye a szemébe feszült: míg szomorú csalódottsággal állapította meg, hogy nem ő az! Nem ő... és ez sem ő... Tanítványainak köszönését mogorván fogadta, mintha mindegyik egy új reménytől fosztotta volna meg. Nem nyughatott bele, hogy meg legyen rabolva attól, ami egész hetének egyetlen várakozása, vigasztalása volt.

– Elkésett... jönni fog még... – biztatgatta magát. Másra akart gondolni, olvasni kezdte gépiesen magában a számsort, imádkozott. Visszament cellájába s elővette breviáriumát: de nem tudta rá lekötöni figyelmét. Akkor megint kiment az uccára. Ideges gyorsasággal aprózta lépteit. A torony órája ismét ütött.

– Nem fog már eljönni, ha idáig nem jött – gondolta, szinte valami megkönnyebbüléssel, hogy a várás kínjai elmúltak. Most bevallotta magának, hogy nevetséges a viselkedése, de érezte, hogy nem tud uralkodni magán.

– Istenem, – gondolta – bocsáss meg, túlságosan szeretem egy teremtményedet: de Te rendelted így, és Te alkottad őt méltóvá szeretetemre. És Te látod, Uram, hogy a szeretetem tiszta: van-e tisztabb szeretet, mint a nevelőé a Fiatalság iránt?

De mi lehet az oka Pista elmaradásának? Beteg – ő, aki sohasem szokott beteg lenni –; vagy valami váratlan történt... valami szerencsétlenség? Vagy egyszerűen csak elfeledkezett... talán nagyon jól mulat Bögöziéknél... vendégek vannak... vagy kirándulásra mentek... Talán elfelejti őt már az ő fia. Harag és elkeseredés melegedett benne ezen a lehetőségen; és bár érezte mily valószínűtlen ez, gondolatai mégis arra terelődtek: tulajdonképpen mit is nyújthat ő Pistának unalmas, öreg professzor létére? Közben egy másik ijesztő eshetőség rémllett föl agyában, valami, amire már

többször gondolt: Lina írt halála előtt a fiú apjának; az apa eljött és elvitte gyermekét...

Nem bírta ki tovább. Érezte, hogy nem fog nyugodtan aludni, ha el nem megy Bögöziékhez és meg nem tudja az elmaradás okát. Kissé restelte ugyan, hogy ilyen módon elárulja nyugtalanságát; azonkívül az ügyvéd családjához nem volt járatos, és félénk magánosságának, gyenge akaratának valóságos nagy elszántság kellett ily látogatásra. De most nyugtalansága legyőzte minden más érzését. Úgy ment végig a kisvárosi uccán, mint akit a sorsa visz, mint akit egy magánál erősebb erő hajt, gépies imát mormolva magában.

Pistát Emmával, a kis bakfissal sakkozva találta: kissé meg hülve, azért nem eresztették ki az esős időben. A fiú boldog volt és büszke a neki szóló látogatás miatt: alig tudta a helyét találni Timárnak. A tanár belső örömmel szemlélte gyermekét a kedves és úri otthonban, amint vidáman és otthonosan csacsogott, amint fiús szögletességgel próbált udvarolni a kisleánynak; apai szíve titkos elégtétellel duzzadozott. Nagy megnyugvással és önmagán nevetve tért haza.

Ettől kezdve azonban nyugtalansága folyton kiújult. Nem érezte Pistát többé oly kizárólag az övének, mint az első időkben. Oh ha fia volna! így minden véletlen közbejöhét. Néha az ismeretlen apa kísértette; »micsoda apa az?« – gondolta belső megbotránkozással, de titkos örömmel is. Nyilván nem akar tudni gyermekéről... Mégis: rémítette a vér joga, mint egy fenyegetés; féltékeny volt arra az egész homályos életre, amiből a fiú kisarjadt. De féltékeny volt arra a vidám életre is, amelybe a gyermek belenőtt; oh már nem tisztán ökördűle forgott ez a mikrokozmosz!

Pista megváltozott. Gyermeki hiúsága nagyon is kielégült; s a látogatások tanárjánál nem hatottak többé rá az ujság ingerével. Kelletlenül és késve jelent meg s únottan szórakozottan ült ott Timár előtt. Nem mintha szeretete megcsappant volna nevelője iránt; de naiv őszinteségében képtelen volt arra, hogy figyelmetlenségét

vagy rossz hangulatát palástolja. Modora is egyre szabadabb lett, és Timár aggódalmain, türelmetlenségén olykor nagyokat kacagott. Az is megtörtént, hogy fölhalmozott leckéire hivatkozva, kibújt a vasárnapi találkozás elől: és mikor Timár nem nyugodott bele és bebizonyította, hogy a fiú ürügye csak ürügy, nem hallgatta el az igazi okot sem:

– Attól félek, hogy megún a tanár úr, ha mindig a nyakán vagyok.

Oly kedvesen és gyermekesen mondta ezt, szokott nyíltságával, hogy nem lehetett reá haragudni. Timár azonban Bögöziékre gondolt, akikkel Pista mindig, mindennap együtt van... Persze, ő nem tud neki annyi multságot nyújtani, latin könyvekkel zsúfolt szobájában, vagy egyhangú sétéikon: mint az a vidám ház, az élénk gyermekek, és Emma, a csinos kis regényolvasó.

Akaratlanul irígyen gondolt erre a családra. Különösen Emma izgatta őt, akiben a fiú első szerelmét sejtette, majdnem alaptalanul, mert a gyermek gyermek volt még egészen. Timár mégis érezte, hogy az élet követeli már ezt az életteljes fiatalságot és hogy nem sokára minden más fontosabb lesz neki, mint az ő barátsága és régi könyvei. Mély melanchóliával gondolt erre. Elnézte a fiút, amint szórakozottan ült előtte a karszék kopott plüsén, ki tudja, merre kalandoztak gyermeki gondolatai. Ez a kedvetlenség őt is kedvetlenül tette, semmi sem jutott eszébe, ami a fiút érdekelhetné, unatkozva és kellemetlen gondolatok közt ültek együtt, s gyakran mindkettőjük terhesnek találta ezt az együttlétet; Timár mégsem tudta volna nélkülözni. Ha egy-egy pillanatra visszatért a régi bizalom, az annál kedvesebb volt és hosszú időre boldoggá tette őt. Egy alkalommal Pista betegen találta Timárt, és ekkor felébredt benne minden veleszületett gyengédség, csevegett hozzá, vigasztalta, vele maradt késő estig, és másnap megint eljött, leckéit végezve. Ettől fogva Timár gyakran rosszulról panaszkodott a fiúnak, néha elég kevés igazi alappal, hogy ezt a ritkuló gyengédséget kicsalja.

Timár néha valósággal megalázottnak érezte magát kis barátjával szemben. Mert kettejük közül a fiú volt az, aki kevésbé szorult a másikra, ő volt az erősebb. Ezt Timárral önkénytelenül és gyermeki kegyetlenséggel érezte sokszor.

Semmi tisztelet sem volt benne a tekintély iránt. Amint a Timárral való barátság megszokott lett előtte – Timár maga megszokott, mint egy apa –, úgy bánt vele, ahogy élénk eszű és élénk temperamentumú fiúk nagyon is jó apáikkal szoktak: kissé gúnyos és fölényes szeretettel. Hiszen csak erre vágyott mindig Timár – hogy úgy tekintse, mint valaki egészen közelit, mint apát –: most mégis fáj neki! Mert mi az apa a fiú lelkének? Egy kedves öreg bútor, semmi egyéb; mindenki más jobban foglalkoztatja őt. Timárnak lelkét néha mintha éles kések szúrták volna, mikor a fiú ártatlan őszinteségében elárulta, amit maga sem tudott tudatosan: mily keveset jelent neki ez a jó tanár-pap. Pista nem csinált titkot belőle, hogy sokallja az időt, amit Timárral tölt: és mind nyiltabban iparkodott abból lealkudni; – Timárnak pedig, a gyöngö apának, nem volt eszköze érvényesíteni akaratát; néha szinte könnyörgött Pistának: – igen, megalázta magát előtte – és önmaga előtt! De hogy tudott volna haragudni? Oly szép volt a fiú, kedves és vidám fölényében, gyermeki, dacos vállrándításaival, s avval a szelíd és gúnyos modorral, mely mindig a szegény Linára emlékeztette őt!... Olykor szeszélyes volt, mint egy kacér asszony, – de annál kedvesebb. Mentül jobban fölébe nőtt, annál leküzdhetetlenebbül szerette! Nem volt-e az ő lelkének gyermeke? Fában is az nő leghamarább fölébe földjének, amelyik abból legtöbb erőt szivott! Volt-e valaha fogékonyabb, tehetségesebb tanítvány Pistánál? Mit tesz, hogy ma már nincs reá szüksége? Amit kapott tőle, azt többé semmi el nem törülheti.

S Timár látta a fiát, folytatóját; múlt az idő s a tanítvány egyre többet ígért... Amit ő gyűjtött, azt ez a gyermek készen és korán megkapva, új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni. A tudomány embere lesz talán: büszkesége a rendnek, mely nevelte, az egész ha-

zának... Pista rajongott a tudományért, mindenért rajongott. Bögöziné volt a legjobb asszony a világon, a Bögözi-fiúk a legkedvesebb gyermekek, Emma a legszebb lány – de a TUDOMÁNY volt a legdicsebb dolog az életben: mohó esze szította, mint a virág a napot. S minden gyermeki fölénye mellett is bámulta Virgil nagy tudását: ki volt oly jártas rég letűnt korokban? Timár csak elnézte: ha ő bírt volna így rajongani! De ő száraznak érezte e tudást az ifjú fantázia alchimiája nélkül, mely színek, lelkek és sorsok csillogó szövetévé képes varázsolni. Napról-napra jobban Pista lett minden munkájának, egy egész élet görnyedésének egyetlen értelme. Érte történt: nem volt haszontalan!... S néha jöttek órák, mikor a tanulás gerjedése közel hozta őket, mint egy közös szenvedély rabjait. Pista ugyan nem szeretett együtt tanulni Timárral: de beszélni arról, amit tanult: igen!

Pista abban a korban volt, amikor az ész, a szellem ereje és méltósága először mutatkozik meg az ifjú előtt s elvakítja fényével a lelket: mindent ebből az egy szempontból tekint, minden embert e szerint ítél meg. Ezt a próbát Sóton kevesen állták ki, még a tanárok sem. Timár, az más volt; de a többiek?! Szoboszlai Timót, a természetrajz elegáns tanára? aki vakító fehér reverendaujjában jól ápolt kezét gesztusra emelve, oly üres pátosszal tudta szavalni a tankönyv szép latin neveit: »*Lamellibranchiata, azaz Lemezes kopolyúsok*«. Vagy a kis Bogár Szaniszló, aki jó pedagógiai fogásnak találta a *heretyutyutyu* nótájára énekelteni a latin regulákat? Vagy a vörösarcú Lesinszky, nagy hazafi, akinek ez a kérdés volt a trükkje:

– Milyen Ausztria földrajzi alakja? – amire azt kellett felelni:

– Olyan, mintha Magyarország köré egy dézsa moslékot öntöttek volna ki... – Timár mégis csak különb volt. Megérzett rajta a szellem embere s az apró intrikákkal telehálózott klastromban, pletykás kisvárosban valami nemes különállás különböztette meg, mely annál jobban imponált Pistának, minél jobban kinőtt környezetéből ő is. Múlt az idő s ez használt Timárnak: Pista megértetlen állt pajtásai között. Pista kezdte bizonyos naiv megvetés pózát fel-

venni mindenkivel szemben; szerette és lenézte a világot; mi volt itt körülötte? Cselédügyek és városi pletykák, Bögözi bácsi jogi kérdései, Emmuska érzelmes regényei s a bumfordi Lajkó football-szenvedélye: mindez nagyon kicsinyes dolognak tűnt fel öelőtte, aki Caesar politikájáról és az őskeresztény egyházak keletkezéséről szóló könyveket olvasott.

– Én nem is értem, hogyan lehet így élni, minden magasabb érdeklődés nélkül.

Ebben egyesek voltak, egymásra találtak: a gyermek, akinek egész lelke még csupa szent kíváncsiság, tiszta magasbavagyás volt és a szerzetes, világtól elvonult, könyvekbe merült félnék életével. A gyermek most érezte, hogy őt igazán a szerzetes érti meg; neki panasolta el fiatal életének első csalódásait az első nagy lehangoltságokat, különös zavarokat, melyekkel ráköszönt az Ifjúság, ez az orv ellenség, aki kiragadja a gyermeket a panorámás nyugodt nézőtérrel és földobja a véres zavaros színpadra... világnézetének első nagy forrongásait. A papoktól nevelt, ártatlan fiúcska nem sejtette még e nyugtalanságok jelentését: s Timár szemérme tiltotta, hogy kényes témákról szó essék közöttük.

– Munka! – mondta mindig a szerzetes – kerüld a tétlen perceket. Tétlen percekben fölcsiráznak a bénító, mérges hangulatok, mint a gaz az ugaron. – És egy nehéz görög szöveget nyitott föl; s a kemény észturnába, a lelki izmosodás érzéseibe belefeledkeztek mind a ketten.

Oh a nevelés gyönyörűsége, a tanítványnak a mesteren csüggő, áhítatos, ígérő szemei! Timár fenéig élvezte ezt a gyönyörűséget, mely nemcsak a lelki ajándékozás ünnepe, hanem egyúttal az emberi hiúság egyik legnagyobb kielégülése. Végérhetetlen szellemi tobzódások voltak ezek; nem tudtak betelni egymás gondolataival. A tanár talán még jobban élvezte a fiúnak friss látását, meg nem vesztegetett ítéleteit, mint a fiú az ő tudását, bölcsességét. Néha késő estig ültek egy könyv fölött, mind a ketten lekéstek a vacsoráról.

Máskor telhetetlen sétákat csináltak, peripatetikus beszélgetés közben, a tölgyes hegyek közt; volt egy kedves padja Timárnak, az úgynevezett Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején, azon üldögéltek sokszor alkonyatig. Naiv fantáziájuk fölhevült, hangjuk emelkedett; a rigók fölriadtak és a meszes hegyek visszhangzották a szót. Vitakoztak. Pista elragadtatta magát, szenvedéllyel, lelkesen védte álláspontját. Timár a görög ifjakra gondolt, Sokrates tanítványaira... az öskeresztény neophitákra.

Csakhogy Pista nem volt alázatos, mint az öskeresztény neophiták. Fölbátorodott egészen. Véleményeit habozás nélkül ki mondta, és véleményei nagyon gyakran ellentétesek voltak a tanári felfogással. Ellenkezése szenvedélyes volt, szinte védekezés, s inkább magának szólt, mintsem tanárának: mintha szüksége lett volna, önmaga előtt bebizonyítani, hogy neki külön álláspontja lehet. Mennél mélyebben érezte a Timár hatását, annál erősebb lett ez a reakció. Már-már odáig ment, hogy elég volt Timár véleménye valamiről s Pistában ellenállhatatlanul az ellenkező meggyőződés lett úrrá.

Egyre merészebb lett, utolsó skrupulusait sem hallgatta el, s Timárt sokszor valósággal megrémítette, amit ez a gyermek mert mondani a sóti ciszterciták százados, tiszteletreméltó falai közt. Olvasmányairól beszélt s tüntetőleg fedezett fel szépségeket és igazságokat olyan írónál, akiknek már a neve is hökkentő volt a papi fülekben. Mondjuk ki: ugratta, aztán kedves, gyermeki hahotával ütötte el... Mit tehetett a szegény professzor: szerette ezt a semmirevalót. S ha néha mégis komoly szemrehányás vagy intelem jött ki az ajkain, Pista kész volt védni álláspontját: semmit sem ítélnünk el olvasatlan.

– *Audiatur et altera pars* – mondta. S Timár vitakozhatott magában az ördöggel, aki olykor azt súgta, hogy a fiúnak igaza van...

Egy bizonyos: Timár nem haragudott, sőt örült Pista bizalmának, mert ez új kapcsot kapcsolt kettejük közt: ki más előtt beszélt volna ily szabadon a fiú? Ők már barátok voltak; Pista már tanárai-

ról is nyíltan csúfolódott Timár előtt; például elmondta, hogy a kényes, képzelbeteg Szádi Márk hogyan jön órára: a reverendája fölött szalónkabát, azon egy sál, azon überciher, azon megint egy sál, végre télikabát... és első dolga a hőmérőre nézni: s a szerint hámoz le a különböző héjakból magáról, ahány fok meleg van a tanteremben... Csak ilyeneket: de ez is forradalom volt a cisztercita iskolák fegyelméhez képest. Timárban különös, bűnös szabadság érzése kelt, s bűnös fölényé rendtársai fölött. Bizonyos örömmel élvezte, hogyan hullnak le a fegyelem köntösesei kettejük közt. Egyszer osztályfői hospitálását végezte, Gombos Cirill órája volt; a fiúk nem tudtak s a szegény vén tanár tehetetlen dühében a cingulusát rázta:

– Fiacskáim, én isten nem vagyok! – Ekkor Pista Timárra nevetett a padsorok közül s Timár visszanevetett rá: már cinkosa volt a tiszteletlennek. Néha csodálkozott, honnan ez a gúny és szabadság a ciszterciták jámbor növeltjében? Pista sohasem érintette vitáikban a vallás dolgait: ízlése és szeretete visszatartotta ettől a pap előtt; de a gondos és aggódó lelkiatya szó nélkül is érezte, hogy a fiatal lélek tudásának tarka és szövevényes transparensai mögött nem ragyog már a hit nyugodt és egyforma fénye. Elnézte Pistát a kötelező diákgyónásokon. A kis templomba rézsút süttött a délutáni nap, a barna gyónószékek, mint Isten őrházai, álltak kétoldalt, faragott mennyezeteikkel, kis, csüggedt fiúnyájuk sorakoztak a farostélyok mögött. Pista sohasem térdelt a Timár széke elé, hanem eleinte a szigorú, csontos Szádi Márkot, később a könnyed, világias Szoboszlait választotta lelkiatyanak. – Timár mégis úgy érezte, hogy ő tartozik számadással ezért a lélekért; s szemrehányásokat tett magának, mert nemcsak tehetetlenül nézte fejlődését, hanem akaratlan és kiszámíthatatlan hatásával még ő vitte az ellentétes utakra... Ó milyen felelősség a nevelőé!

Egy nap reggel a hittanár, Szádi Márk, nagy megbotránkozással rontott óra után a rendtársak közé.

– Jobban vigyázzon főúr a kedves fiára! Ecce csak mit olvas!

Egy új magyar könyv volt a kezében, amely akkortájt nagy fel-tűnést keltett; egy zsidó írónak a műve, szellemes cikkek és aforiz-mák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv. Az író – Vitányi Vil-mos – típusa volt annak a modern ujságíró intelligenciának, mely mindenhez tud egy kicsit és semmit sem vesz egészen komolyan, mindenről van aperçuje, de semmiről sincsen véleménye, sőt a vé-leménytelenséget elvvé és a fölényes intelligencia egyetlen kritériu-mává magasítja. A katolikus irodalmi lapok hosszú és elkeseredett cikkekben bírálták ezt a könyvet, mely szent dolgokból könnyelmű és fölényeskedő játékokat űzött, zszurnalisztikus féltudását minden-ről rosszakaratúlag interpretálta, zsidó módon, léha »esztétikai« szempontokból kiindulva, kacérkodott a katolicizmussal, s szomorú elvtelenségében a legüresebb és legsivárabb szkepszis kapuit tárta föl. Szádi Márk hittanórán kobozta el ezt a könyvet Pistától.

Timárnak magának is rosszul esett a dolog. Azt el tudta viselni, hogy Pista komoly és tudós könyveket olvas, Renant, Tainet, ha e könyvek szelleme ellentétes is az Egyház szellemével. Az Igazság erős szeretete lüktetett mégis e könyvekben, a tudomány igaz tiszte-lete, szent komolyanvévése a világnak, oly morál, mely nem vihe-tett el a jó útról. De a rossz könyv, a zszurnaliszta, aki tudatlanságát fölényeskedésekkel palástolja, aki könnyelmű szemtelenséggel be-szél a legnagyobb kérdésekről, melyeket talán egy aznapi osztrák lap tárcájából ismert meg először! Hogy ebből táplálkozzék az ő okos és komoly kis fia!

– Nem tudta talán, hogy micsoda könyv ez?

– Semmi könyvet sem szabad olvasni, amit nem a professzorai adtak a kezébe – nincs elég könyv az ifjúságiban? A főúr még a ta-náriból is ad neki – mire való az a sok olvasás? *Qui proficit in literis, et deficit in moribus...*

– *Plus deficit* – hagyta rá Timár –, de ha egy ily fiú, kinek esze, tehetsége...

– *Donum anceps* az ész: kétélű ajándék.

– A Vágner Pista erkölcsére sohase volt panasz...

– Kell-e nagyobb panasz? Ezt olvasni órán! hittanórán! az én magyarázatomon! Konferencián fogom előhozni.

Ó, hogy irigyelte Timár ezt a nagy buzgó korlátoltságot! Hogy égette a maga gyengesége, bűnös liberalizmusa! Nem készíti-e ő maga a legnagyobb lelki veszélyeket annak, akit úgy kellene óvni és védeni, mint egyetlen életét? Mert őbenne volt már minden reménye életbe-élni a saját elvetélt lehetőségeit... Fölvillogtak régi ábrándjai: Pistából nagy ember lesz, a rend büszkesége, a haza reménye... De minden lehetőség kétfelé ágazik: s Timár Tertullianra gondolt, a lelkes, a rajongó ifjúra, éles szemére és sűrű vérére: aki az Egyház legnagyobb reménye és legtudósabb doktora volt s haeresiarcha lett, fő-fő-eretnek...

– S tetszett neked az a könyv? – kérdezte Pistától, aki egyáltalán nem látszott lesujtva a dorgálás által.

– Nekem tetszett – szólt Pista dacosan; s aztán magyarázta: hogy nemcsak az igazság értékes, hanem az érzések és lehetőségek is, hogy éppen egy nemszaktudós, egy zszurnaliszta, merészségével és elfogulatlanságával, újabb perspektívát, elevenebb érzésreakciót adhat valamely kérdéstről, mint maga a tudomány: mert ez az élet reakcióját adja a tudománnyal szemben, annyi hat rá ép a tudományból, amennyinek életértéke van... Timár csak nézte ezt a Tertulliant (mily példásan szerény fiú volt azelőtt).

– A te nevelésed! – mondta önmagának.

Délután konferencia volt s Szádi Márk előadta panaszát.

– Talán nem lehet feladatom – kezdte – egy kartársamnak nevelő rendszerét bírálni, de meg kell mondanom, hogy veszedelmesnek tartom az intellektuális gőgöt nagyranövelni éretlen ifjakban. A mostani eset szomorú bizonyosága ennek. Ez a fiú már gyermekkorában rossz környezetben élt...

És lecsapta az inkriminált könyvet a zöld asztalra.

Lesinszky dühösen ütötte ki vörös tokáját a kráglijából:

– Gyalázatos egy könyv! A hazát becsmerli...

– Tehát milyen büntetést javasolnak a kolléga urak? – kérdezte Horvát Vince, a házfőnök.

– Az alázatosság ellen vétett, alázza meg magát. Ismerje be bűnét nyilvánosan a tanulók előtt!

Timár érezte, hogy elfehéredik: erre bajos lesz rábírní Pistát. A házfőnök általános intéssel fejezte be az értekezletet; figyelmeztette a tanár urakat, hogy óvakodjanak túlságosan felbátorítani növendékeiket a világias olvasmányokra, s kerüljék a túlzott bizalmaskodást is, mert az mindig a tekintély rovására megy. Gombos Cirill már kereste a kártyát a másik szobában.

Másnap Pista izgatottan járt föl és alá a Bögöziék kertjében. Nem, azért sem fog bocsánatot kérni! És nem fogja rossz könyvnek vallani a Vitányi könyvét! Mikor ő jónak tartja! Meg tudja ő ítélni annyira, mint az a buta Szádi Márk! Igen, mit szépítsem, ezt a tiszteletlen kifejezést használta, hogy »buta«. Emmuska csillogó szemekkel nézte: olyan szépnek, okosnak és bátornak látszott gyermeki dacában! Bögözi intette, atyailag: nem jó a felsőséggel ujjat húzni. Okos ember magában tartja véleményét. Ez a csillapítás olaj volt a tűzre. Imre bácsi, a Bögözi-gyerekek nagyapja, ezúttal is Pistának fogta pártját. Kipattogott a lugasból, nagy pipája mögül, biztatva a fiút, vén gyermek maga is, a függetlenségi öregek ideológiájával:

– Ne hagyd magad, Pista! Ördög bujjon a papokba: Petőfit is kiscapták az oskolából.

Pistában egyszerre fellüktetett a szív: Tamás, a rendház szolgálja, állt a kertajtóban. Timárnak rossz napja volt: értesült, hogy Pista megtagadta a bocsánatkérést s most izgatottan kérette a fiút magához. Pista ideges vállrándítással felelt, de aztán mégis vette kimenőkabátját:

– Elmegyek öreg Virgilemhez – szólt gyermekesen, felnőtt barátot szeneveleve.

Virgil türelmetlenül várta. Mi lesz, ha makacs marad? Nyílt engedetlenség ez. S szinte hallotta a Lesinszky hangját: »Menjen

más iskolába!« Hogyan tarthatja fenn akkor barátságát az engedetlenel?

Idegesen kezdte kérlelni a fiút, de az hajthatatlan maradt.

– Tessék kívánni akármit, csak ezt ne!

Timárnak szinte könnyes lett a szeme: eszébe jutott dédelgetett terve, Itália, ahová magával akarta vinni a fiút a vakációban, szigorú tanulmányút, egy egész nyár, amikor mindig együtt lehetnének, amikor egészen az ő fia lenne... Ennek is vége már?... S ismét kérlelni kezdte Pistát, jutalmul és csábképül tartva elébe a tanulmányutat, ismerve mohó tudásszomját, vágját az idegen csodákra. Pista azonban morcan fogadta a tervet, kijelentette, hogy nem kíván Timárral utazni, hogy úgyis túlságosan sokat tett már Timár érte, hogy ő nem akar többet elfogadni, mert nem tud hálás lenni oly engedelmességgel, amilyent várnak tőle, s mindjobban felhevülve a vitában, azt is, hogy ő nem akar egészen a Timár teremtménye lenni, nem akarja az ő kegyelméből látni Itáliát, hanem majd egyszer a maga szemén át és a maga pénzén, vagy sohasem!

S fejének fölszegése, az ismerős válllendítés, szemének lobbanása, hangsúlyozták megizzott szavait. Timárnak szívébe égetett a gyermeki kegyetlenség: az ő fia mennél távolabb akar lenni tőle, vezető kezét visszautasítja, elhúzódik. E szép és nemes fiatalság előtt egyszerre rászakadt életének egész magánossága. Könnyei sajtolódtak, mint egy fizikai érintésre, s Pista tekintete váratlan felfogta tanára szemeiben a fájdalmas csillogást.

A fiú szíve hirtelen meglágyult, mint friss viasz egy meleg lehellettől, szavai szétröppentek, mint könnyű papírdarabkák, ha fölibük fúnak; csak a könnyező férfit látta maga előtt, s forró szánalom öntötte el. A torka elszorult, elfeledett mindent, semmi más vágya nem volt ebben a pillanatban, mint megvigasztalni az ő öreg, szenvedő Virgilét, bármibe kerüljön is, megtenni mindent, amit kíván, nem a büntetéstől való félelemből, nem a tekintélyért vagy a felelősséget, még kevésbé talán belátásból, hanem egyedül azért, mert öreg barátja szomorú lenne, ha nem tenné meg.

– Gazember volnék, hogyha meg nem tenném! – mondta otthon az idegesen aggódó Bögözi néninek, mintegy fedezve a visszavonulás útját. Halántékai azonban lüktettek, előre érezte a holnapi megálázás súlyát, a torkát fájditotta és lázas volt, Bögözi néni ágyat készített neki.

Reggel a templomban, a tanítást megelőző mise alatt, Timár nyugtalanul kereste a térdeplő diákok közt az ismerős barna fejet. Hogy fog lejátszódni a kínos jelenet? Nem lázad-e fel a fiú büszkesége az utolsó pillanatban? Pista nem volt helyén, s az osztályba érve, kitűnt, hogy nem is jött el iskolába: a hiányzók között diktáltak föl.

Timár alig tudott figyelni a szövegre, amit fordítottak: a legképtelenebb feltevéseket csinálta a fiú kimaradásának okáról.

Tíz órakor megjelent Bögözi és maga mentette ki Pistát. Valami lappangó betegség tört ki a gyereken; magas lázban fekszik és folyton Timárt emlegeti; nagyon nyugtalan tanárának tett ígérete miatt...

- Futok hozzá – kiáltott Timár ijedtsége.
- Ne tegye, tanár úr, én is elkülönítem a családomat.
- Csak nincsen valami...?
- Az orvos vörhenytől fél...
- Én nem félek és nincs kit féltennem.
- S a tanítványai?

Éppen tódulnak be a tantermekbe.

Timáron végigfutott a gondolat.

Még csak meg sem látogathatja az ő beteg fiát. Tanár, pap és a kötelesség első, a szeretet csupán a második. Nem szabad a ragályt széthurcolni a diákok közt. Hetekig nem fogja látni lelkének gyermekét. Fogja-e még látni valaha? Ily nagy fiúknál már veszélyes a vörheny...

Aggódással teli napok következtek. Tamás naponta megjelent a Bögözi-háznál s üzenetet vitt Timárnak a fiú hogylétéről. Pista álla-

pota csakugyan veszélyes volt s az egész város érdeklődött érte; mindenki szerette. Még Szádi Márk is kérdezősködött felőle Timártól, és kifejezte sajnálkozását. Timár ezekben a napokban kibékült az egész világgal, csak a sorssal nem, mely Pista életét fenyegette. Oly semmieknek, jelentéktelennek tündek föl egyszerre előtte eddigi aggódásainak okai! Gyermekesnek látta magát, hogy Pista változó hangulatain tudott elszomorodni vagy felingeredni: minden más mellékes, csakhogy éljen s egészséges legyen.

Ó, mily sivár napok voltak ezek, melyeknek csak a lázmérő egy-egy kemény száma adott egyéniséget vagy hangulatot. Timár nem tudta hogyan eltölteni az időt, mindenütt égő unalom gyötörte, s nagy megerőltetésébe került nem menni a szőlőbeli séta helyett a Bögözi-ház felé, legalább arra járni! néha szinte haraggal nézett tanítványaira, akik miatt nem léphette át a küszöböt.

Lassanként azonban letisztult a harag, amint a fiú jobban lett; minden letisztult, mint bús zápor után az esti levegő. Nemsokára újra látni fogja Pistát! Talán jót is tett neki a hosszú távollét; érezte, hogy lehiggadt benne a szeretet lángja, az ideges és önző érzés megnemesedett. Egy nagy felfedezést tett e pár hét alatt: azt, hogy jobban szereti a fiút, mint magát; hogy képes volna inkább sohasem látni őt, csak éljen s boldog legyen. Ez a felfedezés megnyugtatta. Szinte szégyennel gondolt régi türelmetlenségére s féltékenységére, amikor minden szóban, minden gesztusban elhidegülését vélte érezni, s folyton remegett, hogy ellenséges befolyás vagy pusztító szerelem elragadja tőle. Valahogy, amint távolabbról gondolt a fiúra, biztosabb volt szeretetében, mint mikor maga mellett látta, s nevette már aggodalmait. Csak Isten tartsa meg számára, ő nyugodt barátsággal fogja kísérni útjain, s öregsége úgy fogja bemosolyogni zsendülő éveit, mint a lemenő nap egy fiatal fát.

Pista maga is alig várta, hogy láthassa már öreg Virgilét. A hosszú és unalmas betegség újrakeltett benne minden ragaszkodást, a lábadozás szelíd türelmetlensége fölgyújtotta vágyát a tanulásra, gondolkodásra, fiatalos vitatkozásra, mindenre, amit tudós barátja

jelentett naiv diákéletében. A találkozás olyan volt, amilyennek lenni kellett köztük: gyermek és tanár, két naiv szeretet, mint két felzabadt tükör, visszavetve egymás fényét enyhe csillogásban. Pista üdülése lassan haladt, Timár gyakori vendége lett a Bögöziháznak, s magános lelke kissé fölmelegedett: öreg szemeit drága fiatalság üdítette, s atyai jóakarattal nézte még a kis Emma öntudatlan szerelmét is; atyai terveket szőtt fia jövőjéről. Egy gyönyörű, s már megserdült fiú, akit az Isten adott neki, sivár napjainak, nemes és hajlékony, mint egy Botticelli-angyal...

A városban azt beszélték, hogy Timár Virgil a valóságos apja Pistának.

Érezte a gyanút és – jól esett neki. Szinte maga is beleélte magát a gondolatba. Minden jogot ő tartott a gyermekhez – többet, mint valóságos apa a fiához. Milyen idegenek sokszor apák fiaikhoz! És mily közömbösök! Timár szinte bámulta Bögözit, mily nyugodt szívvel adta ki házából – hogy tudta olyan nyugodt szívvel kiadni? – legidősebb fiát, aki már egyetemre ment...

Bizony, múlt az idő, Pista is közeledett már az egyetemhez; Timár elnézte osztályában nagy fiait: hogy öregszik az ember! mintha csak tegnap lettek volna aprók. Minden év végén megmérték magukat, az egész tanári kar, egy mérlegen, mely ott állt a refektórium kerti ajtajában; s év elején, Veni Sancte után, megismélték ezt. Timár neve mögött csekélyingású számok sorakoztak a mérleg táblácskáján: összesen ennyi jelt hagytak az évek, melyeknek egyetlen izgalma s gyümölcse Pista volt. Ám Pista ember lett, s nemsokára ki tudja, hova viszi a sors? Vigye! A sors sem teheti meg többé, hogy ne az ő fia legyen. Őelőtte még most is gyermek volt. Gondozta, mint egy apa, óvta szellőtől, vad sporttól, fiatalos vakmerőségektől; s szívdobogva gondolt rá, a nyáron övé lesz egészen; egyedül az ő gondjai alatt; mert az olasz utat elhatározták. Pista maga hozta elő, mingyárt első találkozásukon, újra pezsdült rajongásának zálogául:

– Mégis csak nagyszerű dolog lehet a római fórumon sétálni! Mikor megyünk? – s Timárban örült a szív a többes számnak.

Ó hogy vágyott már erre az útra és élvezte előre! Két hónap, mialatt Pista egészen övé lesz: reggeltől estélig az övé! Mióta kikerült a szemináriumból, mindig egyedül élt, magános szobában: csak étkezésnél találkozott közömbös társakkal: most úgy intett neki ez a két hónap a jövőből, mint egy kábító ígéret, egy nagy szenzáció. Két hónap, mialatt a közlékeny fiú életének minden rezdülését látni fogja, tudni legkisebb gondolatát: s tanuja lesz annak a leggyönyörűbb és legcsodálatosabb látványnak, ahogyan egy ifjú szemben s szüz lélekben leelőbb tűnik föl a Nagyvilág friss képe, ez az egész nagyszerű isten- és embercsinálta mindenség, Itália; ahogyan tágul a szem, s gazdagodik a lélek lépésről lépésre... A Vezetés és Mutasztás gyönyörét remélte, a nevelő legnagyobb gyönyörét s készítette már az útiterveket, tanulta a Baedekereket.

És úgy érezte, hogy ez utazással életének egy korszaka ér véget... Húsz éve volt tanár. Enyhe fénnel, mint langyos, bús napok, leszáll életének ez az öt bús olympiása is, amerre Athén évei s Róma lustrumai szálltak... Tudta, hogy az iskola ünnepet készít az évfordulóra s hiúságát hidegen hagyta ez: az ünnep kijárt Lesinszkynek is annak idején, Gombos Cirillnek is. De Timár érezte, hogy az ő esetében az iskola ünnepe a város ünnepe lesz; s ez jól esett neki. Timárt tisztelték, mert bölcs távolságban élt ő a világtól, s nem elegeedett a kicsinyes életbe. A város tudósa volt ő, akivel önmagukban büszkélkedtek a derék sótiak: a szentéletű pap, akiről semmi rosszat sem tudhattak; az a kis pletyka, ami Pista körül forgott, nem ártott neki, inkább használt, a világ szemében.

– A pap is csak ember – mondták, s még Szádi Márk is elhallgatott csípős megjegyzéseivel. Pista azonban lázban égett: az ő öreg Virgilének az ünnepe lesz ez. Ő volt a diákság ünnepi szónoka, s ő adta Bögözi révén azt az ötletet is, amivel a város közönsége kedveskedett a köztiszteletben álló tanárnak. Azt a rozoga kis fapadot, amelyen a Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején szoktak üldögelni,

egy görögös mintára szépen faragott kőpaddal helyettesítették. A padra Piacsek kőfaragómester (akinek fia szintén a cisztercitákhoz járt) legremekebb betűivel véste a felírást, melyet szintén Pista készített: egy verset a tanár kedves Virgiliusából:

VIRGIL PIHENŐJE

...silvis scaena coruscis

desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra;

intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo...

Virgil boldog volt, mint soha életében. Most megint úgy érezte, hogy nem élt hiába. És hogy még élni fog! Szinte megifjodott a tervezésben, a szép jövő kiszínezésében, amelynek egyetlen nagy öröme, egyetlen érdeke s célja volt: hogy eloszlik minden félreértés, s Pista végre egészen az ő fia lesz.

De ekkor valami közbejött.

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK RÉSZ.

Vitányi Vilmos, a *Magyar Ujság* és az *Uj Világ* belső munkatársa, egy napon, dél felé, kábultan és kissé szédülve ébredt fel álmából. Mint az ideges emberek többnyire, ő is mindig reggel volt a legfáradtabb. Estig rendesen felvillanyozódott; de reggel, mikor először konstatálta a szobájába beszüremkedő fényt, s először hallotta meg a kocsik zörgését az uccáról, rettenetesen erőt vett rajta az élet hiábavalóságának és céltalanságának érzése. Most új napot kezdeni? Miért? Ez is csak olyan lesz, mint a többi volt. Ugyanazok közt az emberek közt (akiket már régen kiolvasott), ugyanazon pózokban, a pénzhajhászás ugyanazon szégyenteljes robotjában... Az az egy bizonyos, hogy ma sem lesz ideje, sem kedve, belefogni abba, amit talán csinálnia kellene, amiért talán élnie érdemes. Ő ha meg tudna még élni szerényen, nyugodt munkával, egy nyugodt jövedelemből, lemondani a nagy Életről, a Pipere és Luxus ezer igényeiről, a híres, kényes vacsorákról a Bristolban, lemondani a Nőről, aki kiszívja az embert, idejét, pénzét, erejét és otthagyja akarat nélkül, képtelenül a munkára, lelkesedésre, bármi másért, ami nem ő...

Vitányi a feleségére gondolt, a gyönyörű színésznőre, akitől válfélben volt... Aztán egy fiatal svájci cukrászleányra gondolt, akit ajándékaival ő szédített meg először s akivel majdnem a liliumtiprás gyönyörűségeit élvezte.

Mert mennél öregebb lett, annál jobban meggyőződött róla, hogy nincs szebb dolog a világon, mint a naivság és ártatlanság – de csak annak számára, aki letöri, akinek kinyílik. Ez még az ő vérét is fel tudta pezsgetni; ez el tudta feledtetni vele a hiúságának azt a nagy sérelmét, ami a felesége elutazásával érte félév előtt. (Mert a felesége elutazott tőle, egy katonatiszttel, levelet hagyva hátra,

melyben megállapodásuk szerint, őszintén megírta, hogy már nem szereti. Akkor küldette ki magát a lapjával Svájcba, egy kis pihe-
nésre, mert szükségét érezte a távollétnek és csak tegnapelőtt érke-
zett megint vissza Pestre.)

Az ablaktábla hasadékaiban erős fénykések vágtak be, Vitányi meg-
nézte az óráját: délre járt. Fel kellene kelni... be kellene csengetni a
szobalányt... de ez mindennap új, erős küzdelembe került. A legjobb
volna beteget mondani, így heverni egész nap, tétlenül, az ágyban...
Aztán megrázta magát. Az ágyneműi izzadtak voltak, a lepedője
meggyüremlett. Szájában felrémlett az esteli Medoc fanyar íze...

...

– Nyissa ki a spalétát – mondta a szobalánynak.

A fény beömlött; s éppen egy bútorszállító dőcögött az uccán,
annak a piszkos zaja; majd egy autó szirénája.

– Mégis csak jobb volt a budai lakás – gondolta Vitányi, mint
igazi pesszimista, akinek mindig az a rosszabb, amiben éppen ben-
ne van. A budai lakását elhagyta, mert lustasága, a kényelem és kö-
zelség szeretete, hatalmasabb volt izlésénél és snobizmusánál, mely
pedig a régies és biedermyer felé vonzotta.

A fürdőszoba toilette-asztalán ki voltak rakva a piperecikkei, il-
latszerek, kézápoló, beretváltó, hajgondozó szerszámok, a leg-
drágább és a legmodernebb. Illatos szájvízzel öblítette ki száját, jó,
lankatag langyosságú fürdőt moderált, a fürdőben ülve olvasta el az
ujságjait. Az ujságban csak a pletyka érdekelte; kedvetlenül nézte
valamely folyóiratban egy felkapott költő újabb művét, arra gon-
dolt, hogy ha a pénzszerzés, az ujságírás el nem vonja, ő lenne tán
ma az, aki ez a költő lett, sokkal kevesebb intelligenciával, de fris-
sebb erővel: a magyar irodalom modernségének, megnyugatiásodá-
sának úttörője...

Fáradtan dobta földre egymás után a vízcsöppes és rosszul föl-
vágott füzeteket, amilyen sok összegyűlt címén hosszú távolléte
alatt. A léhához túlságosan is intelligens volt, a komoly fáradságot
kívánt tőle és úntatta... Felvette pyjamáját, reggeli köntösét. Az

ebédlőben várta már a tea, vaj, méz, dzsem: így kívánta, mert külföldön így szokás a hotelekben. Az ebédlő a feleségére emlékezett őt; mintha valami itt maradt volna az asszony szelleméből. Vitányi néhány mondain maliciájú aforizmát fogalmazott magában a nőkről és leveleit kezdte bontogatni.

Ezek is jócskán fölszaporodtak, mert ezeket sem küldette maga után. (Akitől neki fontos levelet várhatott, az úgyis tudta mind a svájci címét). Sok volt a női írás az itt késett levelek közt, autogramm-kérő levelek, meghívások, költőnők s bámulók levelei, melyek gyakran félig-meddig szerelmi ajánlkozások is voltak. Vitányinak ezek a levelek különös elégedettséget okoztak; kis termetére gondolt, görbe lábaira, erősen keleties típusú arcára (amit éppen az imént szemlélt a tükörben). Mindezek dacára ő ma világfí, életművész, nőhódító, *arbiter elegantiarum*. Ha szegény öregapja, aki még kaftános zsidó volt, megálmodta volna ezt a péntekesti gyertyafénynél!

Aztán egy vastag levél akadt a kezébe, amelyben valaki – valami fiatalember – megjegyzéseket írt valamely cikkére. Vitányi fanyarul mosolygott; már nem is emlékezett a véleményre, melyet az illető cikkben kifejtett. Mindazáltal érdeklődve olvasta el a levelet, mint minden sort, ami reá vonatkozott. Most úgy találta, hogy a fiatalembernek igaza van.

– De ebből is látszik, mennyire nem fontos az igazság – gondolta magában. – Egy szellemes paradoxon többet ér egy lapos bölcsességnél.

Elolvasta a cikkéből kikapott mondatokat s maga is csodálkozott: véleménye lehetett ez valaha? De hát mi is az a vélemény? Önmagunk korlátozása. Vitányi két lapja közül a *Magyar Ujság* konzervatív volt, az *Uj Világ* pedig radikális. Vitányi megszokta már, hogy mindenről két véleménye legyen és lassanként maga sem tudta, melyik az igazi.

Tovább egy könyvet talált a postájában, egy regényt, a szerző dedikációjával. Vitányi a könyvére gondolt, az igazi könyvre, me-

lyet mindig szeretett volna megírni s melyet immár nem fog megírni soha. Az ő könyvei csak hírlapi cikkeknek, tárcáknak és aforizmáknak gyűjteményei voltak s bár így is nagyra tartotta őket, maga volt legjobban meggyőződve mulandóságukról. Az Idő gyermekei voltak és az Idő megeszi gyermekeit.

Azután megint levelek jöttek, kivágott ujságmellékletekkel: barátok vagy ismeretlen jóakarók figyelmeztették Vitányit cikkekre, melyek róla szóltak és támadásokra. Vitányinak hízelegtek ezek; a támadásokat is szívesen látta; csak emlegessék, csak valaki legyen. Az egyik cikket különösen belső meglepéssel olvasta. Egy zsidó felekezeti lap támadta, valami zsidóságot sértő kifejezésért, amelyet egyik írásában használt. Vitányinak mindig örömet okozott, ha antiszemitanak nevezték, szívesen forgott keresztény társaságban és szidta a zsidókat, újabb műveiben a katolikus világnézettel is kacérokodott. Ki is tért a katolikus hitre.

Megint egy vastag levél akadt a kezébe; egy ifjú költő versek kéziratát küldte. Futólagos pillantást vetett a versekre. Elve az volt, hogy minden fiatalot megdicsért, de senkit sem segített az érvényesülésben. Izlése tulajdonképpen éppoly kevésbé volt már, mint véleménye; csak erős erotika, vagy nagyon furcsálkodó újdonság tudta őt kiragadni fásultságából. A külföldieket is tisztán snobizmusának és a divatnak szempontjai szerint ítélte meg. Nem mintha nem lett volna veleszületett nagy érzéke az irodalom iránt; de közönye és fáradtsága visszariadt a mélyebb értékekbe való behatolástól. Azután: a fiatalok úgyis kiöklözik maguknak az érvényesülést; ez egy kegyetlen küzdelem a két nemzedék közt; éppen ő legyen a balek, aki segíti ellenfeleit? Dicsérni őket, hízelegni nekik: azt igen! Mert veszedelmesek. De csak nem nyitogatni a kapukat! Nem elég előny nekik maga a fiatalság, az isteni? Nem minden ez?

Ez minden, ez minden! Vitányi most érezte ezt igazán először. Eddig maga is fiatal volt (bár ötvenen túl már), nem a legifjabb irodalmi csoporthoz tartozott-e mindig? Nem volt-e forradalmár? Nem öltözött-e, úgy mint egy húszesztendősruc? De mióta a felesége

elhagyta, érezte, hogy mindez hiába. Semmi sem pótolja a valódi, a *testi* ifjúságot – a testben van az ihlet, az erő... És mióta a feleségének még viruló fiatalsága eltűnt a szeméből, azt vette észre, hogy szinte beteges érdeklődést érez a fiatalság iránt – mindkét nembeli fiatalság iránt. Megfigyelte a fiatalok mozdulatait, szavait, naivságát; és gyönyörködött benne. Bizonyosan nemi okai vannak ennek is: minden érzelemnek, minden vonzalomnak nemi okai vannak. Az öregkor kezdete ez, igen, a liliumtiprás vágya, kezdődő homoszexualitás talán... Vagy egyszerűen csak a családtalan embernek érzése, valami állandóan elvetélt apai érzés? De hiszen a családi, az apai érzéseknek is nemi alapjuk van: ez az Oedipus-komplexum. Apa és fiú szerelmesek és vágytársak egyszerre... Minden titkos és bűnösnek sejtett érdeklődése az ifjúság iránt, talán egy ilyen, freudi, gyermek utáni vágy.

Elgondolta, mi lenne, hogyha fia volna. Nem táplált ideálokat a családi életről, családi szeretetről; jól tudta, hogy folytonos veszekedésben, mardosásban, idegeskedésben telne az életük; de hát a Nővel is így telik, úgy-e? És azért mégis a Nő a legnagyobb, a leginkább életetbetöltő dolog a világon. Talán ami a fiataloknak a Nő, az az öregeknek a Gyermek; nem azért, mert jobbak, hanem mert romlottabbak az öregek; nekik már ez az inger kell, minden nevelés, tanítás voltaképpen nem defloreálás-e? Aki a tudatlanságot veszi el, az félig-meddig az ártatlanságot veszi el; s ebben áll a nevelő élvezete.

Talán ezt az élvezetet kéne megpróbálni még? Úgy sincs más, amiért élni érdemes, mint az élvezet.

Az utolsó szalmaszál...

Ekkor Vitányi odament íróasztalához, kihúzta annak egy kis fiókját és a tartalmát kiöntötte a modernül-régi biedermeier-bureau posztójára. Levelek voltak és levélké a múlt esztendőből; mindent, amit el nem hányt, ide gyömöszölt be; életének egy darabja kevergett itt, mint szemét. Legtöbbje át volt írva kék ceruzával: amiket

megválaszolt; ő azonban egy olyat keresett elő, mely jelzés és válasz nélkül maradt. Egy olyan kimondottan és régiesen »női« levélpapírost, amilyent ma már csak vidéken szokás ajándékba adni, hosszú, finom, intelligens női betűkkel, melyek a kéz gyengeségét s a vezető agy erejét egyformán elárulták. Sietek megmondani, hogy a levelet Vágner Lina írta (a levélpapírost a nagy fia vette neki ajándékba, az instruktoroskodásán keresett pénzéből, mint a kanárit).

A levél így szólott:

»Kedves Barátom!

Talán nem kelt rossz emléket magában sem ez a megszólítás: hiszen mégis csak szép idők voltak azok, úgy-e kedves Vili? El kell ismernie, hogy okos, jó nő voltam, egy sorral se háborgattam azóta a tizenhat év óta, szinte magam is sokalnom a szerénységemet. Látja, most is csak azért támadok föl a halottaimból, hogy nemsokára egészen visszasüllyedjek – a nagy Süllyesztöbe. Tréfa nélkül, kedves Vili, nagyon beteg vagyok és nem hiszem, hogy soká húzhatnám. Tudja, most azt hiszem, már akkor is, mikor együtt voltunk, a halál kutyája köhögött belőlem. Nekem hát már nem igen lesz szükségem semmire; de van egy fiam, aki kilencvenegy novemberében született. Nézze, kedves Vili, magából nagy ember lett azóta, halom, milyen luxusosan élnek, – talán rágondol majd a fiamra, aki kilencvenegy novemberében született. Úgy-e, nem voltam vele terhére még soha – pedig lehettem volna talán... Nézze, igaz, kedves Vili, mi azzal mentünk szét, hogy kvittek vagyunk, nem tartozunk egymásnak semmivel, levelekkel se fogjuk háborgatni egymást – vallja meg maga se hitte, hogy én ezt megtartom. Megtartottam máig. De mire erre felel, én már talán – nem, megvárom a választát, mert csak azután tudok nyugodtan meghalni. Derék, szép fiú, rendszeren taníttattam, gimnáziumba jár, igazán nagyon jó gyerek szegény – nem is várná tőlem, hogy micsoda nevelő vagyok én. Vilmos a neve.

Isten vele, kedves Vilikém, ne haragudjon rám, gondoljon vissza a régi időkre. Ha látná, hogy mivé lettem, megsajnálna. Őleli a régi Linája.«

Vitányi újra elolvasta a levelet és gondolkozott rajta. Hátha mégsem egyszerű zsarolás? Az idő körülbelül megfelel... Meg kellene tudni, hogy mi lett a szegény Linával? Igazán nem járja, hogy eddig sem érdeklődött. Emlékezett Linára; jó és okos lány volt... Nem közönyösségből nem válaszolt neki, hanem – tudja Isten – lustaságból – kábultságból – akkor nem tudott másra gondolni, mint a feleségére... Nem mintha elhatározta volna, hogy nem felel – hanem nem tudta elhatározni, hogy felel...

De most...

Milyen különös, új érzés lenne valóban, ha neki fia volna...

Egynéhány nap mulva már egy elsőosztályú gyorsvonati kocsin érte Vitányit a dél. Felcsapta elegáns útisapkáját, egy pillantást vett a bőröndjére s a kis bortáskára, melyben úti borotválkozó- és piperekészlete volt s átment az étkezőkocsiba. A legjobb bort rendelte az ebédhez és nézte a földeket, falvakat, melyek az ablak mellett el-suhantak. Milyen idegen világ! Úgy alszik itt az élet, mint valami óriás anyaméhben, halkán készíti ki és adja ki magából az emberanyagot s talán csak a fővárosba érkezés az igazi megszületés...

Alig végezte be a feketekávéját, mikor át kellett szállni a sóti vicinálisra. Alkonyodott. A vicinális tetején súlyos léptek kopogtak, az olajmécses kupakja fölcsapódott, piszkos, pislogó láng szállott az üvegfészekbe. A tájra, mintha ködfüggönyök ereszkedtek volna. Vitányi kényszerült félretenni az ujságjait, mert az olajmécs világánál lehetetlen volt az olvasás. Künn enyhe dombok húzódtak, aztán megint síkság, nádat égettek valahol, olyan volt a táj, halványpiros füstben, mint egy mozitüzwész. Vitányinak valóban élményei voltak, úgy érezte, hogy ez az utazás összefügg életével, hogy mozog, hogy az ismeretlenbe megy: amit már nem érzett, ördög tudja, mi-

kor. Leverte finom szivarja hamuját a kocsiablakra erősített hamutartóba. Más útjain az ismert nagy hotelek várták, bejárta már az egész Európát; hiába mozdult akármerre, semmi lényeges nem történt, az élete nem jutott előbbre soha... Egy zugocskája volt a nagy világnak, amely még új benyomásokat tudott neki adni: a hazája.

Lina halálát tudta már (értesítette magát a sóti hatósággal); azt is megtudta, néhány kérdés után, – mert Sóton ugyan ismert mindenki mindenkit, – hogy a fiú egy cisztercita tanár gondjai alatt áll, akiről azt hiszik, hogy az apja. Azt is hallotta, hogy milyen derék fiú, a gimnázium büszkesége; még azt is, hogy Pistának hívják, amin Vitányi jóindulatú malíciával nevetett magában.

– Azt írta, hogy Vilmos. Bizonyára ennyire igaz a levelének a többi része is. Ki hiszi el, hogy akkor ennyi ideig nem adott volna életjelt? Annyi baj legyen! nem pályázom önmagam előtt az apai babérra. Ki tudja? talán még feszélyezne is... Ne fiam legyen, hanem homunkuluszom; én majd leszek a Mefisztofelesze. Cisztercita tanár nevelte? annál jobb. Egy jó, ártatlan vidéki fiúcska, abban a korban, amikor éppen az életre-lázadás esedékes. Mindenhova elviszem, mindent megismertetek vele: valóságos pszichológiai kísérlet lesz. Aztán majd megírom...

Délelőtt (a rossz szállodában álmatlanul eltöltött éj után) fölkereste a fiút a gimnáziumban. A nagy folyosói zsidongásban odavezette őt magához:

– Örülök, hogy láthatom, fiam – mondta, külön kiélvezve a »fiam« szó pózát. – Az édesanyjának nagyon jó barátja voltam...

Aztán Lináról kérdezősködött, a fiú viszonyairól. Pista, aki nem tudta, kivel áll szemben, elfogultan felelt. Végre azt kérdezte meg Vitányi, hogy mikor beszélhet Timárral?

Timárnak órái voltak, és Vitányi elhatározta, hogy délután fogja fölkeresni. Ebédjét befejezve sietett a rendházba. A régi, klastromi falak egészen más benyomást tettek most rá, a csöndben, mint reggel, az iskola zsidójában. Megszokott fölényével ment az ájtatos folyosókon, de egyúttal valami különös érdeklődéssel is, mert hallat-

lanul imponált neki minden, ami régi volt és katolikus. Művészi értékét teljesen kielégítette az egyszerű és vallásos hangulat és bizonyos büszkeséget érzett a modern demokrácia vívmányain, hogy ő, a kaftános zsidók maradéka, így megy keresztül ezeken a folyosókon, nem mint megvetett sárgafoltos, hanem mint úr, mint érdeklődő, előkelő idegen, aki talán jobban érti és érzi ezeknek a falaknak szépségét, hangulatát, mint az együgyű papok, akik köztük laknak. Renanra, Anatole France-ra gondolt és elhatározta, hogy legközelebb az egyházatyákat fogja olvasni és – találmra jutott eszébe ez a név – Loyola szent Ignác műveit. A világnézete a kaputól a Timár Virgil cellaajtáig nagy változáson ment keresztül: meggyőződött, hogy csak szorosán katolikus elvek szerint lehet igazán művészi életet élni. Elhatározta, hogy olyan nagy, szigorú vasfeszületet fog beszerezni a lakása halljába, mint amilyent itt, a ciszterciák folyosóján látott.

Timár Virgil éppen nyugodtan olvasott szobájában. A »jubileuma« nagy változásokat idézett benne elő. A szeretetnyilvánítások, amelyekkel minden oldalról elhalmozták, megszegyenítették, de jól estek neki; valami nagy megnyugvást öntöttek belé önmaga iránt; és, ami fő, a »fia« szeretetéről is megnyugodott végre. Erőt adott ez neki, hosszú idők óta először önmagába nézni és leszámolni önmagával; látta életét, értékét és érezni merte, hogy eddig van, s nem tovább. Nyugodtan konstataálta a tényeket. Úgy érezte, keresztüljutott életének Királyhágóján, és minden zökkenőn. Most már lejtőn lefelé vezetett az útja; de könnyű és csöndes út lesz az ezentúl, azt hitte, mint a szekér útja síma és alkonyi lejtőn. Pista felnő és meghiggad lassankint, a gyermekes dacoskodás, fejlődő korának öntudatlan idegességei, a kegyetlen és tekintet nélküli forradalmárkodás, mindjobban elmaradnak, a munka és az élet komolysága lesznek úrrá rajta, nem fogja kínozni már, csupa állandó és biztos öröm lesz. Ennek a szeretetnek a légkörében lesz majd ereje az öregséghez s talán munkához is; megnyugodva, már megint kezdték érdekelni őt olvasmányai; régi kedves könyveit vette elő újra; s már-már

az a merész gondolata támadt, hogy megvalósítja egy ifjúkori tervét és hozzáfog szent Ágoston Vallomásainak, ennek a legmélyebb kedvességű könyvnek lefordításához.

Most is a Vallomásokat lapozgatta és gondolatai Pistára terelődtek. Amint Ágoston ifjúságáról olvasott, mohóságáról a tanulmányokban, a kételyekről, melyeken keresztülment, a nagy, szofisztikus töprengésekről, az észnek e kicsapongásairól, az eretnekség tévedéseiről, s a szenvedélyes és csillapíthatatlan vágyról az Igazság után, egyre jobban Pista alakja rajzolódott a szemei elé. Eszébe jutott, hogy hajdan Tertullianhoz hasonlította őt.

– Nem Tertullian, hanem Ágoston – mondta magában. – Igen, Ágoston is ilyen lehetett, ez a tüzes, lelkes, élénkszemű, afrikai ifjú. Ugyanaz a mohóság van benne és Pistának is talán keresztül kell menni gondolatban minden veszedelmen, ismerni minden rosszat, mielőtt a jót választaná, úgy mint Ágostonnak... talán így is jó ez. És ki tudja, hátha Pistából az új Ágoston lesz, egy modern és hatalmas Szellem, aki visszaadja az Egyháznak régi uralmát a szellemeken...

A kopogásra Timár fölrezzent és szinte megijedt, mikor az ismeretlen, nagyon is keleti, néger-zsidó vonású, keresett modernséggel öltözött kis, finom úriembert belépni látta. Valami teljes idegenség jött vele a szobájába: mit akarhat önála ez az úr? Vitányi parfümös volt, halkán beszélt, túlzott udvariassággal, a snobságnak egész légkörét hozta magával. A szerzetes ösztönösen ellenséget érzett benne. Az a különös illúziója támadt, minthogyha a jövetelét egy perccel előre megsejtette volna, minthogyha éppen az imént egész világosan arra gondolt volna, hogy most, hogy végre nyugalom szállt az életére, hogy végre nyugodt ábrándokba és tervekbe kezd merülni: most, ebben a pillanatban fog jönni valami, ami megint, kegyetlen kizavarja. És ekkor hallatszott a kopogás.

Idegenül, kissé félénken nézett a látogatóra. Vitányi minden feszélyezettség nélkül, nyílt kíváncsisággal vizsgálta a szobát.

– Bocsásson meg, főtisztelendő atyám, – mondta – hogy cellájá-

nak boldogságában zavarom. Jól tudom, hogy a cellák boldogsága a magány, és hogy nincs oka atyaságodnak, hogy látogatásomon örüljön, amikor – itt gyors pillantást vetett az asztalon heverő könyvre és a finom irónia mosolyával, titkos, élvező büszkeséggel hullatva ki fogai közül a latin nevet, fejezte be: – amikor *Augustinus* olvasásában háborítom.

Timáron kényelmetlen érzés futott végig, amint a nagy egyház-
atya nevét bizonyos mondain fölényel hallotta kiejteni. Sietett
vendége elé tolni maradék »jubileumi« szivarainak ládikóját (ő
maga nem dohányzott) és megkérdezni, miben lehetne szolgálatára?

– Tulajdonképpen, hogy ezt elmondjam – mosolygott Vitányi –
ahhoz olyanféle leleplezéseket kell tennem magamról, hogy gyónásnak is beillenék; de hiszen a főtisztelendő atya fülei edzve vannak a gyónásokhoz.

A »főtisztelendő atya« megszólítás is – melyet az ujságíró látható önelégültséggel ismételt – kellemetlenül érintette Timárt. (Rendesen csak tanár úrnak szokták szólítani.) Még kellemetlenebb volt a gyónás szentségének emlegetése ilyen frivol hangon. Virgil idegesen és rosszat sejtve várakozott.

– *Nihil errare non est humanum* – kezdte megint az író finom éllel – és atyaságod jobban tudja, mint én, hogy maga a nagy hippoi püspök is világi tévelygésekben töltötte a fiatalságát. Krisztus is megbocsátott a házasságtörő asszonynak; és ki lehet egészen bizonyos közülünk, hogy valahol nem sír utána egy *Adeodatus*?

Vitányi szemmelláthatólag büszke volt patológiai tudására, mely különben kizárólag az Augustinus életéből vett pikáns mozzanatokra szorítkozott. De őszintén meg volt győződve, hogy ez a legérdekesebb, ez az egyetlen érdekes az egész Augustinusban, ez az, ami a többinek is, mindennek az igazi kulcsa; s e meggyőződés nagy fölényt adott neki. – Timár azonban egészen különösen érezte magát, amint látogatója az Ágoston törvénytelen fiára tett célzást, és ilyen könnyed tónusban vetette föl a tudattalan apaság súlyos erkölcsi problémáját; különösen megbotránkoztat-

ta őt az a többszám, amivel az idegen finoman mintegy őt is cinkosává tette s ami ellen nem tudott hogyan védekezni. Azonkívül az Adeodatus említése valahogyan Pistát juttatta eszébe; az a határozatlan érzése támadt, hogy a vendég mondandója valamikép rája vonatkozik, s ez tökéletesen zavarttá tette s baljós sejtelmekkel töltötte meg.

– Az én *Adeodatusom* – folytatta Vitányi – ha a jelek nem csálnak, egy szegény kis diák, aki atyaságod különös oltalma alatt áll. Persze úgy-e, a jelek csalhatnak, mert *pater semper incertus*; nekem egy nő írt a dologról, egy fiatalkori bűnöm azok közül, amikre mi, világ gyermekei, fehér fejjel is szívesen emlékezünk – és mosolyogva tette hozzá: – *ecce homo*. Egy *lasciva puella* – folytatta – akiből bűnbánó Magdolna lett; legalább a levélben, a halála előtt, ezt a szerepet vette föl; nagy hajlama volt szegénykének a színészetre. Nos, igaz úgy-e, hogy *mors veridica*, de *mulier mendax*: a halál igazmondó, de az asszony még a halálos ágyon is hazudik; ha miniszter barátja is lett volna a szegény Linának, talán nem én volnék ma a kis Vilmos papája – mondta elnéző megértéssel. – De hát mit tegyünk, úgy-e? vén szívünk gyermeket kíván; és ha nem áldott meg a sors törvényes magzattal, *quem nuptiae demonstrant*, készek vagyunk csalni és csalatni magunkat. Egyébként mely törvényes fészek is immunis, úgy-e, kakuktojásoktól? *Amor vult decipi...*

Kifogyhatatlan szellemességgel beszélt, s külön hatásra számított a stilszerű latin mondásokkal, melyeket még az álmatlan szállodai éjen keresgetett össze emlékezetéből. Timárnak hangosan dobogott a szíve; érezte, hogy élete legnagyobb megpróbáltatása érkezett el: lelkének gyermekét akarják elragadni tőle. Semmi más gondolat vagy érzés nem volt agyában; egész lényé valami ideges készenlétbe gyülemlett, mint a vadállaté, akinek kölykét fenyegetik. Egyetlen pontra irányzódott az egész figyelmé: arra, hogy az idegen maga maga sem állítja határozottan apaságát; ezen a ponton érezte leginkább védhetőnek ügyét. És el volt szánva, hogy a végletekig védi. Neki csak több köze van ahhoz a gyermekhez, akit ő nevelt, akinek

minden gondolatát, minden lelkirezdülését jól ismerte, mint ennek az ellenszenves ismeretlennek? Fölháborította az a *nonchalance*, amellyel az újságíró beszélt: önkénytelen kiérezte, hogy annál csak múló szeszélyről van szó ott, ahol neki minden öröme áll kockán.

– Ha nem csalódom, a kis Vágner fiuról van szó? – mondta végre összeszedve minden nyugodtságát.

– Eltalálta főtisztelendőséged.

– A fiú neveltetéséről teljesen gondoskodva van – kezdte a tanár. – Egy jómódú és jóérzésű familiánál helyeztem el, Bögözi ügyvédéknél, akik nagyon szeretik és a saját gyermekükként viselnek gondot rá. A tanulmányaira én magam ügyelek föl és mondhatom, hogy a fiú mindenképpen biztatón fejlődik és a legnagyobb reményekre jogosít.

Az újságíró könnyedén meghajlott.

– Hálás vagyok atyaságodnak igazi keresztényi gondoskodásáért. Örülök egyúttal, hogy ezt a súlyos terhet mostantól kezdve levehetem a vállairól. Évekkel ezelőtt kellett volna tennem: de ki teheti közülünk azt, amit kellene? *Videmus meliora...* Nők, betegség, a fórum ügyei, nem engedték eddig azt, hogy atya legyek. Boldog a klostrom, *procul negotiis*. A fiúcskának mindenestre nagy előnyére válik, hogy ilyen kitűnő kezekben, s a nagyhírnevű szerzetesiskola légkörében nevelkedhetett. De hátra van még a *schola vitae*; s ebben talán szerénytelenség nélkül tarthatom magam jobb mesternek, mint az ájtatos atyák. Akarva-nemakarva, a mesterségem hozza ezt magával, ott élek, úgy-e, az élet közepén: *in medias res* vezethetem az alumnusomat. Nekem már kálvária: neki reveláció lesz...

Virgil kínos érzéssel hallgatta; félénk, félszeg lényének akarata ellen is imponált a tapasztalt és fölényes világfi, akinek az idegen mutatkozott. Az az óhatatlan skrupulusa támadt: nem jobb nevelő-e a világra csakugyan ez a művelt író, ez az előkelő és elegáns ember, mint ő, a járatlan és elvonult szerzetes? van-e joga a magános ember szentimentális önzéséért visszatartani ettől az apától a fiút – és

az egész világtól, ami Pesten rá vár, és ami az ő mohó fiatal lelkének oly sokat jelenthet? És nem kell-e, mint Ágostonnak, az ő »fiának« is megúszni a világ kísértéseit? Nem így van-e rendelve?

De skrupulusa csak egy pillanatig tartott. Igazán ez az úr lenne az ő Pistájának atyja? Hiszen maga sem állítja ezt bizonyossággal. És ha nem így lenne: odaadná-e ő az ő gyermekét akármilyen művelt és előkelő *idegennek*?

– Tetszett már látni a fiút? – kérdezte. – Természetesen sok függ attól... sokat lehet következtetni a vonásokból...

– Sajnos, semmit; a fiú egészen az anyjára üt: *filius matrisat*. Láttam, beszéltem vele; kedves, okos fiúcskának látszik: nem hasonlít hozzám, hálsten, csöppet se...

– Eszerint hát először is... először is meg kellene bizonyosodni arról, hogy...

Vitányi mosolygott.

– Mi célból? Bevallom atyaságodnak, nem óhajtom elveszteni ezt az illúziót. Az a bölcs ember, aki nem keresi a bizonyosságot. Úgyis megkapjuk, úgy-e, a napi adagot. A szegény Lina megható levelét is kezdte már kommentálni a valóság. Azt írta szegényke, hogy a fiút a nevenről Vilmosnak nevezte; most úgy-e kiderül, hogy Pista a neve? Hát ha ez a kommentár így tovább folytatódik...

Timár úgy érezte, mintha az ítélet szavait hallaná. Most már értett mindent; rájött az összefüggésre. Az arca elsápadt.

– De hiszen – rebegte – de hiszen az anyakönyvben *tényleg* Vilmos áll...

Az író újra mosolygott, fölényes szkepszissel.

– Olyan mindegy az... Akármilyen állna az anyakönyvben, nekem mégis csak a Vilmost írta volna...

Timár azonban szinte megsemmisülve ült a székében. A névkérdés úgy hatott rá, mint egy lesújtó, végleges bizonyosság. Mindent összevéve, nem kételkedett többé, hogy valóban ez az úr az ő fiának az apja.

– Vilmos! – ismételte, és merőn, gyámoltalan nézte az idegent.
– Vilmos, ez... ez a név...

– Ez az én nevem, Vitányi Vilmos vagyok – sietett felvilágosítani az író, a hiúság kellemes izgalmával: milyen hatása lesz a papi fülekben az ő jól ismert nevének? Főtisztelendőséged bizonynyal nem értette a bemutatkozáskor...

A név hatása csakugyan rendkívüli volt. Timár agyában mintha pokoli világosságot gyújtottak volna ki. Minden meg volt magyarázva, ami Pista jellemében csodálatosnak vagy aggasztónak tűnhetett föl eddig. Az ellenmondások egyszerre meglepő egységben oldódtak föl. A gyermek eszének élénksége, fogékonysága a könnyű ötletek iránt, egész gondolkodásának forradalmi hajlama, mely annyira kiritt a környezetében, egy-egy mozdulat, egy-egy hanglegyítés, mely távol keleti rokonságra vallott, ajkának kissé megduzzadt hajlása, szemének különös csillogása, mind, mind az az izgató idegenség, amely sokszor bántotta és mégis vonzotta őt a fiúban! most mind gazdát kapott. Semmi kétség benne: Vitányi az apja. És Timár visszaemlékezett, milyen élvezettel olvasta a fiú a Vitányi hírhedt kötetét, hogy védelmezte az író cinizmusát az ő papi megbotránkozása ellen. Ó igen, Vitányi az apja, az az ember, akinek világnézete, modora, felületessége, egész testi és lelki mivolta ellen minden jámborsága, vallásos meggyőződése, kiirthatatlan faji érzése, komoly tudása és becsületes magyarsága a lehangosabban tiltakoznak: ennek az embernek ágyékából fakadt az ő fia! És minden ellenszenve dacára érezte, hogy a fiút mégis épen így szereti, így ahogyan van, ezzel a fajkeveredéssel, mindazokkal a tulajdonságokkal, amiket ettől az embertől örökölt, amiket ő folyton korholt és nyesegetett benne, de amik nélkül – most ébredt igazán tudatára ennek – Pista mégsem lenne az a fiú, aki így egyetlen, akit ő, mondok, épen így szeretett: nem lenne más, mint a ciszterciának egy eszes és jámbor növendéke, amilyent az ősi gimnázium már annyit produkált...

Vitányi mohó szemmel figyelte a hatást, melyet nevének említé-

se a szerzetesre tett. Alig tudta eltitkolni belső örömét és gúnyos elégtelenségét, mikor a jámbor tudós megdöbbenését és csodálkozását látta; – hogyan döbbenne meg szegény, mikor övele, a híres Vitányival, a progresszív, szabadkőműves íróval, a klerikális lapok örökös céltáblájával, áll egyszerre szemben! és hogyan csodálkozna, mikor Vitányi, a kikiáltott »zsidó« ujságíró, jártasabb az egyháztörténet neveiben és a latin idézetekben, mint talán maga a derék papocska; ez bizonyly imponálhat neki. De elsősorban a szerzetes megbotránkozásán mulatott: valószínűleg nehéz szívvel adja oda az egyház egy ilyen kis elbutított báránkját (mint amilyennek Pistát gondolta), egy Vitányi-fajta hírhedt istentelen keze alá.

Ki is fejezte ezt.

– Atyaságod bizonyly megborzad a nevemen és arra gondol, hogy szép kis erkölcsöt fog tanulni egy ilyen elhíresztelt ember házában egy jámbor keresztény fiúcska. De talán szabad avval dicsekednem, hogy nem vagyok oly rossz, mint a hírem; még a vallási orthodoxiáját sem fenyegeti nálam semmi veszély a fiúcskának. Én mindig nagy megértéssel és csodálattal adóztam a vallási orthodoxia szépségének; s igazi orthodoxia nincs is ma, csak a katolicizmusban, – mint Chesterton is mondja – atyaságod ismeri Chestertont, a nagy *neokatolikust*. Minket, zurnalisztákat a »tekintélyek aláásásával« szoktak vádolni, de én már vénülök, és ha esztétikai ízlésem nem látná a szépet az orthodoxiában, a saját érdekem tartana vissza attól, hogy fiamban a tekintélyek tiszteletét rontsam, mert, úgy-e, *auctoritas apex senectutis*? De higye el atyaságod, nincsen emberfajta, amelynek annyi tehetsége volna a vallási misztikum megértéséhez és élvezéséhez, mint a művész-íróféle: hisz a művészet maga voltakép egy verdrängolt vallás... valamint a vallás verdrängolt nemi ösztön... De főtisztelendőséged úgy látszik, még mindig bizonyos ellenszenvvel viseltetik a propozícióm iránt: mint ha félténé tőlem a kis fiút: hát igazán olyan veszedelmes volnék én apának? Higgye el, kedves főtisztelendő úr – mosolygott – én meg tudom érteni, hogy nehéz szívvel adja vissza egy ilyen tékozló apá-

nak neveltjét... aki hosszú évek alatt a szívéhez nőtt... ez az érzés csak díszére válik pedagógusi lelkiismeretességének...

Timár Virgil eközben úgy ült ott, mint a páciens a fogorvosi székben: mint akinek lelkén hajtják végre a legválogatottabb műtétet. Teljesen ki volt szolgáltatva kínzójának és mindjobban elárulta magát. Nem tudott többet uralkodni érzésein; a szeme lassanként könnyektől lett homályos és végre a gyenge, meleg szó is a nyelvére buggyant:

– Megvallom... valóban nehéz szívvel válok meg tőle... nagyon is hozzánőtt a szívemhez... és hogyha lehetne...

A hangja remegett és elakadt. Az író éles szeme most már teljességgel a lelkébe látott és gúnyosan kommentálta magában, amit ott látott: kapott a megfigyelésén, mint egy pikáns freudi eseten. »Hiszen ez a pap szerelmes abba a fiúba« – gondolta és tetszett neki ez a gondolat. – »Ez a szerzetesi tisztaság« – vigyorgott magában.

– Megértem ezt, – mondta – teljesen megértem. Főtisztelendő atyám olyan szent hírben áll! Egy élet asszony nélkül, minden nélkül, ami nekünk, világi bűnösöknek elviselhetővé teszi ezt a nyomorúságot... A jó pedagógust mindenért kárpótolja egy fiúcska hálas szeretete; nála minden pedagógiai érzésekké szublimálódik – ami a világ gonosz fiaiban durva testiségek alakját ölténé... Bevallom, hogy én irigylem atyaságodat: a jobbik részt választotta, a Platon »eros ouranios«-át – míg mi az asszony földi bilincseiben senyvedünk. – Ah, az asszony! *la femme, enfant malade et douze fois impure...* Higyje el főtisztelendőséged, a jobbik részt választotta! én némi autenticitással beszélhetek erről...

Timár előtt mintha örvények nyíltak volna föl; most először látta – más szemével – ilyen rettenetes világitásban az életét; mintha sárral dobáltak volna mindent, ami kedves és szent neki; egyetlen vágya lett, hogy megszabadítsa önmagát és Pistát ettől a borzasztó szuppozíciótól. Mert úgy érezte, hogy Pistát éppenúgy beszennyezik az idegen szavai, mint őt magát. Vitányi beszédéből különös perverz jóakarát áradt; sajnálta, hogy ezt a »phaidrosi idillt«

megzavarta; sőt sejtetni engedte, hogy ő »rá hagyja magát beszélni« a visszavonulásra: ő elvégre is a legjobb esetben, csak egy apa – aki maga se tudja igazán, apa-e?

– Azt hiszem különben, az apáknak van a legkevesebb joguk a gyermekekhez – mondta. – Még sohasem láttam apát, aki a fiát megértette volna. Mi szegény csacsi apák talán nem is cselekedhetünk helyesebben gyermekünk javára, mint ha iparkodunk egészen eltűnni az életéből...

De Timár magához tért és megerősítette magát. Úgy érezte, hogy csak egy út van előtte, a lemondás útja; hogy azok után, amik elhangzottak, nem ragaszkodhatik többé a fiúhoz, anélkül, hogy őt is, magát is ne kompromittálja. Hősi elszántsággal tette azt, amit kötelességének látott; észrevétlenül fölszárította hivatlan könnyeit, s törekedett elpalástolni hangja remegését.

– Én nem vagyok ebben a nézetben. A természet kapcsa szent kötelék, s az Úr úgy rendelte, hogy a fiú kövesse atyját és engedelmeskedjék neki.

– Ó, de ha az atya ilyen vén bűnös, mint magam...

– A fiúnak nem szabad meglátni az apja hibáit... A fiú eltakarja atyja meztelenségét, mint Noé gyermeke...

– Higyje el, kedves tisztelendő uram, egy jóra való fiatalembernek kedvesebb mulatsága is lehet, mint egy vénember meztelenségeit takargatni... Kivált, ha még semmi se biztosíthatja, hogy az, aki apjának mondja magát, nem csak ál-apa-e? A természet köteléke, sajnos, egészen láthatatlan a földi szemeknek... Tudja mit, kedves tisztelendő atyám, én azt hiszem, hogy gazda nélkül számolunk, mikor azt, akit legközelebről érdekel a dolog, akinek a sorsáról van itt szó, meg se kérdezzük. A fiú elvégre már önálló egyéniség és akarat; mi pedig, bizony csak vén majmok vagyunk... Beszéljünk talán elsősorban a fiúcskával... tegyük az ügyet függővé az ő döntésétől... Megnyugszik ebben atyaságod? Elvégre neki legtermészetesebb joga van arra, hogy beavassuk...

Lett volna szó akárki egyébről, Timárnak minden érzése tiltako-

zott volna e »beavatás« ellen. Hogy a fiúval anyja előéletéről tárgyaljanak; hogy a fiú ilyen módon mintegy válogathasson az »apák« között: ez a cisztercita pedagógia minden elvével a legelősebben ellenkezett; s Timárban azonkívül ösztönszerű ízlés is lázadt ellene: mindig óvatosan került Pistával e kényes témákról beszélni. De éppen Pistával szemben a pedagógiai aggályok keveset számítottak; Pista lassanként oly fölényessé vált, annyira magához ragadott minden szellemi uralmat vén mestere fölött, s kettejük közt a bizalmasságnak oly mértéke fejlett ki, – különben is a fiú oly bátor, nyílt és elfogulatlan intelligenciának bizonyult, – hogy Timárt már csak túlzott, klastromi szemérme tarthatta vissza, bármely témát előhozni. E leküzdhetetlen szemérem gátlásán segítette most túl az újságíró. Különben nagyon érezte, hogy akármilyen állást foglalna el most ő, végső fórumon mégis csak a fiú akarata maradna a döntő: Pista egyáltalán nem olyan egyéniség volt már, akinek életét akarata ellenére lehetett volna rendezgetni. S Timárban a titkos önzés gerjedezett: a fiú döntése mégis az ő javára fog szólni; így mentheti meg magának a »lelke gyermekét«!

Az újságíró indítványára (aki másnap már vissza óhajtott utazni esetleg a fiút is magával vinni) azonnal Bögöziékhez siettek. Fényes koranyári délután volt; a kisváros fölül most oszladozott az emésztés lanyha álmosága; öt óra; a főuccán egy-egy úrimama lejtett ki vizitre leányaival. Timár hallgatva ment a folyton fecsegő újságíró mellett, aki élvezte és bírálta a csöndet, mint egy szenzációt, a templomtorony zengő óraütését, a széles napkévét, melyek elfeküdtek a takaros kis házak falain, a hepehupás kövezetből előmeztelenkedő sarakat, a vidékies eleganciájú járókelőket: cikket ír majd Sótról. Megjelenésük valóságos feltűnés volt a kis pletykafészekben; a korzózók feszülten lesték, hogy mely házba térnek be, aznapi zsúrokon bizonyos, hogy erről tárgyaltak mindenütt.

A Bögöziék tág, derűs udvara. A terraszon vidám társaság. Borízű férfihangok bukkanásai közt lánycsicsergés könnyű pillangója.

– Bemeljünk? – kérdi a kedves háziasszony.

– Nem, nem, dehogyan is, sokkal kellemesebb ittkünn. – A tág verandán ozsonnára van terítve az asztal, kívülről idecsillognak a kert színes üveggömbjei.

– Isten hozta öcsémuramat – mondja az öreg Imre bácsi, nyolcvan felüli, éperős aggastyán, a nyájas magyar kézszerítésével, akinek szent a vendég, akárki legyen is.

– A gyermekeim – úgy-e milyen nagy gyermekeim vannak? – dicsekszik a derék Bögözi. – Ez is az én kedves gyermekem: – és Pista meghajol...

Két óra tellik el.

A gyermek, akiért az apák versengtek, idegesen járkal a kertben föl s alá. Egy leszakított virágot tépdés a szájában, és észre sem veszi a kis kutyát, aki körülötte szökdel, és hol elül, hol hátul akar a nyakába ugrani.

Oldalt, a lugasban, egy viruló arcú kis bakfis ül. Lopva követi szemével a fiú minden mozdulatát. Pista azonban férfias akarattal kerül, hogy arra tekintsen; komolyan megy tovább; gondolkozik.

Egyetlenegy szó van az agyában, egy szó, mely lápiszkóként égeti velejét, de amelyet büszkén dob ki újra és újra gondolataiból, dacosan vetve olykor hátra fejét.

– Mindegy az. Ember és ember között nincs különbség – akár milyen vér foly az ereiben. Azért így is csak annyit érek!

Fölcsillogott a szeme.

– És nem különb ember-e ő, mint ezek a buták? Egy széles gesztussal jelezte az egész környezetét. Ezek igazi jó magyar emberek – de, istenem, milyen, milyen buták! A derék Bögözi, akinek élete az apró jogi kérdések és a társaság örömei közt oszlik meg! És a többi mind, a pincéző, kaszinózó urak! Egyetlenegy szélesebb látókörű ember nincsen itt, egyetlenegy modernebb gondolat nem terem! És a tanárai! Sejtelmük sincs a nagy európai Kultúráról! Az egyetlen Timár a kivétel – és föltűnt neki a Timár

szelíd arca, szinte gyámoltalan, szinte könyörgő tekintete, amint elbúcsúzott tőle ma délután, amikor ő – (kamaszos komolysággal) – gondolkodási időt kért.

– Fiam, én holnap utazom: el tudja addig határozni magát? – kérdezte Vitányi. Valami különös, nagyvilági előkelőséget szenvedve, most is magázta a fiát, ami Pistának imponált is nagyon.

– Kedves fiam, jól gondold meg, hogy mit határozol... én... én persze annak örülnék, ha itt maradnál... ne feledd el, hogy én is... én is apád voltam... – mondta a cisztercita; de ezt nem elég férfiasan mondta; a szeme szinte könnybe lábadt – és Pistának terhére volt ez a nagy szeretet. Nem kellett volna például, hogy Timár ragaszkodjon a vakációi úthoz; mindenáron azt akarta kikötni, hogy Pista ezen a nyáron még minden esetben az övé maradjon – az olasz terv miatt. De mire való ez? Még egy csomó pénzt akar ráköltetni? Nem elég, hogy eddig kitarították? Az apja, az más, az viheti; és Vitányi csakugyan fel is ajánlotta rögtön, hogy keresztülviszi egész Európán. Papi vezetés alatt utazzon? Elég volt már abból!...

Igaz, igaz. Timár második apja volt; és ő hálás is érte neki nagyon, – sohasem fogja elfelejteni – de hát csak nem maradhat örökké hozzákötve a cingulusához? Mi haszna volna ebből Timárnak? – hiszen, ha használhatna neki, kész volna mindent feláldozni érte – és remélte, jön idő, hogy ezt alkalmá is lesz megmutatni – de abból ha most a nyakán marad, semmi haszna, legfőljebb gondja lehet... Mindezt nem mondta meg hangosan Timárnak, mert szemérme és büszkesége tiltotta, hogy az érzelmeit így kitarja... de Timárnak ezt tudnia kellene...

Ó igen, ő szereti Timárt, de... mégis csak egy kicsit férfiasabb lehetne... Hiába, látszik: pap; csak szomorúságot okozhatna neki, ha mellette maradna; mert hisz minden szabadabb érzése, beszéde sértené... Még ha hinni tudna, még ha vallásos katolikus lenne ő is... de akiknek az egész világnézetük különbözik!... és ő már nem gyerek, hogy nevelni lehessen... Ah nem, neki más kell: neki szabadság kell és a főváros! És föltűnt előtte Vitányi alakja: milyen más ember az,

mint mind, akit eddig látott! Milyen szellemes, milyen művelt, milyen fölényes modorú, elegáns fővárosi eleganciájú, egy igazi európai ember... és híres ember, híres író azonfelül! Határtalan izgalomban dagadozott lelke arra a gondolatra, hogy ez az ember érte jött, hogy csak egy szót kell kimondania és eléri régi, titkolt vágyát: Budapestre mehet, az életbe, a nagyvilágba és szabad lesz, jóformán a maga embere; mert hisz Vitányinak – kifejtette – nagyon liberális nevelési elvei vannak... És hogy végre egyszer kezében van a sorsa és maga határoz! És mégis – magának sem vallotta be, de titkon jól érezte – valami nagy idegenkedés volt benne attól, hogy elfogadja a Vitányi ajánlatát. Megmozdult benne a gyáva kis fiú, a papok neveltje; valahogyan nem rendesnek, kalandnak érezte az egészet; holt mi kaland van abban, hogy a fiú apját kövesse? De Vitányi maga, bármilyen rajongást is költött benne, valamiképpen idegen volt neki; sehogy sem tudta őt magában apjának nevezni... egész lelkével még régi környezetében gyökerezett. De a dac nem engedte, hogy ezt az érzését önmagának is bevallja; és főleg a világot sem árulta volna ezt el Timár előtt. Nem, nem, egész büszkesége tiltakozott az ellen, hogy környezete hatással legyen rá. Sőt mikor Timár meghívta őt, jöjjön este hozzá és beszéljék meg együtt az elhatározását, kereken nemet mondott.

– Magam akarok határozni.

Egy kissé nyersen mondta ezt, a fiatalember dacával, aki végre felnőttnek akarja tudni magát. Jól látta szavainak hatását, jól látta, mily rosszul esik mesterének, hogy legkedvesebb tanítványa életének e fordulópontján az ő bizalmas tanácsát még csak nem is óhajtja meghallgatni, de gyermeki büszkesége nem engedte, hogy ezt a hatást enyhítse. A szegény Timár elsápadt a nagy keserűségtől; mintha hirtelen tört döftek volna szívébe: hát ilyen kevés lelki kapcsolata van neki gyermekével? További kínok eltűntek a fiú szeme elől; Pista Vitányit kísérte haza hoteléig, s nem sejtette Timár kálváriáját: mily üresség szakadt öreg Virgilére, amint kilépett a ked-

ves ház küszöbén. Saját harcának volt ő hadvezére; s nem törődhetett a sebesültekkel.

Virgil maga maradt, s egyszerre megérezte, hogy mindennek vége, hogy életének legszebb évei a mai naptól fogva fájdalmas emlékekké válnak.

Ó, igen, minden, ami kedves volt életében, Pista maga, drága, bizalmas gyermeke, csak egy bús emlék már.

Az egész hangulat olyan rideg volt! A vidám vidéki ucca is elborult, hirtelen szélroham lopózott a nyárba, a templom előtt s a rendház töltésén sárga levelek söprődtek a porral, mintha ősz volna már. Emlékezett, hogy erre vitte őt először magához azon az estén, mikor Lina meghalt: minden ucca, minden forduló, az egész városka az ő emlékével volt telítve. Igen, igen, érezte most Timár, hogy ez nem tarthatott örökké, hogy ez az élet elmúlásra volt ítélve, és mentette magában a fiút: hiszen természetes, hogy szabadságot akar, hogy nem érti meg a vén pap érzelmeit... Titkon talán most is azt remélte, hogy Pista döntése az ő kívánsága szerint fog történni; de éppen azért, valami babonából, iparkodott különös jelentőséget tulajdonítani a gyermek hideg és visszautasító magatartásának, iparkodott beleélni magát abba a gondolatba, hogy Pista mégis csak elválik tőle: és legjobban megrémítette és gyötörte talán az az érzés, hogy lelke mélyén, akármit csinál is, azért ott zsibong elfojtottan a reménység, kínozva és fárasztva mint valami nyugtalan viszketés, mely nem hagyja bánatát leülledni. Csak legalább tudná, ismerné a fiú gondolatait, csak legalább a lelkébe látna! csak legalább beszélhetne vele bizalmasan!... ez a hideg, ellenséges bizalmatlanság a leggyötrőbb! ez az ő nagy bizonytalansága!... ah milyen rideg, magányos este s álmatlan éj vár rá!...

Pista azonban Vitányit kísérte haza hoteléig s egy másik arc fedte el gondolataiban bús Virgilének arcát, amint izgatottan járta a nagy kertet: a Szádi Márké, aki szembejött vele, mikor hazafordult

(már tudott a fiú életének új fordulatáról, mert Bögözi megvitte híret a klastromba). Dühhel és szégyennel gondolt Pista erre a találkozási: a szerzetesen látta a mesterséges megbotránkozást, hogy ilyen kölyökre rábízzák saját sorsa intézését:

– Határozta-e már?

Fülébe csengett az édeskés szent hang, amely megpróbálta befolyásolni őt:

– Fiam, ne feledd el, hogy te kétes környezetben nőttél; de az Isten kiragadott onnan s jó kertbe ültetett. Maradj mindig hű fia az egyháznak s ne hagyd magad kicsaltni a világ útjaira...

– Az apám akarja, hogy velem menjek...

– Nem a földi apát kell követnünk, hanem a Mennyeit. A földi apa csak testi életünkről gondoskodik... Ne feledd, hogy rossz magvak vannak benned s Timár tanár úr is elkényeztetett...

Rossz magvak öbenne? És mi az a »kétes környezet«, amiben állítólag felnőtt? Egyszerre megértette, hogy anyjára és törvénytelen származására célzott a tanár, s arca vérbe borult. S mi jögon szólítja őt Szádi te-tu szóval? Ilyen nagy diákokat már nem szokás tegezni... Vitányi nem tegezi – pedig mennyire több joggal tehetné...

Országos Széchényi Könyvtár

S így járt Pista föl-alá a kertben, dacosan, egy letépett virágot rágva a szájában s a Szabadság, a Főváros és a nagy Élet gondolatait lengetve fiatalsága szelében, mint váratlan kibomlott lobogókat. Az alkonyi nap megint kisütött egy percre, rögtön megint nyár volt, a fák csúcsai aranyosak, hosszú árnyékot vetett a ház a rózságyakra. Pista fejében Ady-versek jártak, melyeket nagy örömmel és lelkesedéssel olvasott akkortájt, az Élet és Város vágyának himnuszai.

A kislány a lugasból nézte, nézte Pistát, de hiába várta, hogy Pista feléje néz. »Nem, nem, azért sem« – gondolta Pista s az az aggodalmasan égő tekintet, melyet látatlan is folyton magán érezett, egy okkal több volt neki, hogy dacát növelje. Türelmetlen volt, szerette volna eltépni a láthatatlan szálakat, amelyek megbénítják és visszatartani akarják; úgy érezte, hogy összeesküvés van körülötte,

hogy a kislány szövetségese Timárnak, holott nagyon jól tudta, hogy azelőtt titkos féltékenységgel volt közöttük. Szabadsága ellen irányuló merényletnek érezte ezt a néma szövetséget.

– Senkinek sincs joga hozzám, csak magamnak!

Minden szeretetet gyöngeségnek érzett, mely felé irányult, mindenkivel szemben, aki szerette őt, olyan fölényben volt, mely örökre elvette annak minden hatalmát és befolyását. A legkevésbé szép uccán-látott nőcske, aki közönnel nézett rá vagy idegenül, jobban imponált neki, mint a gyönyörű kis Bögözi-lány, aki titokban szerette. Minden szeretet csak dacot ébreszthetett benne, mert magában mégis úgy érezte, hogy a szeretet jogot ad a szeretőnek afölött, akit szeret: és ezt nem tűrhette:

– Senkinek sincs joga hozzám, csak magamnak!

Másodszor formulázta magában szavakkal és dacos szemét önkénytelen a lugas felé vetette, ahonnan két aggódó nagy leányszem tekintett vissza rá, egy abbahagyott Jókai regény lapjairól, és feszült kérdés és kérés égett bennük:

– Úgy-e nem megy el, Pista, ne menjen el!

– Kis liba! – gondolta Pista elfordulva – nagyon jó kislány, de azért csak liba! – És képzelt Nagy Nők képei lebegtek elébe az alkony rózsaszínű felhőiben, életes Nagy Nőké, amilyeneket eddig csak könyvekből ismert.

Este a verandán. A család a vacsora körül ül. A lámpa éles fénykörrel világítja meg a terített asztalt, nagy éjjeli lepkék vergődnek körülötte, nekiütődnek az üvegnek, az arcoknak, lecsapódnak az abroszra. Kívül tintafekete tengerként zsong a kert, a csend, a messzeség.

– Elmenni? – dohog az aggastyán Bögözi. – Már hogyan menne el, dehogy is megy el? Úgy-e, hogy nem megy el, Pista öcsém?

– Nem tudom még, nagyapa.

– Majd adok én te neked elmenni! Dehogy is fogsz te elmenni!

Ha egyszer mondom, hogy nem fog elmenni! Hogy is lehet ilyet elgondolni?

– Hagyjátok már, apa – szól közbe az ügyvéd Bögözi. – Minek annyi szót fecsérelni erre? Ha itt akar maradni, jól tudja, hogy minálunk otthon van; ha pedig el akar menni, úgy is rendben van, hogy a fiú menjen az apjával...

Az öreg arcából kidagadtak a szemek.

– Az apjával! Hát hogy lehet ilyet mondani már megint? Hát micsoda apa az, aki tizenhét évig nem néz a gyereke után? Nem az apja, punktum! Csak rá kell nézni a mi Pistánkra: becsületes keresztény gyerek az! Hát ki meri mondani, hogy ez a zsidó firkász lenne a mi Pistánknak az apja?

– Nagyapa!

Pista villogó szemekkel, nekitüzesedett arccal nézett az aggasztóan farkasszemet.

– Nagyapa, ne bántsa az apámat! – Az ügyvéd Bögözi megint közbejött csitítani:

– Apát elragadja a nagy szeretet és nem gondolja meg, amit mond. Igaz, mi sokat szidtuk a zsidókat, de csak a tisztességtelen zsidókat: azok közt is van tisztességes ember. Ismerek zsidót, akit többre becülök akárhány kereszténynél. Vitányi Vilmos mindenestre kiváló ember, és a szellem kiválósága előtt meg kell hajolni. Azt senkinek sem kell szégyelnie, ha Vitányi az apja...

– Én csak azt mondom, fiam, ne menj el zsidónak – mondta a jó Bögözi néni, aki éppen most jött be a konyhából. – Nem vagy te azok közé való; mi köztünk vagy te itthon...

– Hagyjátok már – kiáltott az ügyvéd Bögözi, most már ő is türelmetlen hangon. – Pistának van annyi esze, hogy tudja, mi áll érdekében; és hogyha nem tudja, az ő dolga, ő bánja meg később. Bízátok őrá, ha már az apja rábízta.

Erre megint az öreg úr kezdett el döbögni. (Pistára minden szavuk mint új szúrás hatott, új ingerlése lázadó kedvének.)

– Az apja rábízta! nevetséges! – kiáltott az aggastyán. – Micsó-

da apa az, aki rábízsa a fiára, elfogadja-e őt apának, vagy sem? Ki hallott már ilyet? Majd adnék én neki, apát választani, – a hátsó felére – hahaha!

– Nem, de igazán, micsoda apa az, aki magázza a fiát – mondta Bögözi néni is.

Pista fölkel az asztaltól és szó nélkül távozott.

– Hagyjátok – mondta az ügyvéd Bögözi. – A legjobb őt egyedül hagyni most.

És kiloccsantott egy lepkét a borospoharából.

Ugyanekkor; a ciszterciták refektóriumra. Tamás a halat hordja körül, Timár helye üres.

– Hol van János? – kérdi Lesinszky, aki csökönyösen civilnéven hívja kollégáját.

– A szobájába kérte a vacsorát – felel Tamás.

– No, kíváncsi vagyok, itt marad-e a Vágner fiú? – szólott Bogár Szaniszló.

– Majd talán bolond lesz! – mondta Szoboszlai. – Csak nem marad egy unalmas vén pap mellett holtig!

– Találkoztam vele – mondotta Szádi Márk. – Hálátlan fiú; macskának látszik és rosszindulatúnak. Mindig mondtam én, hogy nem szabad elkapatni a diákot...

– Hiába, csak kitör a zsidóvér – kiáltott Lesinszky, beletörölve maszatos ujját a nagy szalvétába. – Menjen, ahová való, Judapestre! – (Osztrákgyűlölete nem akadályozta, hogy meg ne tanuljon egy emlékezetes mondást Bécs magyarfaló polgármesterétől.)

– A mi Virgilünk is lehetne okosabb – mondta Gombos Cirill. – Valljuk meg, ez túlzás volt, amit ő csinált avval a fiúval.

– A szív túlsága tiszteletreméltó – szólott a házfőnök. Tamás somlait töltött (a rend pincéjéből) s még sokáig tárgyalták az eseményeket.

Timár egyedül költötte el a vacsorát. Valami nagy könnyes megnyugvás csitította el az egész lelkét, mikorra hazatért.

– Vége, ennek is vége – mondotta magában. – Most jön az Öregkor... a magányos Öregkor.

Fölcsengette Tamást, s az ablakhoz támaszkodva, szótalán nézte, amint a szolgálja megterített.

– Isten rendelése – gondolta magában. – Nem maradtam hű az ő utaihoz: földi lényre pazaroltam szeretetemet. Most megtanulom, hogy aki földiekbe veti horgonyát, szelek játéka lesz...

Künn, a háta mögött, tornyosodott a nyáréji sötétség. A fák idegesen rángottak a szélben. Vak, tömör lombtömegek feketedtek a nagy kert mélyein. Fönn apróra szakadt felhők hajóztak gyorsan, gyorsan a ház mögött, mint egy eltépett s folyóba dobott levél darabjai.

– El fog menni, – gondolta Timár – már holnap elmegy. Mert úgy állapodtak meg Vitányival, hogy (ha a fiú vele akar menni) utazzon el most mingyárt körülnézni az új világban, ahol ezentúl élni fog; ruháit, holmiját, a *staffirungját* – ahogy az asszonyok nevezték – majd később utána lehet küldeni, vagy maga visszajön érte, mikor összekészítik. – Lehet, hogy többet alig is látom már – gondolta a tanár.

S a fiúra gondolt és egy kép volt előtte: elképzelte valami zajos terén a Városnak, száguldó kocsik és autók között, egy lámpa szigetén – ahogy a vidéki ember szemében marad a veszélyes tolongású Város képe – elképzelte ott állni a Fiút, fölszegett fővel és a jövőbe csillogó szemekkel, oda se nézve zajnak és veszélynek, mint egy hódítót. Talán így is van rendén, hogy menjen a fiú a nagy világba, küzdeni, harcolni és méla öreg nevelője maradjon otthon, meghalni, magányosan. Isten így rendelte. A fiúk elhagyják a várost, amelyben felnöttek és fölkeresik a világ kísértéseit; tévelyegnek, botlanak talán, győznek vagy elbuknak, de harcolniok kell. Timár megint Augustinusra gondolt, a bátor harcosra: az sem bútt el ifjúkorában a cellák falai közé, az sem bútt el az Élet elől, hanem megküzdött vele és többször elbukott: de ismét fölkel diadalmasan, legyőzte az

Életet és így lehetett a nagy Szent belőle. Mi érdeme van annak, aki nem küzd soha, hanem elrejtőzik az ellenség elől?

Timár szomorúan fordult el az ablaktól: ő elrejtőzött az ellenség elől! Milyen magányos, küzdéstelen és érdemtelen élete volt neki! Ő sohasem találkozott az Élettel. Az élet csábos pompáira gondolt, melyeket ő már meg nem ismer soha... Ő nem vívta meg csatáját az Asszonnyal. Bevallatlan megbánás ült rajta, valami nagy tökéletlenségét érezte életének: nem, a »fia« ne maradjon ilyen tökéletlen! Nem az a hős, aki nem küzd soha: hanem az, aki győz!

Igen, igen, érezte, hogy így van ez helyesen, hogy ki kell mennie Pistának az életbe, a legvadabb életbe, és megküzdeni élettel, pénzzel, eszmékkel, asszonnyal... És mégis nem tudott szorongás nélkül rágondolni: micsoda karok fogják ölelni, micsoda hálók fogják körülfontni az ő gyermekét! Mint szép síma kígyókat, sejtette az asszonyi karokat kinyúlni a Város tömkelegéből, sejtette a lélekre-testre leső asszonyi szemeket villogni: és titkos féltékenység markolt a szívébe.

De rögtön megint elszégyelte magát. Önmaga előtt szégyelte el magát. Eszébe jutott az az iszonyú, ferde, lealázó féltékenység, amivel a kis Bögözi-lányra nézett egy időben. És eszébe jutott a mai délután, az a nemkevésbé lealázó pillanat, mikor ugyanezt a kislányt *szövetségesének érezte*, amint Pistával látta nevetgélni. És megkapta a kislány egy pillantását és ebből a pillantásból látta, hogy a kislány kiolvassa ezt az érzést szemeiből; és nagyon jól tudta, hogy Pista is kiolvassa. Ó, milyen végtelen megaláztatás volt! De mit bánta ő akkor minden büszkeségét, minden papi és tanári, minden *emberi* méltóságát! egyetlenegy gondolat volt benne, egyetlenegy érzés, egy félelem: hogy Pista el fogja hagyni örökre! Ó, hogy szégyelte magát, mikor erre gondolt! Milyen megalázás, micsoda fertő, Istenem. Hova sülyyed az ember, mihelyt egyszer földiekbe veti szeretete horgát!

Az egyetlen igaz menedék az Isten. Ő nélküle a szent is hétszer botlik el napjában. Minden földi szeretet csak botlást és bánatot hoz; de minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok öhozzá. Ne sír-

jon, akit az Úr meglátogatott: mert minden földi veszteség szabaddalást jelent, s aki a földet elveszíti, megnyeri az Urat. És ne essen kétségbe, akit vétkei a földre sujtanak: mert tévelygésünket is az Úr engedi, hogy jobban érezzük gyöngeségünket s jobban keressük Őt!

Timár leborult az imazsámolyra, s lehajtott fejét rányomta polcára, hogy érezte a vékony horgolt terítőn át a kemény tölgyfa hidegségét...

Milyen sötét, holdtalan éjszaka volt aznap! És szél fűtt és a sűrű kert ottkűnn zúgott, mint a tenger! Egy-egy szélroham belökődött az ablakon s jóleső hűvösséggel borzongatta végig a cisztercita tanár hideg fekvőhelyét. Mindig nyitott ablaknál szokott aludni... de most késő éjig került az álom. Felkönyökölt a párnán és kinézett a titokzatos éjbe. Zúgott, zúgott odakűnn a tenger.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora...

Timárnak Vergilius sorai jártak az eszében. Éjszaka: minden elnyugszik,

...pecudes, pictaeque volucres...

csak a szerencsétlen Dido nem alhatik a párnán. Kűnn zúg, zúg a tenger, nagy árbocok feszülnek az égnek, útjára készül a hitetlen trójai...

Ó jaj, nem!... az önkénytelen asszociáció szédítette és megborzasztotta. – Milyen borzasztó szennyes a földiek szerelme!... De nem is igazi szeretet az:

nondum amabam, et amabam amare... amorem
amabam... et quaerebam, quid amarem...

idézte magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek...

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szereleme...

Reggel – a megegyezés szerint – jött Pista Timárhoz. Az arca derűs volt, a hangja örömteli izgalomban. Már határozott... Timárnak meg se dobbant a szíve: amint a kopogást hallotta az ajtón, azonnal, ösztönszerű telepátiával, tudta, mi következik; – (talán egy pillanatra, tudat alatt még remélt valami váratlan, öröms csalódást, de nagyon jól tudta ugyanakkor, hogy az nem fog jönni); – gépmódra, szenttelen adta át magát sorsának, mint aki már mindennel leszámolt; mintha az elválás már megtörtént volna s ami hátra van, csak érzéstelen formáság volna már; mintha nem is Pista volna az, aki mellette van, csak egy hasonló báb: s az igazi Pista már rég emléke volna...

Pista teljesen elfogulatlan volt, vidám és tele a jövő izgalmával. Udvariasan és kedvesen beszélt Timárral mint mindig, de figyelme, minden gondolata egészen másutt volt. Még egyszer találkoztak aznap, a hajóállomáson, mikor Vitányi és Pista elutaztak. Timár megjelent, komolyan és atyailag, minden látható izgalom nélkül, mintha csak egy rendes, szinte köteles aktuson jelennék meg: útrabocsátani az ő neveltjét. Pista – nem hálátlanságból, vagy érzelemhiányból, hanem mert a perc izgalma annyira betöltötte egész gyermekszívét – szinte meg se látta, mint egy megszokott valakit; szórakozottan és türelmetlenül esett át az összes kézcsókokon és kézfogásokon és gyors léptekkel, hátra sem nézve, sietett föl a hídon a hajóra, Vitányi nyomában. Vitányi affektált idegességgel adta rendeleteit a hordárnak; nemsokára megjelentek a fedélzeten. Bögöziné és a kislány kendőkkel integettek a partról. Pista hajadonfőtt, napnakfordult arccal mosolygott vissza rájuk; a haja homlokára csapódott a szélben. Timár megfigyelte, hogy őreá nem nézett.

MELLÉKLET

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A Mellékletben az MTA kéziratárában található nem teljes kéziratváltozat jelenik meg. Ez tekinthető a TVf első formájának, a TVf₁-nek. Ez a mű *összövege*. A következőkben a páros oldalakon a kézirat pontos rekonstrukciója, a *szinoptikus* kéziratszöveg jelenik meg. A páratlan oldalakon a TVf₁ jelektől „megtisztított”, ún. *olvasói szövege* található. A magánhangzók hosszúságának utólagos, kézzel történt jelölése, a mondathatárok megváltoztatása, a mondatzárást követő nagybetű és a zárójel utólagos jelzése a párhuzamos helyek egybevetésével regisztrálható.

A szinoptikus szövegben az alábbi jelölések fordulnak elő:

< > A kéziratban áthúzott, de olvasható, vagy kikövetkeztethető részek, a törölt szöveg, a szerző által áthúzott szavak eredeti helyen történő meghagyásával; a törölt szöveg e két jel közé kerül.

<.....> A kéziratban áthúzott vagy törölt, olvashatatlan szöveg.

« » Az áthúzáson belül külön is áthúzott, de olvasható, vagy kikövetkeztethető rész.

«.....» Az áthúzáson belül olvashatatlan áthúzás.

|: |:| A beszúrások, beékelések jelölése.

[] A kéziratban hiányzó részek jelölése, a kötet fő szövegében megtalálható, valamint a hiányzó vagy feltételezhető részletekre utaló oldalszám-jelöléssel.

A BM-től származó kerek zárójeleket és aláhúzásokat mindenhol a kéziratnak megfelelően közöljük.

A 154–163. lapokon a páratlan oldalakon a TVf vonatkozó részének a *Hetilapban*, a páros oldalakon a *Napkeletben* közölt szövege olvasható, természetesen betűhív formában.

Ebéd a sóti ciszterciták refektóriumában. A feketekötényes, fehér ruhás papok együtt esznek a hosszú asztalnál.

Milyen kellemes hely! A tisztára meszelt falak nyugodt, nehéz bolthajtásokban borulnak a boldog evőkre. Csend van, még a levesnél tartanak; csak a mély, mély ablakfülkékben zümmög néhány dongó. Rézsut besüt a nap. Az inas halkán viszi ki a nagy levesestálat. Az első éhséget hamar elverik, az iskola vesződéségtől még elborult paparcok lassan kiderülnek. Még a régi, nagy vasfeszület Krisztusa is mintha könnyebbülve nyujtóznék a falon.

Dr. Horvát Vince, házfőnök-igazgató – atyai szemü, gyermekképü, ezüstoshaju ur – habozó tekintettel néz végig a rendtársak során. Tudja hogy amit mondania kell, kényelmetlen lesz a professzor urak füleinek. Galamszivü ember létére a legjobb pillanatot lesi.

Ugy tűnik föl neki hogy a pillanat itt van. Az inas épen a somlaimból töltött; a főurak az új szakácsnét dicsérik, a hitoktató, Szádi Márk, csontos, sovány ember, megfélelkezve gyomorhajáról, enni mert valamely fogásból. Vigan hangzik a Lesinszky Ipoly, vastag történettanár, szokott csámcsogása; füle mögött furcsán táncol az áll alá kötött szalvéta két csücske, mint fantasztikus, fehér számárfülek. A földrajz tanára, a világias érzelmü Szoboszlai Timót, a Budapesti Hirlapba temetkezik, mintha vendéglőben enne, s nem is ismerné a többieket...

Lentebb ül, szerényen, a tiszteletreméltó Timár Virgil. A házfőnök szeretettel nyugtatja meg szemét a legjobb tanár, az igazi szerzetes becsületes arcán. Az alsó tábla már csupa hivekből áll. A kis Bogár Szaniszló, a legfiatalabb, még lelkes pedagóg, most is valami iskolai incidenset tárgyal. A civilek végre, a rajztanár és a tornata-

Ebéd a sóti ciszterciták refektóriumában. A feketekötényes, fehér ruhás papok együtt esznek a hosszú asztalnál.

Milyen kellemes hely! A tisztára meszelt falak nyugodt, nehéz bolthajtásokban borulnak a boldog evőkre. Csend van, még a levesnél tartanak; csak a mély, mély ablakfülkében zümmög néhány dongó. Rézsut besüt a nap. Az inas halkán viszi ki a nagy levesestálat. Az első éhséget hamar elverik, az iskola veszélyességétől még elborult paparcok lassan kiderülnek. Még a régi, nagy vasfeszület Krisztusa is mintha könnyebbülve nyújtóznék a falon.

Dr. Horvát Vince, házfőnök-igazgató – atyai szemü, gyermekképű, ezüstoshaju úr – habozó tekintettel néz végig a rendtársak során. Tudja hogy amit mondania kell, kényelmetlen lesz a professzor urak füleinek. Galambszívű ember létére a legjobb pillanatot lesi.

Ugy tűnik föl neki hogy a pillanat itt van. Az inas épen a somlai-ból töltött; a főurak az új szakácsnét dicsérik, a hitoktató, Szádi Márk, csontos, sovány ember, megfélelkezve gyomorhajáról, enni mert valamely fogásból. Vigan hangzik a Lesinszky Ipoly, vastag történettanár, szokott csámcsogása; füle mögött furcsán táncol az áll alá kötött szalvéta két csücske, mint fantasztikus, fehér számár-fülek. A földrajz tanára, a világias érzelmű Szoboszlai Timót, a Budapesti Hirlapba temetkezik, mintha vendéglőben enne, s nem is ismerné a többieket...

Lentebb ül, szerényen, a tiszteletreméltó Timár Virgil. A házfőnök szeretettel nyugtatja meg szemét a legjobb tanár, az igazi szerzetes becsületes arcán. Az alsó tábla már csupa hivekből áll. A kis Bogár Szaniszló, a legfiatalabb, még lelkes pedagóg, most is valami iskolai incidenset tárgyal. A civilek végre, a rajztanár és a tornata-

nár, <.....> a rend fizetett alkalmazottai, mindig kész szolgálói a felsőségnek...

– Megint leiratot kaptunk a minisztériumból – kezdte a direktor. A szavak oly valószínűtlenül csengtek a fehér, klastromi bolthajtások alatt, a joviális, kedves arcok közt: Leiratot a minisztériumból! Régi barátok akiknek szelleme még mindig itt kóvályg, s szereti nézni <.....> látatlan a vidám ebédeket, zavartan húzódnak vissza a fülkébe az ismeretlen szóra...

– Azoknak sincs ottfönn más dolguk mint hogy firkáljanak – ütötte ki vörös tokáját Lesinszky a papi krágliból. <melynek szoritása azon fehér nyomot hagyott> ([:Fehér nyoma maradt a tokán a kráglinak.:] <szoritása.])>

– Már meg mit akarnak? – kérdezte Szádi Márk, nem titkolt ellenszenvvel a világi, esetleg szabadkőműves, hatalommal szemben.

– <Elrendelik> Az internátussal nem bíró középiskolák tanárainak [:szól... Elrendelik:] hogy a növendékeket látogassuk <látogassák> meg a lakásukon... <és> Időnkint <tegyenek> jelentést [:kell tenni:] a tapasztaltakról.

– Mit? Micsoda?

Lesinszky szája nyitva maradt a fejében – mint egy fekete háromszög egy vörösben; mert a feje is háromszögletű volt... Ijedten kapott a falat után amely a szalvétára pottyant.

– Micsoda? Hogy én megvizitteljem a zsidógyerekeket?

Ez volt az általános vélemény is. A ciszterciták előkelő rend, mondhatnám gögös rend: nem olyan mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek. Messze külvárosokban tett beteglátogatás, rosszhirű utcák levegője, rosszszagu lakások piszka, előttük ismeretlen. Könyvek között, vagy uri társaságban élnek, a szünidőket külföldi utazással töltik, gazdag földjeik vannak s pincéikben kitűnő boraik. Nyugalom és kényelem vezeti életüket. Gögjük és kényelmük egyformán tiltakozott a miniszter gondolata ellen. Mi mindennek lehetnek kitéve a kéretlen látogatásokon?

– Uri ember egyáltalán nem megy olyan helyre ahol nem bizo-

nár, a rend fizetett alkalmazottai, mindig kész szolgálai a felsőségnek...

– Megint leiratot kaptunk a minisztériumból – kezdte a direktor. A szavak oly valószínűtlenül csengtek a fehér, klastromi bolthajtások alatt, a joviális, kedves arcok közt: Leiratot a minisztériumból! Régi barátok akiknek szelleme még mindig itt kóvályg, s szereti nézni látatlan a vidám ebédeket, zavartan huzódnak vissza a fülkébe az ismeretlen szóra...

– Azoknak sincs ottfönn más dolguk mint hogy firkáljanak – ütötte ki vörös tokáját Lesinszky a papi krágliból. (Fehér nyoma maradt a tokán a kráglinak.)

– Már meg mit akarnak? – kérdezte Szádi Márk, nem titkolt ellenszenvvel a világi, esetleg szabadkőműves, hatalommal szemben.

– Az internátussal nem bíró középiskolák tanárainak szól... Elrendelik hogy a növendékeket látogassuk meg a lakásukon... Időnkint jelentést kell tenni a tapasztaltakról.

– Mit? Micsoda?

Lesinszky szája nyitva maradt a fejében – mint egy fekete háromszög egy vörösben; mert a feje is háromszögletű volt... Ijedten kapott a falat után amely a szalvétára pottyant.

– Micsoda? Hogy én megvizitteljem a zsidógyerekeket?

Ez volt az általános vélemény is. A ciszterciták előkelő rend, mondhatnám gögös rend: nem olyan mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek. Messze külvárosokban tett beteglátogatás, rosszhirű utcák levegője, rosszszagu lakások piszka, előttük ismeretlen. Könyvek között, vagy uri társaságban élnek, a szünidőket külföldi utazással töltik gazdag földjeik vannak a pincéikben kitűnő boraik. Nyugalom és kényelem vezeti életüket. Gögjük és kényelmük egyformán tiltakozott a miniszter gondolata ellen. Mi mindennek lehetnek kitéve a kéretlen látogatásokon?

– Uri ember egyáltalán nem megy olyan helyre ahol nem bizo-

nyos a sziveslátásról – mondta Szoboszlai Timót, összehajtogatva az ujságot.

– Egészen mégsem mellőzhetjük a rendeletet – felelt a házfőnök. – Annál is inkább nem <mert Sóton csakugyan sok a>|: mert csupa:| szegény diák <akik bizony erkölcsileg is elég> |:van itt Sóton. Tesék elgondolni, micsoda helyeken lakhatnak. Erkölcsileg is:| megbizhatatlan helyeken. <lakhatnak...>

– De mit tehetünk <ellene>?– vetette közbe Gombos Cirill. – Internátus kellene vagy sok pénz...

– De hát aki a szüleinél lakik: hát az mindig jó hely? – kérdezte Szoboszlai. Azt pedig nem lehet megtiltani hogy egy gyerek a szüleinél lakjon.

– S miért nem? – riadt fel Szádi Márk, a hitoktató. – Például itt van a Vágner-fiu...

– Igen tisztességes, derék fiu – mondta csendesen Timár Virgil. <Én vagyok az osztályfőnöke> <.....>

–<– Ismerjük a főur szeretetét a „fiai” iránt> |:A jó osztályfő védi a „fiai” – |:vágott közbe Szádi. – De mennél jobb fiu, annál jobban <kellene> kéne vigyázni rá... annál kevésbé engedném hogy az anyjánál lakják... Az anyja a leghirhedtebb személy volt az egész megyében...

Szoboszlai élénk mozdulattal vetette föl gondosan fésült fejét.

– A szép Vágner Lina?

– Á, Márton-lud az már – szólt Lesinszky.

– Semmiesetre sem olyan nő akire egy keresztény fiu nevelését biznám – folytatta a hittanár. – <Bizonyos környezet hatása, bizonyos levegő nem vesz el...>

|:Ez a kor a jóra, rosszra egyformán fogékony. A hitnek gyökere gyöngé még: és nem minden levegőben erősödhetik meg....:|

|:A direktor, asztalt bontva, befejezte a vitát: |:

– Én <.....> nem akarom feleslegesen terhelni a kolléga urakat... <fejezte be a vitát, asztalt bontva, a direktor.> Csak ahol és amennyiben azt szükségesnek látják az osztályfőnökök...

nyos a sziveslátásról – mondta Szoboszlai Timót, összehajtogatva az ujságot.

– Egészen mégsem mellőzhetjük a rendeletet – felelt a házfőnök. – Annál is inkább nem mert csupa szegény diák van itt Sóton. Tesék elgondolni, micsoda helyeken lakhatnak. Erkölcsileg is megbizhatatlan helyeken.

– De mit tehetünk? – vetette közbe Gombos Cirill. – Internátus kellene vagy sok pénz...

– De hát aki a szüleinél lakik: hát az mindig jó hely? – kérdezte Szoboszlai. – Azt pedig nem lehet megtiltani hogy egy gyerek a szüleinél lakjon.

– S miért nem? – riadt fel Szádi Márk, a hitoktató. – Például itt van a Vágner-fiu...

– Igen tisztességes, derék fiu – mondta csendesen Timár Virgil.

– A jó osztályfő védi a „fiai” – vágott közbe Szádi. – De menél jobb fiu, annál jobban kéne vigyázni rá... annál kevésbé engedném hogy az anyjánál lakjék... Az anyja leghirhedtebb személy volt az egész megyében...

Szoboszlai élénk mozdulattal vetette föl gondosan fésült fejét.

– A szép Vágner Lina?

– Á, Márton-lud az már – szólt Lesinszky.

– Semmiesetre sem olyan nő akire egy keresztény fiu nevelését biznám – folytatta a hittanár. – Ez a kor a jóra, rosszra egyformán fogékony. A hitnek gyökere gyöngé még: és nem minden levegőben erősödhetik meg...

A direktor, asztalt bontva, befejezte a vitát:

– Én nem akarom feleslegesen terhelni a kolléga urakat. Csak ahol és amennyiben azt szükségesnek látják az osztályfőnökök...

– És a jelentés? – kérdezte a |: buzgó :| kis Bogár Szaniszló.

– Majd <a> félév végén megbeszéljük a jelentés módját.

Átmentek a dohányzóba fekete kávéra, és nemsokára parázs ramsli kerekedett. Vendégek is jöttek, egy helybeli klerikális ügyvéd, és a plébános; egyre sűrűbb lett a szobában a füst, egyre kékvörösebb a borkedvelő tornatanár arca. A délutáni napfény ferde arany sávokat vont a kavargó füstbe, csöndes fényeket villantott föl a borospoharak peremén, megfestette a forró fekete páráját. A régi barátok szellemei megint előmerészkedtek a zugokból, és a dohányfüst köpenyében lengedezve halkán kibiceltek.

Timár Virgil fölment szobájába. Ő csak ott érezte jól magát, a könyvei között. Bort nem ivott, a kártyát nem szerette fülei irtóztak az artikulálatlan, kvaterkás diskurzustól. Ottfönn kedvelt latin szentjei vártak rá, a költő Ambrus, a filozóf Ágoston, a szellemes, urbánus Jeromos. Mellettük elfeledte a Lesinszky öblös hangját, a Szádi Márk irigy, papi pletykáit, a Szoboszlai megvető abbéfölnyeskedését. Milyen messze volt ő minden rendtársától... és mégis csak itt <érezte jól magát> |:tudott élni:| a klostromban. A szerzetesi élet legnagyobb áldása nem az együttélés hanem a különélés szabadsága, a cellábavonulás nagy lehetősége. A rendházban nem uralkodott a testvériség szelleme: <.....> rejtett kis civódások, lappangó ellenszenvék és féltékenységek hálói feszültek celláról cellára; de Timár Virgilt mindenki megszokta semlegesnek tudni. A rendtársak szívesen adták meg egymásnak azt a szabadságot amit maguknak is megkivántak. S Timár ártalmatlan volt; nem sok vizet zavart.

– Igazi szerzetes – mondták, és szeliden gunyos tisztelettel nézték, mikor, fölhajtvá a tejszínes kapucinert, fölment szobájába.

A szerzetesi cellára itt csak az imazsámoly emlékeztetett; <melynek> polcán a breviárium mellett egy kis vázában egyszerű virágok hervadtak. A butorzat régimódi uriszobáé volt, plüs karszékek, kissé sablonos íróasztal. A falakon régi olasz mesterek képeinek reprodukciói melyeket itáliai utjaiból hozott haza Timár. A

– És a jelentés? – kérdezte a buzgó kis Bogár Szaniszló.

– Majd félév végén megbeszéljük a jelentés módját.

Átmentek a dohányzóba fekete kávéra, és nemsokára parázs ramsli kerekedett. Vendégek is jöttek, egy helybeli klerikális ügyvéd, és a plébános; egyre sűrűbb lett a szobában a füst, egyre kékvörösebb a borkedvelő tornatanár arca. A délutáni napfény ferde arany sávokat vont a kavargó füstbe, csöndes fényeket villantott föl a borospoharak peremén, megfestette a forró fekete páráját. A régi barátok szellemei megint előmerészkedtek a zugokból, és a dohányfüst köpenyében lengedezve halkán kibiceltek.

Timár Virgil fölment szobájába. Ő csak ott érezte jól magát, a könyvei között. Bort nem ivott, a kártyát nem szerette. Fülelirtóztak az artikulálatlan, kvaterkás diskurzustól. Ottfönn kedvelt latin szentjei vártak rá, a költő Ambrus, a filozóf Ágoston, a szellemes, urbánus Jeromos. Mellettük elfeledte a Lesinszky öblös hangját, a Szádi Márk irigy, papi pletykáit, a Szoboszlai megvető abbéfölnyeskedését. Milyen messze volt ő minden rendtársától... és mégis csak itt tudott élni a klastromban. A szerzetesi élet legnagyobb áldása nem az együttélés hanem a különélés szabadsága, a cellába-vonulás nagy lehetősége. A rendházban nem uralkodott a testvériség szelleme: rejtett kis civódások, lappangó ellenszenvék és féltékenységek hálói feszültek celláról cellára; de Timár Virgilt mindenki megszokta semlegesnek tudni. A rendtársak szívesen adták meg egymásnak azt a szabadságot amit maguknak is megkivántak. S Timár ártalmatlan volt; nem sok vizet zavart.

– Igazi szerzetes – mondták, és szeliden gúnyos tisztelettel néztek, mikor, fölhajtvá a tejszínes kapucinert, fölment szobájába.

A szerzetesi cellára itt csak az imazsámoly emlékeztetett; polcán, a breviárium mellett egy kis vázában egyszerű virágok hervadtak. A butorzat régimódi uriszobáé volt, plusz karszékek, kissé sablonos íróasztal. A falakon régi olasz mesterek képeinek reprodukciói melyeket itáliai utjaiból hozott haza Timár. A

könyvespolcon Aquinoi Tamás Summájának szép, chagrinkötésű kiadása, s a földön, a falhoz támasztva, a Bollandisták néhány óriás, folio kötete, Zircről, a rend könyvtárából valók. Timár olvasni kezdett, de hamar abbahagyta, és az ablakhoz ment.

Az ablak a renház nagy kertjére nyílt, hatalmas régi fákra, melyek nyaranta a szobát kellemes félhomályba borították. Timár szórakozottan nézett ki az olvadozó napfényfoltokra, a lombok s utak közé. Különös dolog valahányszor rendes napi beosztása csak a legcsekélyebb mértékben is meg volt zavarva – akár látogatót várt, akár szokatlan helyre kellett mennie – mindjárt az egész napját vesztette el. Mintha gondolatát lefogták volna ebbe a nyögös életbe <elvesztette a szabad> |:Mebénultak a lelke:| szárnyai<t>, nem szállhatott többé olvasmányaival a régi szentek pusztái, barlangjai felé; vagy a teológiai gondolatrendszerek matematikailag kimért és mégis misztikus palotáiba. Világtól elszokott<.....> csigaéletének, finom, érzékeny magányosságának eredménye volt ez. Most mégis elhatározta hogy elmegy a Vágner-fiu lakására, s ez az elhatározás egy kellemetlen feladat előtteállításával nehezedett reá.

Elhatározta, maga sem tudta mért. Szerette ezt a fiut, az áhitatos tiszteletet okos gyermekszemeiben, egész lényének friss és szabad fürgeségét. Timár könyvei mellett egészen az iskolának élt <és> bár sohasem ereszkedett nagyobb bizalmasságba tanítványaival, azok mindig rajongással tekintettek reá. Kevés emberi viszony van mely gazdagabb érzelmeket fejtene ki a naiv lélekből mint a tanár és tanítvány viszonya. S Timárban megvolt a nagy tudósoknak, a Celi-bátus embereinek szent és aszkétikus pederáziája, mely Goethe szerint a nevelés tulajdonképi ösztöne, a lélek |:lélek:| fajfenntartásának ösztöne. Tanítványait magához tartozóknak érezte, mintha örökre hozzá volnának kapcsolva azokkal a lélekdarabokkal amiket nekik adott. (Hisz másoknak sem adott lelkéből mint nekik!) És érzékeny, naiv prüdériáját épügy bántotta a kétes származás és környezet melyből legjobb tanítványa kinőtt mintha neki magának volna valami folt az életében, valami szégyellnivaló disszonancia.

könyvespolcon Aquinoi Tamás Summájának szép, chagrinkötésű kiadása, s a földön, a falhoz támasztva, a Bollandisták néhány óriás, folio kötete, Zircről, a rend könyvtárából valók. Timár olvasni kezdett, de hamar abbahagyta, és az ablakhoz ment.

Az ablak a renház nagy kertjére nyílt, hatalmas régi fákra, melyek nyaranta a szobát kellemes félhomályba borították. Timár szórakozottan nézett ki az olvadozó napfényfoltokra, a lombok s utak közé. Különös dolog! Valahányszor rendes napi beosztása csak a legcsekélyebb mértékben is meg volt zavarva – akár látogatót várt, akár szokatlan helyre kellett mennie – mindjárt az egész napját vesztette el. Mintha gondolatát lefógták volna ebbe a nyugős életbe! Megbénultak a lelke szárnyai. Nem szállhatott többé olvasmányaival a régi szentek pusztái, barlangjai felé; vagy a teológiai gondolatrendszerek matematikailag kimért és mégis misztikus palotáiba. Világtól elszokott csigaéletének, finom, érzékeny magányosságának eredménye volt ez. Most mégis elhatározta hogy elmegy a Vágner-fiu lakására, s ez az elhatározás egy kellemetlen feladat előtteállásával nehezedett reá.

Elhatározta, maga sem tudta mért. Szerette ezt a fiut, az áhitatos tiszteletet okos gyerekszemeiben, egész lényének friss és szabad fürgeségét. Timár könyvei mellett egészen az iskolának élt. Bár sohasem ereszkedett nagyobb bizalmasságba tanítványaival, azok mindig rajongással tekintettek reá. Kevés emberi viszony van mely gazdagabb érzelmeket fejtene ki a naiv lélekből mint a tanár és tanítvány viszonya. S Timárban megvolt a nagy tudósoknak, a Celiátus embereinek szent és aszkétikus pederáziája, mely Goethe szerint a nevelés tulajdonképi ösztöne, a lélek fajfenntartásának ösztöne. Tanítványait magához tartozóknak érezte, mintha örökre hozzá volnának kapcsolva azokkal a lélekdarabokkal amiket nekik adott. (Hisz másoknak sem adott lelkéből mint nekik!) És érzékeny, naiv prűdériáját éppugy bántotta a kétes származás és környezet melyből legjobb tanítványa kinőtt mintha neki magának volna valami folt az életében, valami szégyellnivaló diszszonancia.

Oly tapasztalatlan volt ő a világban! Életről, szerelemről, rossz nőkről olyan naiv fogalmai voltak – maga is érezte! Hogyan legyen ő nevelője, életbe vezetője ilyen nagy, majdnem, felnőtt fiuknak, ki sokkal kevesebbet látott az életből mint azok? A kötelesség nyomasztó érzése alatt ezuttal szellemének valami késő kíváncsisága is lappangott. Nyüggő kíváncsiság, a Kaland meduza-szemeinek az a <meg> babonázó, bénító hatalma, mely a nyugodt, kalandtalan életű emberekre néha váratlan rámered a Holnapból.

Különös emlékek kezdtek lelkébe tolong<a>ni <amiket már rég feledetteknek hitt;> |:Azt hitte, régen elfeledte őket;| maga is meg volt lepelve hogy emlékszik rájuk... Szavak támadtak föl amiket szeminárista korában társaitól hallott – a közös <.....> dormitórium fülledt homályában, hol a serdülés tikkadt vihogásai és ijedt imái rezzentek ki olykor a paplanok alól – szavak amikre akkor nem is figyelt, akarva nem figyelt, amiket mégis olyan jól megjegyzett. Félig értett és tulajdonképpen egészen ártatlan célzások voltak, most már tudta ártatlanságukat, de akkor... akkor nem látszottak ily ártatlanoknak. Akkor mögöttük kísértett az ifjúság minden kísértete.

Miért jutottak ezek a szavak most eszébe? Az ifjúság kísértetei régen elfakultak a tudás és a szentség fényében, csöndesen mosolygott már a régi borzadásokon. Főlényesen gondolt az életre, mocsára és <szenvedélyeire> csodálatos szenvedélyeire, árnyékos és boldog cellájából. De ime, egyetlen <gondolata> előreérzése e mocskos Élet uj érintésének mit hoz ki belőle? Mintha huszonöt év kiesett volna életéből, megint a borzongó, tudatlan ifju volt, a fél-szeg kispap, a gyáván kíváncsi, aki alig kezdte meg lelkében küzdelmét az ősi, nyugtot nem hagyó, |:ellenséggel:|, mindenütt jelenvaló <ellen> rémmel, <.....> az Asszonnyal!

Ó, az Asszony! – Timár Virgil életében alig játszott szerepet ez a lény. Az anyját nem ismerte, hideg üvegből szívta ő a tejet, s egy laposmellű, csontos némbér vigyázott rá később, némbér csak és nem nő, félig munkás, félig cseléd az apjánál, egy valóságos nem-

Oly tapasztalatlan volt ő a világban! Életről, szerelemről, rossz nőkről olyan naiv fogalmai voltak – maga is érezte! Hogyan legyen ő nevelője, életbe vezetője ilyen nagy, majdnem, felnőtt fiuknak, ki sokkal kevesebbet látott az életből mint azok? A kötelesség nyomasztó érzése alatt ezuttal szellemének valami késő kíváncsisága is lappangott. Nyügöző kíváncsiság, a Kaland meduza-szemeinek az a babonázó, bénító hatalma, mely a nyugodt, kalandtalan életü embebrekre néha váratlan rámered a Holnapból.

Különös emlékek kezdtek lelkébe tolongni. Azt hitte, régen elfeledte őket; maga is meg volt lepelve hogy emlékszik rájuk... Szavak támadtak föl amiket szeminárista korában társaitól hallott – a közös dormitórium fülledt homályában, hol a serdülés tikkadt vihogásai és ijedt imái rezzentek ki olykor a paplanok alól – szavak amikre akkor nem is figyelt, akarva nem figyelt, amiket mégis olyan jól megjegyzett. Félig értett és tulajdonképpen egészen ártatlan célzások voltak, most már tudta ártatlanságukat, de akkor... akkor nem látszóttak ily ártatlanoknak. Akkor mögöttük kísértett az ifjuság minden kísértete.

Miért jutottak ezek a szavak most eszébe? Az ifjuság kísértetei régen elfakultak a tudás és a szentség fényében, csöndesen mosolygott már a régi borzadásokon. Fölényesen gondolt az életre, mocskára és csodálatos szenvedélyeire, árnyékos és boldog cellájából. De ime, egyetlen előreérzése e mocskos Élet uj érintésének mit hoz ki belőle? Mintha huszonöt év kiesett volna életéből, megint a borzongó, tudatlan ifju volt, a félszeg kispap, a gyáván kíváncsi, aki alig kezdte meg lelkében küzdelmét az ősi, nyugtot nem hagyó ellességgel, mindenütt jelenvaló rémmel, az Asszonnyal!

Ó, az Asszony! – Timár Virgil életében alig játszott szerepet ez a lény. Az anyját nem ismerte, hideg üvegből szivta ő a tejet, s egy laposmellű, csontos néember vigyázott rá később, néember csak és nem nő, félig munkás, félig cseléd az apjánál, egy valóságos nem-

nélküli paraszt. Az apja egy bigott kertész volt, és a kis Jani (mert ez volt a neve, mielőtt új emberré vált a szerzetességben) ott ült naphosszat a kockás ágyások szélén, a porhanyó földön, és a szentképeket rakosgatta ölében amiket jó viseletéért a hittanártól kapott. Már akkor a szentek ragadták meg a képzeletét, ezek a rejtelmes lények akik behatoltak <a szent> |:az égi:| tudományba, s csodákat tudtak tenni imájukkal, s mégis alázatosak voltak mint a gyermekek, s mosolyogva türték a vértanuság minden szenvedését. Ezek soraiba vágyott az ő gyermekszíve, s el-elborzadozva kérdezte magától, tudott volna-e oly hős lenni mint ők, s bátor vallomást tenni hitéért a pribékek előtt?

Tizenégy éves korában már a kispapok kék ruháját hordta a kis Jani, s első, öntudatlan szerelmei a Szentek Életéből lopóztak szívébe: szent és hős leányok, a gyermek Ágnes aki nyugodtan adja át magát a hóhérnak, az okos Katalin aki megszegyenyíti a császár bölcseit... Eleven asszonyt alig látott, vagy ha látott is, nem mert rájuk nézni. De titkon megilletődött ha az Élet és Szerelem nagy misztériumaira gondolt, szent Elekre aki megegyezett házastársával hogy szüzek maradnak, szent Antalra akit csodálatos, állati asszonyok kisértettek a pusztában. Ehhez jöttek a dormitórium megsejtett szavai. És később, mikor a Theologia Moralist tanulta, ezt a rettentő könyvet, amelyent csak izgatott barátfantázia tudott kieszelni, utálat és undor töltötte el lelkét.

Ó ha a Theologia Moralis esetei, a szerelem gyóntatószéki kazuisztikájának ez ocsmány példái – ha mindez valóság; ha mindez megtörténik, itt történik napról-napra, mellette, közelében, a tanítványa közelében!...

Mi hát az az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán született? miből van az asszonyi test hogy Szüzesség edénye és Utálatosságok eszköze egyformán lehet? Tímár Virgil előtt elvonultak a hagaiographia összes nőalakjai, a fenéges Ilona, a finom bölcsességű Monica, az előkelő római mátrónak akik Jeromos barátnői voltak... Megállt képei előtt és öntudatlan-

nélküli paraszt. Az apja egy bigott kertész volt, és a kis Jani (mert ez volt a neve, mielőtt új emberré vált a szerzetességben) ott ült naphosszat a kockás ágyások szélén, a porhanyó földön, és a szentképeket rakosgatta ölében amiket jó viseletéért a hittanártól kapott. Már akkor a szentek ragadták meg a képzeletét, ezek a rejtelmes lények akik behatoltak az égi tudományba, s csodákat tudtak tenni imájukkal, s mégis alázatosak voltak mint a gyermekek, s mosolyogva türték a vértanuság minden szenvedését. Ezek soraiba vágyott az ő gyermekszíve, s el-elborzadozva kérdezte magától, tudott volna-e oly hős lenni mint ők, s bátor vallomást tenni hitéért a pribékek előtt?

Tizennégy éves korában már a kispapok kék ruháját hordta a kis Jani, s első, öntudatlan szerelmei a Szentek Életéből lopóztak szívébe: szent és hős leányok, a gyermek Ágnes aki nyugodtan adja át magát a hóhérnak, az okos Katalin aki megszegyeníti a császár bölcseit... Eleven asszonyt alig látott, vagy ha látott is, nem mert rájuk nézni. De titkon megilletődött ha az Élet és Szerelem nagy misztériumaira gondolt, szent Elekre aki megegyezett házastársával hogy szüzek maradnak, szent Antalra akit csodálatos, állati asszonyok kísértettek a pusztában. Ehhez jöttek a dormitórium megsejtett szavai. És később, mikor a Theologia Moralist tanulta, ezt a rettenetes könyvet, amelyent csak izgatott barátfantázia tudott kieszelni, utálat és undor töltötte el lelkét.

Ó ha a Theologia Moralis esetei, a szerelem gyóntatószéki kazuisztikájának ez ocsmány példái – ha mindez valóság; ha mindez megtörténik, itt történik napról-napra, mellette, közelében, a tanítványa közelében!...

Mi hát az az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán született? miből van az asszonyi test hogy Szüzesség edénye és Utálatosságok eszköze egyformán lehet? Tímár Virgil előtt elvonultak a hagaiographia összes nőalakjai, a fenséges Ilona, a finom bölcsességű Monica, az előkelő római mátrónak akik Jeromos barátnői voltak... Megállt képei előtt és öntudatla-

nul elnézte a Raffael madonnájának széles csipőjét, ruhája redőit, a Botticelli angyalainak parázsszemét, a Crivelli szüzének gyengéd tojásarcát. Asszonynevekre gondolt, rendtársainak asszonypletykái-ra, melyeket itt-ott hallott amint csipkedték egymást az ebédnél.

És a maga asszonytalan életére gondolt...

Timár Virgil élete, napirendje olyan <pontos> volt hogy bátran igazithatták volna utána órájukat a sótiak mint a königsbergi lakosok Kant után. Estefelé, pontosan fél hatkor, megjelent a hosszú Xavér utcán, amely a ciszterciek szülője felé vezetett. Lassan haladt a hosszú léckerítések <mellett>|:nél:|, melyek a ferde délutáni napban vibráló, csikos árnyékokat hintettek sárgás reverendájára. Himbálva redőzött a nagy férfilábak körül a bő reverenda; fekete papkötényét – <mely> |:tradíció:| még abból az időből <való tradíció> mikor a ciszterciek földműves-rend voltak – el-elkapta a szél.

– Szarka – mondták egymásnak a diákok ha messziről látták, |::(mert ez volt a fekete-fehér papok neve diáknyelven);:| és sunyin kapták a nyakuk közé a fejüket. <mert ez volt a fekete-fehér papok neve diáknyelven;> de mikor megismerték Virgilt, bizakodóan nyujtották ki újra, s mosolygó tisztelettel köszöntek:

– Laudetur Jesus Christus!

– In aeternum – fogadta Timár, és tovább ballagott. Ha rendtársai jöttek szemben, azokkal némán köszöntötték egymást sosem váltottak szót, sosem csatlakoztak. Ellenben egy-egy kis diákot gyakran magával vitt egész a szállóig is, az iskolai dolgokról vagy a rómaiak életéről beszélgetve vele. A szent Makár templománál csöndesen leemelték a kalapjukat, s nyugodt léptekkel indultak föl a Makár hegyének. Ott aztán öszönte egy barackot, körtét, egy-egy gerezd szállót talált a fiunak...

Igy ment ez napra-nap.

De ma Sót lakói meglepetve látták, hogy a szokott alkonyelőtti óra helyett már kora délután megjelenik a léckerítések mentén a Timár Virgil egyszerű alakja. A nap még mérgesen tüzött, a lécek

nul elnézte a Raffael madonnájának széles csipőjét, ruhája redőit, a Botticelli angyalainak parázsszemét, a Crivelli szüzének gyengéd tojásarcát. Asszonynevekre gondolt, rendtársainak asszonypletykáira, melyeket itt-ott hallott amint csipkedték egymást az ebédnél.

És a maga asszonytalan életére gondolt...

Timár Virgil élete, napirendje olyan volt hogy bátran igazithaták volna utána órájukat a sótiak mint a königsbergi lakosok Kant után. Estefelé, pontosan fél hatkor, megjelent a hosszú Xavér utcán, amely a ciszterciek szőlleje felé vezetett. Lassan haladt a hosszú léckerítéseknél, melyek a ferde délutáni napban vibráló, csikos árnyékokat hintettek sárgás reverendájára. Himbálva redőzött a nagy férfilábak körül a bő reverenda; fekete papkötényét – tradíció még abból az időből mikor a ciszterciek földműves-rend voltak – el-elkapta a szél.

– Szarka – mondták egymásnak a diákok ha messziről látták, (mert ez volt a fekete-fehér papok neve diáknyelven); és sunyin kapták a nyakuk közé a fejüket. De mikor megismerték Virgilt, bizakodóan nyujtották ki újra, s mosolygó tisztelettel köszöntek:

– Laudetur Jesus Christus!

– In aeternum – fogadta Timár, és tovább ballagott. Ha rendtársai jöttek szemben, azokkal némán köszöntötték egymást. Sohsem váltottak szót, sohsem csatlakoztak. Ellenben egy-egy kis diákot gyakran magával vitt egész a szőllőig is, az iskolai dolgokról vagy a rómaiak életéről beszélgetve vele. A szent Makár templománál csendesen leemelték a kalapjukat, s nyugodt léptekkel indultak föl a Makár hegyének. Ott aztán öszönte egy barackot, körtét, egy-egy gerezd szőlőt talált a fiunak...

Igy ment ez napra-nap.

De ma Sót lakói meglepetve látták, hogy a szokott alkonyelőtti óra helyett már kora délután megjelenik a léckerítések mentén a Timár Virgil egyszerű alakja. A nap még mérgesen tüzött, a lécek

éles árnya tüzfolyót verdesett, a Makár-templom |:kő:|szentjei tik-kadtan nyújtózkodtak, s csavargatták barokk tagjaikat a régi fülkékben – de a fülkék nem adtak még árnyakat nekik. Timár izzadtan állt meg s levette kalapját...

Két kis rókája volt kinn a szőlőben, rókafiak akiket a vincellér fogott egyszer és Timár fölneveltette vele. Elnézte a kis állatok játékát amint hancuroztak egy nagy kosárban, furcsa helyzetekbe hemperegtek össze, harapták egymás nyakát, lihegtek nyelvükkel. Timár a Vágner-fiu lakását akarta este fölkeresni, azért ment <ily korán> |:ma:| a szőlőbe korábban. De csak nem indult vissza alkonyat felé sem, ott habozott estig a rókafiaknál...

Másnap az iskolában. Timár szórakozottan néz keresztül a tündő-dő fiatal fejeken. Egyszerre különösnek tűnik föl előtte hogy ezek itt vannak mind, szőke és barna, ur és paraszt fia, összezsufolva egy teremben, magyar és sváb gyerek. És |:mind:| egy dologra feszítik eszüket, egy gondolatkörben mozgatják fejlődő agyukat, egy életet élnek együtt és övele hosszú éveken át. A fiai... És mégis, mennyire nem ismeri őket! ... És mégis, mindegyiknek megvannak a külön szálai <.....> |:s:| egy külön élethez kötözik el őket, egy külön körhöz, egy külön családhoz, az ismeretlen és ijesztő Élet <egy> külön <sejtjéhez> sejtjeihez, melyek idegenek egymásnak és neki. Mindegyik egy egész más világ jegyese. S az élet sodra egyszer csak meghuzza ezeket a<szálakat> láthatatlan szálakat, és elragadja a fiukat, el egymástól, el tőle, mindegyiket a maga külön köre, a maga titkos rendeltetése felé...

Vágner Pistát nézte. Micsoda kör az mely ezt a fiut magának reklamálja? Hova megy ez a gyermek ha haza megy?

Eddig sohasem jutott eszébe <ezt> kérdeni. Megelégedett avval hogy a Pista okos, jó tanítvány, hü tisztelettel fogadja minden szavát s ő oly örömmel kísérheti ennek a fiunak ébredő esztét, talentumát, mint valami ritka virág kinyílását. Ugy tünt föl neki mintha csak addig |:élne az amíg ő látja;:| amíg az iskolában van vagy ki-

éles árnya tüzfolyót verdesett, a Makár-templom kőszentjei tikkadtan nyujtózkodtak, s csavargatták barokk tagjaikat a régi fülkékben – de a fülkék nem adtak még árnyakat nekik. Timár izzadtan állt meg s levette kalapját...

Két kis rókája volt kinn a szállóban, rókafiak akiket a vincellér fogott egyszer és Timár fölneveltette vele. Elnézta a kis állatok játékát amint hancuroztak egy nagy kosárban, furcsa helyzetekbe hemperegtek össze, harapták egymás nyakát, lihegtek nyelvükkel. Timár a Vágner-fiu lakását akarta este fölkeresni, azért ment ma a szállóba korábban. De csak nem indult vissza alkonyat felé sem, ott habozott estig a rókafiaknál...

Másnap az iskolában. Timár szórakozottan néz keresztül a tünődő fiatal fejeken. Egyszerre különösnek tünik föl előtte hogy ezek itt vannak mind, szőke és barna, ur és paraszt fia, összezsufolva egy teremben, magyar és sváb gyerek. És mind egy dologra feszítik eszüket, egy gondolatkörben mozgatják fejlődő agyukat, egy életet élnek együtt és övele hosszú éveken át. A fia!... És mégis, mennyire nem ismeri őket! ... És mégis, mindegyiknek megvannak a külön szálai s egy külön élethez kötözik el őket, egy külön körhöz, egy külön családnak, az ismeretlen és ijesztő Élet külön sejtjeihez, melyek idegenek egymásnak és neki. Mindegyik egy egész más világ jegyese. S az élet sodra egyszer csak meghuzza ezeket a láthatatlan szálakat, és elragadja a fiukat, el egymástól, el tőle, mindegyiket a maga külön köre, a maga titkos rendeltetése felé...

Vágner Pistát nézte. Micsoda kör az mely ezt a fiút magának reklamálja? Hova megy ez a gyermek ha haza megy?

Eddig sohasem jutott eszébe kérdeni. Megelégedett avval hogy a Pista okos, jó tanítvány, hü tisztelettel fogadja minden szavát s ő oly örömmel kísérheti ennek a fiúnak ébredő eszét, talentumát, mint valami ritka virág kinyílását. Ugy tünt föl neki mintha csak addig élne az amíg ő látja; amíg az iskolában van vagy ki-

rándulásaikon, szeme előtt <s> |:Mintha :|az az idő amikor nem látja, legfeljebb feladványainak elvégzésére szolgálna. |:Biztos volt, mint a Kertész, hogy virága biztosan egyformán nő tovább a többivel.:| Most egyszerre döbbsent rá hogy ennek a kedves fiának is megvan a maga külön élete, ki tudja milyen élet, mely előtte teljesen idegen.

Felszólította a fiut felelni:

– Vágner, fordítsd tovább!

És maga is meglepődött a maga szavától... <mert különben> |: (Máskor:) keresztneven szokta nevezni fiait.):|

Pista azonban megrezsent mint aki mély álomból ébred, és nem tudta hol hagyták abba a fordítást. Timár hökkenve nézte legjobb tanulóját. Csak most vette észre hogy az arca bágyadt és a szeme tompa, mintha nem aludta volna ki magát |: Az:| egész fiun valami különös szórakozottság ömlött el.

– Mi bajod van fiam? – kérdezte tőle óra után.

– Semmi – felelt a fiu és sietett eltűnni a játszó gyerekek közt.

A hangjában <az a> dac szólt. |:Szemében dac villant.:| Dacos <elzárkózás> elhuzódás, mely ebben a korban a legokosabb és legjobb fiukból sokszor oly váratlan kiütközik. Timár eltűnődve nézett utána.

Most már végleg elhatározta hogy legyőzi vonakodását, és meglátogatja délután a fiut.

A Petrezselyem-utca nem tartozott a legjobb hirű helyek közé. A város végén volt ahol már csak a vásártér következett, a temető, és a régi puskaporostorony. Nagy, pruszlikos, ezüstgombos cigánycsapat jött szembe Timárral, zörgő szekerek fojtó port vertek föl. Vánnyadt asszonyok és furcsa lányok álltak a kapukban. Csenevész gyerekek félmeztelen játszottak a fakó fák alatt ahol az összetiport feketeszeder foltjai maszatolták a port. Egy piszkossárga szálloda öblös kapuja tátogott, be lehetett látni a sivár kocsiszinig. Különös

rándulásaikon, szeme előtt. Mintha az az idő amikor nem látja, legfeljebb feladványainak elvégzésére szolgálna. Biztos volt, mint a Kertész, hogy virága biztosan egyformán nő tovább a többivel. Most egyszerre döbbsent rá hogy ennek a kedves fiának is megvan a maga külön élete, ki tudja milyen élet, mely előtte teljesen idegen.

Felszólította a fiut felelni:

– Vágner, fordítsd tovább!

És maga is meglepődött a maga szavától... (Máskor keresztneven szokta nevezni fiait.)

Pista azonban megrezsent mint aki mély álomból ébred, és nem tudta hol hagyták abba a fordítást. Timár hökkenne nézte legjobb tanulóját. Csak most vette észre hogy az arca bágyadt és a szeme tompa, mintha nem aludta volna ki magát. Az egész fiun valami különös szórakozottság ömlött el.

– Mi bajod van fiam? – kérdezte tőle óra után.

– Semmi – felelt a fiu és sietett eltűnni a játszó gyerekek közt.

A hangjában dac szólt. Szemében dac villant. Dacos elhuzódás, mely ebben a korban a legokosabb és legjobb fiukból sokszor oly váratlan kiütközik. Timár eltűnődve nézett utána.

Most már végleg elhatározta hogy legyőzi vonakodását, és meglátogatja délután a fiut.

A Petrezselyem-utca nem tartozott a legjobb hirű helyek közé. A város végén volt ahol már csak a vásártér következett, a temető, és a régi puszkaporos- torony. Nagy, pruszlikos, ezüstgombos cigánycsapat jött szembe Timárral, zörgő szekerek fojtó port vertek föl. Vánnyadt asszonyok és furcsa lányok álltak a kapukban. Csenevész gyerekek félmeztelen játszottak a fakó fák alatt ahol az összetiport feketeszeder foltjai maszatolták a port. Egy piszkossárga szálloda öblös kapuja tátogott, be lehetett látni a sivár kocsiszinig. Különös

összevisszaság volt a fakóságban, mintha a kisváros szövetének visszája volna ez.

A papot megbámulták, egy-egy gyerek riadtan köszönt, alig tudott védekezni egy piszkos kézcsók ellen.

– Kis fiam, melyik a Stirling-ház? – kérdezte egy szurtos kölyöktől; mert Sóton a házaknak még nevei:k: voltak inkább mint számai:k:.

– Majd én elvezetem – kiáltott egy másik kis nadrágos, s átszaladt a pap előtt az utca tulsó felére, ahol egy nagy, háromudvaros ház nyult vigasztalanul. A kisebb gyerek is jött utánuk, bögve a krajcárért.

– Kit tetszik keresni? – kérdezte egy nagyocska lány aki a kapuban ácsorgott.

A pap szinte megrázkodott az undortól amint belépett az udvarba, mintha egy piszkos folyóba merülne. Ez a ház azok közé tartozott amilyen minden vidéki metropolisban van egy vagy kettő, valószínűleg lerakódóhelye a legalsó nyomorrétegnek. Valaha a város büszkesége volt, az első nagyszabású bérházépítmény, emeletes, és Timár bizonyára jól ismerte volna, ha ismerősebb lett volna abban a városban ahol már több mint egy évtizede élt. A kisváros eszközei és viszonyai nem engedték meg ily óriási építmény tisztaságban és rendben tartását, a szenny és rendetlenség úgy gyűlt föl évről-évre <.....> a sivár hodályban mint folyóban az iszap. Gazdáról-gazdára ereszkedett a tömb, míg végre a vállalkozó zsidók megunták a küzdelmet karban-tartásáért. Ettől kezdve tisztességes ember nem ment többé lakni a Stirling-házba. Az első részben még volt egy bérkocsis, s a kocsikenőcs olajos szaga töltötte az udvart. Az istállót hátul tartották, a harmadik szinben, s a lovakat egész nap keresztülvezették a nagy épületen. A sok szegény gyerek örült ennek. A ház belseje mintha folytatása lett volna az utcának. A nyomor kirakodott itt az udvarra, az emeleti gangra, minden ajtó nyitva volt, veszekedés, gyerekzsúvás, sírás hallatszott a bűzös zugokból.

– Ilyen helyen lakik a szép Vágner Lina? – kérdezte magában

összevisszaság volt a fakóságban, mintha a kisváros szövetének visszája volna ez.

A papot megbámulták, egy-egy gyerek riadtan köszönt. Alig tudott védekezni egy piszkos kézcsók ellen.

– Kis fiam, melyik a Stirling-ház? – kérdezte egy szurtos kölyöktől; mert Sóton a házaknak még neveik voltak inkább mint számaik.

– Majd én elvezetem – kiáltott egy másik kis nadrágos, s átszaladt a pap előtt az utca tulsó felére, ahol egy nagy, háromudvaros ház nyult vigasztalanul. A kisebb gyerek is jött utánuk, bögve a krajcárért.

– Kit tetszik keresni? – kérdezte egy nagyocska lány aki a kapuban ácsorgott.

A pap szinte megrázkodott az undortól amint belépett az udvarba, mintha egy piszkos folyóba merülne. Ez a ház azok közé tartozott amilyen minden vidéki metropólisban van egy vagy kettő, valószínűs lerakodóhelye a legalsó nyomorrétegnek. Valaha a város büszkesége volt, az első nagyszabású bérházépítmény, emeletes, és Timár bizonyára jól ismerte volna, ha ismerősebb lett volna abban a városban ahol már több mint egy évtizede élt. A kisváros eszközei és viszonyai nem engedték meg ily óriási építmény tisztaságban és rendben tartását, s szenny és rendetlenség úgy gyűlt föl évről-évre a sivár hodályban mint folyóban az iszap. Gazdáról-gazdára ereszkedett a tömb, míg végre a vállalkozó zsidók megunták a küzdelmet karban-tartásáért. Ettől kezdve tisztességes ember nem ment többé lakni a Stirling-házba. Az első részben még volt egy bérkocsis, s a kocsikenőcs olajos szaga töltötte az udvart. Az istállót hátul tartották, a harmadik szinben, s a lovakat egész nap keresztülvezették a nagy épületen. A sok szegény gyerek örült ennek. A ház belseje mintha folytatása lett volna az utcának. A nyomor kirakodott itt az udvarra, az emeleti gangra, minden ajtó nyitva volt, veszekedés, gyerekzsídás, sirás hallatszott a bűzös zugokból.

– Ilyen helyen lakik a szép Vágner Lina? – kérdezte magában

Timár, amint a ferdecipős leányt követte. Homályosan villantak meg emlékében a képek, amiket kurtizánok életéről festettek benne olvasmányai, vagy uri lumpolások félfüllel hallott történetei. Bizony több fogalma volt az alexandriai kurtizánokról – szent Antal korában – vagy azokról akiket Lukianos leir, mint a maga korának és megyéjének híres lányairól. Vágner Linát – akiről tudta hogy <.....> egy előkelő birtokos szeretője volt egykor, aztán Pestre került, írók és művészek közt élt hirhedt életet, míg vissza nem jött a szülőföldjére – selymek és bársonyok között képzelte: a fiu is mindig olyan csinosan, tisztán volt öltözve. És ilyen házban nőtt fel, szegény Pista? E lovak és rongyos gyerekek közt?

– Gyóntatni tetszik jönni? – kérdezte egyszerre a ferdecipős lány, amint fölindultak a második udvar lépcsőjén az emeletre: s a kérdés új borzadás volt Timár Virgilnek. Egyszerre észrevette hogy halálmadárszerű asszonyok jelennek meg mindenfelé a szomszéd küszöbökön, < s a > kíváncsiság a részvét álarcában.

– Már a pap is eljött – susogják mindenütt.

<.....>

És árnyék borul az egész udvarra. Pedig már előbb elborult a nap; de mintha csak most lett volna ez fontos. A sivar gang, a hideg konyhák áporodott szaga, a pattogatott kukoricát majszoló éhes gyerekek, a szomszéd haldoklására kíváncsi asszonyok, mind iszonyu pusztá fénytelenységben maradtak.

S érezte most Timár, döbbenve, hogy ő pap. Hogy őt egy felsőbb világ küldötte el ide, hogy ő a lelki vigaszt, az utolsó kenetet jelenti ezekben a nyomorult szemekben. S egyszerre, egy pillanatban, iszonyu szégyen töltötte meg, maga sem tudta, mért? Micsoda gondolatok között is jött ide! Krisztus más szemmel nézett Magdolnára. E büzös udvar levegőjében nem a bünt érezte meg hanem a nyomort. S a bűn nem egy neme-e csupán a nyomornak? Timár végtelen részvétet érzett e szegény világgal. S minden fájt neki, még az a szigor is, amivel reggel a fiura gondolt, ki dacosan felelt neki, mialatt otthon az anyja haldoklott...

Timár, amint a ferdecipős leányt követte. Homályosan villantak meg emlékében a képek, amiket kurtizánok életéről festettek benne olvasmányai, vagy uri lumpolások félfüllel hallott történetei. Bizony több fogalma volt az alexandriai kurtizánokról – szent Antal korában – vagy azokról akiket Lukianos leir, mint a maga korának és megyéjének híres lányairól. Vágner Linát – akiről tudta hogy egy előkelő birtokos szeretője volt egykor, aztán Pestre került, írók és művészek közt élt hirhedt életet, mig vissza nem jött a szülőföldjére – selymek és bársonyok között képzelte: a fiu is mindig olyan csinosan, tisztán volt öltözve. És ilyen házban nőtt fel, szegény Pista? E lovak és rongyos gyerekek közt?

– Gyóntatni tetszik jönni? – kérdezte egyszerre a ferdecipős lány, amint fölindultak a második udvar lépcsőjén az emeletre: s a kérdés új borzadás volt Timár Virgilnek. Egyszerre észrevette hogy halálmadárszerű asszonyok jelennek meg mindenfelé a szomszéd küszöbökön, kíváncsiság a részvét álarcában.

– Már a pap is eljött – susogják mindenütt.

És árnyék borul az egész udvarra. Pedig már előbb elborult a nap; de mintha csak most lett volna ez fontos. A sívár gang, a hideg konyhák áporodott szaga, a pattogatott kukoricát majszoló éhes gyerekek, a szomszéd haldoklására kíváncsi asszonyok, mind iszonyu pusztá fénytelenységben maradtak.

S érezte most Timár, döbbenve, hogy ő pap. Hogy őt egy felsőbb világ küldötte el ide, hogy ő a lelki vigaszt, az utolsó kenetet jelenti ezekben a nyomorult szemekben. S egyszerre, egy pillanatban, iszonyu szégyen töltötte meg, maga sem tudta, mért? Micsoda gondolatok között is jött ide! Krisztus más szemmel nézett Magdolnára. E büzös udvar levegőjében nem a bünt érezte meg hanem a nyomort. S a bűn nem egy neme-e csupán a nyomornak? Timár végtelen részvétet érzett e szegény világgal. S minden fájt neki, még az a szigor is, amivel reggel a fiura gondolt, ki dacosan felelt neki, mialatt otthon az anyja haldoklott...

S a fiu nyitotta már az ajtót - az egyetlen csukott ajtót az udvarban. A fiu megrezzent amint tanárát meglátta, s a szemei – fényesek mint a most öntözött virág – rezzenve néztek rá. Mi minden van egy gyermek szemeiben? Megrettenés? Vagy öröm? Dac? Vagy aláztosság? Vagy gyermeki hála és bizalom?

– Miért nem mondtad hogy édesanyád beteg? - kérdezte a tanár.

Miért is nem mondta. Valami különös, alig is tudatos szemérem tartotta <.....> vissza hogy anyjáról <bárki előtt is> szót ejtsen. |:Akárki előtt is.:| Mintha sértés volna <az> anyjára <nézve> már az is ha mások csak gondolnak is r|:e:|já. Ne is gondoljanak rá, felejtsek el <azt is> hogy <létezik,> |:van:| ne is <létezzék> legyen többé másoknak mint neki! Ez a gyengéd alak melyet ő már betegen és megtörve ismert meg, ez a halvány arc mely annyiszor hajolt a bölcsője fölé, ez a drága szem, annyi édes fény és meleg könny otthona, – idegeneknek a prédája hajdan – legyen most már egészen az övé! A világnak mely szerette míg szép volt, azután szegénységben és megvetésben hagyta, – semmi közre hozzá! Neki most is szép – az ő anyukája! Ott ült volna az ágyánál egész nap, a kezét fogva és a szemébe nézve... De ki kellett menni, reggel iskolába, este meg tanítani valami jómódu családnak a fiát, hogy egy kis pénzt keresen, ahhoz a kevéshez amiből anyja őtet is nevelte. Fáradtan jött haza, s akkor odaült a betegje mellé, gondozta, dédelgette, ügyetlen, fiús gyengédséggel, míg álomra nem csukódtak az anyai szemek. Csak akkor fogott a feladványaihoz, sokszor késő éjjel, a rideg konyhában, figyelve minden neszre az ajtón át, hogy nem mozdul-e a nyugtalan alvó?

De nem eresztett volna senkit hozzá – (akit annyit bántott a világ!) – míg ő maga ott volt. Féltékenyen őrizte mintha szerelmét őrizné: hisz csakugyan minden szerelme még ő volt. Egyedül éltek itt és zárkozva, egymásnak, takarékos nagy szegénységükben. Ti már szinte megilletődve nézte a kis konyhát mely az egyetlen ut volt az egyszobás lakásba. Ez a konyha a piszok és nyomor udvará-

S a fiu nyitotta már az ajtót - az egyetlen csukott ajtót az udvarban. A fiu megrezzent amint tanárát meglátta, s a szemei – fényesek mint a most öntözött virág – rezzenve néztek rá. Mi minden van egy gyermek szemeiben? Megrettenés? Vagy öröm? Dac? Vagy alázatóság? Vagy gyermeki hála és bizalom?

- Miért nem mondtad hogy édesanyád beteg? – kérdezte a tanár.

Miért is nem mondta. Valami különös, alig is tudatos szemérem tartotta vissza hogy anyjáról szót ejtsen. Akárki előtt is. Mintha sértés volna anyjára már az is ha mások csak gondolnak is reá. Ne is gondoljanak rá, felejtsek el hogy van, ne is legyen többé másoknak mint neki! Ez a gyengéd alak melyet ő már betegen és megtörve ismert meg, ez a halvány arc mely annyiszor hajolt a bölcsője fölé, ez a drága szem, annyi édes fény és meleg könny otthona, – idegeneknek a prédája hajdan – legyen most már egészen az övé! A világnak mely szerette mig szép volt, azután szegénységben és megvetésben hagyta, – semmi köze hozzá! Neki most is szép – az ő anyukája! Ott ült volna az ágyánál egész nap, a kezét fogva és a szemébe nézve... De ki kellett menni, reggel iskolába, este meg tanítani valami jómódu családnak a fiát, hogy egy kis pénzt keressen, ahhoz a kevéshez amiből anyja ötét is nevelte. Fáradtan jött haza, s akkor odaült a betegje mellé, gondozta, dédelgette, ügyetlen, fius gyengédséggel, mig álomra nem csukódtak az anyai szemek. Csak akkor fogott a feladványaihoz, sokszor késő éjjel, a rideg konyhában, figyelve minden neszre az ajtón át, hogy nem mozdul-e a nyugtalan alvó?

De nem eresztett volna senkit hozzá – (akit annyit bántott a világ!) – mig ő maga ott volt. Féltékenyen őrizte mintha szerelmét őrizné: hisz csakugyan minden szerelme még ő volt. Egyedül éltek itt és zárkozva, egymásnak, takarékos nagy szegénységükben. Ti már szinte megilletődve nézte a kis konyhát mely az egyetlen ut volt az egyszobás lakásba. Ez a konyha a piszok és nyomor udvará-

ban rendnek és tisztaságnak egy kis szigete volt. Timár halk kérdéseket tett a fiuhoz.

- Hogy van?
- Rosszul.
- Ki van mellette?
- Én magam.
- De mikor te nem vagy itt?
- A szomszédasszony benéz.
- Orvost hittál?
- Az egyleti orvost.
- Mit mondott?

A fiúnak elcsuklott a hangja. Zokogás tört föl belőle, <.....> enyhe <.....> melegforrás a kiszáradt földből. Zokogás, a védtelen gyermek zokogása, akitől egyetlen valakijét akarja elvenni a Végzet. Egyszerre gyermek lett megint aki férfi volt annyi napokon át, szeretetből és naiv hiúságból. Most érezett egy erősebb barátot; és jól esett végre gyenge lenni. Timár tanácstanul állott előtte. Szeretett volna meleg lenni és apai, gyengéd, vigasztaló... de tanári volta akadályozta, mint a vértessvitézt a vaspáncél ha ölelni akar. A szeretet szavait kereste, de csak egy száraz, papi kérdés jött ki az ajakán.

– Meggyónt? – kérdezte a siró fiutól.

Nem, nem; hogy hitt volna papot? |:A rettenetes;| halál <.....> |:szinét-szagát;| vigye be a drága beteg szobájába? Ugy fél |:szegény ugyanis a haláltól;| |:(nem magáért hanem őerte: mert gyermeknek tartja még aki el fog veszni magányosan a rengeteg életben...|:);| Nem, nem, hadd higgye hogy élni fog még sokáig vele; s mikor jön a halál, nyugodtan hunyja be a szemét: higgye hogy csak álom... Papot hozzon reá? sikos olajakat, a latin szavaknak temetőcsengését?! Nem, virágot inkább, kanárimadárka ujjongó hangjait...

De mégis nyomasztotta titkon <.....>valami, mert hitt a pokolban, és az Istent odafönn úgy képzelte mint egy szigorú paptanárt, aki megszabott törvények, fegyelmi szabályok szerint ítélkezik.

ban rendnek és tisztaságnak egy kis szigete volt. Timár halk kérdéseket tett a fiuhoz.

- Hogy van?
- Rosszul.
- Ki van mellette?
- Én magam.
- De mikor te nem vagy itt?
- A szomszédasszony benéz.
- Orvost hittál?
- Az egyleti orvost.
- Mit mondott?

A fiunak elcsuklott a hangja. Zokogás tört föl belőle, enyhe melegforrás a kiszáradt földből. Zokogás, a védtelen gyermek zokogása, akitől egyetlen valakijét akarja elvenni a Végzet. Egyszerre gyermek lett megint aki férfi volt annyi napokon át, szeretetből és naiv hiúságból. Most érezett egy erősebb barátot; és jól esett végre gyenge lenni. Timár tanácstanul állott előtte. Szeretett volna meleg lenni és apai gyengéd, vizsgáló... De tanári volta akadályozta. Mint a vértessvitézt a vaspáncél ha ölelni akar. A szeretet szavait kereste, de csak egy száraz, papi kérdés jött ki az ajakán.

– Meggyónt? – kérdezte a siró fiutól.

Nem, nem; hogy hitt volna papot? A rettenetes halál színét-szagát vigye be a drága beteg szobájába? Ugy fél szegény ugyanis a haláltól! (nem magáért hanem őerte: mert gyermeknek tartja még aki el fog veszni magányosan a rengeteg életben...) Nem, nem, hadd higgye hogy élni fog még sokáig vele; s mikor jön a halál, nyugodtan hunyja be a szemét: higgye hogy csak álom... Papot hozzon reá? sikos olajakat, a latin szavaknak temetőcsengését?! Nem, virágot inkább, kanárimadárka ujjongó hangjait...

De mégis nyomasztotta titkon valami, mert hitt a pokolban, és az Istent odafönn úgy képzelte mint egy szigorú paptanárt, aki megszabott törvények, fegyelmi szabályok szerint ítélkezik.

Megvéd-e a Jóság és Bánat glóriája <.....> a Birótól, a |:Hajthatatlantól:| aki az erény formáit keresi, a katekizmus törvényei szerint, s ki előtt a megbánás is talán érvénytelen, ha nincs elkönyvelve a gyónócédulán? Irtóztos kemény az Istennek rendje. Hátha a fiu kimélő gyengeségeért az anya bűnhődik, abban a világban, melyből nincsen visszatérés?

<.....> |:Mennyit szenvedett Pista ilyeneken. Most egyszerre szinte kimosolygott a könnyei közül, mert úgy tűnt föl neki Virgil, mint egy Szabadító, egy apai Felnőtt, aki csak jön, szól, és már meg van oldva a gyermek szörnyű dilemmája.:| Letörölte, fölszította könnyeit, s bevezette a papot, mint egy látogatót, a betegszobába.

– Anya, a Timár tanár ur... akiről annyit beszéltem teneked...

A sok virág és a <kis> |:vidám:| kanári-hang... nem volt a nagy házban több olyan <vidám> |:derüs:| zug, mint ez a halálos betegnek szobája. Timár meglepetve tekintett körül. Ez volna a Bűnös Nő lakása, végső nyomorában? |:Fehér csipkefüggöny kizárta a rettenetes udvart.:| Barátságos fehérség köszönt<ött> a falakról |:is.:| Lina meszeltette a szobát a régi festés helyett, s már ezzel mintha elvarázsolta volna! mintha nem is a Stirling-házban volna! |:Lina:| alapjában jó és egyszerű izlésű leány volt. Ez a jóság és egyszerűség valósággal megifjodott a lelkében, mióta teste fonnyadt s öregedett. Megifjodott, vággyá erősödött; vonta vissza vidékre, Sótra, meszelt- falu, kanárimadaras,<.....> olcsó virággal teli szobácskába. Bukása hajdan elsodorta innen megbélyegezve, s elhagyva, kifizetve uri szeretőjétől, a fővárosba ment<ott> zszurnalisztákkal, fiatal művészekkel barátkozott. <s azok között> nem |:is:| voltak rossz tapasztalatai. Kedves fiuk <voltak> ezek. Pajtáskodtak vele; finom izlése, természetes esze képessége tette őt hogy megértse őket. Olvasni kezdett; művelt nő lett; <és emellett> |:de azért:| jó, szerény kis nő maradt.

Eljött a gyermeke, s Lina elhatározta hogy nem válik meg tőle. Minden mély jósága, minden veleszületett családi érzése koncentrá-

Megvéd-e a Jóság és Bánat glóriája a Birótól, a Hajthatatlantól aki az erény formáit keresi, a katekizmus törvényei szerint, s ki előtt a megbánás is talán érvénytelen, ha nincs elkönnyelve a gyónócédu-lán? Irtózatos kemény az Istennek rendje. Hátha a fiu kimélő gyen-geségéért az anya bünhődik, abban a világban, amelyből nincsen visszatérés?

Mennyit szenvedett Pista ilyeneken. Most egyszerre szinte ki-mosolygott a könnyei közül, mert úgy tünt föl neki Virgil, mint egy Szabadító, egy apai Felnőtt, aki csak jön, szól, és már meg van old-va a gyermek szörnyű dilemmája. Letörölte, fölszitta könnyeit, s bevezette a papot, mint egy látogatót, a betegszobába.

– Anya, a Timár tanár ur... akiről annyit beszéltem teneked...

A sok virág és a vidám kanári-hang... nem volt a nagy házban több olyan derüs zug, mint ez a halálos betegnek szobája. Timár meglepetve tekintett körül. Ez volna a Bünös Nő lakása, végső nyo-morában? Fehér csipkefüggöny kizárta a rettenetes udvart. Barátság-os fehérség köszönt a falakról is. Lina meszeltette a szobát a régi festés helyett, s már ezzel mintha elvarázsolta volna! mintha nem is a Stirling-házban volna! Lina alapjában jó és egyszerű izlésű leány volt. Ez a jóság és egyszerűség valósággal megifjodott a lelkében, mióta teste fonnyadt s öregedett. Megifjodott, vággyá erősödött; vont a vissza vidékre, Sótra, meszelt-falu, kanárimadaras, olcsó vi-rággal teli szobácskába. Bukása hajdan elsodorta innen. Megbélye-gesztve, s elhagyva, kifizetve uri szeretőjétől, a fővárosba ment. Zsurnalisztákkal, fiatal művészekkel barátkozott. Nem is voltak rossz tapasztalatai. Kedves fiuk ezek. Pajtáskodtak vele; finom izlése, természetes esze képessé tette őt hogy megértse őket. Olvas-ni kezdett; művelt nő lett; de azért jó, szerény kis nő maradt.

Eljött a gyermeke, s Lina elhatározta hogy nem válik meg tőle. Minden mély jósága, minden veleszületett családi érzése koncentrá-

lódott ebben a hirtelen anyai szeretetben. A gyermek azonban akadályozta, s azonkívül egészsége is egyre gyengébb lett. Finom vékonysága lassankint soványság volt már és hervadás. A kora Öregség kopogott |:mint alkonyi alkalmatlan vendég.:| Linának ekkor jutott eszébe hogy felhagy könnyü életével, s visszavonul Sótra. Ugysem akarta hogy gyermeke ott nőjön föl ahol minden szál még régi, léha viszonyokhoz köt<öz>i. Volt egy kis megtakarított pénze, annyi épen amiből vidéken meg lehetett élni. Remélte hogy Sóton senkisémm emlékezik már rá. A város megváltozott, megnagyobbodott, az emberek is kicserélődtek.

Kicsit csalódott. Ugy találta hogy a kisváros szelleme most is csak a régi, s földije szemében ő mindig a szép Vágner Lina marad. A pénz is szükösnek bizonyult; a gyermeknek iskola, magának orvosság sokba került. Lina mégis csak megmaradt itten. Az emberek től el lehetett búni, s a természet, a régi házak, utcák, a hegyek köröskörül, nyájasak voltak, <hozzá, és kislánykoráról beszéltek neki> |:s ugyanazon hangon szóltak hozzá mint kislánykorában.:| A fiu szerencsére jó tanuló volt, tanárai szerették, segítették, s lassankint tanítással ő is keresett valamit. Kis instruktor. Jó, derék fiucska, az anyját imádta, képes volt magánál erősebbekkel birokra kiszállni, ha valami célzással illették. |:(:|De erről sohasem beszélt odahaza.:)| Lina a Stirling-házba húzódott ahol olcsón kapott lakást, olcsón és messze attól a világtól mely őt megvetette. De megtudott magának csinálni ebben a házban is egy kedves, napos, meszeltfalú, kanárimadaras, vidéki kis szobát.

Ház is, szoba is, olyan volt Timárnak mintha álom volna. Ebben a házban ez a szoba! Hol vannak itt a tépett selymek és beteg illatok, a bűn hervadása, minden elképzelt és ingerlő dekadencia? Barátságos fehérség köszönt a falakról. Tisztaság, a meszelt falak tisztasága, az ágyneműek tiszta fehérsége, egy székre dobott dunna fehérsége. Fényképek és egyszerű virágok. A fiu tankönyvei egy kis asztalkán, kézimunkakosár. S az ágy párnái közt sovány de csodálatosan finom vonású arc, szemek, mint egy szegény, hervadt kórón

lódott ebben a hirtelen anyai szeretetben. A gyermek azonban akadályozta, s azonkívül egészsége is egyre gyengébb lett. Finom vékonysága lassankint soványság volt már és hervadás. A kora Öregség kopogott mint alkonyi, alkalmatlan vendég. Linának ekkor jutott eszébe hogy felhagy könnyü életével, s visszavonul Sótira. Ugysem akarta hogy gyermeke ott nőjön föl ahol minden szál még régi, léha viszonyokhoz köti. Volt egy kis megtakarított pénze, annyi épen amiből vidéken meg lehetett élni. Remélte hogy Sótton senkisémlékezik már rá. A város megváltozott, megnagyobbodott, az emberek is kicserélődtek.

Kicsit csalódott. Ugy találta hogy a kisváros szelleme most is csak a régi, s földije szemében ő mindig a szép Vágner Lina marad. A pénz is szükösnek bizonyult; a gyermeknek iskola, magának orvosság sokba került. Lina mégis csak megmaradt itten. Az emberek től el lehetett bűni, s a természet, a régi házak, utcák, a hegyek köröskörül, nyájasak voltak, s ugyanazon hangon szóltak hozzá mint kislánykorában. A fiu szerencsére jó tanuló volt. Tanárai szerették, segítették, s lassankint tanítással ő is keresett valamit. Kis instruktor. Jó, derék fiucska, az anyját imádtá, képes volt magánál erősebbekkel birokra kiszállni, ha valami célzással illették. (De erről sohasem beszélt odahaza.) Lina a Stirling-házba huzódott ahol olcsón kapott lakást, olcsón és messze attól a világtól mely őt megvetette. De meg tudott magának csinálni ebben a házban is egy kedves, napos, meszeltfalu, kanárimadaras, vidéki kis szobát.

Ház is, szoba is, olyan volt Timárnak mintha álom volna. Ebben a házban ez a szoba! Hol vannak itt a tépett selymek és beteg illatok, a bűn hervadása, minden elképzelt és ingerlő dekadencia? Barátságos fehérség köszönt a falakról. Tisztaság, a meszelt falak tisztasága, az ágyneműek tiszta fehérsége, egy székre dobott dunna fehérsége. Fényképek és egyszerű virágok. A fiu tankönyvei egy kis asztalkán, kézimunkakosár. S az ágy párnái közt sovány de csodálatosan finom vonásu arc. Szemek, mint egy szegény, hervadt kórón

két ragyogó virág, amiket az ős elfelejtett. És egy halovány kéz, mint gyenge nyárfának szélben intő ága... |:amint kicsúszik a paplanok alól.:|

S a délutáni nap |:hogymegintkiszütött.:| benéz a tiszta csipkefüggönyökön. Belép csöndesen, mint a szelid vendég...

S a ház, a csunya Stirling-ház künn marad. Csak a verkli hangja szól be az udvarról...

Azonban anyai aggodalom, és a bizonytalan jövőnek érzése tölti meg egyszer csak a szobát. A fiu elment, délutáni leckeóráira, a pap ott ült a beteg nő ágyánál, s az anya aggodalma, mint a denevér ha elmegy a nap, kiszállt és megszólalt.

– Nem félek a haláltól, csak hogymi lesz velem... Senkije sincs, senki aki gondolna rám...

– De kérem, erről szó sincs – dadogott a pap, nem tudva hogyszóltassa. – Mire tetszik gondolni kérem...? Egy kis gyöngéledés...

A nő mosolygott, szelid iróniával, s bágyadtan mint az a késő nap odakünn.

– Tudom hoggyóntatni jött... Tudom hogymeghalok... Majd csak elvégzem számadásomat az Istennel magam... De köszönöm hogyelejött, megnyugtat ez engem. Hogyan valaki aki őt szereti, <aki> érte érdeklődik... szegény kis Pistikém!

A szomszédasszony jött be akit a fiu beküldött. A nap már nem sütött. Az árnyékok lassan kezdtek terjeszkedni a <.....> világos szobában, mintha a tárgyak feketesége olvadna szét halkan. A sárga öregasszony piszmogva tett-vett a beteg körül, mert kíváncsiságból nem akart kimenni. Timár még szeretett volna valamit mondani, de hogyan említse még egyszer a gyónást?

Aggódva kérdezte azután mindennap a fiut:

– Hogyan édesanyád?

Pista könnyesen őszinte szemeket vetett ilyenkor rá. Egész más kifejezésük volt ezeknek a szemeknek mint azelőtt. Eltűnt belőlük minden dac, minden tartózkodás; inkább segélykérő szemek voltak,

két ragyogó virág, amiket az ősz elfelejtett. És egy halovány kéz, mint gyenge nyárfának szélben intő ága... amint kicsúszik a paplanok alól.

S a délutáni nap hogy megint kisütött, benéz a tiszta csipkefüggönyökön. Belép csöndesen, mint a szelid vendég...

S a ház, a csunya Stirling-ház künn marad. Csak a verkli hangja szól be az udvarról...

Azonban anyai aggodalom, és a bizonytalan jövőnek érzése tölti meg egyszer csak a szobát. A fiu elment, délutáni leckeóráira, a pap ott ült a beteg nő ágyánál, s az anya aggodalma, mint a denevér ha elmegy a nap, kiszállt és megszólalt.

– Nem félek a haláltól, csak hogy mi lesz vele... Senkije sincs, senki aki gondolna rá...

– De kérem, erről szó sincs – dadogott a pap, nem tudva hogy szólítsa. – Mire tetszik gondolni kérem...? Egy kis gyöngékedés...

A nő mosolygott, szelid iróniával, s bágyadtan mint az a késő nap odakünn.

– Tudom hogy gyóntatni jött... Tudom hogy meghalok... Majd csak elvégzem a számadásomat az Istennel magam... De köszönöm hogy eljött, megnyugtat ez engem. Hogy van valaki aki őt szereti, érte érdeklődik... szegény kis Pistikém!

A szomszédasszony jött be akit a fiu beküldött. A nap már nem sütött. Az árnyékok lassan kezdtek terjeszkedni a világos szobában, mintha a tárgyak feketesége olvadna szét halkan. A sárga öregasszony piszmogva tett-vett a beteg körül, mert kíváncsiságból nem akart kimenni. Timár még szeretett volna valamit mondani, de hogyan említse még egyszer a gyónást?

Aggódva kérdezte azután mindennap a fiut:

– Hogy van édesanyád?

Pista könnyesen őszinte szemeket vetett ilyenkor rá. Egész más kifejezésük volt ezeknek a szemeknek mint azelőtt. Eltűnt belőlük minden dac, minden tartózkodás; inkább segélykérő szemek voltak,

bizalmas szemek: és úgy néztek fel rá, valami kedves gyámoltalansággal, mint egy apára vagy hatalmas orvosra. A fiu nagyon megsóványodott, arca halavány volt az álmatlanságtól, a szemei lázas tűzben égtek. Most már egész éjjeleket fennvirrasztott az anyja ágyánál, de azért az iskolát nem mulasztotta el. Timár részvevő szemmel fedezte fel vékonyodó arcán egy másik szép és halvány arcnak vonásait.

– Mennyire hasonlít az anyjához – gondolta.

Szivesen küldött volna a fiunak valami segítséget, egy ápolónét, a rendháznak valamely cselédét. De ezt nem merte, ez lehetetlen volt: mit száltak volna hozzá a rendtársak? Pénzzel segítse tán? Érezte hogy ennek csak kísérlete is dér volna a bizalom bimbajára mely ebből a gyermekszívből feléje nyiladozik.

Pedig ez a bizalom csodálatos örömet okozott neki, majdnem legnagyobb kincse kezdett lenni életének. Először érezte |:életében:| hogy van valaki, egy kedves egy gyengébb lény aki reá támaszkodik, a szeretet önzésével, akinek ő immár valakije... Mert látta <azt> a fiu tekintetén, érezte szavain hogy így van <ez>; hogy ez a |:férfívé szenvedett:| <erős jellemű> gyermek mégis csak gyermek még, hogy szükségét érzi egy erős kéznek amely vezesse, egy biztató hangnak amely bátorítsa, mialatt otthon az anyja reménytelen betegségben hever, mialatt otthon neki kell erősebbnek lenni... |:Fiui érzés volt ez, s Timárban felébresztette az apai érzést. A Stirlingházban tett látogatása különös kapcsot létesített kettőjük között.:| Timár most sem beszélt többet Pistával mint eddig. De milyen más volt most! Egy szó, egy tekintet, egész napra a szívében ragadt, és melengette emlékével ezt a családtalan szívet.

Aztán: a fiun keresztül az anyját is látta.

A szemük mintha ugyanaz lett volna. Mintha a fiu arcából az anya szeme nézett volna reá. Sokszor mintha még az a finom, okos guny is keresztülcsillogna a fiu könnyes naivságán amit az anya szemeiben látott. Egész kísértetes volt. Elnézte a fiut a társai között, az udvarban, amint megvonta olykor egy szavukra fiatal és lágyan

bizalmas szemek: és úgy néztek fel rá, valami kedves gyámoltalansággal, mint egy apára vagy hatalmas orvosra. A fiu nagyon megsóványodott. Arca halavány volt az álmatlanságtól, a szemei lázás tüzből égtek. Most már egész éjjeleket fennvirrasztott az anyja ágyánál, de azért az iskolát nem mulasztotta el. Timár részvevő szemmel fedezte fel vékonyodó arcán egy másik szép és halvány arcnak vonásait.

– Mennyire hasonlít az anyjához – gondolta.

Szivesen küldött volna a fiunak valami segítséget, egy ápolónét, a rendháznak valamely cselédét. De ezt nem merte, ez lehetetlen volt: mit szóltak volna hozzá a rendtársak? Pénzzel segítse tán? Érezte hogy ennek csak kísérlete is dér volna a bizalom bimbajára mely ebből a gyermekszívből feléje nyiladozik.

Pedig ez a bizalom csodálatos örömet okozott neki, majdnem legnagyobb kincse kezdett lenni életének. Először érezte életében hogy van valaki, egy kedves és gyengébb lény aki reá támaszkodik, a szeretet önzésével, akinek ő immár valakije... Mert látta a fiu tekintetén, érezte szavain hogy így van; hogy ez a férfité szenvedett gyermek mégis csak gyermek még, hogy szükségét érzi egy erős kéznek amely vezesse, egy biztató hangnak amely bátorítsa, mialatt otthon az anyja reménytelen betegségben hever, mialatt otthon neki kell erősebbnek lenni... Fiui érzés volt ez, s Timárban felébresztette az apai érzést. A Stirling-házban tett látogatása különös kapcsolatot létesített kettőjük között. Timár most sem beszélt többet Pistával mint eddig. De milyen más volt most! Egy szó, egy tekintet, egész napra a szívében ragadt, és melengette emlékével ezt a családtalan szívet.

Aztán: a fiun keresztül az anyját is látta.

A szemük mintha ugyanaz lett volna. Mintha a fiu arcából az anya szeme nézett volna reá. Sokszor mintha még az a finom, okos guny is keresztülcsillogna a fiu könnyes naivságán amit az anya szemeiben látott. Egész kísérteties volt. Elnézte a fiut a társai között, az udvarban, amint megvonta olykor egy szavukra fiatal és lágyan

szögletes vállát; s ekkor elébe tűntek a beteg nő lesoványodott de még mindig nemes hajlásu vállalai, amint fölemelkedett egy pillanatra, hálóréklíjében a paplanok közül. Különös álmoként üldözte őt az a nő, az a szoba, mely egyáltalán nem hasonlított az alexandriai kurtizánok képzelt szobáihoz, inkább egy szent nő lakásának benyomását tette. Szűk és egyszerű szoba... Eszébe jutott a szent Katalin szobája amelyet egyszer meglátogatott Sienában...

A refektóriumban enyhén tréfálkoztak Virgil látogatásáról a Stirling-házban, mert hire ment.

– Persze kiválasztotta hova kell legelőbb elmenni! Ki hitte volna a mi derék Virgilünkről hogy a szép asszonyok vonzzák?

– Lassu viz partot mos – vetette közbe gonoszul Lesinszky.

Az igazgató is megszólalt:

– Hát az szép asszony volt, nem lehet tagadni! Emlékszem még mikor bejött a városba a Dancsai urnak a kocsiján, mindenki róla beszélt. Nem volt olyan szép asszony több Sóton...

– Nem asszony az máig se – mondotta Szádi Márk.

– De lány se! – vetette közbe Szoboszlai.

– Lányasszony! – kiáltott Gombos Cirill.

– Á, Márton-lud az már – szólt Lesinszky, legyintve nagy, kövér kezével.

– És beteg – mondta Timár. – Betegen él a fiával és nagy szegénységben.

– És Virgil megtanulta az evangéliumból hogy a Magdolnáknak van legnagyobb szükségük a vigasztalásra...

Timár sietve menekült föl ilyenkor cellájába, de ott se maradt sokáig; és Sót lakószobái meglepetve állapították meg hogy most majdnem az egész délutánjait sétával tölti, és árván hagyja kedves könyveit. Nem érdekelték az olvasmányok, élni kezdett; elnézte a gyermekeket az iskolában, az embereket az utcán, rókáit a szöllőben, a fákat, virágokat. Néha kezébe vett egy könyvet, modernebb életrajzait kereste kedves szentjeinek, Gebhardtot kezdte el: de szent Ka-

szögletes vállát; s ekkor elébe tűntek a beteg nő lesoványodott de még mindig nemes hajlású vállai, amint fölemelkedett egy pillanatra, hálóréklijében a paplanok közül. Különös álmoként üldözte őt az a nő, az a szoba, mely egyáltalán nem hasonlított az alexandriai kurtizánok képzelt szobáihoz, inkább egy szent nő lakásának benyomását tette. Szűk és egyszerű szoba... Eszébe jutott a szent Katalin szobája amelyet egyszer meglátogatott Sienában...

A refektóriumban enyhén tréfálkoztak Virgil látogatásáról a Stirling-házban, mert hire ment.

– Persze kiválasztotta hova kell legelőbb elmenni! Ki hitte volna a mi derék Virgilünkről hogy a szép asszonyok vonzzák?

– Lassu viz partot mos – vetette közbe gonoszul Lesinszy.

Az igazgató is megszólalt:

– Hát az szép asszony volt, nem lehet tagadni! Emlékszem még mikor bejött a városba a Dancsai urnak a kocsiján, mindenki róla beszélt. Nem volt olyan szép asszony több Sóton...

– Nem asszony az máig se – mondotta Szádi Márk.

– De lány se! – vetette közbe Szoboszlai.

– Lányasszony! – kiáltott Gombos Cirill.

– Á, Márton-lud az már – szólt Lesinszky, legyintve nagy, kövér kezével.

– És beteg – mondta Timár. – Betegen él a fiával és nagy szegénységben.

– És Virgil megtanulta az evangéliumból hogy a Magdolnáknak van legnagyobb szükségük a vigasztalásra...

Timár sietve menekült föl ilyenkor cellájába, de ott se maradt sokáig; és Sót lakószobái meglepetve állapították meg hogy most majdnem az egész délutánjait sétával tölti, és árván hagyja kedves könyveit. Nem érdekelték az olvasmányok, élni kezdett; elnézte a gyermekeket az iskolában, az embereket az utcán, rókáit a szöllőben, a fákat, virágokat. Néha kezébe vett egy könyvet, modernebb életrajzait kereste kedves szentjeinek, Gebhardtot kezdte el: de szent Ka-

talinról mindjárt a Vágner Lina szobájára gondolt, hervadására, fenyegető halálára és bűnös életére, bűnre és erényre.. Az Istenre gondolt aki mindezek fölött ítélkezik. Magdolnák... Valami különös telepathiával ugyanolyan gondolatai kezdtek támadni mint Pistának az utolsó napokban: hátha kárhozat állapotában szenderül el a szegény Lina? Kinozta ez a gondolat naiv papi szivét, és szemrehányásokat tett magának hogy nem beszélte rá a gyónásra: Eszébejutott gyermekkorra amikor a hit hőse akart lenni, a |:vad:| gunyokat eltűrő <vértanuk> mártirok; és <.....> mélabus szégyenkezéssel gondolt önmagára, hogy olyan gyáva volt... |:meghátrált:| egy szelid mosoly előtt! Egyre látta a Linának szelid, irónikus mosolyát..

Ugy érezte mintha valamit nem teljesített volna: hogy még egyszer el kellene menni, papi kötelességből a Stirling-házba. És eszébe jutott a megilletődés amely elfogta őt mikor a piszkos emeleti gangon, a halálos beteg ajtajában, egyszerre csak papságát érezte... De jól tudta hogy nem fog elmenni hacsak valami új motívum nem adódik. Ó micsoda pap ő?!

Egy nap aztán a Vágner Pista elmaradt reggel az iskolából. A tanár kedvetlen volt és türelmetlen egész délelőtt. Az a különös érzése volt hogy akármilyen történet is, Pistának át kellett volna szaladnia hozzá, <.....> értesíteni őt. Egész délután várta szobájában, noha biztosan tudta hogy nem jön el.

Végre nem birt győzni türelmetlenségén, és elindult maga a Stirling-ház felé. Némi elfogódottságot érzett amint keresztülment a szennyes udvar bábámsz közönségén, a pletyka szemek között akik látják hogy másodszor jár itt. Az ajtó nyitva volt. Timár tanácsalannul állt meg a konyhában, hogy <tovább> |:be:| menjen-e? Végre benyitott.

A fiu ijedten ugrott föl a ágy mellett valami térdeplő helyzetből. Az arca könnyes volt. A sárga szomszédasszony egykedvűen és hivatalos arccal tett-vett valamit a szobában. A beteg nem volt magánál; melléből különös, szelid hörgések szálltak föl.

talinról mindjárt a Vágner Lina szobájára gondolt, hervadására, fenyegető halálára és bűnös életére, bűnre és erényre.. Az Istenre gondolt aki mindezek fölött ítélkezik. Magdolnák... Valami különös telepathiával ugyanolyan gondolatai kezdtek támadni mint Pistának az utolsó napokban: hátha kárhozat állapotában szenderül el a szegény Lina? Kínosza ez a gondolat naiv papi szivét, és szemrehányásokat tett magának hogy nem beszélte rá a gyónásra. Eszébejutott gyermekkorra amikor a hit hőse akart lenni, a vad gunyokat eltűrő mártírok; és mélabus szégyenkezéssel gondolt önmagára, hogy olyan gyáva volt... meghátrált egy szelid mosoly előtt! Egyre látta a Linának szelid, ironikus mosolyát.

Ugy érezte mintha valamit nem teljesített volna: hogy még egyszer el kellene menni, papi kötelességből a Stirling-házba. És eszébe jutott a megilletődés amely elfogta őt mikor a piszkos emeleti gangon, a halálos beteg ajtajában, egyszerre csak papságát érezte... De jól tudta hogy nem fog elmenni hacsak valami új motívum nem adódik. Ó micsoda pap ő?!

Egy nap aztán a Vágner Pista elmaradt reggel az iskolából. A tanár kedvetlen volt és türelmetlen egész délelőtt. Az a különös érzése volt hogy akármi történt is, Pistának át kellett volna szaladnia hozzá, értesíteni őt. Egész délután várta szobájában, noha biztosan tudta hogy nem jön el.

Végre nem birt győzni türelmetlenségén, és elindult maga a Stirling-ház felé. Némi elfogódottságot érzett amint keresztülment a szennyes udvar bábész közönségén, a pletyka szemek között akik látják hogy másodszor jár itt. Az ajtó nyitva volt. Timár tanácsstalanul állt meg a konyhában, hogy bemenjen-e? Végre benyitott.

A fiu ijedten ugrott föl az ágy mellett valami térdeplő helyzetből. Az arca könnyes volt. A sárga szomszédasszony egykedvűen és hivatalos arccal tett-vett valamit a szobában. A beteg nem volt magánál; melléből különös, szelid hörgések szálltak föl.

A fiu halk hangon és fegyelemtudóan kezdett mentegetőzni amiért nem jött ma iskolába.

A pap az ágyhoz lépett és <imádkozni kezdett> |:imádságba foggott.:| A beteg szemei nyitva voltak. Kerekre nyitva és mintha megtágtáltak volna; és nyugtalanul mozogtak ide-oda, közömbösen, mint apró kis fényszóró tükröcskék.

Egyszerre Timár arcára vetődtek.

S egy pillanatra a papnak az az érzése volt hogy a beteg magához jön. Az ajkakon gyenge mosoly jelent meg, halványan mint Szentgyörgy táján <a> bujkáló napsugár; a szemekben mintha fölcsillant volna az a kedves, szelid ironia, amit Timár az első izben látott csillámlani bennük. Aztán a fiut keresték e szemek...

Csak egy pillanatra...

Már most nem tudom hogy elhigyjem-e amit Timár mindig hitt hogy látott ebben a pillanatban; de lehet hogy csak magába szuggerált. Azt gondolta hogy az anya a fiáról egy villanásig megint reá vetette a szemét, és ezuttal egészen más kifejezéssel... Timár később ugy formulázta magának ezt a kifejezést hogy: könyörgő aggodás. Szentül meg volt győződve hogy ezt képzelte látni a szemekben melyeknek hamvasodása alól az élet egy utolsó parázspárnya égett ki még e futó villanásban.

Látta-e vagy képzelte-e <látni> egyáltalán látni? Vagy csak utólag hitette el magával, hogy ezt képzelte? és evvel adott címet önmaga előtt önmagának arra hogy a fiut mint egy rábizott örökséget, védelmébe vegye? Mert bizonyos hogy ekkor már napok óta meg volt érelve benne az öntudatlan határozat, de gyenge akarata még ürügyekbe, jogcimekbe, képzelődésekbe kapaszkodott...

És bizonyos hogy abban a pillanatban nem is látta ő ezt a „könyörgő aggodást”, még ha <még> |:ott:| is lett volna az a haldokló szemeiben. Csak utólag ébredt ennek tudatára. Abban a pillanatban csak az ironiát látta, a „szelid ironiát”, és az kissé megzavarta az imádságban. De aztán erőt vett magán és hangosabban mormolta a

A fiu halk hangon és fegyelemtudóan kezdett mentegezőzni amiért nem jött ma iskolába.

A pap az ágyhoz lépett és imádságba fogott. A beteg szemei nyitva voltak. Kerekre nyitva és mintha megtágultak volna; és nyugtalanul mozogtak ide-oda, közömbösen, mint apró kis fényezőró tükröcskék.

Egyszerre Timár arcára vetődtek.

S egy pillanatra a papnak az az érzése volt hogy a beteg magához jön. Az ajkakon gyenge mosoly jelent meg, halványan mint Szentgyörgy táján bujkáló napsugár; a szemekben mintha fölcsillant volna az a kedves, szelid irónia, amit Timár az első izben látott csillámlani bennük. Aztán a fiut keresték e szemek...

Csak egy pillanatra...

Már most nem tudom hogy elhiggyem-e amit Timár mindig hitt hogy látott ebben a pillanatban; de lehet hogy csak magába szuggerrált. Azt gondolta hogy az anya a fiáról egy villanásig megint reávetette a szemét, és ezuttal egészen más kifejezéssel... Timár később ugy formulázta magának ezt a kifejezést hogy: könyörgő aggodás. Szentül meg volt győződve hogy ezt képzelte látni a szemekben melyeknek hamvasodása alól az élet egy utolsó parázspárnya égett ki még e futó villanásban.

Látta-e vagy képzelte-e egyáltalán látni? Vagy csak utólag hitte el magával, hogy ezt képzelte? és evvel adott címet önmaga előtt önmagának arra hogy a fiut mint egy rábizott örökséget, védelmébe vegye? Mert bizonyos hogy ekkor már napok óta meg volt érlelve benne az öntudatlan határozat, de gyenge akarata még ürügyekbe, jogcímekbe, képzelődésekbe kapaszkodott...

És bizonyos hogy abban a pillanatban nem is látta ő ezt a „könyörgő aggodást”, még ha ott is lett volna az a haldokló szemeiben. Csak utólag ébredt ennek tudatára. Abban a pillanatban csak az iróniát látta, a „szelid iróniát”, és az kissé megzavarta az imádságban. De aztán erőt vett magán és hangosabban mormolta a

<.....> <temetői zengésű> |:nyugalmas gyászu szép:| latin szavakat, s kis kereszteteket formált ujjával a beteg homlokán, ajkain...

A fiu is imádkozott és könnyei lassan elcsitultak. A kanárimadár egyszerre megkezdte nótáját.

A beteg szemei azonban megint kifejezéstelenre kerekedtek, s oktalanul jártak ide-oda, mint parányi kis fényszóró tükröcskék...

Másnap vasárnap volt. Ezt a napot Timár avval szokta megünnepelni hogy félbehagyta szokott tanulmányait és valamely költő műveit vette elő. Rendesen Vergilius volt ez, az isteni vates aki a klasszikus művészet minden pompájával már majdnem keresztény tud lenni s a Történet nagy suhanása mögött meglátja a természet csöndes szépségeit, megérzi a tárgyak néma könnyeit, leírja a gyermekek vidám ugrálását:

at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo, jamque hos cursu, jam praeterit illos...

Timár <végigolvasta> |:végiglapozta:|az éneket, |:amit szinte már kívülről tudott.:|<és> egész <a szegény> az elhagyott Dido haláláig, az utolsó sorokig ahol Iris, mint egy bibliai angyal, leszáll az Olympról –

mille trahens varios adverso sole colores
devolat –

és megszabadítja a Szerelemnek e szegény áldozatát a test bilincseiből. Szórakozottan lapozott az utolsó sorokhoz – a nap beszüremkedett a nagy fa galyain, meg-megcsillant az imazsámoly friss virága fölött, mint valamely virágos oltáron, eltapogatózott egész a pap keskeny ágyáig amely fölött egy őrangyal tárta szárnyait mint egy gyermek |:ágya:| fölött – mikor félénk kopogás hallatszott az ajtón. Pista később megvallotta hogy egy negyedóraig állt az ajtó előtt, s csak akkor szánta rá magát kopogásra mikor lépteket hallott a folyosó tulsó végéről.

– Szabad! – kiáltott a tanár.

A gyermek belépett és nem tudott szólni. Timár a szemein látta

nyugalmas gyászu szép latin szavakat, s kis keresztet formált ujjával a beteg homlokán, ajkain...

A fiu is imádkozott és könnyei lassan elcsitultak. A kanárimadár egyszerre megkezdte nótáját.

A beteg szemei azonban megint kifejezéstelenre kerekedtek, s oktalanul jártak ide-oda, mint parányi kis fényszóró tükröcskék...

Másnap vasárnap volt. Ezt a napot Timár avval szokta megünnepelni hogy félbehagyta szokott tanulmányait és valamely költő műveit vette elő. Rendesen Vergilius volt ez, az isteni vates aki a klasszikus művészet minden pompájával már majdnem keresztény tud lenni s a Történet nagy suhanása mögött meglátja a természet csöndes szépségeit, megérzi a tárgyak néma könnyeit, leírja a gyermekek vidám ugrálását:

at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo, jamque hos cursu, jam praeterit illos...

Timár végiglapozta az éneket, amit szinte már kívülről tudott. egész az elhagyott Dido haláláig, az utolsó sorokig ahol Iris, mint egy bibliai angyal, leszáll az Olympról –

mille trahens varios adverso sole colores
devolat –

és megszabadítja a Szerelemnek e szegény áldozatát a test bilincsből. Szórakozottan lapozott az utolsó sorokhoz – a nap beszüremkedett a nagy fa galyain, meg-megcsillan az imzámoly friss virága fölött, mint valamely virágos oltáron, eltapogatózott egész a pap keskeny ágyáig amely fölött egy őrangyal tárta szárnyait mint egy gyermek ágya fölött – mikor félénk kopogás hallatszott az ajtón. Pista később megvallotta hogy egy negyedóráig állt az ajtó előtt, s csak akkor szánta rá magát kopogásra mikor lépteket hallott a folyosó tulsó végéről.

– Szabad! – kiáltott a tanár.

A gyermek belépett és nem tudott szólni. Timár a szeméin látta

hogy amitől féltek, megtörtént. Ekkor olyasmit tett ami teljesen ellenkezett a zirciek hagyományos fegyelemtartásával: kezét fogott a tanítványával. Kezet fogott és azt mondta:

– Fiam...!

[Itt 14 kéziratoldal hiányzik, a főszöveg 37-46. lapjainak megfelelő (?) rész.]

Timár néha valósággal megalázottnak érezte magát kis barátjával szemben. Valóban kettejük közül a fiú volt az aki kevésbé szorult a másikra, ő volt az erősebb. Ezt Timárral önkénytelenül és gyermeki kegyetlenséggel érezte sokszor.

Később azonban a viszonyuk javult. Pista a serdülő korba lépett, s komolyabb lett. Mig eddig csak az iskolai kötelességteljesítésnek volt mintaképe, most olvasni kezdett, mindent össze-vissza, lázas mohósággal... Az iskolakönyvek tudománya szűk lett szellemének. Mindenre kíváncsi volt, minden élet érdekelte. Először földrajzot olvasott, távol népek életét, szokásait, később történelmet, régi korokat, régi erkölcsöket, érdekes régi embereket. Egyre komolyabbak lettek olvasmányai. Nyelveket tanult, szótárral, hogy idegen könyvekhez hozzáférhessen; és mindez közelebb hozta őt Timárhoz. Most érdekelni kezdték a Timár könyvei, foglalkozásai. Most már mindig volt közös beszéd tárgyuk; s Timár meglepetve vette észre, hogy régi kedves tanulmányai most már sokkal jobban érdeklik Pistát, mint őt magát: őt csak a Pistára tett hatásuk érdekli. Pista friss szelleme nem akart betelni az új ismeretekkel; gyermeki büszkeségét helyezte abba hogy mindent elolvasson, mindent megértsen; s ünnepet ült naiv hiusága mikor néha kitűnt hogy valamit jobban tud, vagy jobban megértett mint maga a tanár.

De e beszélgetéseknél újra fellángolt Timár iránti tisztelete is. Timár tudása valóban kimeríthetetlennek látszott előtte, mikor a klasszikus világról, vagy a középkor történetéről volt szó; s ez a tudás biztos volt, fölényes. Pista abban a korban volt, amikor minde-

hogy amitől féltek, megtörtént. Ekkor olyasmit tett ami teljesen ellenkezett a zirciek hagyományos fegyelemtartásával: kezet fogott a tanítványával. Kezet fogott és azt mondta:

– Fiam...!”

[Itt 14 kéziratoldal hiányzik, a főszöveg 37-46. lapjainak megfelelő (?) rész.]

Timár néha valósággal megalázottnak érezte magát kis barátjával szemben. Valóban kettejük közül a fiu volt az aki kevésbé szorult a másikra, ő volt az erősb. Ezt Timárral önkénytelenül és gyermeki kegyetlenséggel éreztette sokszor.

Később azonban a viszonyuk javult. Pista a serdülő korba lépett, s komolyabb lett. Míg eddig csak az iskolai kötelességteljesítésnek volt mintaképe, most olvasni kezdett, mindent össze-vissza, lázas mohósággal... Az iskolakönyvek tudománya szűk lett szellemének. Mindenre kíváncsi volt, minden élet érdekelte. Először földrajzot olvasott, távol népek életét, szokásait, később történelmet, régi korokat, régi erkölcsöket, érdekes régi embereket. Egyre komolyabbak lettek olvasmányai. Nyelveket tanult, szótárral hogy idegen könyvekhez hozzáférhessen; és mindez közelebb hozta őt Timárhoz. Most érdekelni kezdték a Timár könyvei, foglalkozásai. Most már mindig volt közös beszéd tárgyuk; s Timár meglepetve vette észre, hogy régi kedves tanulmányai most már sokkal jobban érdeklik Pistát, mint őt magát: őt csak a Pistára tett hatásuk érdekli. Pista friss szelleme nem akart betelni az új ismeretekkel; gyermekes büszkeségét helyezte abba hogy mindent elolvasson, mindent megértsen; s ünnepet ült naiv hiusága mikor néha kitünt hogy valamit jobban tud, vagy jobban megértett mint maga a tanár.

De e beszélgetéseknél újra fellángolt Timár iránti tisztelete is. Timár tudása valóban kimeríthetetlennek látszott előtte, mikor a klasszikus világról, vagy a középkor történetéről volt szó; s ez a tudás biztos volt, fölényes. Pista abban a korban volt, amikor minde-

nért |és mindenkiért :| rajongnia kellett: Bögöziné volt a legjobb asszony a világon, a Bögözi-fiúk a legkedvesebb gyermekek, Emma a legszebb lány, a történelem a legdicsőbb tudomány. Timár az az ember volt, aki talán legtöbbet tudott a világon.

Timár távol volt már attól hogy Pista gyermeki rajongását ossza a tudománya iránt. Maga érezte legjobban, mennyire hideg és holt dolog ez az óriási adattudomány az ifju<ság> fantázia alchimiája nélkül, mely színek, lelkek és sorsok csillogó szövetségévé tudja varázsolni. Mégis, most nem érezte haszontalannak tudását, éveinek hosszú és önmegadó munkáját.

– Hát mégis volt valami értelme! – gondolta. Boldog volt, mert úgy képzelte hogy Pista az ő életének mintegy folytatója lesz: amit ő gyűjtött, ez a gyermek, készen és korán megkapva, majd új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni.

Ó a nevelés gyönyörűsége, a tanítványnak a mesteren csüggő, áhítatos, ígérő szemei! Timár fenékiig élvezte ezt a gyönyörűséget, mely nemcsak a lelki ajándékozás ünnepe, hanem egyuttal az emberi hiúság egyik legnagyobb kielégülése. Végérhetetlen szellemi tobzódások voltak ezek; nem tudtak betelni egymás <gondolatával> gondolataival. A tanár talán még jobban élvezte a fiúnak friss látását, meg nem vesztegetett ítéleteit, mint a fiu az ő tudását, bölcsességét. Néha késő estig ültek egy könyv fölött, mindketten lekéstek a vacsoráról. Máskor telhetetlen sétákat csináltak, peripatetikus beszélgetés közben, a tölgyes hegyek közt; volt egy kedves padja Timárnak, az ugynevezett Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején, azon üldögéltek sokszor alkonyatig. Gyakran vitatkoztak is, Pista elragadtatta magát, szenvedéllyel, lelkesen védte álláspontját. Timár a görög ifjakra gondolt, Sokrates tanítványaira, majd az őskeresztény neophitákra.

Csakhogy Pista <.....> nem volt alázatos, mint az őskeresztény neophiták. Fölbátorodott egészen. Véleményeit habozás nélkül ki mondta, és véleményei nagyon gyakran ellentétesek voltak a Timáréival. Egre merészebb lett, utolsó skrupulusait sem hallgatta el, s

nért és mindenkiért rajongnia kellett: Bögöziné volt a legjobb asszony a világon, a Bögözi-fiúk a legkedvesebb gyermekek, Emma a legszebb lány, a történelem a legdicsőbb tudomány. Timár az az ember volt, aki talán legtöbbet tudott a világon.

Timár távol volt már attól hogy Pista gyermeki rajongását ossza a tudománya iránt. Maga érezte legjobban, mennyire hideg és holt dolog ez az óriási adattudomány az ifju fantázia alchimiája nélkül, mely színek, lelkek és sorsok csillogó szövetségé tudja varázsolni. Mégis, most nem érezte haszontalannak tudását, éveinek hosszú és önmegadó munkáját.

– Hát mégis volt valami értelme! – gondolta. Boldog volt, mert úgy képzelte hogy Pista az ő életének mintegy folytatója lesz: amit ő gyűjtött, ez a gyermek, készen és korán megkapva, majd új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni.

Ó a nevelés gyönyörűsége, a tanítványnak a mesteren csüggő, áhítatos, ígérő szemei! Timár fenékiig élvezte ezt a gyönyörűséget, mely nemcsak a lelki ajándékozás ünnepe, hanem egyuttal az emberi hiúság egyik legnagyobb kielégülése. Végérhetetlen szellemi tobzódások voltak ezek; nem tudtak betelni egymás gondolataival. A tanár talán még jobban élvezte a fiúnak friss látását, meg nem vesztegetett ítéleteit, mint a fiú az ő tudását, bölcsességét. Néha késő estig ültek egy könyv fölött, mindketten lekéstek a vacsoráról. Máskor telhetetlen sétákat csináltak, peripatetikus beszélgetés közben, a tölgyes hegyek közt; volt egy kedves padja Timárnak, az ugynevezett Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején, azon üldögéltek sokszor alkonyatig. Gyakran vitatkoztak is, Pista elragadtatta magát, szenvedéllyel, lelkesen védte álláspontját. Timár a görög ifjakra gondolt, Sokrates tanítványaira, majd az őskeresztény neophitákra.

Csakhogy Pista nem volt alázatos, mint az őskeresztény neophiták. Fölbátorodott egészen. Véleményeit habozás nélkül kimondta, és véleményei nagyon gyakran ellentétesek voltak a Timáréival. Egyre merészebb lett, utolsó skrupulusait sem hallgatta el, s

Timárt sokszor valósággal megrémítette, mert olyan dolgokat mondott, amiket kimondani, de még elgondolni, még meghallgatni is, bűnnek és forradalomnak látszott a sóti ciszterciták százados, tiszteletreméltó falai között.

Ha valaki azonban jól megfigyelte volna őket ily vitában, észrevette volna, hogy ez|:t| az örökös ellentmondás|:t|, ezt a folytonos forradalmi véleménykülömbőség|:et|, inkább saját magának kedvéért rendezi a fiu, mintsem öreg tanára számára. Szüksége volt erre hogy bebizonyítsa önmagának, hogy ő maga gondolkodik, hogy öneki önálló véleményei lehetnek... Fiatal lelke öntudatlanul föllázadt az ellen a nagy, nyügöző hatás ellen, amelyet a Timár tudása, jósága, egész egyénisége tettek rá. Mennél mélyebben érezte a lekötelezettséget, sőt igazi hálát és szeretetet Timár iránt, annál erősebb lett ez a reakció. Lassanként odáig fejlődött a dolog, hogy elég volt Timár véleménye valamiről, s a fiuban már ellenállhatatlanul, s akaratlanul <.....> az ellenkező vélemény lett urrá.

Legérzékenyebben vált ez érezhetővé a hittel összefüggő dolgokban.

A konkluzió melyet valamely tapasztalatból vagy tanulmányból levonunk, nemcsak a tapasztalat vagy tanulmány természetétől függ, hanem függ elsősorban minmagunktól. Timár aki már erős teológiai iskolázás után fogott a profán történet tanulmányozásába, félénk, tekintélytisztelő természetével, nem vonhatta le abból ugyanazokat a konkluziókat, amiket Pista megvesztegethetetlen, dacos szabadságu fiatal esze, önkénytelenül, önvédelműl kifejlett kritizáló és ellenmondó hajlama. Pista sohasem érintette vitáinkban a vallás dolgait; izlése és szeretete visszatartotta ettől a pap előtt; de a gondos és aggódó lelkiatya szó nélkül is érezte, hogy a fiatal lélek tudásának tarka és szövevényes transzparencsei mögött nem ragyog már a hit nyugodt és egyforma fénye. Az iskolai gyónásokon Pista sohasem térdelt Timár széke elé, hanem eleinte a szigorú, csontos Szádi Márkot, később a könnyed, világias Szoboszlait választotta lelkiatyának; – Timár mégis úgy érezte hogy ő tartozik felelősség-

Timárt sokszor valósággal megrémítette, mert olyan dolgokat mondott, amiket kimondani, de még elgondolni, még meghallgatni is, bűnnek és forradalomnak látszott a sóti ciszterciták százados, tiszteltreméltó falai között.

Ha valaki azonban jól megfigyelte volna őket ily vitában, észrevette volna, hogy ezt az örökös ellentmondást, ezt a folytonos forradalmi véleménykülömbiséget, inkább saját magának kedvéért rendezi a fiú, mintsem öreg tanára számára. Szüksége volt erre hogy bebizonyítsa önmagának, hogy ő maga gondolkodik, hogy öneki önálló véleményei lehetnek... Fiatal lelke öntudatlanul föllázadt az ellen a nagy, nyugtázó hatás ellen, amelyet a Timár tudása, jósága, egész egyénisége tették rá. Mennél mélyebben érezte a lekötelezettséget, sőt igazi hálát és szeretetet Timár iránt, annál erősebb lett ez a reakció. Lassanként odáig fejlődött a dolog, hogy elég volt Timár véleménye valamiről, s a fiuban már ellenállhatatlanul, s akaratlanul az ellenkező vélemény lett urrá.

Legérzékenyebben vált ez érezhetővé a hittel összefüggő dolgokban.

A konklúzió melyet valamely tapasztalatból vagy tanulmányból levonunk, nemcsak a tapasztalat vagy tanulmány természetétől függ, hanem függ elsősorban minmagunktól. Timár aki már erős theológiai iskolázás után fogott a profán történet tanulmányozásába, félénk, tekintélytisztelő természetével, nem vonhatta le abból ugyanazokat a konklúziókat, amiket Pista megvesztegethetetlen, dacos szabadságu fiatal esze, önkéntelenül, önvédelméül kifejlett kritizáló és ellenmondó hajlama. Pista sohasem érintette vitáikban a vallás dolgait; izlése és szeretete visszatartotta ettől a pap előtt; de a gondos és aggódó lelkiatya szó nélkül is érezte, hogy a fiatal lélek tudásának tarka és szövevényes transzpárensei mögött nem ragyog már a hit nyugodt és egyforma fénye. Az iskolai gyónásokon Pista sohasem térdelt Timár széke elé, hanem eleinte a szigorú, csontos Szádi Márkot, később a könnyed, világias Szoboszlait választotta lelkiatyának; Timár mégis úgy érezte hogy ő tartozik felelősség-

gel az égnek ezért a lélekért, melyet önkényt vett pártfogása alá, s szinte szemrehányásokat tett magának, hogy nemcsak tehetetlen e lélek fejlődésével szemben, hanem még akaratlan és kiszámíthatatlan hatásával ő viszi az ellentétes utakra... Mindez diszharmoniót teremtett kettejük között, szinte megmérgezte barátságukat: mindketten érezték hogy nem úgy állnak egymással szemben, mint ahogy kellene, s ahogy szeretnének. És mégis mennyire egymásra voltak utalva, tanár és tanítvány! Pista fiatal, élénk intelligenciájának érvényesülését, kiömlését, közönségét találta Virgilben – csupán benne az egész vadászó, sportoló, vidéki környezte, tőle oly távol álló és alapjában egyáltalán nem intelligens tanárai között –; Virgil pedig Pista fejlődésében valósággal önmagát találta meg újra, fiatalságát élte még egyszer keresztül, a társat talált, célt, életemet, magányos, céltalan, s már-már holt lelkének.

Különösen a fiú olvasmányai adtak aggodalomra okot Timárnak. Pista mindent olvasott; s persze különös előszeretettel az „el-lenvéleményeket”. S persze tüntetőleg szeretett beszélni ezekről az olvasmányairól Timárnak, tüntetőleg fedezett fel szépségeket és igazságokat olyan íróknál, akiknek már a neve is megdöbbenő volt egy katolikus pap füleiben. Timár néha hökkenne hallgatta, és a fiú gyakran ugratta is őt, aztán kedves, gyermeki nevetéssel ütötte el a dolgot. Timár semmit sem tudott tenni ellene, úgy szerette. Ha mégis néha komoly szemrehányás vagy intelem jött ki az ajkain, Pista kész volt védeni álláspontját, az igazság, az audiatur et altera pars elveit hányta föl, s gyakran egészen zavarba hozta professzorát, aki szíve mélyén valahogy maga is egyetértett a fiúval, s csak illedelmi és pedagógiai szempontokból hitte magát kötelezve az el-lentmondásra.

Megtörtént azonban egy nap hogy Szádi Márk, a hittanár, nagy <nagy> megbotrányozással rontott óra után a rendtársak közé.

– Jobban vigyázzon főúr a kedves fiára! Nézze csak, mit olvas!

Egy ujonnan megjelent magyar könyv volt a kezében amely abban az időben meglehetősen feltűnést keltett; egy zsidó írónak a

gel az égnek ezért a lélekért, melyet önkényt vett pártfogása alá, s szinte szemrehányásokat tett magának, hogy nemcsak tehetetlen e lélek fejlődésével szemben, hanem még akaratlan és kiszámíthatatlan hatásával ő viszi az ellentétes utakra... Mindez diszharmoniót teremtett kettejük között, szinte megmérgezte barátságukat: mindketten érezték hogy nem úgy állnak egymással szemben, mint ahogy kellene, s ahogy szeretnének. És mégis mennyire egymásra voltak utalva, tanár és tanítvány! Pista fiatal, élénk intelligenciájának érvényesülését, kiömlését, közönségét találta Virgilben – csupán benne az egész vadászó, sportoló, vidéki környezte, tőle oly távol álló és alapjában egyáltalán nem intelligens tanárai között –; Virgil pedig Pista fejlődésében valósággal önmagát találta meg újra, fiatalságát élte még egyszer keresztül, a társat talált, célt, életet, magányos, céltalan, s már-már holt lelkének.

Különösen a fiu olvasmányai adtak aggodalomra okot Timárnak. Pista mindent olvasott; s persze különös előszeretettel az „ellenvéleményeket”. S persze tüntetőleg szeretett beszélni ezekről az olvasmányairól Timárnak, tüntetőleg fedezett fel szépségeket és igazságokat olyan írónál, akiknek már a neve is megdöbbenő volt egy katolikus pap füleiben. Timár néha hökkenne hallgatta, és a fiu gyakran ugratta is őt, aztán kedves, gyermeki nevetéssel ütötte el a dolgot. Timár semmit sem tudott tenni ellene, úgy szerette. Ha mégis néha komoly szemrehányás vagy intelem jött ki az ajkain, Pista kész volt védeni álláspontját, az igazság az audiatur et altera pars elveit hányta föl, s gyakran egészen zavarba hozta professzorát, aki szíve mélyén valahogy maga is egyetértett a fiuval, s csak illedelmi és pedagógiai szempontokból hitte magát kötelezve az elentmondásra.

Megtörtént azonban egy nap hogy Szádi Márk, a hittanár, nagy megbotránkozással rontott óra után a rendtársak közé.

– Jobban vigyázzon főur a kedves fiára! Nézze csak, mit olvas!

Egy ujonnan megjelent magyar könyv volt a kezében amely abban az időben meglehetősen feltűnést keltett; egy zsidó írónak a

műve, szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv. Az író – Vitányi Vilmos – tipusa volt annak a modern újságíró intelligenciának, mely mindenhez tud egy kicsit és semmit sem vesz <komolyan> egészen komolyan, mindenről van apercuja, de semmiről sincsen véleménye, sőt a véleményteleniséget elvé és a <.....> fölényes intelligencia egyetlen kritériumává magasztja. A katolikus irodalmi lapok hosszú és elkeseredett cikkekben bírálták ezt a könyvet, mely szent dolgokból könnyelmű és fölényeskedő játékokat üzött, zszurnalisztikus féltudását mindenről rosszakaratulag interpretálta, zsidó módon léha „esztétikai” szempontokból kiindulva, kacérkodott a katolicizmussal, s szomorú elvtelenségében a legüresebb és legsivárabb szkepszis kapuit tárta föl. Szádi Márk hitnórán kobozta el ezt a könyvet Pistától!

Timárnak magának is rosszul esett a dolog. Azt el tudta viselni hogy Pista komoly és tudós könyveket olvas, Renant, Tainet, ha e könyvek szelleme ellentétes is az Egyház szellemével; Az Igazság erős szeretete lüktetett mégis e könyvekben, a tudomány igaz tisztelete, szent komolyanvévése a világnak, oly morál mely nem vihetet el a jó utról. De a rossz könyv, a zszurnaliszta, aki tudatlanságát fölényeskedésekkel palástolja, aki könnyelmű szemtelenséggel beszél a legnagyobb kérdésekről, melyeket talán egy aznapi osztrák lap tárcájából ismert meg először! Hogy ebből táplálkozzék az ő okos és komoly kis fia!

– Talán nem tudta hogy micsoda könyv ez.

– Semmiféle könyvet sem szabadna neki olvasni amit nem a tanárai adtak a kezébe – elég olvasni való van az ifjusági könyvtárban. Én még azt sem helyeseltem hogy a főur olykor a tanári könyvtár köteteit is odaadja neki. Mire való annyit olvasni? Nem emésztheti meg ő még azokat! Eszes fiu? Veszedelmes, kétélű ajándék az az ész! Lám ide vezet: hogy az óra alatt olvas! Hittanóra alatt ilyen könyvet!

Timár szinte bünösnek érezte magát. Nem készíti-e ő maga, gyengeségével és tulságos liberálizmusával, a legnagyobb lelki ve-

műve, szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv. Az író – Vitányi Vilmos – tipusa volt annak a modern újságíró intelligenciának, mely mindenhez tud egy kicsit és semmit sem vesz egészen komolyan, mindenről van apercuja, de semmiről sincsen véleménye, sőt a véleménytelenséget elvvé és a fölényes intelligencia egyetlen kritériumává magasztja. A katolikus irodalmi lapok hosszú és elkeseredett cikkekben bírálták ezt a könyvet, mely szent dolgokból könnyelmű és fölényeskedő játékokat üzött, zsurnalisztikus féltudását mindenről rosszakaratulag interpretálta, zsidó módon léha „esztétikai” szempontokból kiindulva, kacérkodott a katholicizmussal, s szomorú elvtelenségében a legüresebb és legsivárabb székeszsiz kapuit tárta föl. Szádi Márk hittanórán kobozta el ezt a könyvet Pistától!

Timárnak magának is rosszul esett a dolog. Azt el tudta viselni hogy Pista komoly és tudós könyveket olvas, Renant, Tainet, ha e könyvek szelleme ellentétes is az Egyház szellemével; Az Igazság erős szeretete lüktetett mégis e könyvekben, a tudomány igaz tisztellete, szent komolyanvévése a világnak, oly morál mely nem vihetett el a jó utról. De a rossz könyv, a zsurnaliszta, aki tudatlanságát fölényeskedésekkel palástolja, aki könnyelmű szemtelenséggel beszél a legnagyobb kérdésekről, melyeket talán egy aznapi osztrák lap tárcájából ismert meg először! Hogy ebből táplálkozzék az ő okos és komoly kis fia!

– Talán nem tudta hogy micsoda könyv ez.

– Semmiféle könyvet sem szabadna neki olvasni amit nem a tanárai adtak a kezébe – elég olvasni való van az ifjusági könyvtárban. Én még azt sem helyesltem hogy a főúr olykor a tanári könyvtár köteteit is odaadja neki. Mire való annyit olvasni? Nem emésztheti meg ő még azokat! Eszes fiu? Veszedelmes, kétélű ajándék az az ész! Lám ide vezet: hogy az óra alatt olvas! Hittanóra alatt ilyen könyvet!

Timár szinte bűnösnek érezte magát. Nem készíti-e ő maga, gyengeségével és tulságos liberálizmusával, a legnagyobb lelki ve-

szélyeket annak számára, akit úgy kéne óvnia és védenie mint minden jövő reményét? Akitől azt remélte hogy a saját elveszett lehetőségeit fogja beleélni az Életbe, melytől ő mindig távol maradt? Ó Istenem, micsoda kétfelé ágazók ezek a lehetőségek! Timár Tertullianra gondolt, a lelkes, a rajongó, éles szemű és sűrű vérű ifjura, aki az Egyház legnagyobb reménye és legtudósabb doktora volt – és akiből haeresiarcha lett!

Pista megkapta a büntetését, de egyáltalán nem volt lesújtva tőle. Timárnak megmondta maguk közt hogy neki tetszett a Vitányi könyve, hogy nemcsak az igazság értékes hanem az érzések és lehetőségek is, hogy éppen egy nem szaktudós, egy zszurnaliszta, mérészségével és elfogulatlanságával, újabb perspektívát, elevenebb érzésreakciót adhat valamely kérdésről mint maga a tudomány: mert ez az élet reakcióját adja a tudománnyal szemben, annyi hat rá ép a tudományból amennyinek életértéke van... Timár hökkenve látta, micsoda kis lázadóvá lett a hajdan példásan szerény, s inkább félenk fiu, éppen az ő keze, az ő nevelése alatt.

De mindez nem nagyon bántotta, mind jobban érezte, mily melleskes mindez. Pista alapjában a legjobb fiu maradt, tele szeretettel és tisztelettel ő iránta. Timár elégedett volt vele minden hibáival együtt (alig szerette volna ha másmilyen lett volna) és valósággal az apa örömét élvezte amikor ránézett. A városban mindenki megszokta már Pistát úgy tekinteni mint a Timár „fiát”, és ellenőrizhetetlen pletykák azt akarták tudni hogy valóban természetes fia ő Timárnak.

Timárt mindenki szerette s tisztelte. Mikor tanári működésének huszadik évfordulójához érkezett, a tanítványai egész kis ünnepséget rendeztek neki s az ünneplésben a város notabilitásai is résztvettek. Pista volt a diákság ünnepi szónoka, s ő adta Bögöziék révén azt az ötletet is, amivel a város közönsége kedveskedett a köztisztelőben álló tanárnak. Azt a rozoga kis fapadot amelyen a Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején szoktak üldögélni, egy görögös

szélyeket annak számára, akit úgy kéne óvnia és védenie mint minden jövő reményét? Akitől azt remélte hogy a saját elveszett lehetőségeit fogja beleélni az Életbe, melytől ő mindig távol maradt? Ó Istenem, micsoda kétfelé ágazók ezek a lehetőségek! Timár Tertullianra gondolt, a lelkes, a rajongó, éles szemű és sűrű vérű ifjura, aki az Egyház legnagyobb reménye és legtudósabb Doktora volt – és akiből haeresiarcha lett!

Pista megkapta a büntetését, de egyáltalán nem volt lesujtva attól. Timárnak megmondta maguk közt hogy neki tetszett a Vitányi könyve, hogy nemcsak az igazság értékes hanem az érzések és a lehetőségek is, hogy éppen egy nem szaktudós, egy zszurnaliszta, mérészségével és elfogulatlanságával, újabb perspektívát, elevenebb érzésreakciót adhat valamely kérdéstről mint maga a tudomány: mert ez az élet reakcióját adja a tudománnyal szemben, annyi hat rá ép a tudományból amennyinek életértéke van... Timár hökkenve látta, micsoda kis lázadóvá lett a hajdan példásan szerény, s inkább félnék fiu, éppen az ő keze, az ő nevelése alatt.

De mindez nem nagyon bántotta, mind jobban érezte, mily melleskes mindez. Pista alapjában a legjobb fiu maradt, tele szeretettel és tisztelettel ő iránta. Timár elégedett volt vele minden hibáival együtt (alig szerette volna ha másmilyen lett volna) és valósággal az apa örömét élvezte amikor ránézett. A városban mindenki megszokta már Pistát úgy tekinteni mint a Timár „fiát”, és ellenőrizhetetlen pletykák azt akarták tudni hogy valóban természetes fia ő Timárnak.

Timárt mindenki szerette s tisztelte. Mikor tanári működésének huszadik évfordulójához érkezett, a tanítványai egész kis ünnepséget rendeztek neki s az ünneplésben a város notabilitásai is résztvettek. Pista volt a diákság ünnepi szónoka, s ő adta Bögöziék révén azt az ötletet is, amivel a város közönsége kedveskedett a köztisztelőben álló tanárnak. Azt a rozoga kis fapadot amelyen a Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején szoktak üldögelni, egy görögös

mintával szépen faragott kőpaddal helyettesítették. A padra Piacsek kőfaragó mester (akinek fia szintén a <.....> cisztercitákhoz járt) legremekebb betüivel véste ki a felírást melyet szintén Pista maga készített |:a tanár kedves Vergiliusából:|

VIRGIL PIHENŐJE

... silvis scaena coruscis

desuper horrentique atrum nemus imminet umbra;

intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo...

Virgil boldog volt mint soha életében. Most megint úgy érezte hogy nem élt hiába. Szinte megifjodott, terveket szőtt, nem magának hanem a „fia” jövő életének, és azt tervezte hogy elviszi a nyáron a fiút magával világot látni, a szokott olaszországi utjai egyikére. Már előre élvezte hogy fog betelni a <.....> látás gyönyörűségével a fiu tudvagyó, életszomjas lelke. A pletyka mely Pista eredetét vele hozta kapcsolatba, nem bosszantotta, inkább kissé büszkévé tette. Úgy érezte hogy igazában fia neki Pista mintha csupán a természet köteléke kapcsolná őket egymáshoz. Valóságos apai boldogság volt a Virgil boldogsága.

De ekkor valami közbejött.

[Itt 6 kézirattoldal hiányzik a főszöveg 37-46. lapjainak megfelelő (?) rész. A végleges regényváltozatban a Napkeletben megjelent – és itt következő – részlet a 65. lapon fejeződik be.]

mintával szépen faragott kőpaddal helyettesítették. A padra Piacsek kőfaragó mester (akinek fia szintén a cisztercitákhoz járt) legremekbebb betüivel véste ki a felírást melyet szintén Pista maga készített a tanár kedves Vergiliusából.

VIRGIL PIHENŐJE

... silvis scaena coruscis

desuper horrentique atrum nemus imminet umbra;

intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo...

Virgil boldog volt mint soha életében. Most megint úgy érezte hogy nem élt hiába. Szinte megifjodott, terveket szőtt, nem magának hanem a „fia” jövő életének, és azt tervezte hogy elviszi a nyáron a fiut magával világot látni, a szokott olaszországi utjai egyikére. Már előre élvezte hogy fog betelni a látás gyönyörűségével a fiu tudványó, életszomjas lelke. A pletyka mely Pista eredetét vele hozta kapcsolatba, nem bosszantotta, hanem inkább kissé büszkévé tette. Úgy érezte hogy igazábban fia neki Pista mintha csupán a természet köteléke kapcsolná őket egymáshoz. Valóságos apai boldogság volt a Virgil boldogsága.

De ekkor valami közbejött.

[Itt 6 kéziratoldal hiányzik, a főszöveg 37-46. lapjainak megfelelő (?) rész. A végleges regényváltozatban a Hetilapban megjelent – és itt következő – részlet a 65. oldalon fejeződik be.]

ARCKÉP
– Egy regényből –
A Napkeletnek írta: BABITS MIHÁLY

Vitányi Vilmos, a *Magyar Ujság* és az *Uj Élet* belső munkatársa, egy napon, dél felé, kábultan és kissé szédülve ébredt fel álmából. Mint az ideges emberek többnyire, ő is mindig reggel volt a legfáradtabb. Estéig rendesen felvillanyozódott; de reggel, mikor először konstatálta a szobájába beszüremkedő fényt s először hallotta meg a kocsik zörgését az utcáról, rettenetesen erőt vett rajta az élet hiábavalóságának és céltalanságának érzése. Most uj napot kezdeni? Miért? Ez is csak olyan lesz, mint a többi volt. Ugyanazok közt az emberek közt (akiket már régen kiolvasott), ugyanazon pózokban, a pénzhajhászás ugyanazon szégyenteljes robotjában... Az az egy bizonyos, hogy ma sem lesz ideje, sem kedve, belefogni abba, amit talán csinálnia kellene, amiért talán élnie érdemes. Ő ha meg tudna még élni szerényen, nyugodt munkával, egy nyugodt jövedelemből, lemondani a nagy Életről, a Pipere és Luxus ezer igényéről, a híres, kényes vacsorákról a Bristolban, lemondani a Nőről, aki kiszívja az embert, idejét, pénzét, erejét és ott hagyja akarát nélkül, képtelenül a munkára, lelkesedésre, bármi másért, ami nem ő...

Vitányi a feleségére gondolt, a gyönyörű színésznőre, akitől valófélben volt... Aztán egy fiatal svájci cukrászleányra gondolt, akit ajándékaival ő szédített meg először, s akivel majdnem a liliomtiprás gyönyörúségeit élvezte.

Mert mennél öregebb lett, annál jobban meggyőződött róla, hogy nincs szebb dolog a világon, mint a naivság és az ártatlanság – de csak annak számára, aki letöri, akinek kinyilik. Ez még az ő vérét is fel tudta pezsgetni; ez el tudta feledtetni vele a hiúságának azt a nagy sérelmét, ami a felesége elútazásával érte, félév előtt. (Mert a felesége elútazott tőle, egy katonatiszttel, egy levelet hagyva hát-

Arckép egy regényből

Irta: Babits Mihály

– A Hetilap eredeti novellája –

Vitányi Vilmos, a *Magyar Ujság* és az *Uj Világ* belső munkatársa, egy napon, dél felé, kábultan és kissé szédülve ébredt fel álmából. Mint az ideges emberek többnyire, ő is mindig reggel volt a legfáradtabb. Estéig rendesen felvillanyozódott; de reggel, mikor először hallotta meg a kocsik zörgését az utcáról, rettenetesen erőt vett rajta z élet hiábavalóságának és céltalanságának érzése. Most új napot kezdeni? Miér? Ez is csak olyan lesz, mint a többi volt. Ugyanazok közt az emberek közt (akiket már régen kiolvasott), ugyanazon pózokban, a pénzhajhászás ugyanazon szégyenteljes robotjában... Az az egy bizonyos, hogy ma sem lesz ideje, sem kedve, belefogni abba, amit talán csinálnia kellene, amiért talán élnie érdemes. Ó, ha meg tudna még élni szerényen, nyugodt munkával, egy nyugodt jövedelemből, lemondani a nagy Életről, a Pipere és Luxus ezer igényéről, a híres, kényes vacsorákról a Bristolban, lemondani a Nőről, aki kiszívja az embert, idejét, pénzét, erejét és ott hagyja akarat nélkül, képtelenül a munkára, lelkesedésre, bármi másért, ami nem ő...

Vitányi a feleségére gondolt, a gyönyörű színésznőre, akitől valófélben volt... Aztán egy fiatal svájci cukrászleányra gondolt, akit ajándékaival ő szédített meg először, s akivel majdnem a liliomtiprás gyönyörüségeit élvezte.

Mert mennél öregebb lett, annál jobban meggyőződött róla, hogy nincs szebb dolog a világon, mint a naivság és az ártatlanság – de csak annak számára, aki letöri, akinek kinyílik. Ez még az ő vérét is fel tudta pezsgetni; ez el tudta feledtetni vele a hiúságának azt a nagy sérelmét, ami a felesége elutazásával érte, félév előtt. (Mert a felesége elutazott tőle, egy katonatiszttel, egy levelet hagyva hát-

ra, melyben megállapodásuk szerint, őszintén megírta, hogy már nem szereti. Akkor küldette ki magát a lapjával Svájcba, egy kis pihenésre, mert szükségét érezte a távollétnek és csak tegnapelőtt érkezett megint vissza Pestre.)

Az ablaktábla hasadékain erős fénykések vágtak be, Vitányi megnézte az óráját: délre járt. Fel kellene kelni... be kellene csengetni a szobalányt..., de ez mindennap új, erős küzdelembe került. A legjobb volna beteget mondani, így heverni egész nap, tétlenül, az ágyban... Aztán megrázta magát. Az ágyneműi izzadtak voltak, a lepedője meggyüremlett. Szájában felrémlett az esteli Medoc fanyar ize...

– Nyissa ki a spalétát! – mondta a szobalánynak.

A fény beömlött s épen egy butorszállító dőcögött az utcán, annak a piszkos zaja; majd egy autó szirénája.

– Mégis csak jobb volt a budai lakás – gondolta Vitányi, mint igazi pesszimista, akinek az a rosszabb, amiben épen benne van. A budai lakását elhagyta, mert lustasága, a kényelem és közelség szeretete, hatalmasabb volt izlésénél és snobizmusánál, mely pedig a régies és biedermyer felé vonzotta.

A fürdőszoba toilette-asztalán ki voltak rakva a piperecikkei, illatszerek, kézápoló, beretválkozó, hajgondozó szerszámok, a legdrágább és a legmodernebb. Illatos szájjal öblítette ki száját, jó, lankatag langyosságu fürdőt moderált, a fürdőben ülve olvasta el az ujságjait. Az ujságban csak a pletyka érdekelte; kedvetlenül nézte valamely folyóiratban egy felkapott költő újabb művét, arra gondolt, hogy ha a pénzszerzés, az ujságírás el nem vonja, ő lenne tán ma az, aki ezen költő lett, sokkal kevesebb intelligenciával: a magyar irodalom modernségének, megnyugtatásának uttörője...

Fáradtan dobta földre egymásután a vizcsöppes és rosszul fölvergött füzeteket, amilyen sok összegyűlt címén hosszú távolléte alatt. A léhához tulságosan intelligens volt, a komoly fáradtságot kívánt tőle és untatta... Felvette pyjamáját, reggeli köntösét. Az ebédlöben várta már a tea, vaj, méz, dzsem: így kívánta, mert külföldön így

ra, melyben, megállapodásuk szerint, őszintén megírta, hogy már nem szereti. Akkor küldette ki magát a lapjával Svájcba, egy kis pihenőre, mert szükségét érezte a távollétnek és csak tegnapelőtt érkezett megint vissza Pestre.

Az ablaktábla hasadékain erős fénykések vágtak be, Vitányi megnézte az óráját: délre járt. Fel kellene kelni... be kellene csengetni a szobalányt... de ez mindennap új, erős küzdelembe került. A legjobb volna beteget mondani, így heverni egész nap, tétlenül, az ágyban... Aztán megrázta magát. Az ágyneműi izzadtak voltak, a lepedője meggyüremlett. Szájában felrémlt az esteli *Medoc* fanyar íze...

– Nyissa ki a spalétát! – mondta a szobalánynak.

A fény beömlött s épen egy butorszállító dőcögött az utcán, annak a piszkos zaja; majd egy auto szirénája.

– Mégis csak jobb volt a budai lakás, – gondolta Vitányi, mint igazi pesszimista, akinek mindig az a rosszabb amiben épen benne van. A budai lakását elhagyta, mert lustasága, a kényelem és közelség szeretete, hatalmasabb volt izlésénél és snobizmusánál, mely pedig a régies és biedermyer felé vonzotta.

A fürdőszoba toilette-asztalán ki voltak rakva a piperecikkei, illatszerek, kézápoló, beretválkozó, hajgondozó szerszámok, a legdrágább és a legmodernebb. Illatos szájjal öblítette ki száját, jó, lankatag langyosságú fürdőt moderált, a fürdőben ülve olvasta el az ujságjait. Az ujságban csak a pletyka érdekelte; kedvetlenül nézte valamely folyóiratban egy felkapott költő újabb művét, arra gondolt, hogy ha a pénzszerzés, az ujságírás el nem vonja, ő lenne tán ma az, aki ez a költő lett, sokkal kevesebb intelligenciával; a magyar irodalom modernségének, megnyugtatásának uttörője...

Fáradtan dobta földre egymásután a vizcsöppes és rosszul fölvergött füzeteket, amilyen sok összegyült címén hosszú távolléte alatt. A léhához tulságosan is intelligens volt, a komoly fáradságot kívánt tőle és untatta... Felvette pyjamáját, reggeli köntösét. Az ebédlőben várta már a tea, vaj, méz, dzsem: így kívánta, mert külföldön így

szokás a hotelekben. Az ebédlő a feleségére emlékeztette őt; mintha valami itt maradt volna az asszony szelleméből. Vitányi néhány mondain maliciájú aforizmát fogalmazott magában a nőkről és leveleit kezdte bontogatni.

Ezek is jócskán fölszaporodtak, mert ezeket sem küldette maga után. (Akitől neki-fontos levelet várhatott, az ugyanis tudta a svájci címét.) Sok volt a női irás az itt késett levelek közt, autogrammkérő levelek, meghívások, költőnők s bámulók levelei, melyek gyakran félig-meddig szerelmi ajálkozások is voltak. Vitányinak ezek a levelek különös elégedettséget okoztak; kis termetére gondolt, görbe lábaira, erősen keleties típusú arcára (amit épen az imént szemlélt a tükörben). Mindezek dacára ő ma világfi, életművész, nőhódító, *arbiter elegantiarum*. Ha szegény öregapja, aki még kaftános zsidó volt, megálmodta volna ezt a péntek esti gyertyafénynél!

Aztán egy vastag levél akadt a kezébe, amelyben valaki – valami fiatalember – megjegyzéseket irt valamely cikkére. Vitányi fanyarul mosolygott: már nem is emlékezett a véleményre, melyet az illető cikkben kifejtett. Mindazáltal érdeklődve olvasta el a levelet, mint minden sort ami reá vonatkozott. Most úgy találta, hogy a fiatalembernek igaza van.

– De ebből is látszik, mennyire nem fontos az igazság – gondolta magában. – Egy szellemes paradoxon többet ér egy lapos bölcseségnél.

Elolvasta a cikkéből kikapott mondatokat s maga is elcsodálkozott: véleménye lehetett ez valaha? De hát mi is az a vélemény? Önmagunk korlátozása. Vitányi két lapja közül a *Magyar Ujság* konzervatív volt, az *Uj Élet* pedig radikális. Vitányi megszokta már hogy mindentről két véleménye legyen és lassankint maga sem tudta, hogy melyik az igazi.

Tovább egy könyvet talált póstájában, egy regényt, a szerző dedikációjával. Vitányi a könyvére gondolt, az igazi könyvre, melyet mindig szeretett volna megírni, s melyet immár nem fog megírni soha. Az ő könyvei csak hiriapi cikkeknek, tárcáknak és aforizmák-

szokás a hotelekben. Az ebédlő a feleségére emlékeztette őt; mintha valami itt maradt volna az asszony szelleméből. Vitányi néhány mondain maliciája aforizmat fogalmazott magában a nőkről és leveleit kezdte bontogatni.

Ezek is jócskán fölszaporodtak, mert ezeket sem küldette maga után. (Akitől neki-fontos levelet várhatott, az ugyanis tudta mind a svájci címét.) Sok volt a női irás az itt késett levelek közt, autogrammkérő levelek, meghívások, költőnők s bámulók levelei, melyek gyakran félig-meddig szerelmi ajánlkozások is voltak. Vitányinak ezek a levelek különös elégedettséget okoztak; kis termetére gondolt, görbe lábaira, erősen keleties típusu arcára (amit épen az imént szemlélt a tükörben). Mindezek dacára ő ma világhí, életművész, nőhódító, *arbiter elegantiarum*. Ha szegény öregapja, aki még kaftános zsidó volt, megálmodta volna ezt a péntekesti gyertyafénynél!

Aztán egy vastag levél akadt a kezébe, amelyben valaki – valami fiatalember – megjegyzéseket irt valamely cikkére. Vitányi fanyarul mosolygott; már nem is emlékezett a véleményre, melyet az illető cikkben kifejtett. Mindazáltal érdeklődve olvasta el a levelet, mint minden sort, ami reá vonatkozott. Most úgy találta, hogy a fiatalembernek igaza van.

– De ebből is látszik, mennyire nem fontos az igazság – gondolta magában. – Egy szellemes paradoxon többet ér egy lapos bölcseségnél.

Elolvasta a cikkéből kikapott mondatokat, s maga is elcsodálkozott: véleménye lehetett ez valaha? De hát mi is az a vélemény? Önmagunk korlátozása. Vitányi két lapja közül a *Magyar Ujság* konzervatív volt, az *Uj Világ* pedig radikális. Vitányi megszokta már hogy mindenről két véleménye legyen és lassankint maga sem tudta, melyik az igazi.

Tovább egy könyvet talált a póstájában, egy regényt, a szerző dedikációjával. Vitányi a könyvére gondolt, az igazi könyvre, melyet mindig szeretett volna megírni, s melyet immár nem fog megírni soha. Az ő könyvei csak hirlapi cikkeknek, tárcáknak és aforizmák-

nak gyűjteményei voltak s bár így is nagyra tartotta őket, maga volt legjobban meggyőződve mulandóságukról. Az Idő gyermekei voltak, és az Idő megeszi gyermekeit.

Azután megint levelek jöttek, kivágott ujságmellékletekkel; barátok, vagy ismeretlen jóakarók figyelmeztették Vitányit cikkekre, melyek róla szóltak; és támadásokra. Vitányinak hízelegtek ezek; a támadásokat is szívesen látta; csak emlegessék, csak *valaki* legyen... Az egyik cikket különösen belső meglepéssel olvasta. Egy zsidó felekezeti lap támadta, valami zsidóságot sértő kifejezésért, amelyet egyik írásában használt. Vitányinak mindig örömet okozott, ha antiszemitának nevezték, szívesen forgott keresztény társaságban és szidta a zsidókat, újabb művekben a katolikus világnézettel is kacérkodott. Ki is tért a katolikus hitre.

Megint egy vastag levél akadt a kezébe; egy ifju költő versek kéziratát küldte. Futólagos pillantást vetett a versekre. Elve az volt, hogy minden fiatalat megdicsért, de senkit sem segített az érvényesülésben. Izlése tulajdonképpen époly kevéssé volt már, mint véleménye; csak erős erotika, vagy nagyon furcsálkodó ujdonság tudta őt néha kiragadni fásultságából. A külföldieket is tisztán snobizmusának és a divatnak szempontjai szerint ítélte meg. Nem mintha nem lett volna veleszületett nagy érzéke az irodalom iránt; de közönye és fáradtsága visszariadt a mélyebb értékekbe való behatolástól. Azután: a fiatalok ugyis kiöklözik maguknak az érvényesülést; ez egy kegyetlen küzdelem a két nemzedék közt; épen ő legyen a balek, aki segíti az ellenfeleit? Dicsérni őket, hízelegni nekik: azt igen! mert veszedelmesek. De csak nem nyitogatni a kapukat! Nem elég előny nekik maga a fiatalság, az isteni? Nem minden ez?

Ez minden, ez minden! Vitányi most érezte ezt igazán először. Eddig maga is fiatal volt, (bár ötvenen túl már) nem a legifjabb irodalmi csoporthoz tartozott-e mindig? nem volt-e forradalmár? Nem öltözött-e úgy, mint egy húszesztendősruc? De mióta a felesége elhagyta, érezte, hogy mindez már hiába. Semmi sem pótolja a valódi, a *testi* ifjuságot – a testben van az ihlet, az erő... És mióta a fe-

nak gyűjteményei voltak, s bár így is nagyra tartotta őket, maga volt legjobban meggyőződve mulandóságukról. Az Idő gyermekei voltak, és az Idő megeszi gyermekeit.

Azután megint levelek jöttek, kivágott ujságmellékletekkel; barátok, vagy ismeretlen jóakarók figyelmeztették Vitányit cikkekre, melyek róla szólottak; és támadásokra. Vitányinak hizelegtek ezek; a támadásokat is szívesen látta; csak emlegessék, csak valaki legyen... Az egyik cikket különösen belső meglepődéssel olvasta. Egy zsidó felekezeti lap támadta, valami zsidóságot sértő kifejezésért, amelyet egyik írásában használt. Vitányinak mindig örömet okozott, ha antiszemitának nevezték, szívesen forgott keresztény társaságban és szidta a zsidókat, újabb művekben a katolikus világnézettel is kacérkodott. Ki is tért a katolikus hitre.

Megint egy vastag levél akadt a kezébe; egy ifju költő versek kéziratát küldte. Futólagos pillantást vetett a versekre. Elve az volt, hogy minden fiatalt megdicsért, de senkit sem segített az érvényesülésben. Izlése tulajdonképpen époly kevéssé volt már, mint véleménye; csak erős erotika, vagy nagyon furcsálkodó ujdonság tudta őt néha kiragadni fásultságából. A külföldieket is tisztán snobizmusának és a divatnak szempontjai szerint ítélte meg. Nem mintha nem lett volna veleszületett nagy érzéke az irodalom iránt; de közönye és fáradtsága visszariadt a mélyebb értékekbe való behatolástól. Azután: a fiatalok ugyanis kiöklözik maguknak az érvényesülést; ez egy kegyetlen küzdelem a két nemzedék közt; épen ő legyen a balek, aki segíti az ellenfeleit? Dicsérni őket, hizelegni nekik: azt igen! mert veszedelmesek. De csak nem nyitogatni a kapukat! Nem elég előny nekik maga a fiatalság, az isteni? Nem minden ez?

Ez minden, ez minden. Vitányi most érezte igazán először. Eddig maga is fiatal volt (bár ötvenen túl már); nem a legifjabb irodalmi csoporthoz tartozott-e mindig? nem volt-e forradalmár? Nem öltözött-e úgy, mint egy huszesztendős uracs? De mióta a felesége elhagyta, érezte, hogy mindez már hiába. Semmi sem pótolja a valódi, a *testi* ifjúságot, – a testben van az ihlet, az erő... És mióta a fe-

leségének még viruló fiatalsága eltűnt a szeméből, azt vette észre, hogy szinte beteges érdeklődést érez a fiatalság iránt – mindkét nembeli fiatalság iránt. Megfigyelte a fiatalok mozdulatait, szavait, naivságát; gyönyörködött benne. Bizonyosan nemi okai vannak ennek is: minden érzelemnek, minden vonzalomnak nemi okai vannak. Az öregkor kezdete ez, igen, a liliomtiprás vágya, kezdődő homoszexualitás talán... Vagy egyszerűen csak a családtalan embernek érzése, valami állandóan elvetélt apai érzés? De hiszen a család, az apai érzéseknek is nemi alapjuk van: ez az Oedipus-komplexum. Apa és fiu szerelmesek és vágytársak egyszerre... Minden titkos és bűnösnek sejtett érdeklődése az ifjuság iránt, talán egy ilyen, freudi, gyermek utáni vágy.

Elgondolta, mi lenne hogyha fia volna. Nem táplált ideálokat a családi életről, családi szeretetről; jól tudta, hogy folytonos veszedkezésben, mardosásban, idegeskedésben telne le az életük; de hát a Nővel is így telik úgy-e? és azért mégis a Nő a legnagyobb, a leginkább életet-betöltő dolog a vilgon. Talán ami a fiataloknak a Nő, az az öregeknek a Gyermek; nem azért, mert jobbak, hanem mert romlottabbak az öregek; nekik már ez az inger kell, minden nevelés, tanítás voltaképp nem defloreálás-e? Aki a tudatlanságot veszi el, az félig-meddig az ártatlanságot veszi el, s ebben áll a nevelő élvezete.

Talán ezt az élvezetet kéne megpróbálnia még? Úgy sincs már, amiért élni érdemes, mint az élvezet.

Az utolsó szalmaszál...

Budapest, 1921. január

[A főszöveg 65-67. oldalának megfelelő rész (?) hiányzik.]

Aztán majd megírom...

Dél előtt (a rossz szállodában álmatlanul eltöltött éj után) fölkereste a fiút a gimnáziumban. A nagy folyosói zsbongásban odavezette őt magához:

leségének még viruló fiatalsága eltűnt a szeméből, azt vette észre, hogy szinte beteges érdeklődést érez a fiatalság iránt – mindkét nembeli fiatalság iránt. Megfigyelte a fiatalok mozdulatait, szavait, naivságát; és gyönyörködött benne. Bizonyosan nemi okai vannak ennek is: minden érzelemnek, minden vonzalomnak nemi okai vannak. Az öregkor kezdete ez, igen, a liliumtiprás vágya, kezdődő homoszexualitás talán... Vagy egyszerűen csak a családtalan embernek érzése, valami állandóan elvetélt apai érzés? De hiszen családi, az apai érzéseknek is némi alapjuk van: ez az Oedipus-komplexum. Apa és fiu szerelmesek és vágytársak egyszerre... Minden titkos és bűnösnek sejtett érdeklődése az ifjuság iránt, talán egy ilyen, freudi, gyermek utáni vágy.

Elgondolta, mi lenne hogyha fia volna. Nem táplált ideálokat a családi életéről, családi szeretetről; jól tudta, hogy fo[ly]ytonos veszedelésben, mardosásban, idegeskedésben telne az életük; de hát a Nővel is így telik ugy-e? és azért mégis a Nő a legnagyobb, a leginkább életet-betöltő dolog a világon. Talán ami a fiataloknak a Nő, az az öregeknek a Gyermek; nem azért, mert jobbak, hanem mert romlottabbak az öregek; nekik már ez az inger kell, minden nevelés, tanítás voltaképp nem defloreálás-e? Aki a tudatlanságot veszi el, az félig-meddig az ártatlanságot veszi el; s ebben áll a nevelő élvezete.

Talán az élvezetet kéne megpróbálnia még? Ugy sincs más, amiért élni érdemes, mint az élvezet.

Az utolsó szalmaszál...

[A főszöveg 65-67. oldalának megfelelő rész (?) hiányzik.]

Aztán majd megírom...

Dél előtt (a rossz szállodában álmatlanul eltöltött éj után) fölkereste a fiút a gimnáziumban. A nagy folyosói zsbongásban odavezette őt magához:

– Örülök hogy láthatom, fiam – mondta, külön kiélvezve a „fiam” szó pózát. – Az édesanyjának nagyon jó barátja voltam...

Aztán Lináról kérdezősködött, a fiu viszonyairól. Pista aki nem tudta kivel áll szemben, elfogultan felelt. Végre azt kérdezte meg Vitányi hogy mikor beszélhet Timárral?

Timárnak órái voltak, s Vitányi elhatározta hogy <csak> délután fogja fölkeresni. Ebédjét befejezve sietett a rendházba. A régi, klastromi falak egészen más benyomást tettek most rá, a csöndben, mint reggel, az iskola zsiabajában. Megszokott fölényével ment az ájtatos folyosókon, de egyuttal valami különös érdeklődéssel is, mert hallatlanul imponált neki minden ami régi volt és katolikus. Művészi érzékét teljesen kielégítette az egyszerű és vallásos hangulat, és bizonyos büszkeséget érzett a modern demokrácia vívmányain, hogy ő, a kaftános zsidók maradéka, így megy keresztül ezen a folyosókon, nem mint megvetett sárgafoltos, hanem mint ur, mint érdeklődő, előkelő idegen, aki talán jobban érti és érzi ezeknek a falaknak szépségét, hangulatát, mint az együgyü papok akik közöttük laknak. Renanra, Anatole Francera gondolt, és elhatározta hogy legközelebb az egyházatyákat fogja olvasni, és – találmra jutott eszébe ez a név – Loyola szent Ignác műveit. A vilgnézete a kaputól a Timár Virgil cellaajtájáig nagy változáson ment keresztül: meggyőződött hogy csak szorosán katolikus elvek szerint lehet igazán művészi életet élni. Elhatározta hogy <egy>olyan nagy, szigorú vasfeszületet fog beszerezni a lakása halljába mint amilyent itt, a ciszterciek folyosóján látott.

Timár Virgil épen nyugodtan olvasott szobájában. A „jubileuma”<.....> |:nagy változásokat idézett benne elő.:| A szeretetnyilvánítások amelyekkel minden oldalról elhalmozták, megszügyenítették, de jól is estek neki; valami nagy megnyugvást öntöttek bele önmaga iránt; és, ami fő, a „fia” szeretetéről is megnyugodott végre. Erőt <.....> |:adott ez neki:|, hosszú idők óta először, önmagába nézni és leszámolni önmagával; látta életét, értékét, és érezni merte hogy eddig van, s nem tovább. Nyugodtan konstataulta a tényeket.

– Örülök hogy láthatom, fiam – mondta, külön kiélvezve a „fiam” szó pózát. – Az édesanyjának nagyon jó barátja voltam...

Aztán Lináról kérdezősködött, a fiu viszonyairól. Pista aki nem tudta kivel áll szemben, elfogultan felelt. Végre azt kérdezte meg Vitányi hogy mikor beszélhet Timárral?

Timárnak órái voltak, s Vitányi elhatározta hogy délután fogja fölkeresni. Ebédjét befejezve sietett a rendházba. A régi, klastromi falak egészen más benyomást tettek most rá, a csöndben, mint reggel, az iskola zsibajában. Megszokott fölényével ment az ájtatos folyosókon, de egyuttal valami különös érdeklődéssel is, mert hallatlanul imponált neki minden ami régi volt és katolikus. Művészi érzékét teljesen kielégítette az egyszerű és vallásos hangulat, és bizonyos büszkeséget érzett a modern demokrácia vivmányain, hogy ő, a kaftános zsidók maradéka, így megy keresztül ezeken a folyosókon, nem mint megvetett sárgafoltos, hanem mint ur, mint érdeklődő, előkelő idegen, aki talán jobban érti és érzi ezeknek a falaknak szépségét, hangulatát, mint az együgyü papok akik köztük laktak. Renanra, Anatole Francera gondolt, és elhatározta hogy legközelebb az egyházatyákat fogja olvasni, és – találomra jutott eszébe ez a név – Loyola szent Ignác műveit. A vilgnézete a kaputól a Timár Virgil cellaajtájáig nagy változáson ment keresztül: meggyőződött hogy csak szoroson katolikus elvek szerint lehet igazán művészi életet élni. Elhatározta hogy olyan nagy, szigoru vasfeszületet fog beszerezni a lakása halljába mint amilyent itt, a ciszterciek folyosóján látott.

Timár Virgil épen nyugodtan olvasott szobájában. A „jubileuma” nagy változásokat idézett benne elő. A szeretetnyilvánítások amelyekkel minden oldalról elhalmozták, megszegyenítették, de jól is estek neki; valami nagy megnyugvást öntöttek bele önmaga iránt; és, ami fő, a „fia” szeretetéről is megnyugodott végre. Erőt adott ez neki, hosszú idők óta először, önmagába nézni és leszámolni önmagával; látta életét, értékét, és érezni merete hogy eddig van, s nem tovább. Nyugodtan konstataálta a tényeket.

Ugy érezte, keresztüljutott életének Királyhágóján, és minden zökkenőn. Most már lejtőn lefelé vezetett az utja; de könnyű és csöndes ut lesz az ezentul, azt hitte, mint a szekér utja sima és alkonyi lejtőn. Pista felnő és meghiggad lassanként, a gyermekes dacoskodás, fejlődő korának öntudatlan idegességei, a kegyetlen és tekintet nélküli forradalmárkodás, mindjobban elmaradnak, a munka és az élet komolysága lesznek urrá rajta, nem fogja kinozni már, csupa állandó és biztos öröm lesz. Ennek a szeretetnek a légkörében lesz <.....> majd ereje az öregséghez, s talán munkához is; megnyugodva, már megint kezdték érdekelni őt olvasmányai; régi kedves könyveit vette elő újra; s már-már az a merész gondolata támadt, hogy megvalósítja egy ifjúkori tervét, és hozzáfog szent Ágoston Vallomásainak, ennek a legmélyebb kedvességű könyvnek, lefordításához.

Most is a Vallomásokat lapozgatta, és gondolatai Pistára terelődtek. Amint Ágoston ifjúságáról olvasott, mohóságáról a tanulmányokban, a kételyekről, melyeken keresztülment, a nagy, szofisztikus töprengésekről, az észnek e kicsapongásairól, az eretnekség tévedéseiről, a nagy, csillapíthatatlan vágyról az Igazság után, egyre jobban Pista alakja rajzolódott a szemei elé. Eszébe jutott hogy hajdan Tertulliánhoz hasonlította őt.

– Nem Tertullián hanem Ágoston – mondotta magában. Igen, Ágoston is ilyen lehetett, ez a tüzes, lelkes, élénkszemű, afrikai ifju. <.....> Ugyanaz a mohóság van benne, és Pistának is talán keresztül kell menni gondolatban minden veszedelmen, ismerni minden rosszat, mielőtt a jót választhatná, úgy mint Ágostonnak... talán így is jó ez. És ki tudja, hátha Pistából az új Ágoston lesz, egy modern és hatalmas Szellem aki visszaadja az Egyháznak régi uralmát a szellemeken...

A kopogásra Timár fölrezzent, és szinte megijedt, mikor az ismeretlen nagyon is keleti, néger-zsidó vonású, keresett modernséggel öltözött kis, finom uriembert belépni látta. Valami egész idegen-ség jött vele a szobájába: mit akarhat önála ez az úr? Vitányi parfümös volt, halkan beszélt, <.....> |:tulzott udvariassággal:|, a snob-

Ugy érezte, keresztüljutott életének Királyhágóján, és minden zökkenőn. Most már lejtőn lefelé vezetett az utja; de könnyű és csöndes ut lesz az ezentul, azt hitte, mint a szekér utja sima és alkonyi lejtőn. Pista felnő és meghiggad lassanként, a gyermekes dacoskodás, fejlődő korának öntudatlan idegességei, a kegyetlen és tekintet nélküli forradalmárkodás, mindjebban elmaradnak, a munka és az élet komolysága lesznek urrá rajta, nem fogja kinozni már, csupa állandó és biztos öröm lesz. Ennek a szeretetnek a légkörében lesz majd ereje az öregséghez, s talán munkához is; megnyugodva, már megint kezdték érdekelni őt olvasmányai; régi kedves könyveit vette elő újra; s már-már az a merész gondolata támadt, hogy megvalósítja egy ifjukori tervét, és hozzáfog szent Ágoston Vallomásainak, ennek a legmélyebb kedvességű könyvnek, lefordításához.

Most is a Vallomásokat lapozgatta, és gondolatai Pistára terelődtek. Amint Ágoston ifjúságáról olvasott, mohóságáról a tanulmányokban, a kételyekről, melyeken keresztülment, a nagy, szofisztikus töprengésekről, az észnek e kicsapongásairól, az eretnecség tévedéseiről, a nagy, csillapithatatlan vágyról az Igazság után, egyre jobban Pista alakja rajzolódott a szemei elé. Eszébe jutott hogy hajdan Tertullianhoz hasonlította őt.

– Nem Tertullian hanem Ágoston – mondta magában. Igen, Ágoston is ilyen lehetett, ez a tüzes, lelkes, élénkszemű, afrikai ifju. Ugyanaz a mohóság van benne, és Pistának is talán keresztül kell menni gondolatban minden veszedelmen, ismerni minden rosszat, mielőtt a jót választhatná, ugy mint Ágostonnak... talán így is jó ez. És ki tudja, hátha Pistából az uj Ágoston lesz, egy modern és hatalmas Szellem aki visszaadja az Egyháznak régi uralmát a szelleme-
ken...

A kopogásra Timár fölrezzent, és szinte megijedt, mikor az ismeretlen nagyon is keleti, néger-zsidó vonásu, keresett modernséggel öltözött kis, finom uriembert belépni látta. Valami egész idegenség jött vele a szobájába: mit akarhat önála ez az úr? Vitányi parfümös volt, halkán beszélt, tulzott udvariassággal, a snob-

ságnak egész légkörét hozta magával. A szerzetes ösztönösen ellenséget érzett benne. Az a különös illuziója támadt, minthogyha a jövetelét egy perccel előre megsejtette volna, minthogyha épen az imént egész világosan arra gondolt volna hogy most hogy végre nyugalom szállt az életére, hogy végre nyugodt ábrándokba és tervekbe kezd merülni: most, ebben a pillanatban fog jönni valami, ami megint, kegyetlen kizavarja. És ekkor hallatszott a kopogás.

Idegenül, kissé félénken nézett a látogatóra. Vitányi minden felesélyezettség nélkül, nyílt kíváncsisággal vizsgálta a szobát.

– Bocsásson meg, főtisztelendő atyám – mondta – hogy cellájának boldogságában zavarom. Jól tudom, hogy a cellák boldogsága a magány, és hogy nincs oka atyaságodnak, hogy látogatásomon örüljön, amikor – itt gyors pillantást vetett az asztalon heverő könyvre, és a finom irónia mosolyával, titkos, élvező büszkeséggel hullatva ki fogai közül a latin nevet, fejezte be: – amikor Augustinus olvasásában háborítom.

Timáron kényelmetlen érzés futott végig amint a nagy egyház- atya nevét bizonyos mondain fölényel hallotta kiejteni. Sietett vendége elé tolni maradék „jubileumi” szivarainak ládikóját (ő maga nem dohányzott), és megkérdezni, miben lehetne szolgálatjára?

– Tulajdonképen hogy ezt elmondjam – mosolygott Vitányi – ahhoz olyanféle leleplezéseket kell tennem magamról, hogy gyónásnak is beillenének; de hiszen a főtisztelendő atya <....> fülei edzeve vannak a gyónásokhoz.

A „főtisztelendő atya” megszólítás is melyet az ujságíró látható önelégültséggel ismételt – kellemetlenül érintette Timárt. Rendesen csak tanár urnak szokták szólítani. |:Még kellemetlenebb volt a gyónás szentségének emlegetése ilyen frivol hangon. Virgil:| Idegesen és rosszat sejtve várakozott.

– Nihil errare non est humanum – kezdte megint az író finom éllel – és atyaságod jobban tudja én hogy maga a nagy <Ágoston> |:hippoi püspök:| is világi tévelygésekben töltötte a fiatalágát. Krisztus is

ságnak egész légkörét hozta magával. A szerzetes ösztönösen ellenséget érzett benne. Az a különös illúziója támadt, minthogyha a jövetelét egy perccel előre megsejtette volna, minthogyha épen az imént egész világosan arra gondolt volna hogy most hogy végre nyugalom szállt az életére, hogy végre nyugodt ábrándokba és tervekbe kezd merülni: most, ebben a pillanatban fog jönni valami, ami megint, kegyetlen kizavarja. És ekkor hallatszott a kopogás.

Idegenül, kissé félénken nézett a látogatóra. Vitányi minden felesélyezettség nélkül, nyílt kíváncsisággal vizsgálta a szobát.

– Bocsásson meg, főtisztelendő atyám – mondta – hogy cellájának boldogságában zavarom. Jól tudom, hogy a cellák boldogsága a magány, és hogy nincs oka atyaságodnak, hogy látogatásomon örüljön, amikor – itt gyors pillantást vetett az asztalon heverő könyvre, és a finom irónia mosolyával, titkos, élvező büszkeséggel hullatva ki fogai közül a latin nevet, fejezte be: – amikor Augustinus olvasásában háborítom.

Timáron kényelmetlen érzés futott végig amint a nagy egyház- atya nevét bizonyos mondain fölényel hallotta kiejteni. Sietett vendége elé tolni maradék „jubileumi” szivarainak ládikóját (ő maga nem dohányzott), és megkérdezni, miben lehetne szolgálatjára?

– Tulajdonképen hogy ezt elmondjam – mosolygott Vitányi – ahhoz olyanféle leleplezéseket kell tennem magamról, hogy gyónásnak is beillenének; de hiszen a főtisztelendő atya fülei edzve vannak a gyónásokhoz.

A „főtisztelendő atya” megszólítás is melyet az ujságíró látható önelégültséggel ismételt – kellemetlenül érintette Timárt. (Rendesen csak tanár urnak szokták szólítani.) Még kellemetlenebb volt a gyónás szentségének emlegetése ilyen frivol hangon. Virgil idegesen és rosszat sejtve várakozott.

– Nihil errare non est humanum – kezdte megint az író finom éllel – és atyaságod jobban tudja mint én hogy maga a nagy hippoi püspök is világi tévelygésekben töltötte a fiatalságát. Krisztus is

megbocsátott a házasságtörő asszonynak; és ki lehet egészen bizonyos közülünk hogy valahol nem sir utána egy Adeodatus?

Vitányi szemelláthatólag büszke volt patológiai tudására mely külömben kizárólag az Augustinus életéből vett pikáns mozzanatokra szoritkozott. De őszintén meg volt győződve hogy ez a legérdekesebb, ez az egyetlen érdekes az egész Augustinusban, ez az ami a többinek is, mindennek az igazi kulcsa; s e meggyőződés nagy fölényt adott neki. – Timár azonban egészen különösen érezte magát amint látogatója az Ágoston törvénytelen fiára tett célzást, és ilyen könnyed tónusban vetette föl a tudattalan apaság súlyos erkölcsi problémáját; különösen megbotránkoztatta őt az a többszám, amivel az idegen finoman mintegy őt is cinkosává tette, s ami ellen nem tudott hogyan védekezni. Azonkívül az Adeodatus említése valahogyan Pistát juttatta eszébe; az a határozatlan érzése támadt, hogy a vendég mondandója valamikép rája vonatkozik, s ez tökéletesen zavartá tette s baljós sejtelmekkel töltötte meg.

– Az én Adeodatusom – folytatta Vitányi – |:ha a jelek nem csálnak,| egy szerény kis diák, aki atyaságod különös oltalma alatt áll. Persze ugy-e, a jelek csálhatnak, mert pater semper incertus; nekem egy nő irt a dologról, egy fiatalkori bűnöm azok közül amikre mi, világ gyermekei,<.....> fehér fejjel is szívesen emlékszünk – és mosolygva tette hozzá: – ecce homo. Egy lasciva puella – folytatta – akiből bűnbánó Magdolna lett; legalább a levélben |:a halála előtt:| ezt a szerepet vette föl; nagy hajlama volt szegénykének a színészetre. Nos, igaz ugy-e, hogy mors veridica, de mulier mondux: a halál igazmondó, de az asszony még a halálos ágyon is hazudik; ha miniszter barátja |:is:| lett volna a szegény Linának, talán nem én volnék ma a kis Vilmos apja – mondta elnéző megértéssel. – De hát mit tegyünk, ugy-e? vén szivünk gyermeket kíván; és ha nem áldott meg a sors törvényes magzattal, quem nuptiae demonstrant, készek vagyunk csálni és csalatni magunkat. Egyébként mely törvényes fészek is immunis |:ugy-e,| kakuktojásoktól? amor vult decipi...

Kifogyhatatlan szellemességgel beszélt, s külön hatásra számi-

megbocsátott a házasságtörő asszonynak; és ki lehet egészen bizonyos közölünk hogy valahol nem sir utána egy Adeodatus?

Vitányi szemelláthatólag büszke volt patológiai tudására mely különben kizárólag az Augustinus életéből vett pikáns mozzanatokra szorítkozott. De őszintén meg volt győződve hogy ez a legérdekesebb, ez az egyetlen érdekes az egész Augustinusban, ez az ami a többinek is, mindennek az igazi kulcsa; s e meggyőződés nagy fölényt adott neki. – Timár azonban egészen különösen érezte magát amint látogatója az Ágoston törvénytelen fiára tett célzást, és ilyen könnyed tónusban vetette föl a tudattalan apaság súlyos erkölcsi problémáját; különösen megbotránkoztatta őt az a többszám, amivel az idegen finoman mintegy őt is cinkosává tette, s ami ellen nem tudott hogyan védekezni. Azonkívül az Adeodatus említése valahogyan Pistát juttatta eszébe; az a határozatlan érzése támadt, hogy a vendég mondandója valamikép rája vonatkozik, s ez tökéletesen zavartá tette s baljós sejtelmekkel töltötte meg.

– Az én Adeodatusom – folytatta Vitányi –ha a jelek nem csálnak, egy szerény kis diák, aki atyaságod különös oltalma alatt áll. Persze ugy-e, a jelek csalhatnak, mert pater semper incertus; nekem egy nő irt a dologról, egy fiatalkori bűnöm azok közül amikre mi, világ gyermekei, fehér fejjel is szívesen emlékszünk – és mosolyogva tette hozzá: – ecce homo. Egy lasciva puella – folytatta – akiből bűnbánó Magdolna lett; legalább a levélben a halála előtt ezt a szerepet vette föl; nagy hajlama volt szegénykének a színészetre. Nos, igaz ugy-e, hogy mors veridica, de mulier mondx: a halál igazmondó, de az asszony még a halálos ágyon is hazudik; ha miniszter barátja is lett volna a szegény Linának, talán nem én volnék ma a kis Vilmos apja – mondta elnéző megértéssel. – De hát mit tegyünk, ugy-e? vén szivünk gyermeket kíván; és ha nem áldott meg a sors törvényes magzattal, quem nuptiae demonstrant, készek vagyunk csalni és csalatni magunkat. Egyébként mely törvényes fészek is immunis ugy-e, kakuktojásoktól? amor vult decipi...

Kifoghatatlan szellemességgel beszélt, s külön hatásra számi-

tott a stilszerű latin mondásokkal, melyeket még az álmatlan szállodai éjen keresgetett össze emlékezetéből. Timárnak hangosan dobogott a szive; érezte hogy élete legnagyobb megpróbáltatása érkezett el: lelkének gyermekét akarják elragadni tőle. Semmi más gondolat vagy érzés nem volt agyában; egész lénye valami ideges készenlétbe gyülemlett mint a vadállaté akinek kölykét fenyegetik. Egyetlen pontra irányzódott az egész figyelme: arra hogy az idegen maga sem állítja határozottan apaságát; ezen a ponton érezte leginkább védhetőnek ügyét. És el volt szánva, hogy a végletekig védi. Neki csak több köze van ahhoz a gyermekhez akit ő nevelt, akinek minden gondolatát, minden lelkirezdülését jól ismerte, mint ennek az ellenszenves ismeretlennek? Fölháborította az a nonchalance, amellyel az újságíró beszélt: önkénytelen kiérezte hogy annál csak muló szeszélyről van szó ott ahol neki minden öröme áll kockán.

– Ha nem csalódom, a kis Vágner Pistáról van szó? – mondta végre, összeszedve minden nyugodtságát.

– Eltalálta főtisztelendőséged.

– A fiu neveltetéséről teljesen gondoskodva van – kezdte a tanár. – Egy jómódu és jóézésű familiánál helyeztem el, Bögözi ügyvédéknél, akik nagyon szeretik és a saját gyermekükként viselnek gondot rá. A tanulmányaira én magam ügyelek föl, és mondhatom hogy a fiu mindenképen biztatón fejlődik és a legnagyobb reményekre jogosít.

Az újságíró könnyedén meghajlott.

– Hálás vagyok atyaságodnak igazi keresztényi gondoskodásáért. Örülök egyuttal, hogy ezt a súlyos terhet mostantul kezdve levehetem a vállairól. Évekkel ezelőtt kellett volna tennem: de ki teheti közülünk azt amit kellene? Videmus meliora... Nők, betegség, a fórum ügyei, nem engedték eddig azt hogy atya legyek. Boldog a klastrom, procul negotiis. A fiucskának mindenesetre nagy előnyére válik hogy ilyen kitűnő kezekben, s a nagyhirnevű szerzetesiskola légkörében <nőhetett fel> nevelkedhetett. De hátra van még a schola vitae; s ebben talán szerénytelenség nélkül tarthatom magam

tott a stilszerű latin mondásokkal, melyeket még az álmatlan szállodai éjen keresgetett össze emlékezetéből. Timárnak hangosan dobogott a szive; érezte hogy élete legnagyobb megpróbáltatása érkezett el: lelkének gyermekét akarják elragadni tőle. Semmi más gondolat vagy érzés nem volt agyában; egész lénye valami ideges készenlétbe gyülemlett mint a vadállaté akinek kölykét fenyegetik. Egyetlen pontra irányzódott az egész figyelme: arra hogy az idegen maga sem állítja határozottan apaságát; ezen a ponton érezte leginkább védhetőnek ügyét. És el volt szánva, hogy a végletekig védi. Neki csak több köze van ahhoz a gyermekhez akit ő nevelt, akinek minden gondolatát, minden lelkirezdülését jól ismerte, mint ennek az ellenszenves ismeretlennek? Fölháborította az a nonchalance, amellyel az újságíró beszélt: önkénytelen kiérezte hogy annál csak muló szeszélyről van szó ott ahol neki minden öröme áll kockán.

– Ha nem csalódom, a kis Vágner Pistáról van szó? – mondta végre, összeszedve minden nyugodtságát.

– Eltalálta főtisztelendőséged.

– A fiu neveltetéséről teljesen gondoskodva van – kezdte a tanár. – Egy jómódu és jóézésű familiánál helyeztem el, Bögözi ügyvédéknél, akik nagyon szeretik és a saját gyermekükként viselnek gondot rá. A tanulmányaira én magam ügyelek föl, és mondhatom hogy a fiu mindenképen biztatón fejlődik és a legnagyobb reményekre jogosít.

Az újságíró könnyedén meghajlott.

– Hálás vagyok atyaságodnak igazi keresztényi gondoskodásáért. Örülök egyuttal, hogy ezt a súlyos terhet mostantul kezdve levehetem a vállairól. Évekkel ezelőtt kellett volna tennem: de ki teheti közülünk azt amit kellene? Videmus meliora... Nők, betegség, a fórum ügyei, nem engedték eddig azt hogy atya legyek. Boldog a klastrom, procul negotiis. A fiucskának mindenesetre nagy előnyére válik hogy ilyen kitűnő kezekben, s a nagyhirnevű szerzetesiskola légkörében nevelkedhetett. De hátra van még a schola vitae; s ebben talán szerénytelenség nélkül tarthatom magam

jobb mesternek, mint az ájtatos atyák. Akarva-nem-akarva, a mesterségem hozza ezt magával, ott élek ugy-e az élet közepén: in medias res vezethetem az alumnusomat. Nekem már kálvária: neki reveláció lesz...

Virgil kinos érzéssel hallgatta; félénk, félszeg lényének akarata ellen is imponált a tapasztalt és fölényes világfi akinek az idegen mutatkozott. Az az óhatatlan skrupulusa támadt: nem jobb nevelő-e a világra csakugyan ez a művelt író, az az előkelő és elegáns ember, mint ő, a járatlan és elvonult szerzetes? van-e joga a magányos ember szentimentális önzéséért visszatartani ettől az apától a fiut – és az egész világtól ami Pesten rávár, és ami az ő mohó fiatal lelkének oly sokat jelenthet? |És nem kell-e, mint Ágostonnak, az ő fiának is megúszni a világ kísértéseit? Nem így van-e rendelve?:|

De skrupulusa csak egy pillanatig tartott. Igazán ez az ur lenne az ő Pistájának atyja? Hiszen maga sem állítja ezt bizonyossággal. És ha nem így lenne: odaadná-e ő az ő gyermekét akármilyen művelt és előkelő idegennek?

– Tetszett már látni a fiut? – kérdezte. Természetesen sok függ attól..., sokat lehet következtetni a vonásokból...

– Sajnos, semmit; a fiu természetesen az anyjára üt: filiius matrisat. Láttam, beszéltem vele; kedves, okos fiucskának látszik: nem hasonlít hozzám, hálsten, csöppet se...

– Eszerint hát először is... először is meg kellene bizonyosodni arról hogy...

Vitányi mosolygott.

– Mi célból? Bevallom atyaságodnak, nem óhajtom elveszteni ezt az illúziót. Az a bölcs ember aki nem keresi a bizonyosságot. Ugyis megkapjuk ugy-e, a napi adagot. A szegény Lina megható levelét is kezdte már kommentálni a valóság. Azt írta szegényke hogy a fiát a nevről Vilmosnak nevezte; most ugye kiderül hogy Pista a neve? Hát ha ez a kommentár tovább folytatódik...

Timár ugy érezte mintha az ítélet szavait hallaná. |Most már értett mindent; rájött az összefüggésre.:| Az arca elsápadt.

jobb mesternek, mint az ájtatos atyák. Akarva-nem-akarva, a mesterségem hozza ezt magával, ott élek ugy-e az élet közepén: in medias res vezethetem az alumnusomat. Nekem már kálvária: neki reveláció lesz...

Virgil kínos érzéssel hallgatta; félénk, félszeg lényének akarata ellen is imponált a tapasztalt és fölényes világfi akinek az idegen mutatkozott. Az az óhatatlan skrupulusa támadt: nem jobb nevelő-e a világra csakugyan ez a művelt író, az az előkelő és elegáns ember, mint ő, a járatlan és elvonult szerzetes? van-e joga a magányos ember szentimentális önzéséért visszatartani ettől az apától a fiut – és az egész világtól ami Pesten rávár, és ami az ő mohó fiatal lelkének oly sokat jelenthet? És nem kell-e, mint Ágostonnak, az ő fiának is megúszni a világ kísértéseit? Nem így van-e rendelve?

De skrupulusa csak egy pillanatig tartott. Igazán ez az ur lenne az ő Pistájának atyja? Hiszen maga sem állítja ezt bizonyossággal. És ha nem így lenne: odaadná-e ő az ő gyermekét akármilyen művelt és előkelő idegennek?

– Tetszett már látni a fiut? – kérdezte. Természetesen sok függ attól..., sokat lehet következtetni a vonásokból...

– Sajnos, semmit; a fiu természetesen az anyjára üt: filiius matrisat. Láttam, beszéltem vele; kedves, okos fiucskának látszik: nem hasonlít hozzám, hálsten, csöppet se...

– Eszerint hát először is... először is meg kellene bizonyosodni arról hogy...

Vitányi mosolygott.

– Mi célból? Bevallom atyaságodnak, nem óhajtom elveszteni ezt az illúziót. Az a bölcs ember aki nem keresi a bizonyosságot. Ugyis megkapjuk ugy-e, a napi adagot. A szegény Lina megható levelét is kezdte már kommentálni a valóság. Azt írta szegényke hogy a fiát a nevről Vilmosnak nevezte; most ugye kiderül hogy Pista a neve? Hát ha ez a kommentár tovább folytatódik...

Timár ugy érezte mintha az ítélet szavait hallaná. Most már értett mindent; rájött az összefüggésre. Az arca elsápadt.

– De hiszen – rebegte – de hiszen az anyakönyvben tényleg Vilmos áll...

<.....> Az író |:ujra:| fölényes székszissel mosolygott.

– Olyan mindegy az... Akármi állna az anyakönyvben, nekem mégis csak a Vilmost írta volna...

Timár azonban szinte megsemmisülve ült a székében. A névkérdés úgy hatott rá, mint egy lesújtó, végleges bizonyosság. Mindent összevéve, nem kételkedett többé, hogy valóban ez az ur az ő fiának az apja.

– Vilmos! – ismételte, és merőn, gyámoltalan nézte az idegent. – <.....>Vilmos, <.....> ez ... ez a név...

– Ez az én nevem, Vitányi Vilmos vagyok – sietett felvilágosítani az író, |:a hiúság kellemes izgalmával:| milyen hatása lesz a papi fülekben az ő jól ismert nevének? – Főtisztelendőséged biznnyal nem értette a bemutatkozáskor...

A név hatása csakugyan rendkívüli volt. Timár agyában mintha pokoli világosságot gyújtottak volna ki. Minden meg volt magyarázva, ami Pista jellemében csodálatosnak vagy aggasztónak tűnhetett föl eddig. Az ellenmondások egyszerre meglepő egységben tűntek föl. A gyermek eszének élénksége, fogékonyága a könnyű ötletek iránt, egész gondolkodásának forradalmi hajlama, mely annyira kiritt a környezetében, egy-egy mozdulat, egy-egy hanglejtés, mely távol keleti rokonságra vallott, ajkának kissé megduzzadt hajlása, szemének különös csillogása, mind, mind az az izgató idegenség, amely sokszor bántotta és mégis vonzotta őt a fiuban: most mind gazdát kapott. Semmi kétség benne: Vitányi az apja. És Timár visszaemlékezett, milyen élvezettel olvasta a fiu a Vitányi <.....> hirhedt kötetét, hogy védelmezte az író cinizmusát az ő papi megbotránkozása ellen. Ó igen, Vitányi az apja, az az ember akinek világnézete, <.....> |:modora, felületessége,| egész testi és lelki mivolta ellen minden jámborsága, vallásos meggyőződése, <.....> |:kiirthatatlan:| faji érzése, komoly tudása és becsületos magyarsága a lehangosabban tiltakoznak: ennek az embernek ágyékából fakadt

– De hiszen – rebegte – de hiszen az anyakönyvben tényleg Vilmos áll...

Az író újra mosolygott, fölényes székszissel.

– Olyan mindegy az... Akármi állna az anyakönyvben, nekem mégis csak a Vilmost írta volna...

Timár azonban szinte megsemmisülve ült a székében. A névkérdés úgy hatott rá, mint egy lesújtó, végleges bizonyosság. Mindent összevéve, nem kételkedett többé, hogy valóban ez az ur az ő fiának az apja.

– Vilmos! – ismételte, és merőn, gyámoltalan nézte az idegent. – Vilmos, ez ... ez a név...

– Ez az én nevem, Vitányi Vilmos vagyok – sietett felvilágosítani az író, a hiúság kellemes izgalmával: milyen hatása lesz a papi fülekben az ő jól ismert nevének? – Főtisztelendőséged bizonynal nem értette a bemutatkozásakor...

A név hatása csakugyan rendkívüli volt. Timár agyában mintha pokoli világosságot gyújtottak volna ki. Minden meg volt magyarázva, ami Pista jellemében csodálatosnak vagy aggasztónak tűnhetett föl eddig. Az ellenmondások egyszerre meglepő egységben tűntek föl. A gyermek eszének élénksége, fogékonysága a könnyű ötletek iránt, egész gondolkodásának forradalmi hajlama, mely annyira kiritt a környezetében, egy-egy mozdulat, egy-egy hanglegítés, mely távol keleti rokonságra vallott, ajkának kissé megduzzadt hajlása, szemének különös csillogása, mind, mind az az izgató idegenség, amely sokszor bántotta és mégis vonzotta őt a fiuban: most mind gazdát kapott. Semmi kétség benne: Vitányi az apja. És Timár visszaemlékezett, milyen élvezettel olvasta a fiu a Vitányi hirhedt kötetét, hogy védelmezte az író cinizmusát az ő papi megbotránkozása ellen. Ó igen, Vitányi az apja, az az ember akinek világnézete, modora, felületessége, egész testi és lelki mivolta ellen minden jámborsága, vallásos meggyőződése, kiirthatatlan faji érzése, komoly tudása és becsületes magyarsága a lehangosabban tiltakoznak: ennek az embernek agyékából fakadt

az ő fia! És minden ellenszenve dacára érezte hogy a fiut mégis épen így szereti, így ahogyan van, ezzel a fajkeveredéssel, mindazokkal a tulajdonságokkal, amiket ettől az embertől örökölt, amiket ő folyton korholt és nyesegetett benne, de amik nélkül – most ébredt igazán tudatára ennek – Pista mégsem lenne az a fiu aki, aki így egyetlen, akit ő, mondom, épen így szeretett: nem lenne más mint a cisztercitáknak egy eszes és jámbor növendéke, amilyent az ősi gimnázium már annyit produkált...

Vitányi mohó szemmel figyelte a hatást, melyet nevének említése a szerzetesre tett. Alig tudta eltitkolni belső örömét és gunyos elégtelenségét mikor a jámbor tudós megdöbbenését és csodálkozását látta; – hogyan döbbenne meg szegény, mikor övele, a híres Vitányival, a progresszív, szabadkőműves íróval, a klerikális lapok örökös céltáblájával, áll egyszerre szemben! és hogyan csodálkozna, mikor Vitányi, a kikiáltott „zsidó” újságíró, jártasabb az egyháztörténet neveiben és a latin idézetekben, mint talán maga a derék papocska; ez bizonyosan imponálhat neki. De elsősorban a szerzetes megbotránkozásán mulatott: valószínűleg nehéz szívvvel adja oda az egyháznak egy ilyen kis elbutított báránkját (mint amilyenek Pistát gondolta) egy Vitányi-fajta hirhedt istentelen keze alá.

Ki is fejezte ezt.

– Atyaságod bizonyosan megborzad a nevemen és arra gondol hogy szép kis erkölcsöt fog tanulni egy ilyen elhíresztelt ember házában egy jámbor keresztény fiúcska. De talán szabad avval dicsekednem hogy nem vagyok oly rossz mint a hirem; még a vallási orthodoxiáját sem fenyegeti nálam semmi veszély a fiúcskának. Én mindig nagy megértéssel és csodálattal adóztam a vallási orthodoxia szépségének; s <.....> igazi orthodoxia |:nincs is ma:|csak a katholicizmusban, <.....> mint Chesterton is mondja – <.....> atyaságod ismeri Chestertont, a nagy neokatholikust. Minket, zsurnalisztákat a „tekintélyek aláásásával” szoktak vádolni; de én már vénülök, és ha esztétikai izlésem nem látná a szépet az orthodoxiában, a saját érdekem <volna az ami> tartana vissza attól hogy fiamban a

az ő fia! És minden ellenszenve dacára érezte hogy a fiut mégis épen így szereti, így ahogyan van, ezzel a fajkeveredéssel, mindazokkal a tulajdonságokkal, amiket ettől az embertől örökölt, amiket ő folyton korholt és nyesegetett benne, de amik nélkül – most ébredt igazán tudatára ennek – Pista mégsem lenne az a fiu aki, aki így egyetlen, akit ő, mondom, épen így szeretett: nem lenne más mint a ciszterciának egy eszes és jámbor növendéke, amilyent az ősi gimnázium már annyit produkált...

Vitányi mohó szemmel figyelte a hatást, melyet nevének említése a szerzetesre tett. Alig tudta eltitkolni belső örömét és gunyos elégtelenségét mikor a jámbor tudós megdöbbenését és csodálkozását látta; – hogyan döbbenne meg szegény, mikor övele, a híres Vitányival, a progresszív, szabadkőműves íróval, a klerikális lapok örökös céltáblájával, áll egyszerre szemben! és hogyan csodálkozna, mikor Vitányi, a kikiáltott „zsidó” ujságíró, jártasabb az egyháztörténet neveiben és a latin idézetekben, mint talán maga a derék papocska; ez bizonyosan imponálhat neki. De elsősorban a szerzetes megbotránkozásán mulatott: valószínűleg nehéz szívvvel adja oda az egyháznak egy ilyen kis elbutított báránkját (mint amilyenek Pistát gondolta) egy Vitányi-fajta hirhedt istentelen keze alá.

Ki is fejezte ezt.

– Atyaságod bizonyosan megborzad a nevemen és arra gondolt hogy szép kis erkölcsöt fog tanulni egy ilyen elhíresztelt ember házában egy jámbor keresztény fiúcska. De talán szabad avval dicsekednem hogy nem vagyok oly rossz mint a hirem; még a vallási orthodoxiáját sem fenyegeti nálam semmi veszély a fiúcskának. Én mindig nagy megértéssel és csodálattal adóztam a vallási orthodoxia szépségének; s igazi orthodoxia nincs is ma csak a katolicizmusban, mint Chesterton is mondja – atyaságod ismeri Chestertont, a nagy neokatholikust. Minket, zsumnalisztákat a „tekintélyek aláásásával” szoktak vádolni; de én már vénülök, és ha esztétikai izlésem nem látná a szépet az orthodoxiában, a saját érdekem tartana vissza attól hogy fiamban a

tekintélyek tiszteletét rontsam; mert, ugy-e, auctoritas apex senectutis? De higye el atyaságod, nincsen emberfajta, amelynek annyi tehetsége volna a vallási misztikum megértéséhez és élvezéséhez mint a művész-író-féle: hisz a művészet maga voltakép egy verdrängolt vallás... valamint a vallás verdrängolt nemi ösztön... De főtisztelendőséged, ugy látszik, még mindig bizonyos ellenszenvvel viseltetik a propozícióm iránt: mintha félténé tőlem a kis fiut: hát igazán olyan veszedelmes volnék én apának? Higye el, kedves főtisztelendő úr – mosolygott – én meg tudom érteni, hogy nehéz szívvvel <.....> |:adja vissza egy ilyen tékozló apának:| neveltjét... aki hosszú évek alatt a szívéhez nőtt.. ez az érzés csak diszére válik paedagógusi lelkiismeretességének... – stb.

Timár Virgil eközben ugy ült ott, <.....> mint a páciens a fogorvosi széken: mint akinek lelkén hajtják végre a legválogatottabb műtéteket. Teljesen ki volt szolgáltatva kinzójának, és mindjobban elárulta magát. Nem tudott többé uralkodni érzésein; a szeme lassankint könnyektől lett homályos, és végre a gyenge, meleg szó is a nyelvére buggyant:

– Megvallom... valóban nehéz szívvvel válok meg tőle.. nagyonis hozzánőtt a szívemhez... és hogyha lehetne...

A hangja remegett és elakadt. Az író éles szeme most már teljességgel a lelkébe látott, és gunyosan kommentálta magában amit ott látott: kapott a megfigyelésén, mint egy pikáns freudi eseten. <.....>,„Hisz ez a pap szerelmes abba a fiuba” – gondolta, és tetszett neki ez a gondolat. „Ez a szerzetesi tisztaság” – vigyorgott magában.

– Megértem ezt – mondta – teljesen megértem. Főtisztelendő atyám olyan szent hirben áll! Egy élet asszony nélkül, minden nélkül, ami nekünk, világi bűnösöknek elviselhetővé teszi ezt a nyomoruságot... A jó pedagógust mindenért kárpótolja egy fiucska hálas szeretete; nála minden pedagógiai érzésekké szublimálódik – ami a világ gonosz fiaiban durva <.....> testiségek alakját ölténé... Bevallom hogy én irigylem atyaságodat: a jobbik részt választotta, a Platon „eros ouranios”-át – mig mi az asszony földi bilincseiben

tekintélyek tiszteletét rontsam; mert, ugy-e, auctoritas apex senectutis? De higgye el atyaságod, nincsen emberfajta, amelynek annyi tehetsége volna a vallási misztikum megértéséhez és élvezéséhez mint a művész-író-féle: hisz a művészet maga voltaképp egy verdrängolt vallás... valamint a vallás verdrängolt nemi ösztön... De főtisztelendőséged, úgy látszik, még mindig bizonyos ellenszennvel viseltetik a propozícióm iránt: mintha féltene tőlem a kis fiut: hát igazán olyan veszedelmes volnék én apának? Higgye el, kedves főtisztelendő úr – mosolygott – én meg tudom érteni, hogy nehéz szívvvel adja vissza egy ilyen tékozló apának neveltjét... aki hosszú évek alatt a szívéhez nőtt.. ez az érzés csak diszére válik paedagógusi lelkiismeretességének... – stb.

Timár Virgil eközben úgy ült ott, mint a páciens a fogorvosi széken: mint akinek lelkén hajtják végre a legválogatottabb mütéteket. Teljesen ki volt szolgáltatva kinzójának, és mindjobban elárulta magát. Nem tudott többé uralkodni érzésein; a szeme lassankint könnyektől lett homályos, és végre a gyenge, meleg szó is a nyelvére buggyant:

– Megvallom... valóban nehéz szívvvel válok meg tőle.. nagyonis hozzánőtt a szívemhez... és hogyha lehetne...

A hangja remegett és elakadt. Az író éles szeme most már teljességgel a lelkébe látott, és gunyosan kommentálta magában amit ott látott: kapott a megfigyelésén, mint egy pikáns freudi eseten. „Hisz ez a pap szerelmes abba a fiuba” – gondolta, és tetszett neki ez a gondolat. „Ez a szerzetesi tisztaság” – vigyorgott magában.

– Megértem ezt – mondta – teljesen megértem. Főtisztelendő atyám olyan szent hirben áll! Egy élet asszony nélkül, minden nélkül, ami nekünk, világi bűnösöknek elviselhetővé teszi ezt a nyomorúságot... A jó pedagógust mindenért kárpótolja egy fiucska hálas szeretete; nála minden pedagógiai érzésekké szublimálódik – ami a világ gonosz fiaiban durva testiségek alakját ölténé... Bevallom hogy én irigylem atyaságodat: a jobbik részt választotta, a Platon „eros ouranios”-át – míg mi az asszony földi bilincseiben

senyvedünk. – Ah, az asszony! la femme, enfant malade et douze fois impur ... Higyje el főtisztelendőséged a jobbik részt választotta! én némi authenticitással beszélhetek erről...

Timár előtt mintha örvények nyitak volna föl; most először látta – más szemével – ilyen rettentos világitásban az életét; mintha sárral dobáltak volna mindent ami kedves és szent <.....> neki; egyetlen vágya lett hogy megszabadítsa önmagát és Pistát ettől a borzasztó szuppozíciótól. Mert úgy érezte hogy Pistát épenugy beszennyezik az idegen szavai mint őt magát. Vitányi beszédéből különös perverz jóakarát áradt; sajnálta hogy ezt a „phaidrosi idillt” megzavarta; sőt sejtetni engedte hogy ő „rá hagyja magát beszélni” a visszavonulásra: ő elvégre is a legjobb esetben csak egy apa – aki maga sem tudja igazán, apa-e?

– Azt hiszem külömben, az apáknak van a legkevesebb joguk a gyermekekhez – mondta. – Még sohasem láttam apát aki a fiát megértette volna. Mi szegény csacsi apák talán nem is cselekedhetünk helyesebben gyermekünk javára, mint ha iparkodunk egészen eltűnni az életéből...

De Timár magához tért és megerősítette magát. Ugy érezte hogy csak egy ut van előtte, a lemondás útja; hogy azok után amik elhangzottak, nem ragaszodhatik többé a fiuhoz annélkül hogy őt is, magát is, ne kompromittálja. Hősi elszántsággal tette azt amit kötelességének látott: észrevétlenül fölszárította hivatlan könnyeit, s törekedett elpalástolni hangja remegését.

– Én nem vagyok ebben a nézetben. A természet kapcsa szent kötelék, s az Ur úgy rendelte, hogy a fiu kövesse atyját és engedelmeskedjék neki.

– Ó, de ha az atyja ilyen vén bünös mint magam...

– A fiúnak nem szabad meglátni az apja <bűneit> hibáit... A fiu eltakarja atyja meztelenségét, mint Noé gyermeke...

– Higyje el kedves tisztelendő uram, egy jóra való fiatalembernek kedvesebb mulatsága is lehet mint egy vénember meztelenségét takargatni...Kivált ha még semmi se biztosíthatja hogy az aki ap-

senyvedünk. – Ah, az asszony! la femme, enfant malade et douze fois impur ... Higyje el főtisztelendőséged a jobbik részt választotta! én némi authenticitással beszélhetek erről...

Timár előtt mintha örvények nyitak volna föl; most először látta – más szemével – ilyen rettentos világításban az életét; mintha sárral dobáltak volna mindent ami kedves és szent neki; egyetlen vágya lett hogy megszabadítsa önmagát és Pistát ettől a borzasztó szuppozíciótól. Mert úgy érezte hogy Pistát épenugy beszennyezik az idegen szavai mint őt magát. Vitányi beszédéből különös perverz jóakarát áradt; sajnálta hogy ezt a „phaidrosi idillt” megzavarta; sőt sejtetni engedte hogy ő „rá hagyja magát beszélni” a visszavonulásra: ő elvégre is a legjobb esetben csak egy apa – aki maga sem tudja igazán, apa-e?

– Azt hiszem különben, az apáknak van a legkevesebb joguk a gyermekekhez – mondta. – Még sohasem láttam apát aki a fiát megértette volna. Mi szegény csacsi apák talán nem is cselekedhetünk helyesebben gyermekünk javára, mint ha iparkodunk egészen eltűnni az életéből...

De Timár magához tért és megerősítette magát. Ugy érezte hogy csak egy út van előtte, a lemondás útja; hogy azok után amik elhangzottak, nem ragaszodhatik többé a fiuhoz annélkül hogy őt is, magát is, ne kompromittálja. Hősi elszántsággal tette azt amit kötelességének látott: észrevétlenül fölszárította hivatlan könnyeit, s törekedett elpalástolni hangja remegését.

– Én nem vagyok ebben a nézetben. A természet kapcsa szent kötelék, s az Ur úgy rendelte, hogy a fiu kövesse atyját és engedelmeskedjék neki.

– Ó, de ha az atyja ilyen vén bünös mint magam...

– A fiúnak nem szabad meglátni az apja hibáit... A fiu eltakarja atyja meztelenségét, mint Noé gyermeke...

– Higyje el kedves tisztelendő uram, egy jóra való fiatalembernek kedvesebb mulatsága is lehet mint egy vénember meztelenségét takargatni...Kivált ha még semmi se biztosíthatja hogy az aki ap-

jának mondja magát, nem csak ál-apa-e? A természet köteléke <.....> sajnos, egészen láthatatlan a földi szemeknek... Tudja mit, kedves tisztelendő atyám, én azt hiszem hogy gazda nélkül számolunk, mikor azt akit legközelebről érdekel a dolog, akinek a sorsáról van itt szó, meg se kérdezzük. A fiu elvégre már önálló egyéniség és akarat; mi pedig bizony csak vén majmok vagyunk... Beszéljünk talán első sorban a fiucskával... tegyük az ügyet függővé az ő döntésétől... Megnyugszik ebben atyaságod? Elvégre neki legtermészetesebb joga van <.....> arra hogy beavassuk...

Lett volna szó akárki egyébről, Timárnak minden érzése tiltakozott volna e „beavatás” ellen. Hogy a fiuval anyja előéletéről tárgyaljanak; hogy a fiu ilyen módon mintegy válogathasson az „apák” között: ez a cisztercita pedagógia minden elvével a legélesebben ellenkezett; s Timárban azonkívül ösztönszerű izlés is lázadt ellene: mindig óvatosan kerülte Pistával e kényes témákról beszélni. De épen Pistával szemben a pedagógiai aggályok keveset számítottak: Pista lassankint oly fölényessé vált, annyira magához ragadott minden szellemi <.....> |;uralmat;| vén mestere fölött, s kettejük közt a bizalmasságnak oly mértéke fejlett ki, |;különbben is a fiu oly bátor, nyílt és elfogulatlan intelligenciának bizonyult,;| hogy Timárt már csak tulzott, klastromi szemérme tarthatta vissza bármely témát előhozni. E leküzdhetetlen szemérem gátlásán segítette most tul az ujságíró. Külömbben nagyon érezte hogy akármilyen állást foglalna el most ő, végső fórumon mégis csak a fiu akarata maradna a döntő: Pista egyáltalán nem olyan egyéniség volt már akinek életét akarata ellenére lehetett volna rendezgetni. S Timárban a titkos önzés gerjedezett: a fiu döntése mégis az ő javára fog szólni; így mentheti meg magának a „lelke gyermekét”!

Az ujságíró indítványára (aki másnap már vissza óhajtott utazni) azonnal Bögöziékhöz siettek. Fényes koranyári délután volt; a kisváros fölül most oszladozott az emésztés lanyha <hangulata> |;ál-mossága;| öt óra; a főutcán egy-egy urimama <.....> lejtett ki vizitre

jának mondja magát, nem csak ál-apa-e? A természet köteléke sajnos, egészen láthatatlan a földi szemeknek... Tudja mit, kedves tisztelendő atyám, én azt hiszem hogy gazda nélkül számolunk, mikor azt akit legközelebről érdekel a dolog, akinek a sorsáról van itt szó, meg se kérdezzük. A fiu elvégre már önálló egyéniség és akarat; mi pedig bizony csak vén majmok vagyunk... Beszéljünk talán első sorban a fiucskával... tegyük az ügyet függővé az ő döntésétől... Megnyugszik ebben atyaságod? Elvégre neki legtermészetesebb joga van arra hogy beavassuk...

Lett volna szó akárki egyébről, Timárnak minden érzése tiltakozott volna e „beavatás” ellen. Hogy a fiuval anyja előéletéről tárgyaljanak; hogy a fiu ilyen módon mintegy válogathasson az „apák” között: ez a cisztercita pedagógia minden elvével a legélesebben ellenkezett; s Timárban azonkívül ösztönszerű izlés is lázadt ellene: mindig óvatosan kerülte Pistával e kényes témákról beszélni. De épen Pistával szemben a pedagógiai aggályok keveset számítottak: Pista lassankint oly fölényessé vált, annyira magához ragadott minden szellemi uralmat vén mestere fölött, s kettejük közt a bizalmasságnak oly mértéke fejlett ki, különben is a fiu oly bátor, nyílt és elfogulatlan intelligenciának bizonyult, hogy Timárt már csak tulzott, klastromi szemérme tarthatta vissza bármely témát előhozni. E leküzdhetetlen szemérem gátlásán segítette most tul az ujságíró. Külömben nagyon érezte hogy akármilyen állást foglalna el most ő, végső fórumon mégis csak a fiu akarata maradna a döntő: Pista egyáltalán nem olyan egyéniség volt már akinek életét akarata ellenére lehetett volna rendezgetni. S Timárban a titkos önzés gerjedezett: a fiu döntése mégis az ő javára fog szólni; így mentheti meg magának a „lelke gyermekét”!

Az ujságíró indítványára (aki másnap már vissza óhajtott utazni) azonnal Bögöziékhöz siettek. Fényes koranyári délután volt; a kisváros fölül most oszladozott az emésztés lanyha álmissága; öt óra; a főutcán egy-egy urimama lejtett ki vizitre

a lányaival. Timár hallgatva ment a folyton fecsegő ujságíró mellett, aki élvezte és bírálta a csöndöt mint egy szenzációt, a templomtorony zengő óraütését, a széles napkivéket melyek elfeküdtek a takaros kis házak falain, a hepehupás kövezetből előmeztelenkedő sarakat, a vidékies <.....> eleganciájú járókelőket. Megjelenésük valóságos feltűnés volt a kis pletykafészekben; a korszók feszülten lesték hogy mely házba térnek be, aznap zsurekokon bizonyos hogy erről tárgyaltak mindenütt.

A Bögöziék tág, derüs udvara. A terráson vidám társaság. Borizü férfihangok bukkanásai közt lánycsicscsergés könnyü pillangója.

– Bemenjünk? – kérdi a kedves háziasszony.

– Nem, nem dehogy is, sokkal kellemesebb ittkünn. – A tág verandán ozsonnára van terítve az asztal, kívülről idecsillognak a kert színes üveggömbjei.

– Isten hozta öcsémuramat – mondja az öreg Bögözi, egy nyolcvan fölülü, éperős aggastyán, a nyájas magyar kézszerítésével, akinek szent a vendég, akárki légyen is.

– A gyerekeim – ugy-e milyen nagy gyerekeim vannak? – mutatja be az unokáit a fia. – Ez is az én kedves gyermekem: – és Pista meghajol...

Két óra tellik el.

A gyermek, akiért az apák versengtek, idegesen járkál <.....> a kertben föl-s-alá. Egy leszakított virágot tépdés a szájában, és észre sem veszi a kis kutyát, aki körülötte <ugrál> |: szökdel:|, és hol elül hol hátul akar a nyakába ugrani.

Oldalt, a lugasban, egy viruló arcú kis bakfis ül. Lopva követi szemével a fiu minden mozdulatát. Pista azonban férfias akarattal kerülí hogy arra tekintsen; komolyan megy tovább; gondolkozik.

Egyetlenegy szó van az agyában, egy szó, mely lépisköként égeti velejét, de amelyet büszkén dob ki újra és újra gondolataiból, dacosan vetve olykor hátra fejét.

a lányaival. Timár hallgatva ment a folyton fecsegő ujságíró mellett, aki élvezte és bírálta a csöndöt mint egy szenzációt, a temp-lomtorony zengő óraütését, a széles napkévüket melyek elfeküdtek a takaros kis házak falain, a hepehupás kövezetből előmeztelenkedő sarakat, a vidékies eleganciájú járókelőket. Megjelenésük valóságos feltűnés volt a kis pletykafészekben; a korzózók feszülten lesték hogy mely házba térnek be, aznapi zsurokon bizonyos hogy erről tárgyaltak mindenütt.

A Bögöziék tág, derüs udvara. A terrázon vidám társaság. Borizü férfigangok bukkanásai közt lánycsicsergés könnyü pillan-gója.

– Bemenjünk? – kérdi a kedves háziasszony.

– Nem, nem dehogy is, sokkal kellemesebb ittkünn. – A tág ve-randán ozsonnára van terítve az asztal, kívülről idecsillognak a kert színes üveggömbjei.

– Isten hozta öcsémuramat – mondja az öreg Bögözi, egy nyolc-vanon fölül, éperős aggastyán, a nyájas magyar kézszerítésével, akinek szent a vendég, akárki légyen is.

– A gyerekeim – ugy-e milyen nagy gyerekeim vannak? – mu-tatja be az unokáit a fia. – Ez is az én kedves gyermekem: – és Pista meghajol...

Két óra tellik el.

A gyermek, akiért az apák versengtek, idegesen járkál a kertben föl-s-alá. Egy leszakított virágot tépdés a szájában, és észre sem ve-szi a kis kutyát, aki körülötte szökdel, és hol elül hol hátul akar a nyakába ugrani.

Oldalt, a lugasban, egy viruló arcu kis bakfis ül. Lopva követi szemével a fiú minden mozdulatát. Pista azonban férfias akarattal kerüli hogy arra tekintsen; komolyan megy tovább; gondolkozik.

Egyetlenegy szó van az agyában, egy szó, mely lépisköként ége-ti velejét, de amelyet büszkén dob ki újra és újra gondolataiból, da-cosan vetve olykor hátra fejét.

– Mindegy az. Ember és ember között nincs különbség – akár milyen vér foly az ereiben. Azért így is csak annyit érek!

Fölcsillogott a szeme.

– És nem külömb ember-e ő, mint ezek a buták?

Egy széles gesztussal jelezte az egész környezetét. Ezek igazi jó magyar emberek – de, istenem, milyen, milyen buták! A derék Bögözi, akinek élete az apró jogi kérdések és a társaság örömei közt oszlik meg! És a többi mind, a pincéző, kaszinózó urak! Egyetlenegy szélesebb látókörű ember nincsen itt, egyetlenegy modernebb gondolat nem terem! És a tanárai! Sejtelmük sincs a nagy, <kulturáról> európai Kulturáról! Az egyetlen Timár a kivétel – és föltűnt neki a Timár szelid arca, szinte gyámoltalan, szinte könyörgő tekintete, amint elbucsuzott tőle ma délután, amikor ő – (kamaszos komolysággal) – gondolkodási időt kért.

– Fiam, én holnap reggel elutazom: el tudja addig határozni magát? – kérdezte Vitányi. <.....> |:Valami:] különös, nagyvilági előkelőséget szenvedve most is magázta a fiát, – ami Pistának imponált is nagyon.

– Kedves fiam, jól gondold meg hogy mit határozol... én... én persze annak örülnék ha itt maradnál... ne feledd el hogy én is... én is apád voltam... – mondta a cisztercita; de ezt nem elég férfiasan mondta; a szeme szinte könnybe lábadt – és Pistának terhére volt ez a nagy szeretet. Igaz, igaz, Timár második apja volt; és ő hálás is érte neki nagyon – sohasem fogja elfelejteni – de hát csak nem maradhat örökké hozzákötve a cingulussához? Mi haszna volna ebből Timárnak? – hiszen ha használhatna neki, kész volna mindent fölládozni érte – és remélte, jön idő, hogy ezt alkalma is lesz megmutatni – de abból ha most a nyakán marad, semmi haszna, legfőljebb gondja lehet... Mindezt nem mondta meg hangosan Timárnak, mert szemérme és büszkesége tiltotta hogy az érzelmeit így kitárja... de Timárnak ezt tudnia kellene...

Ó igen, ő szereti Timárt, de ... mégis csak egy kicsit férfiasabb lehetne... Hiába, látszik rajta, hogy pap; csak szomorúságot okoz-

– Mindegy az. Ember és ember között nincs különbség – akár milyen vér foly az ereiben. Azért így is csak annyit érek!

Fölcsillagott a szeme.

– És nem külömb ember-e ő, mint ezek a buták?

Egy széles gesztussal jelezte az egész környezetét. Ezek igazi jó magyar emberek – de, istenem, milyen, milyen buták! A derék Bögözi, akinek élete az apró jogi kérdések és a társaság örömei közt oszlik meg! És a többi mind, a pincéző, kaszinózó urak! Egyetlenegy szélesebb látókörű ember nincsen itt, egyetlenegy modernebb gondolat nem terem! És a tanárai! Sejtelmük sincs a nagy, európai Kulturáról! Az egyetlen Timár a kivétel – és föltűnt neki a Timár szelid arca, szinte gyámoltalan, szinte könyörgő tekintete, amint elbucsuzott tőle ma délután, amikor ő – (kamaszos komolysággal) – gondolkodási időt kért.

– Fiam, én holnap reggel elutazom: el tudja addig határozni magát? – kérdezte Vitányi. Valami különös, nagyvilági előkelőséget szenevelegve most is magázta a fiát, – ami Pistának imponált is nagyon.

– Kedves fiam, jól gondold meg hogy mit határozol... én... én persze annak örülnék ha itt maradnál... ne feledd el hogy én is... én is apád voltam... – mondta a cisztercita; de ezt nem elég férfiasan mondta; a szeme szinte könnybe lábadt – és Pistának terhére volt ez a nagy szeretet. Igaz, igaz, Timár második apja volt; és ő hálás is érte neki nagyon – sohasem fogja elfelejteni – de hát csak nem maradhat örökké hozzákötve a cingulussához? Mi haszna volna ebből Timárnak? – hiszen ha használhatna neki, kész volna mindent fölál-dozni érte – és remélte, jön idő, hogy ezt alkalma is lesz megmutatni – de abból ha most a nyakán marad, semmi haszna, legföljebb gondja lehet... Mindezt nem mondta meg hangosan Timárnak, mert szemérme és büszkesége tiltotta hogy az érzelmeit így kitárja... de Timárnak ezt tudnia kellene...

Ó igen, ő szereti Timárt, de... mégis csak egy kicsit férfiasabb lehetne... Hiába, látszik rajta, hogy pap; csak szomorúságot okoz-

hatna neki ha mellette maradna; mert hisz minden szabadabb érzése, beszéde sértené... Még ha hinni tudna, még ha vallásos katolikus lenne ő is... de akiknek az egész világnézetük különbözik!... és ő már nem gyerek, hogy nevelni lehessen... Ah nem, neki más kell; neki szabadság kell! és a főváros! és föltűnt előtte Vitányi alakja: milyen más ember az, mint mind akit eddig látott! milyen szellemes! milyen művelt! milyen fölényes modoru! elegáns: fővárosi eleganciájú! egy igazi európai ember!... és híres ember, híres író azonkívül! Határtalan izgalomban dagadozott lelke arra a gondolatra, hogy ez az ember érte jött! hogy csak egy szót kell kimondania, és eléri régi, titkolt vágyát: Budapestre mehet, az életbe, a nagy világba! és szabad lesz, jóformán a maga embere! Mert hisz Vitányinak – kifejtette – nagyon liberális nevelési elvei vannak... És hogy végre egyszer kezében van a sorsa, és maga határoz! És mégis – magának sem vallotta be, de titkon jól érezte – valami nagy idegenkedés volt benne attól hogy elfogadja a Vitányi ajánlatát. Megmozdult benne a gyáva kis fiu, a papok neveltje; valahogyan nem rendesnek, kalandnak érezte az egészet; holott mi kaland van abban hogy a fiu az apját kövesse? De Vitányi maga, bármilyen rajongást is költött benne, valamiképpen idegen volt neki; sehogysem tudta őt magában apjának nevezni... egész lelkével még régi környezetében gyökerezett. De a dac nem engedte hogy ezt az érzését önmagának is bevallja; és főleg a világért sem árulta volna ezt el Timár előtt. Nem, nem, egész büszkesége tiltakozott az ellen hogy környezete hatással legyen rá. Sőt mikor Timár meghívta őt, jöjjön este hozzá és beszéljék meg együtt az elhatározását, kereken nemet mondott.

– Magam akarok határozni.

Egy kissé nyersen mondta ezt, a fiatalember dacával, aki végre felnőttnek akarja tudni magát. Jól látta szavainak hatását; jól látta, mily rosszul esik mesterének, hogy legkedvesebb tanítványa életének e fordulópontján az ő bizalmas tanácsát még csak nem is óhajtja meghallgatni: de gyermeki büszkesége nem engedte hogy ezt a hatást enyhítse. A szegény Timár elsápadt a nagy keserüségtől;

hatna neki ha mellette maradna; mert hisz minden szabadabb érzése, beszéde sértené... Még ha hinni tudna, még ha vallásos katolikus lenne ő is... de akiknek az egész világnézetük különbözik!... és ő már nem gyerek, hogy nevelni lehessen... Ah nem, neki más kell; neki szabadság kell! és a főváros! és föltűnt előtte Vitányi alakja: milyen más ember az, mint mind akit eddig látott! milyen szellemes! milyen művelt! milyen fölényes modoru! elegáns: fővárosi elegánciájú! egy igazi európai ember!... és híres ember, híres író azonkívül! Határtalan izgalomban dagadozott lelke arra a gondolatra, hogy ez az ember érte jött! hogy csak egy szót kell kimondania, és eléri régi, titkolt vágyát: Budapestre mehet, az életbe, a nagy világba! és szabad lesz, jóformán a maga embere! Mert hisz Vitányinak – kifejtette – nagyon liberális nevelési elvei vannak... És hogy végre egyszer kezében van a sorsa, és maga határoz! És mégis – magának sem vallotta be, de titkon jól érezte – valami nagy idegenkedés volt benne attól hogy elfogadja a Vitányi ajánlatát. Megmozdult benne a gyáva kis fiu, a papok neveltje; valahogyan nem rendesnek, kalandnak érezte az egészet; holott mi kaland van abban hogy a fiu az apját kövesse? De Vitányi maga, bármilyen rajongást is költött benne, valamiképpen idegen volt neki; sehogysem tudta őt magában apjának nevezni... egész lelkével még régi környezetében gyökerezett. De a dac nem engedte hogy ezt az érzését önmagának is bevallja; és főleg a világért sem árulta volna ezt el Timár előtt. Nem, nem, egész büszkesége tiltakozott az ellen hogy környezete hatással legyen rá. Sőt mikor Timár meghívta őt, jöjjön este hozzá és beszéljék meg együtt az elhatározását, kereken nemet mondott.

– Magam akarok határozni.

Egy kissé nyersen mondta ezt, a fiatalember dacával, aki végre felnőttnek akarja tudni magát. Jól látta szavainak hatását; jól látta, mily rosszul esik mesterének, hogy legkedvesebb tanítványa életének e fordulópontján az ő bizalmas tanácsát még csak nem is óhajtja meghallgatni: de gyermeki büszkesége nem engedte hogy ezt a hatást enyhítse. A szegény Timár elsápadt a nagy keserüségtől;

mitha hirtelen tört döftek volna szívébe: hát ilyen kevés lelki kapcsolata van neki gyermekével? Amint megint kiment az utcára, és hazafelé indult, hogy szobájában töltsse a magányos estét: irtózatosszerű üresség érzése szakadt rá. Ugy érezte hogy egészen maga maradt, és életének legszebb évei a mai naptól fogva fájdalmas emlékeké válnak. Ő igen, minden ami kedves volt életében, Pista maga, drága, bizalmas gyermeke, csak egy busz emlék már. Az egész hangulat olyan rideg volt! A vidám vidéki utca is elborult, hirtelen szélroham lopózott a nyárba, a templom előtt, s a rendház töltésén sárga levelek söprödtek a porral, mintha ősz volna már. Emlékezett hogy <.....> erre vitte őt először magához azon az estén mikor Lina meghalt: minden utca, minden forduló, az egész városka az ő emlékével volt telítve. Igen, igen, érezte most Timár, hogy ez nem tarthatott örökké, hogy ez az élet elmúlásra volt ítélve, és mentette |:magában:| a fiút: hiszen természetes hogy szabadságot akar; hogy nem érti meg a vén pap érzelmeit... Titkon |:talán:| most is azt remélte hogy Pista döntése az ő <.....> |:kivánsága szerint:| fog történni; de éppen azért, valami babonából, iparkodott különös jelentőséget tulajdonítani a gyermek hideg és visszautasító magatartásának, iparkodott beleélni magát abba a gondolatba hogy Pista mégis csak elválik tőle; és legjobban megrémítette és gyötörte talán az az érzés, hogy lelke mélyén, akármit csinál is, azért ott zsibong elfojtottan a reménység, kinezva és fárasztva mint valami nyugtalan viszketés, mely nem hagyja bánatát leülledni. Csak legalább tudná, ismerné a fiú gondolatait, csak legalább a lelkébe látna! csak legalább beszélhetne vele bizalmasan!... ez a hideg, ellenséges bizalmatlanság a leggyöttrőbb! ez az ő nagy bizonytalansága!... ah milyen rideg, magányos este, s álmatlan éj vár rá!...

Pista pedig járt föl-alá a kertben, dacosan egy letépett virágot rágva a szájában, s a Szabadság, a Főváros és a nagy Élet gondolatait lengetve agyában, fiatalsága szelében, mint egy lobogót. Az alkonyi nap megint kisütött egy percre, rögtön megint nyár volt, a fák csucsai aranyosak, hosszú árnyékot vetett a ház a rózsagyakra. Pis-

mitha hirtelen tört döftek volna szívébe: hát ilyen kevés lelki kapcsolata van neki gyermekével? Amint megint kiment az utcára, és hazafelé indult, hogy szobájában töltse a magányos estét: irtózatosszerű üresség érzése szakadt rá. Ugy érezte hogy egészen maga maradt, és életének legszebb évei a mai naptól fogva fájdalmas emlékeké válnak. Ő igen, minden ami kedves volt életében, Pista maga, drága, bizalmas gyermeke, csak egy busz emlék már. Az egész hangulat olyan rideg volt! A vidám vidéki utca is elborult, hirtelen szélroham lopózott a nyárba, a templom előtt, s a rendház töltésén sárga levelek söprődtek a porral, mintha ősz volna már. Emlékezett hogy erre vitte őt először magához azon az estén mikor Lina meghalt: minden utca, minden forduló, az egész városka az ő emlékével volt telítve. Igen, igen, érezte most Timár, hogy ez nem tarthatott örökké, hogy ez az élet elmúlásra volt ítélve, és mentette magában a fiút: hiszen természetes hogy szabadságot akar; hogy nem érti meg a vén pap érzelmeit... Titkon talán most is azt remélte hogy Pista döntése az ő kívánsága szerint fog történni; de éppen azért, valami babonából, iparkodott különös jelentőséget tulajdonítani a gyermek hideg és visszautasító magatartásának, iparkodott beleélni magát abba a gondolatba hogy Pista mégis csak elválik tőle; és legjobban megrémítette és gyötörte talán az az érzés, hogy lelke mélyén, akármit csinál is, azért ott zsibong elfojtottan a reménység, kinozva és fárasztva mint valami nyugtalan viszketés, mely nem hagyja bánatát leülledni. Csak legalább tudná, ismerné a fiú gondolatait, csak legalább a lelkébe látna! csak legalább beszélhetne vele bizalmasan!... ez a hideg, ellenséges bizalmatlanság a leggyöttrőbb! ez az ő nagy bizonytalansága!... ah milyen rideg, magányos este, s álmatlan éj vár rá!...

Pista pedig járt föl-alá a kertben, dacosan egy letépett virágot rágva a szájában, s a Szabadság, a Főváros és a nagy Élet gondolatait lengetve agyában, fiatalsága szelében, mint egy lobogót. Az alkonyi nap megint kisütött egy percre, rögtön megint nyár volt, a fák csucsai aranyosak, hosszú árnyékot vetett a ház a rózsagyakra. Pis-

ta fejében Ady-versek jártak, melyeket nagy örömmel és lelkesedéssel olvasott akkortájt, az Élet és a Város vágyának <.....> himnuszai.

A kis leány a lugasból nézte, nézte Pistát, de hiába várta hogy Pista feléne. „Nem, nem, azért sem” – gondolta Pista, s az az aggodalmasan égő tekintet, melyet látatlan is folyton magán érzett, egy okkal több volt neki hogy dacát növelje. Türelmetlen volt, szeretne volna eltépni a láthatatlan szálakat, amelyek megbénítják és visszatartani akarják; úgy érezte hogy összeesküvés van körülötte, hogy a kislány szövetségese Timárnak, holott nagyon jól tudta hogy azelőtt titkos féltékenység volt közöttük. Szabadsága ellen irányuló merényletnek érezte ezt a néma szövetséget.

– Senkinek sincs joga hozzám, csak magamnak!

Minden szeretetet gyöngeségnek érzett, mely felé irányult, mindenkivel szemben, aki szerette őt, olyan fölényben volt, mely örökre elvette annak minden hatalmát és befolyását. A legkevésbé szép utcán látott <leány> |:nöcske,| aki közönnyel nézett rá vagy idegenül, jobban imponált neki mint a gyönyörű kis Bögözi-lány aki titokban szerette. Minden szeretet csak dacot ébreszthetett benne, mert <.....> magában mégis úgy érezte hogy a szeretet jogot ad a szeretőnek a fölött akit szeret: és ezt nem tűrhette:

– Senkinek sincs joga hozzám, csak magamnak!

Másodszor formulázta magában szavakkal, és dacos szemét önkénytelen a lugas felé vetette, ahonnan két aggódó nagy leányszem tekintett vissza rá, egy abbahagyott Jókai-regény lapjairól, és feszült kérdés és kérés égett bennük:

– Ugy-e nem megy el, Pista, ne menjen el!

– Kis liba! – gondolta Pista elfordulva – nagyon jó kis leány, de azért csak liba! – És képzelt Nagy Nők képei lebegtek elébe az alkony rózsaszínű felhőiben, életes Nagy <.....> Nőké, amilyeneket eddig csak könyvekből ismert.

Este a verandán. A család a vacsora körül ül. A lámpa éles fénykorrel világítja meg a terített asztalt, nagy éjjeli lepkék vergődnek

ta fejében Ady-versek jártak, melyeket nagy örömmel és lelkesedéssel olvasott akkortájt, az Élet és a Város vágyának himnuszai.

A kis leány a lugasból nézte, nézte Pistát, de hiába várta hogy Pista feléne. „Nem, nem, azért sem” – gondolta Pista, s az az aggodalmasan égő tekintet, melyet látatlan is folyton magán érzett, egy okkal több volt neki hogy dacát növelje. Türelmetlen volt, szerette volna eltépni a láthatatlan szálakat, amelyek megbénítják és visszatartani akarják; úgy érezte hogy összeesküvés van körülötte, hogy a kislány szövetségese Timárnak, holott nagyon jól tudta hogy azelőtt titkos féltékenység volt közöttük. Szabadsága ellen irányuló merényletnek érezte ezt a néma szövetséget.

– Senkinek sincs joga hozzám, csak magamnak!

Minden szeretetet gyöngeségnek érzett, mely felé irányult, mindenkivel szemben, aki szerette őt, olyan fölényben volt, mely örökre elvette annak minden hatalmát és befolyását. A legkevésbé szép utcán látott nőcske, aki közönnyel nézett rá vagy idegenül, jobban imponált neki mint a gyönyörű kis Bögözi-lány aki titokban szerette. Minden szeretet csak dacot ébreszthetett benne, mert magában mégis úgy érezte hogy a szeretet jogot ad a szeretőnek a fölötte akit szeret: és ezt nem tűrhette:

– Senkinek sincs joga hozzám, csak magamnak!

Másodszor formulázta magában szavakkal, és dacos szemét önkénytelen a lugas felé vetette, ahonnan két aggódó nagy leányszem tekintett vissza rá, egy abba hagyott Jókai-regény lapjairól, és feszült kérdés és kérés égett bennük:

– Ugy-e nem megy el, Pista, ne menjen el!

– Kis liba! – gondolta Pista elfordulva – nagyon jó kis leány, de azért csak liba! – És képzelt Nagy Nők képei lebegtek elébe az alkony rózsaszínű felhőiben, életes Nagy Nőké, amelyeneket eddig csak könyvekből ismert.

Este a verandán. A család a vacsora körül ül. A lámpa éles fénykörrel világítja meg a terített asztalt, nagy éjjeli lepkék vergődnek

körülötte, nekiütődnek az üvegnek, az arcoknak, lecsapódnak az abroszra. Kivül tintafekete tengerként zsong a kert, a csönd, a messzeség.

– Elmenni? – dohog az <.....> aggastyán Bögözi. – Már hogyan menne el, dehogy is megy el! Ugy-e hogy nem mégysz el, Pista öcsém?

– Nem tudom még, nagypapa.

– Majd adok én teneked elmenni! Dehogy is fogsz te elmenni! Ha <.....> egyszer mondom hogy nem fog elmenni! Hogy is <.....> lehet ilyet elgondolni?

– Hagyjátok már, apa – szól közbe az ügyvéd Bögözi. – Minek anyi szót fecsérelni erre? Ha itt akar maradni, jól tudja hogy minálunk otthon van; ha pedig el akar menni, ugy is rendben van, hogy a fíu menjen az apjával...

Az öreg arcából kidagadtak a szemek.

– Az apjával! hát hogy lehet ilyet mondani már megint? Hát mi-soda apa az aki tizenhét évig nem néz a gyereke után? Nem az apja, punktum! Csak rá kell nézni a mi Pistánkra: becsületes keresztény gyerek az! Hát ki meri mondani hogy ez a zsidó firkász lenne a mi Pistánknak az <.....> apja?

– Nagypapa!

Pista villogó szemekkel, nekitüzesedett arccal nézett az aggastyánnal farkasszemet. Az ügyvéd Bögözi megint <.....> közbejött csitítani.

– Apát elragadja a nagy szeretet, és nem gondolja meg amit mond. Igaz, mi sokat szidtuk a zsidókat, de csak a tisztességtelen zsidókat: <.....> azok közt is van tisztességes ember. Ismerek zsidót akit többre becülök akárhány kereszténynél. Vitányi Vilmos mindenestre kiváló ember, és a szellem kiválósága előtt meg kell hajolni. Azt senkinek sem kell szégyellnie ha Vitányi az apja...

– Én csak azt mondom, fiam, ne menj el zsidónak – mondta a jó Bögözi néni, aki éppen most jött be a konyhából. – Nem vagy te azok közé való; miköztünk vagy te itthon...

körülötte, nekiütődnek az üvegnek, az arcoknak, lecsapódnak az abroszra. Kivül tintafekete tengerként zsong a kert, a csönd, a messzeség.

– Elmenni? – dohog az aggastyán Bögözi. – Már hogyan menne el, dehogy is megy el! Ugy-e hogy nem megy el, Pista öcsém?

– Nem tudom még, nagypapa.

– Majd adok én teneked elmenni! Dehogy is fogsz te elmenni! Ha egyszer mondom hogy nem fog elmenni! Hogy is lehet ilyet elgondolni?

– Hagyjátok már, apa – szól közbe az ügyvéd Bögözi. – Minek annyi szót fecsérelni erre? Ha itt akar maradni, jól tudja hogy minálunk otthon van; ha pedig el akar menni, úgy is rendben van, hogy a fíu menjen az apjával...

Az öreg arcából kidagadtak a szemek.

– Az apjával! hát hogy lehet ilyet mondani már megint? Hát mi csoda apa az aki tizenhét évig nem néz a gyereke után? Nem az apja, punktum! Csak rá kell nézni a mi Pistánkra: becsületes keresztény gyerek az! Hát ki meri mondani hogy ez a zsidó firkász lenne a mi Pistánknak az apja?

– Nagypapa!

Pista villogó szemekkel, nekitüzesedett arccal nézett az aggastyánnal farkasszemet. Az ügyvéd Bögözi megint közbejött csitítani.

– Apát elragadja a nagy szeretet, és nem gondolja meg amit mond. Igaz, mi sokat szidtuk a zsidókat, de csak a tisztességtelen zsidókat: azok közt is van tisztességes ember. Ismerek zsidót akit többre becülök akárhány kereszténynél. Vitányi Vilmos mindenestre kiváló ember, és a szellem kiválósága előtt meg kell hajolni. Azt senkinek sem kell szégyellnie ha Vitányi az apja...

– Én csak azt mondom, fiam, ne menj el zsidónak – mondta a jó Bögözi néni, aki éppen most jött be a konyhából. – Nem vagy te azok közé való; miköztünk vagy te itthon...

– Hagyjátok már – kiáltott az ügyvéd Bögözi, most már ő is türelmetlen hangon. – Pistának van annyi esze hogy tudja, mi áll érdekében; és hogyha nem tudja, az ő dolga, ő bánja meg később. Bizzátok őrá, ha már az apja rábizta.

Erre megint az öreg úr kezdett el döbögni. (Pistára minden szavuk mint uj szurás hatott, uj ingerlése lázadó kedvének.)

– Az apja rábizta! nevetséges! – kiáltott az aggastyán. – Micsoda apa az aki rábizta a fiára, elfogdja-e őt apának vagy sem? Ki hallott már ilyet? Majd adnék én neki, apát választani, – a hátsó felére – hahaha!

– Nem, de igazán, micsoda apa az aki magázza a fiát – mondta Bögözi néni is.

Pista fölkelt az asztaltól és szó nélkül távozott.

– Hagyjátok – mondta az ügyvéd Bögözi. – A legjobb őt egyedül hagyni most.

És kiloccsantott egy lepkét a borospoharából.

Timár, szegény, egyedül költötte el aznap a vacsorát. Valami nagy könnyes megnyugvás csitította el az egész lelkét, mikorra hazért.

– Vége, ennek is vége – mondotta magában. – Most jön az Öregkor... a magányos öregkor.

Fölcsengette Tamást, s az ablakhoz támaszkodva, szóval nézte, amint a szolga megterített.

– Isten rendelése – gondolta magában. – Nem maradtam hü az ő utaihoz: földi lényre pazaroltam szeretetemet. Most megtanulom, hogy aki földiekbe veti horgonyát, szelek játéka lesz...

Künn, a háta mögött, tornyosodott a nyáréji sötétség. A fák idegesen rángottak a szélben. Vak, tömör lombtömegek feketedtek a nagy kert mélyein. Fönn apróra szakadt felhők hajóztak gyorsan, gyorsan a ház mögött, mint egy eltépett levél darabjai.

– El fog menni – gondolta Timár, – már holnap elmegy. – Mert úgy állapodtak meg Vitányival hogy (ha a fiu vele akar menni)

– Hagyjátok már – kiáltott az ügyvéd Bögözi, most már ő is türelmetlen hangon. – Pistának van annyi esze hogy tudja, mi áll érdekében; és hogyha nem tudja, az ő dolga, ő bánja meg később. Bizzátok órá, ha már az apja rábizta.

Erre megint az öreg úr kezdett el döbögni. (Pistára minden szavuk mint uj szurás hatott, uj ingerlése lázadó kedvének.)

– Az apja rábizta! nevetséges! – kiáltott az aggastyán. – Micsoda apa az aki rábizta a fiára, elfogdja-e őt apának vagy sem? Ki hallott már ilyet? Majd adnék én neki, apát választani, – a hátsó felére – hahaha!

– Nem, de igazán, micsoda apa az aki magázza a fiát – mondta Bögözi néni is.

Pista fölkelt az asztaltól és szó nélkül távozott.

– Hagyjátok – mondta az ügyvéd Bögözi. – A legjobb őt egyedül hagyni most.

És kiloccsantott egy lepkét a borospoharából.

Timár, szegény, egyedül költötte el aznap a vacsorát. Valami nagy könnyes megnyugvás csitította el az egész lelkét, mikorra hazért.

– Vége, ennek is vége – gondolta magában. – Most jön az Öregkor... a magányos öregkor.

Fölcsengette Tamást, s az ablakhoz támaszkodva, szóval nézte, amint a szolga megterített.

– Isten rendelése – gondolta magában. – Nem maradtam hü az ő utaihoz: földi lényre pazaroltam szeretetemet. Most megtanulom, hogy aki földiekbe veti horgonyát, szelek játéka lesz...

Künn, a háta mögött, tornyosodott a nyáréji sötétség. A fák idegesen rángottak a szélben. Vak, tömör lombtömegek feketedtek a nagy kert mélyein. Fönn apróra szakadt felhők hajóztak gyorsan, gyorsan a ház mögött, mint egy eltépett levél darabjai.

– El fog menni – gondolta Timár, – már holnap elmegy. – Mert úgy állapodtak meg Vitányival hogy (ha a fiu vele akar menni)

utazzon el most mindjárt körülnézni az új világban, ahol ezentul élni fog; ruháit, holmiját, a staffirungját, – ahogy az asszonyok nevezték – majd később utána lehet küldeni, vagy maga vissza jön érte <.....> mikorra összekészítik. – Lehet, hogy többet alig is látom már – gondolta a tanár.

S a fiura gondolt, és egy kép volt előtte: elképzelte valami zajos terén a Városnak, száguldó kocsik és autók között, egy lámpa szigeten – ahogy a vidéki ember szemében marad a veszélyes tolongású Város képe – elképzelte ott állni a Fiut, fölszegett fővel és a jövőbe csillogó szemekkel, oda se nézve zajnak és veszélynek, mint egy hódítót. Talán így is van rendén, hogy menjen a fiu a nagy világba, küzdeni, harcolni, és méla öreg nevelője maradjon otthon, meghalni, magányosan. Isten így rendelte. A fiuk elhagyják a várost, amelyben fölnöttek, és fölkeresik a Világ kísértéseit; tévelyegnek, botlanak talán, győznek vagy elbuknak, de harcolniok kell. Timár megint Augustinusra gondolt, a bátor harcosra: az sem butt el ifjkorában a cellák falai közé, az sem butt el az Élet elől, hanem megküzdött vele és többször elbukott: de ismét fölkel diadalmasan, legyőzte az Életet, és így lehetett a nagy Szent belőle. Mi érdeme van annak aki nem küzd soha, hanem elrejtőzik az ellenség elől?

Timár szomoruan fordult el az ablaktól: ő elrejtőzött az ellenség elől! Milyen magányos, küzdéstelen és érdemtelen élete volt neki! Ő sohasem találkozott az Élettel. Az Élet <.....> |:csábos:| pompáira gondolt, melyeket ő már meg nem ismer soha...Ő nem vivta meg csatáját az Asszonnyal. Bevallatlan megbánás ült rajta, valami nagy tökéletlenségét érezte életének: nem, a „fia” ne <legyen> |:maradjon:| ilyen tökéletlen! Nem az a hős aki nem küzd soha: hanem az, aki győz!

Igen, igen, érezte hogy így van ez helyesen, hogy ki kell mennie Pistának az életbe, a legvadabb életbe, és megküzdeni élettel, pénzzel, eszmékkal, asszonnyal... És mégis nem tudott szorongás nélkül rángodolni: micsoda karok fogják ölelni, micsoda hálók fogják körülfonni az ő gyermekét! Mint szép sima kigyókat, <.....> sejtette az

utazzon el most mindjárt körülnézni az új világban, ahol ezentul élni fog; ruháit, holmiját, a staffirungját, – ahogy az asszonyok nevezték – majd később utána lehet küldeni, vagy maga vissza jön érte mikorra összekészítik. – Lehet, hogy többet alig is látom már – gondolta a tanár.

S a fiura gondolt, és egy kép volt előtte: elképzelte valami zajos terén a Városnak, száguldó kocsik és autók között, egy lámpa szigeten – ahogy a vidéki ember szemében marad a veszélyes tolongású Város képe – elképzelte ott állni a Fiut, főszegett fővel és a jövőbe csillogó szemekkel, oda se nézve zajnak és veszélynek, mint egy hódítót. Talán így is van rendén, hogy menjen a fiu a nagy világba, küzdeni, harcolni, és méla öreg nevelője maradjon otthon, meghalni, magányosan. Isten így rendelte. A fiúk elhagyják a várost, amelyben fölnöttek, és fölkeresik a Világ kísértéseit; tévelyegnek, botlanak talán, győznek vagy elbuknak, de harcolniok kell. Timár megint Augustinusra gondolt, a bátor harcosra: az sem butt el ifjúkorában a cellák falai közé, az sem butt el az Élet elől, hanem megküzdött vele és többször elbukott: de ismét fölkel diadalmasan, legyőzte az Életet, és így lehetett a nagy Szent belőle. Mi érdeme van annak aki nem küzd soha, hanem elrejtőzik az ellenség elől?

Timár szomoruan fordult el az ablaktól: ő elrejtőzött az ellenség elől! Milyen magányos, küzdéstelen és érdemtelen élete volt neki! Ő sohasem találkozott az Élettel. Az Élet csábos pompáira gondolt, melyeket ő már meg nem ismer soha...Ő nem vivta meg csatáját az Asszonnyal. Bevallatlan megbánás ült rajta, valami nagy tökéletlenségét érezte életének: nem, a „fia” ne maradjon ilyen tökéletlen! Nem az a hős aki nem küzd soha: hanem az, aki győz!

Igen, igen, érezte hogy így van ez helyesen, hogy ki kell mennie Pistának az életbe, a legvadabb életbe, és megküzdeni élettel, pénzzel, eszmékkal, asszonnyal... És mégis nem tudott szorongás nélkül rángodolni: micsoda karok fogják ölelni, micsoda hálók fogják körülfontni az ő gyermekét! Mint szép sima kigyókat, sejtette az

asszonyi karokat kinyulni a Város tömkelegéből, sejtette a lélekre-testre leső asszonyi szemeket villogni: és titkos <.....> féltékenységgel markolt a szívébe.

De rögtön megint elszégyellte magát. Önmaga előtt szégyellte el magát. Eszébe jutott az az iszonyu, ferde, lealázó féltékenység, amivel a kis Bögözi-lányra nézett egy időben. És eszébe jutott a mai délután, az a nemkevésbé lealázó pillanat, mikor ugyanezt a kis lányt szövetségesének érezte, amint Pistával látta nevetgélgni. És megkapta a kislány egy pillantását, és ebből a pillantásból látta, hogy a kislány kiolvassa ezt az érzést szemeiből; és nagyon jól tudta hogy Pista is kiolvassa. Ó milyen végtelen megaláztatás volt! De mit bánta ő akkor minden büszkeségét, minden papi és tanári, minden emberi méltóságát! egyetlenegy gondolat volt benne, egyetlenegy érzés, egy félelem: hogy Pista el fogja hagyni örökre! Ó hogy szégyellte magát, mikor erre gondolt! Milyen megalázás, micsoda fertő, Istenem! Hova sülyed az ember, mihelyt egyszer földiekbe veti szeretete horgát!

Az egyetlen igaz menedék az Isten. Ő nélküle a szent is hétszer botlik el napjában. Minden földi szeretet csak botlást és bánatot hoz; de minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok Őhozzá. Ne sirjon akit az Ur meglátogatott: mert minden földi veszteség szabaddulást jelent, s aki a földet elveszíti, megnyeri az Urat. És ne essen kétségbe, akit vétkei a földre sujtanak: mert <vétkeinket> |:tévelygésünket:| is az Ur engedi, hogy jobban érezzük gyöngeségünket, s jobban keressük Őt!

Timár leborult az imazsámolyra, s lehajtott fejét rányomta polcára, hogy érezte a vékony horgolt teritőn át a kemény tölgyfa hidegségét...

Milyen sötét, holdtalan éjszaka volt aznap! És szél futt, és a sűrű kert ottkűnn zugott mint a tenger! Egy-egy szélroham belöködött az ablakon, s jóleső hűvösséggel borzogatta végig a cisztercita tanár rideg fekvőhelyét. Mindig nyitott ablaknál szokott aludni... de most

asszonyi karokat kinyulni a Város tömkelegéből, sejtette a lélek-re-testre leső asszonyi szemeket villogni: és titkos féltékenység markolt a szívébe.

De rögtön megint elszégyellte magát. Önmaga előtt szégyellte el magát. Eszébe jutott az az iszonyu, ferde, lealázó féltékenység, amivel a kis Bögözi-lányra nézett egy időben. És eszébe jutott a mai délután, az a nemkevésbé lealázó pillanat, mikor ugyanezt a kis lányt szövetségesének érezte, amint Pistával látta nevetgélni. És megkapta a kislány egy pillantását, és ebből a pillantásból látta, hogy a kislány kiolvassa ezt az érzést szemeiből; és nagyon jól tudta hogy Pista is kiolvassa. Ó milyen végtelen megaláztatás volt! De mit bánta ő akkor minden büszkeségét, minden papi és tanári, minden emberi méltóságát! egyetlenegy gondolat volt benne, egyetlenegy érzés, egy félelem: hogy Pista el fogja hagyni örökre! Ó hogy szégyellte magát, mikor erre gondolt! Milyen megalázás, micsoda fertő, Istenem! Hova sülyed az ember, mihelyt egyszer földiekbe veti szeretete horgát!

Az egyetlen igaz menedék az Isten. Ő nélküle a szent is hétszer botlik el napjában. Minden földi szeretet csak botlást és bánatot hoz; de minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok Őhöz. Ne sirjon akit az Ur meglátogatott: mert minden földi veszteség szabaddulást jelent, s aki a földet elvesziti, megnyeri az Urat. És ne essen kétségbe, akit vétkei a földre sujtanak: mert vétkeinket tévelygésünket is az Ur engedi, hogy jobban érezzük gyöngeségünket, s jobban keressük Őt!

Timár leborult az imazsámolyra, s lehajtott fejét rányomta polcára, hogy érezte a vékony horgolt teritőn át a kemény tölgyfa hidegségét...

Milyen sötét, holdtalan éjszaka volt aznap! És szél futt, és a sűrű kert ottkűnn zugott mint a tenger! Egy-egy szélroham belöködött az ablakon, s jóleső hűvösséggel borzogatta végig a cisztercita tanár rideg fekvőhelyét. Mindig nyitott ablaknál szokott aludni... de most

késő éjig került az álom. Fölkönyökölt a párnán, és kinézett a tókzatos éjbe. Zugott, zugott odakünn a tenger.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem

Corpora...

Timárnak Vergilius sorai jártak az eszében. Éjszaka minden elnyugszik,

... pecudes, pictaeque volucres...

csak a szerencsétlen Dido nem alhatik a párnán. Künn zug, zug a tenger, nagy árbocok <.....> |:feszülnek:| az égnek, útjára készül a hitetlen trójai...

Ó jaj, nem! ... az önkénytelen asszociáció szédítette és megborzasztotta. – Milyen borzasztó szennyes a földiek szerelme! ... De nem is igazi szeretet az:

nondum amabam, et amabam amare... amorem amabam... et

quaerebam, quid amarem...

idézte <magában> magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek...

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...

Reggel – a megegyezés szerint – jött Pista Timárhoz. Az arca derüs volt, a hangja örömteli izgalomban. Már határozott... Timárnak meg se dobbant a szive; amint a kopogást hallotta az ajtón, azonnal, ösztönszerű telepathiával, tudta, mi következik; – (talán egy pillanatra, tudat alatt még remélt valami váratlan, öröms csalódást, de nagyon jól tudta ugyanakkor hogy az nem fog jönni); – gép <.....> módra, szenvtelen adta át magát sorsának, mint aki már mindennel leszámolt; mintha az elválás már megtörtént volna, s ami hátra van, csak érzéstelen formáság volna már; mintha nem is Pista volna az aki mellette van, csak egy hasonló báb: s az igazi Pista már rég emlék volna...

késő éjig került az álom. Fölkönyökölt a párnán, és kinézett a tiktokzatos éjbe. Zugott, zugott odakünn a tenger.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem

Corpora...

Timárnak Vergilius sorai jártak az eszébe. Éjszaka minden elnyugszik,

... pecudes, pictaeque volucres...

csak a szerencsétlen Dido nem alhatik a párnán. Künn zug, zug a tenger, nagy árbocok feszülnek az égnek, utjára készül a hitetlen trójai...

Ó jaj, nem! ... az önkénytelen asszociáció szédítette és megborzasztotta. – Milyen borzasztó szennyes a földiek szerelme! ... De nem is igazi szeretet az:

nondum amabam, et amabam amare... amorem amabam... et

quaerebam, quid amarem...

idézte magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek...

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...

Országos Széchényi Könyvtár

Reggel – a megegyezés szerint – jött Pista Timárhoz. Az arca derüs volt, a hangja örömteli izgalomban. Már határozott... Timárnak meg se dobbant a szive; amint a kopogást hallotta az ajtón, azonnal, ösztönszerű telepathiával, tudta, mi következik; – (talán egy pillanatra, tudat alatt még remélt valami váratlan, öröms csalódást, de nagyon jól tudta ugyanakkor hogy az nem fog jönni); – gép-módra, szenttelen adta át magát sorsának, mint aki már mindennel leszámolt; mintha az elválás már megtörtént volna, s ami hátra van, csak érzéstelen formáság volna már; mintha nem is Pista volna az aki mellette van, csak egy hasonló báb: s az igazi Pista már rég emlék volna...

Pista teljesen elfogulatlan volt, vidám, és tele a jövő izgalmával. Udvariasan és kedvesen beszélt Timárral, mint mindig, de figyelme, minden gondolata egészen másutt volt. Még egyszer találkoztak aznap, a hajóállomáson, mikor Vitányi és Pista elutaztak. Timár megjelent, komolyan és atyailag, minden látható izgalom nélkül, mintha csak egy rendes, szinte köteles aktuson jelennék meg: utrabocsátani az ő neveltjét. Pista – nem hálátlanságból, vagy érzelmihiányból, hanem mert a perc izgalma annyira betöltötte egész gyermekszívét – szinte meg sem látta, mint egy megszokott valakit; szórakozottan és türelmetlenül esett át az összes kézcsókokon és kézfogásokon, és gyors léptekkel, hátra sem nézve, sietett föl a hidon a hajóra, Vitányi nyomában. Vitányi affektált idegességgel adta rendeleteit a hordárnak; nemsokára megjelentek a fedélzeten. Bögöziné és a kis leány kendőkkel integettek a partról; Pista <.....> hajadonfőtt, napnakfordult arccal mosolygott vissza rájuk; a haja homlokára csapódott a szélben. Timár megfigyelte hogy őreá nem nézett.

Pista teljesen elfogulatlan volt, vidám, és tele a jövő izgalmával. Udvariasan és kedvesen beszélt Timárral, mint mindig, de figyleme, minden gondolata egészen másutt volt. Még egyszer találkoztak aznap, a hajóállomáson, mikor Vitányi és Pista elutaztak. Timár megjelent, komolyan és atyailag, minden látható izgalom nélkül, mintha csak egy rendes, szinte köteles aktuson jelennék meg: utrabocsátani az ő neveltjét. Pista – nem hálátlanságból, vagy érzelemhiányból, hanem mert a perc izgalma annyira betöltötte egész gyermekszívét – szinte meg sem látta, mint egy megszokott valakit; szórakozottan és türelmetlenül esett át az összes kézcsókokon és kézfogásokon, és gyors léptekkel, hátra sem nézve, sietett föl a hidon a hajóra, Vitányi nyomában. Vitányi affektált idegességgel adta rendeleteit a hordárnak; nemsokára megjelentek a fedélzeten. Bögöziné és a kis leány kendőkkel integettek a partról; Pista hajadonfőtt, napnakfordult arccal mosolygott vissza rájuk; a haja homlokára csapódott a szélben. Timár megfigyelte hogy öreá nem nézett.

JEGYZETEK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A TIMÁR VIRGIL FIA KIADÁSAI

TVf₁ = *Timár Virgil fia*. Cím nélküli gépirat és gépiratmásolat ceruza-írású javításokkal, kisebb részben ceruza- és tintaceruza-írás – aláírás nélkül. Hiányos, ugyanakkor a kézirat részben szétvágatlan másolatokat (duplumokat) is tartalmaz. Némelyik folió több részből van összeragasztva. Le-löhely: MTA M_s 4699/68. (BMKL I, 279).

TVf₂ = *Timár Virgil fia (Iskolai történet három részben)*, NY, 1921, I, [13] 965-1017.

TVf₃ = *Timár Virgil fia. Iskolai történet* [és novellák], Bp., Athenaeum, 1922, 179, [1]. Kötése kartonpapír, fedelén nyomtatott mintákkal és cím-
adatokkal, gerincén címmel és mintákkal.

TVf₄ = *Timár Virgil fia* [Regény és novellák.] 2. kiad., Bp., Athenaeum, [1931], [1]. Kék kiadói egészvászson kötésben, fedelén aranyozott ábra, urnából felszálló füst; gerincén lineák közt nyomtatott betűkkel a szerző neve és a cím.

TVf₅ = *Timár Virgil fia* [Regény és novellák.] 2. kiad., Bp., Athenaeum, [1932], 163, [1]. (Babits Mihály munkái, 6.) A TVf₄ újradíszítése. Van papírkötéses változata is. Ennek a külső borítóján kék betűkkel olvasható a szerző neve, verzállal szedve a „Második kiadás” és az „Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest” – felirat; piros színnel, ugyancsak verzállal szedve látható a mű címe.

TVf₆ = *Timár Virgil fia. Kártyavár*, Bp., Athenaeum, [1937], 368. (Babits Mihály összegyűjtött munkái, 6.) Kék és fekete kiadói egészvászson kötésben, a borítón és a gerincen az író nevével és a két regény címével. Piros félbőr kötésben 200 számozott, amatőr példány az író kézjegyével.

TVf₇ = *Timár Virgil fia*. = *Babits Mihály válogatott művei*, 1-2, vál. és bev. KERESZTURY Dezső, jegyz. BELIA György, s.a.r. UNGVÁRI Tamás, [Bp.], Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959, 327, 449. (Magyar klasszikusok). Terakotta színű egészvászson kötésben, a borítón a sorozat emblémájával – stilizált palmaág alkotta kör közepén egy kinyitott könyvvel, a könyv lapjain „M” és „K” betűvel –, a gerincen – léniák között – a sorozat nevével, alatta a szerző nevével, a könyv címével és a kötet számával.

TVf₈ = *Timár Virgil fia. Halálfiái. Válogatott novellák, szövegg., jegyz. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976, 1041. (Magyar remekírók). Szürke egészvászon kötésben, a gerincen – fekete mezőben – a szerző nevével és a kötetcímmel.*

TVf₉ = *A gólyakalifa. Kártyavár. Timár Virgil fia. Elza pilóta* [Regények], szerk., jegyz. BELIA György, [Ill. BORSOS Miklós], Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 671, 1982, [5]. (Babits Mihály művei). Kék egészvászon kötésben, a borítón és a gerincen a szerző nevével, a gerincen a négy regény címével. A könyvet fekete-fehér színű külső borító takarja: borítón a szerző portréja, a sorozat és a kiadó megnevezése, a négy regény címe, a gerincen a szerző neve és a négy mű címe.

TVf₁₀ = *Timár Virgil fia. Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* [Regények], előszó LŐRINCZI László, Bukarest, Kriterion Kiadó, 1982, 309 [2]. (Magyar klasszikusok) Kemény kartonált kötés, vászon gerinccel, a gerincen a szerző nevével és a művek címével.

TVf₁₁ = *Két regény. Novellák. Timár Virgil fia. Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom. Válogatott novellák, szövegg., utószó, jegyz. FENYŐ István, Bp., Unikornis Kiadó, 1995, 390 [2]. (A magyar próza klasszikusai 16.) A kemény kötésű, barna alapszínű borító, négy sarkában stilizált liliom, körben stilizált sordíszítés, középen – ovális keretben – „MK”, a keret fölött – két sorban – „A magyar próza klasszikusai” felírás látható, az alsó harmadban a két mű címével. A gerincen a szerző neve, a két cím, az alsó harmadban a könyv sorszáma és a kiadó emblémája.*

TVf₁₂ = *Timár Virgil fia. Kártyavár, szerk., utószó BODNÁR György, Bp., Palatinus Kiadó, 1997, 438. Kemény kartonált kötésben, a zöldszínű borítón egy 20. század eleji város-fénykép felhasználásával készült fotográfika, felső részében és a gerincen a szerző nevével és a két mű címével.*

A TIMÁR VIRGIL FIA IDEGEN NYELVŰ KIADÁSAI

Babits, Michael, *Der Sohn des Virgilius Timár. Novelle*, übers. Stefan I. KLEIN, München, Musarion, 1923, 151 [1]. (Die Novelle 15.)

Babits, Michel, *Le fils de Virgile Timar*, [Nouvelle] trad. avec un avant-propos par Aurélien SAUVAGEOT, Paris, Stock, 1930, 170. (La Cabinet Cosmopolite, 50.)

Babits Mihály, *Ofilho de Virgilio Timár. Romance*, trad. por Zoran Ninitich, Rio de Janeiro, Machado-Ninitich, [1934], 166 [2].

Babits Mihály, *Il figlis di Virgilo Timár*, romanzo, trad. VUCE-TICH, Nelly, Milano, Corbaccio, 1939, 223. (I corve, Collana universale moderna 14.)

A REGÉNY KELETKEZÉSE, KIADÁSAINAK ÉS FOGADTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE, UTÓÉLETE

A TVf 1937-es kiadásában, az Athenaeum Kiadó által gondozott *Babits Mihály művei* című sorozat VI. kötetében olvasható az alábbi jegyzet-szöveg: „A Timár Virgil fia 1919 elején keletkezett. Az író két évig nem adta ki. 1921 második felében a *Nyugat*-ban látott napvilágot. Könyv alakban 1922-ben jelent meg először.” Az *Indiszkreció az irodalomban* című tanulmányában BM ezt az időmegjelölést szűkebbre vonta. Eszerint a TVf „a kommün alatt készült”. (NY, 1927, márc. 16. 452.)

Ez az időhatár azonban még mindig túlságosan tág. Az író elfoglaltságainak és munkabeosztásának ismeretében nem valószínűsíthető, hogy 1919 márciusában–áprilisában, a NY valóságos (és egyetlen) szerkesztőjeként, készülve a *Magyar Olvasókönyv* összeállítására (ennek a gyűjteménynek lett volna feladata, hogy a világháború után a várhatóan más államok fennhatósága alá jutó magyarokat összefogja egy „szellemi hazá”-ba), a Petöfi Társaságban, a Tanácsköztársaság írói, közoktatási és kulturális szervezeteiben való aktív részvétel időszakában, az egyetemi katedra elfoglalása után (az irodalomelméleti előadásra és az Ady-szemináriumra készülés közepette), tehát 1919 márciusában és áprilisában BM egy hosszabb alkotásba fogott. Inkább az látszik valószínűnek, hogy minderre később, 1919 júniusában–júliusában–augusztusában került sor. Ezekben a hónapokban foszlott szét az igazságos társadalom kialakításának reménye, a Tanácsköztársaság gazdasági, hatalmi és erkölcsi szempontból ellehetetlenült (erről Kun Béla maga is beszélt), a román és a csehszlovák hadsereg támadása nyilvánvalóvá tette: nem remélhető a Duna-völgyi népek testvériesülése, a Clemenceau-jegyzék pedig megmutatta: Magyarország a nagyhatalmaktól sem remélhet semmit. Ebben az időszakban BM visszahúzódtott a közszerepléstől. A teljes visszavonulást jelzik a különböző értekezletekről szóló összefoglalók, az elmaradást szóvá tevő táviratok, neheztelő levelek. A kiábrándulást vers-bizonyítékok mutatják: a Vasárnapi Újság 1919. június 8-i számában megjelent *Szálló nap után* és a júliusban írt *Szittál-e lassú mérgeket* (ez utóbbiban a *Haza*, a *Szabadság*, az *Eszme*, a *népjava*, az *emberközösség* visszára-fordulásáról, „az ábrándokbahurkoló,

álmoharanghúzó, biborszinű, tömjénszagú, trombitahangu szó"-k „kárhózatá"-ról lehetett olvasni) (SIPOS 1976:70-81). A visszahúzódat BM koncentrált alkotómunkára használta föl (vagy mindez éppen fordítva történt: az alkotás kedvéért hagyta ott a neki egyre inkább áttekinthetetlené, zürzavarossá váló világot). Erre vonatkozóan van egy közvetlen bizonyíték is: egy levél Ady özvegyének, Boncza Bertának (Csinszkanak), aki 1919 februárjától egyre intenzívebben kért részt magának BM életéből, beleértve ebbe egy, a költővel kötendő házasság tervét is (SIPOS 1983:7). Az 1919 június végi levél a következőképpen szól:

[1919. jún. vége]

Kedves Csinszka!*

Én egészen más álláspontot fogllok el ezekkel a dolgokkal szemben (elég nagyképpen mondtam?), mint te – nekem semmi közöm az egészhez** és egyetlen kívánságom, hogy nyugodtan dolgozhassam; ezért voltam csak dühös hogy megzavartak.

Nagyon erős munkában vagyok, s ha úgy lesz ahogy én akarom, a nyáron teljesen „utólérem magamat” és valami szép dolgot fogok csinálni. Minden más valóban mellékes most nekem, s az egész politika csak zavaró körülmény.

A zavaros napokban*** is itthon voltam, s amennyire lehetett dolgoztam. (közelünkben is volt hecc).

Kedves Csinszka, nagyon régen nem láttalak és nem „helyeslem” hogy amint írod „elvadulsz tőlem”. Remélem, az elvadulás még nem olyan tökéletes, mint fenyegetsz.

Vasárnap délután várlak!!! Kérlek, légy újra jó kis fiú. Kellesz te nekem, ha dolgozom is: sőt talán még jobban.

Egyebek, amit írsz még, nem bántanak. Azt teszed, avval sétálsz, akivel akarsz, királynő vagy és megengedhetsz királynői szeszélyeket (hogy megint a te nyelveden beszéljek).

* Közli: NEMESKÉRI 1994: 70-71.

** Csinszka a jún. 24-e után kelt levelében, melyben írt a 78 éves nagyanyja betegségéről és ápolásáról, Lesznai Anna [Máli] látogatásáról, akinek megmutatta rajzait is, ez olvasható: [Máli] „Rajzaimon meglepődött. Kommunizmusomról hallott és izgatta.”

*** 1919. jún. 24-én volt a Ludovika kadettjeinek a lázadása a tanácskormány ellen. BM feltételezhetően erre utal.

Szegény nagymama, természetes, hogy nehezen bírja az izgalmakat. Miért nem viszed ki Kispestre újra. Ott jobban kimélve lenne...

Nem értem amit a „bohócról” írsz. De majd megmagyarázod úgy-e?

Én nem vadultam el tőled – csak nagyon benne élek a munkámban, nem vagyok magamé, bennem szövődik valami aminek nem vagyok ura. Remélem nem szakad ketté, mielőtt alakot öltene.

Köszönt, vár, szeret,
a régi magányos
Mihály

Mindezek alapján talán valószínűsíthető: BM az 1919 júniusától augusztus közepéig tartó időben volt „nagyon erős munkában”, ezenközben pedig a TVf első változatát készítette el. Augusztus közepétől–végétől a közéleti hadakozás és a személyes álláspont megfogalmazása tölti ki a költő idejét: elhárítja a részvételt a Szabó Dezső által szervezett Magyar Írók Szövetségében, nem vállal sem tradicionális lapnál, sem újjáalakuló orgánumnál munkát; a NY újraindítását szervezte, kéziratokat gyűjtött, két nagyon markáns kettős számot állított össze az év hátralévő részében, szeptemberben–októberben–november elején megírta a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című tanulmányát. Novemberben és decemberben megjelent a Petőfi Társaság és a Középiskolai Tanári Fegyelmi Bizottság előtt, megkapta Stern Jolán és Szilágyi Jolán népbiztos-feleségek öt gyalázó leveleit, a Gondolat című újságban olvashatta Lendvai István *Széljegyzetek Babits Mihály önvédelméről* című írását (SIPOS 1999 1:348-361). Ebben az időszakban, az erős egzisztenciális fenyegetettség állapotában hosszabb munkára már semmiképpen nem gondolhatott. Sem a Boncza Bertával való levelezésben, sem a költővel ekkor szoros barátságban élő Szabó Lőrinc visszaemlékezéseiben nincs adat arról, hogy a ciszterci paptanárról, Timár Virgil történetén dolgozott volna. Éppen ezért feltételezhető, a TVf (első változata) egyvégtében készült el a Tanácsköztársaság utolsó két-két és fél hónapjában.

TVf₁

Sokféleképpen közelíthető–értelmezhető az a tény, hogy BM 1919 júniusában–júliusában–augusztusában egy hosszabb szöveg megírásába kezdett, egy olyan alkotás teremtésébe, amelyben (Roland Barthes fogalomrendszerét használva) a narratív leírás-cselekvés szintjén Timár Virgil paptanárról és a

diák Vágner Pista története bontakozik ki, meghatározóan sok saját életmozzanat, érzelmi, szociológiai és intellektuális élet-élmény mozgósításával.

Az idősebb és a fiatalabb ember kapcsolata, a várakozásban, a készenlétben, az elfogadásban és elutasításban megnyilvánuló pszichológiai problémámasor, a goethei értelemben felfogott szellemi fajfenntartás gondolata már hosszabb ideje foglalkoztatta BM-t. Ezt jelzi az 1912 júniusában, tehát 29 évesen írt verse, *A „Fiamhoz”*, melynek megszólítottja Komjáthy Aladár, a költő osztályfőnökségével Újpesten érettségizett diák, a későbbi Baumgarten-díjas költő volt. Erre következtethetünk az 1918 decemberi *Mythológia* című novellából, Herakles és Hylas sorsának históriájából, a Heraklesz-mondakör egymástól távol lévő elemeinek egyetlen történetbe foglalásából, a rátalálás, a kapcsolatteremtés és az elszakadás problémájának középpontba állításából (SIPOS 1983:837-851).

A *Mythológia* megírásának évétől, 1918-tól számítva 1920-ig, a *Nyugalanság völgye* című kötet megjelenéséig a babitsi költészetben felerősödött egy új szolam is. A versek egyik csoportjában a lírai én emlékező pozícióban jelenik meg, s ebben, a jelenből a múltba forduló szituációban beépülnek a versekbe „a líra formanyelvén és a költő eszmerendszerén” átszűrt (RÁBA 1981:516) személyes élettények is. A *Régi friss reggelimben*, *A régi kertben*, a *Reggelben* visszaidézódik a gyermekkor világa, a szekszárdi „kert”, a „szöllőlugas”, a kertet díszítő „árvácskavirág”, a „petúnia, muskátli, dhália és georginák”, meg a „Ház, pince, istálló, félszer” emléke; föl-fölrémlik ezekben a gyermekkorból a „bús napok”, a „régii tavaszi reggelek”, a „friss kávé” emlékezete is.

Ebben a kettős szemléleti pozícióban nem tűnik váratlannak a tény: BM 1919 különleges időszakában, elfordulva az aktuális jelentől (pontosan úgy, amint ezt annakidején Baudelaire és Flaubert is tette), egy régebbi korszakba tért gondolatban, a századforduló idejére, az összezavart kontúrú jelenhez képest egy áttekinthető, az értékválasztásban értelmezhető periódusba, és belefogott egy tanár meg egy diák történetébe. A számára különleges helyzetben azonban (feltételezhetően) másként járt el, mint *A gólyakalifa*, a *Kártyavár*, a *Halálfiái* és az *Elza pilóta* esetében. Most nem készülődött hosszan a téma megírásához, nem próbált meg különleges pszichológiai tudásmennyiséget továbbépíteni–mozgósítani, mint azt a legelső regény írásakor tette; de nem gyűjtött nyelvi fordulatokat sem, nem ambicionálta, hogy a regényalakok beszédében a történés időszakának fordulatai jelenjenek meg, amint az a *Kártyavár* esetében tapasztalható volt; nem rögzített folyamatosan és nagy mennyiségben történet-elemeket és beszédshituációkat sem a későbbi felhasználás szándékával, ahogyan az a *Halálfiái* megírására készü-

lódve megtörtént; és nem készített novella vagy regényválogatot sem, ahogyan az majd az *Elza pilóta* esetében megvalósul. Mivel BM már egyetemista éveitől számítva eltett minden feljegyzést, ami a művekre készülve született, ezért mindenképpen feltűnő: a költő hagyatékában a TVf-hoz nem maradtak meg folyamatos feljegyzések. Talán megkockáztatható: ebben az esetben nemcsak a mű egy részlete készült el „fél s alá járkálás vagy utcai séta [...] közben fejben”, amint 1927-ben a Színházi Életnek adott nyilatkozatában a művekről általában elmondta (TÉGLÁS 1997¹:209); lehet, hogy a TVf erős koncentrációban, jelentős mértékben „fejben” született meg, azután pedig gyors tempóban már csak a leírásra került sor.

Erre a módra vallanak a regényre utaló, gyéren felfedezhető feljegyzések is. Ezek a szöveg-ötletek, melyek közül nem is mindegyik használandó fel, három levél üresen maradt helyein található: Szabó Ervin 1916 végén, 1917 elején küldött iratán (OSZK Fond III/1163/11), a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának 1918 márciusa után feladott értesítésén (OSZK Fond III/1902/100), a Magyar Írók Szövetségének 1919. augusztus 17-i levelén (OSZK Fond III/1563/36). E feljegyzések közül nem jelentek meg a szövegben az alábbi (BM írásmódjában olvasható) gondolatok: „Ez olvasmányok (a tanári kar előtt)”; „Fél hogy a tüdőbaj benne van a fiuban is”; „addig jo a husa míg ki nem nő a tolla”; „félelmével és csufolódásával”; „Dagadásig csókolták az ajkát az ajk melyet dagadásig csókoltak”; „Hogy birokra szállt a fiu apjával”; „a nő irodalmi műveltsége”; „kut a St[irling] ház udvarán”.

Vannak olyan feljegyzések, amelyek azután (kifejtett formában) feltűnnek (a később részletezendő) összefüggő kéziratokban és a végleges szövegben is. Például az alábbiak (a Melléklet oldalszám-jelölésével, a főszöveg párhuzamában, az előfordulások itteni oldalszámának feltüntetésével):

Feljegyzés	Melléklet	Főszöveg
„Most egyszerre szinte kimosolygott a könnyei közül mert úgy tűnt föl neki Virgil mint egy szabadító, egy apai felnőtt, aki csak jön, szól és már megvan oldva a gyermek szörnyű dilemmája”	„[...] Rögtön újra kimosolygott a könnyei közül. Most úgy tűnt föl neki Virgil mint egy Szabadító, egy apai Felnőtt aki csak jön, szól és már meg van oldva a gyermek szörnyű dilemmája” (125)	„De ... rögtön újra kimosolygott a könnyei közül. Most úgy tűnt föl neki Virgil, mint egy szabadító, egy apai Felnőtt, aki csak jön, szól, és már meg van oldva a gyermek szörnyű dilemmája (21).

Feljegyzés	Melléklet	Főszöveg
„Alex.Kat. és Sienai Katalin szobája”	„Eszébe jutott a szent Katalin szobája amelyet egyszer meglátogatott Sienában...” (133)	„Eszébe jutott a Szent Katalin szobája, amelyet egyszer meglátogatott Sienában...” (28)
„az ő lehetőségeit fogja valóra váltani”	„Virgil pedig Pista fejlődésében valósággal önmagát találta meg újra, fiatalságát élte még egyszer keresztül” (147) „Talán folytatója lesz még életének” (143)	„S Timár látta a fiát, folytatóját; múlt az idő s a tanítvány egyre többet ígért... Amit ő gyűjtött, azt ez a gyermek készen és korán megkapva, új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni.” (47)
„Viccek a tanárokról, Pista beszél Timárnak, Lesinszky, Ausztria alakja” Máshol: „Viccek a tanárokról (Pista meséli Timárnak) Leviczky [!] Ausztria alakja”		„Vagy a vörösarcú Lesinszky, nagy hazafi, akinek ez a kérdés volt a trükkje: – Milyen Ausztria földrajzi alakja? – amire azt kellett felelni: – Olyan, mintha Magyarország köré egy dézsa moslékot öntöttek volna ki...” (48)
„Jubileum. Tervek”	„Mikor tanári működésének huszadik évfordulójához érkezett, a tanítványai egész kis ünnepséget rendeztek neki s az ünneplésben a város notabilitásai is résztvettek. Pista volt a diákság ünnepi szónoka, s ő adta Bögöziék révén azt az ötletet is, amivel a város közönsége kedveskedett a köztisztületben	„Húsz éve volt tanár. Enyhe fénnel, mint langyos, bús napok, leszáll életének ez az öt bús olympiása is, amerre Athén évei s Róma lusturamai szálltak... Tudta, hogy az iskola ünnepet készít az évfordulóra s hiúságát hidegen hagyta ez: az ünnep kijárt Lesinszkynek is annak idején, Gombos Cirillnek is.

Feljegyzés	Melléklet	Főszöveg
	<p>álló tanárnak. Azt a rozoga kis fapadot amelyen a Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején szoktak üldögélni, egy görög mintával szépen faragott kópaddal helyettesítették. A padra Piacsek kőfaragó mester (akinek fia szintén a cisztercitákhoz járt) legremekebb betűivel véste ki a felírást melyet szintén Pista maga készített a tanár kedves Vergiliusából: VIRGIL PIHENŐJE [...]" (151–153)</p>	<p>De Timár érezte, hogy az ő esetében az iskola ünnepe a város ünnepe lesz; s ez jól esett neki. Timárt tisztelték, mert bölcs távolságban élt ő a világtól, s nem elegyedett a kicsinyes életbe. A város tudósa volt ő, akivel önmagukban büszkélkedtek a derék sótiak: a szentéletű pap, akiről semmi rosszat sem tudhattak; az a kis pletyka, ami Pista körül forgott, nem ártott neki, inkább használt, a világ szemében.</p> <p>– A pap is csak ember – mondták, s még Szádi Márk is elhallgatott csipős megjegyzéseivel. Pista azonban lázban égett: az ő öreg Virgilének az ünnepe lesz ez. Ő volt a diákság ünnepi szónoka, s ő adta Bögözi révén azt az ötletet is, amivel a város közönsége kedveskedett a köztisztelőben álló tanárnak. Azt a rozoga kis fapadot, amelyen a Demir-kapunál, a Nagyhegy tetején szoktak üldögélni egy görög mintára szépen faragott kópaddal helyette-</p>

Feljegyzés	Melléklet	Főszöveg
		sítették. A padra Piacsek kőfaragómester (akinek fia szintén a cisztercitákhoz járt) legremekőbb betűivel véste a felírást, melyet szintén Pista készített: egy verset a tanár kedves Vergiliusából: VIRGIL PIHENŐJE [...] (59-60)

BM nyilatkozatait és a feljegyzéseket ismerve tehát az alábbi folyamat valószínűsíthető: az író 1919 júniusára felhagyott a közszerepléssel, a folyóiratok általános betiltása miatt nem volt munkája a NY-tal; ebben a helyzetben egy regény tervezésébe fogott; a műhöz feltűnően kevés feljegyzést készített, az alkotás főként „fejben” készült; nem lehetetlen, hogy már júniusban hozzákezdett a végleges szöveg megformálásához is; az biztos, hogy a munkával a „kommün alatt”, azaz augusztus közepéig, esetleg végéig elkészült. A szöveget ekkor indigóval (legalább) három példányban legépelte. Az első példány jól felismerhető, erős rajzolatú, fekete színű betűkkel maradt fenn, a második gyengébb kontúrú fekete, a harmadik lila árnyalatú másolatban készült. Ezt a változatot azonban nem publikálta, mert félt, hogy „félreértik”, nyilatkozta 1926 novemberében a Múlt és Jövőben Komlós Aladárnak a *Beszélgetések a zsidókérdésről* című interjúban (TÉGLÁS 1997:179), bár éppen ebből a szempontból leginkább féreérthető részt jelentette meg legelőször, amint erről alább lesz szó.

Miért nem adta közre az író azonnal a TVf-t? Ennek bizonyára több oka volt. Lehet, hogy nem érezte még késznek az alkotást, de talán az sem kizárt, hogy 1919 szeptemberében, a regény befejezése után arra gondolt: a Tanácsköztársaság idején felerősödő antiszemita hangulat, továbbá az új rendszer hivatalossá váló antiszemitizmusa lehetetleníti, hogy közreadjon egy olyan munkát, amelyben látszólag – minden aktuális politikától függetlenül ugyan – az egyik főhősnek választania kell az évszázados keresztény kultúra által kínált élet-keretek és a zsidó értelmiségi életvezetés között.

1920 végén azonban BM újból „elővette” a kéziratot. Egy részletet közölt belőle a Nagy Endre szerkesztésében Budapesten megjelenő Hetilapban 1921. január 15-én és 1921. február 1-jén a kolozsvári Napkeletben

(az itt olvasható szöveg 60-65. oldalán található részt, „Az utolsó szalmaszál...” mondatig bezárólag.) Az egész szövegen pedig (feltételezhetően) tovább dolgozott. Erre egyrészt ösztönözte ifjú felesége, aki a január 15-én megtartott „hirtelen esküvő” után (SIPOS 1978:34-38), „rábeszélte” a közlésre (TÉGLÁS 1997:179); de ösztönözhetette új munkája is, az esküvőt követő szekszárdi látogatáson és a márciusi olaszországi nászúton elkezdett, önéletrajzi elemeket szintén mozgósító *Halálfiái* írása is. Az 1919-es gépírat most nyersanyagnak szolgált. Érintetlenül is meghagyott benne részeket az író, ugyanakkor részeket ki is emelt, jeleneteket átszerkesztett, helyenként, amint ez az előbb emlegetett, egymástól jól megkülönböztethető gépíratok egymás mellé ragasztgatásából kivehető, máshol volt részeket egymás mellé helyezett. Ugyanakkor kézirással is betoldott passzusokat. És az egyik jelenethez új feljegyzést is készített. Vágner Pista apát választó döntését, a döntést megelőző állapotot az 1921 márciusában Firenzében írt (az április 17-i Pesti Naplóban publikált) cikkének, a *A vörös liliom városa* című útirajznak a kézirát-versóján rögzítette (OSZK Fond III/1908). Ez a feljegyzés, BM írásmódjában, a végleges szöveg párhuzamában, az alábbiak szerint alakul:

Feljegyzés	Végleges szöveg
„/Szenvedélyek/ voltak ezek kínok amik eltűntek a gyermek szeme elől; ez a két óra Timár számára is töprengés volt. Töprengés? Kin és válság”	„Két óra tellik el. A gyermek, akiért az apák versengtek, idegesen járkal a kertben föl s alá. Egy leszakított virágot tépdés a szájában, és észre sem veszi a kis kutyát, aki körülötte szökdel, és hol elül, hol hátul akar a nyakába ugrani.” (80)
„Kinok voltak ezek amik eltűntek a fiú szeme elől; Pista Vitányit kísérte haza hoteléig, s nem sejtette Timár kálváriáját – hogyan szakadt rá az iszonyú üresség [BM az utolsó hat szót aláhúzta] mily üresség szakadt öreg Virgilére amint kilépett a kedves ház küszöbén. Virgil maga maradt, s egyszerre megérezte hogy életének... válnak”	„További kínok eltűntek a fiú szeme elől; Pista Vitányit kísérte haza hoteléig, s nem sejtette Timár kálváriáját: mily üresség szakadt öreg Virgilére, amint kilépett a kedves ház küszöbén.” (83–84)

1919 júniusától 1921 márciusáig–júniusáig dolgozott tehát a TVf szövegén. Ebben az időben elkészített *szöveg*halmazban vannak leírt *ötletek és feljegyzések*; ők alkotják a regény *előszövegét*. Az 1919 augusztusának végére elkészült a regény, nem teljes és folyamatos, hanem oldalhiányos formában ránk maradt első változata, *összövege*, a Mellékletben olvasható TVf₁. Valószínűsíthető, hogy ebből a változathoz emelt ki néhány gépelt oldalt, a Vitányi Vilmost bemutató részt, majd a rendelkezésre álló három gépiratos példányból kettőt (egymáshoz képest is némi változtatással) elküldött a Hetilapnak és a Napkeletnek. Ez a *szövegdarab* éppen ezért (talán) az *összöveg* részének tekinthető. Ezután tovább dolgozott a szövegen. Jeleneteket újraírt, átszerkesztett, kibővített, új történet-elemeket épített a szövegbe. Ezek a *kiegészítések* azonban nem alkotnak összefüggő szöveget. De valószínűsíteni lehet egy *második változatot* és egy folyamatosan épülő *harmadik változatot* is, azt, amelyik végül 1922 júliusában a NY-ban megjelent.

A regény kézírata az MTA Kézirattárában található. A 25,5x15 cm-es lapokon kilenc, mondattöréseket tartalmazó oldal kivételével, gépirással lejegyzett, gép- és kézírásos betoldásokkal kiegészített, helyenként be- és leragasztott szövegelemekkel bővült kézirat-tömeg áll rendelkezésünkre. Ez a három rétegű kézirat-halmaz, mely 1970-ben Szabó Lőrinc özvegyétől került a Kézirattárba, a lapok jobb alsó sarkán kis alakú kézíratos bejegyzéssel 1-116 oldalszám-jelölést kapott. A kéziratári számozás mellett az oldalak tetején, középre zárva, a szöveggel megegyező, BM-től származó, gépirásos (két helyen kézírásos) számok is olvashatók; vannak oldalak, főként csikokban vágott szöveg-elemekkel, esetenként a szerző betoldásával, melyeken csak kéziratári oldalszám van; és vannak duplumok is, melyeket a kéziratárban mechanikusan és folyamatosan jelöltek. A jelölés automatikusságát jól jelzi, hogy 12-es kéziratári számozással soroltak be egy BM által is 12. számmal jelölt oldalt a folyamatos *összövegbe*, pedig az átragasztásból, a szövegbővítésből egy sor áthúzásából és új szöveg beírásából nyilvánvaló, hogy ez az oldal más kéziratgyűttesbe tartozik; egy másik (BM számozás szerint) ugyancsak 12. oldalt, minden javítás nélkül, a 88-as kéziratári számmal jelölték. (A TVf₁ rekonstrukciójában a folyamatos első szövegoldal jelenik meg.)

A BM-től származó oldalszámok ismétlődései mutatják: van az *összöveg*, vannak ebből a szövegből duplikátumok, és vannak ehhez a variációhoz közel álló *szövegdarabok*. Van egy másik kézirat-halmaz, amelyik a TVf₁-hez képest új *szövegdarabokat* tartalmaz; ez jól láthatóan közel áll a TVf₆-hoz; ez talán a regény második változata vagy az első variáció átdol-

gozása-bővítése lehetett. Vannak ugyanakkor olyan összefüggő részek, amelyek a TVf₆ kéziratát jelentik; vannak ezekhez képest – kisebb vagy nagyobb eltérést mutató – kéziratoldalak is. És vannak olyan szövegrészek, melyek sem a TVf₁-be, sem a TVf₆-ba nem épültek be.

A kézirat rétegeit jelezheti az alábbi táblázat. Ebben az összeállításban a kéziratári oldaljelölés szerint következnek a szövegek; a táblázat második rubrikájában megjelenik a BM jelzése szerinti oldalszám vagy ennek a hiánya; a harmadik rubrika tartalmazza a kéziratdarab előfordulását a *főszövegben* vagy a *mellékletben* a megfelelő oldalszám feltüntetésével, valamint annak regisztrációjával, hogy a kezdő és záró mondatok (mondatdarabok) közötti rész kisebb vagy nagyobb mértékben eltér-e a *főszöveg* vagy a *melléklet* szöveghelyétől; a táblázat negyedik oszlopában a szövegrész kezdő- és zárómondata (mondattöredéke) olvasható.

Kéziratári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattöredéke
1-11	1-11	F: 7-18 M: 96-140	„Ebéd a sóti ciszterciák refektóriumában.” – „Mintha sértés volna [...] ha mások csak”
88	12	F: a 18-19. oldalon lévő rész változata M: 120-123	„gondolnak is reá.” – „Egyszerre gyermek lett megint aki férfi”
12	12	F: a 18-19. oldalon lévő rész változata M: a 120–123. oldalon lévő rész változata	„gondolnak is reá. Ne is gondoljanak rá” – „[...]gyermek, aki fél... fél az egyedülség –”
13-20	13-20	F: a 19-36. oldal erősen különböző változata M: 123-141	„volt annyi napokon át, szeretetből és naiv hiúságból.” – „Kezet fogott és azt mondta: – Fiam...!”
21-26	13-19	F: 19-27	„Mert érzett egy erősebb barátot” – „még sokkal jobban szereti Pistát, mint azelőtt.”

Kézirattári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattöredéke
27-28	19-20 (Duplikátum)	M: 135-141	„Az arca könnyes volt.” – „Kezet fogott és azt mondta: Fiam!”
29-40	23-34	F: 30-41;45-46	„Lina mozdulatlanul hevert az ágyon, s az arca félig el volt takarva.” – „[...] Pista olvasmányait, a gyermekek játékaikat, mint akár maga Pista.”; „Néha a régiebb dolgokról is kérdezősködött [...]” kezdetű mondattól számítva a 44-46. lapon lévő rész rövidített és átalakított változata olvasható a „[...] hogy ezt a ritkuló gyengédséget kicsalja.” mondatig. (46)
41-46	35-40	F: a 47-60. oldal változata M: 140-153	„Timár néha valósággal megalázottnak érezte magát kis barátjával szemben.” – „De ekkor valami közbejött.”
47-65	47-65	F: a 68-91. oldal változata M: 162-207	„Aztán majd megirom...” – „Timár megfigyelte hogy órá nem nézett.”
66-69	39-40, 42-43	F: 47-51	„[Pista] nem csinált titkot belőle hogy sokallja az időt amit Timárral tölt: [...]”. – „Ó milyen felelősség a nevelőé!” [Ezután még egy bekezdés következik, ami nem került be a végleges szövegbe.]

Kéziratári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattörredéke
70-73	34-37	F: 42-46	„Jobban szerette, ha szép halott anyukáját emlegette Pista [...]”. – „Akaratlanul irigyen gondolt erre a csa[ládra].”
74-75	39-40	F: 47-49	„mikor a fiu ártatlan őszinteségében elárulta, amit maga sem tudott tudatosan [...]”. – „Én nem is értem, hogyan lehet így élni, minden magasabb érdeklődés nélkül.”
76, 78-79	46-48	F: 58-59	„Az ő nevelése, igen, az ő fia [...]”. – „És nyugtalansága egyre növekedett, amint a fia közeledett az érettségihez.” [A 76. kéziratoldal első fele nem került be a szövegbe.] A 76. kéziratoldal második felének szövege. A kezdő- és záró mondat: „A városban azt beszéltek, hogy Timár Virgil a valóságos apja Pistának.” – „Mióta kikerült a szemináriumtól, mindig egyedül élt, magányos szobáiban:”
77	46 (Duplikátum)	A 76. kéziratoldal első fele	
80	–	F: 47	„megalázta magát a gyermek előtt [...]” – „Hát mégis volt valami értelme! gondolta. Boldog volt,” [A Főszöveg megfelelő helyétől lényegesen eltér.]

Kézirattári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő és záró mondata, mondattöréde
81	42	F: 50-51 M: a 146-147. oldal változata	„leg fedezett fel szépségeket és igazságokat olyan írónál, akiknek már a neve is hőkentő volt a papi fülekben.” – „Ó milyen felelősség a nevelő!”
82-85	45-48	F: 54-58	„kereste a kártyát a másik szobában.” – „Egy gyönyörű, s már megserdült fiu, akit az Isten adott neki, öreg napjainak, nemes és hajlékony, mint egy Botticelli-angyal...”
86	12	M: a 120-123. lap szövegváltozata	„Szégyellte talán az anyját, születését?” – „Timár halk kérdéseket tett a fiuhoz;”
87	12	M: a 120-121. lap szövegváltozata	A 86. kézirattári oldal egy részletének változata
88	12	F: a 18-19. oldalon lévő rész kevésbé különböző változata	„gondolnak is reá.” – „Egyszerre gyermek lett megint aki férfi”
89	12	M: 120-122 (Duplikátum)	A 88. kézirattári oldal másolata
90-92	13-15 (Duplikátum)	M: 122-129	„től. Most gyermek lett megint.” – „Az árnyékok lassan kezdtek terjeszkedni a világos szobában, mintha a tárgyak feketesége olvadna szét halkan.”
93	16	F: 23-24	„- Jó kis falusi fiu – mondta Lina, elnézve a fiát.” – „Hagyja, Wittmanné, menjen most, nem látja, hogy gyónok?”

Kézirattári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondatrövidéke
94	–	F: 40	„Szoboszlai szabadon vizsgálta a nőket, mint egy gavalér?” – „Az egész napja egy feszült, sőt kinos várakozás volt, mindaddig míg a kedves léptek, az ismert kopogás föl nem oldotta.”
95	–	F: a 41. lap részletének szövegváltozata	„A fiu jól érezte magát Bögöziéknél.” – „[...] és Bögöziről (aki egész nap irodájában volt); és Bögözi néniről.”
96	–	F:47	„Semmi tisztelet sem volt benne a tekintély iránt.” – „[...] és megalázva érezte magát önmaga előtt!”
97	39 (Duplikátum)	F:47	„csinált titkot belőle hogy sokallja az időt amit Timárral tölt: és mind nyitabban iparkodott abból lealkudni;” – Timárnak pedig, a gyöngye apának, nem volt eszköze érvényesíteni akaratát.” [teljes szöveg]
98	–	F: a 50-51. lap szövegváltozata	„Igen, igen! Pista mégis csak az akinek az ő ösztöne érezte [...]” – „Pista egész szabadon beszélt Timárral tanáraitól: hogyan jön órá”

Kézirattári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattörédeke
99	–	F: 47	„na, mikor a fiu akaratlan őszinteségben elárulta, amit maga sem tudott tudatosan: milyen keveset jelent neki ez a jó tanár-pap. Pista nem” [teljes szöveg]
100	–	F: a 48. lap szöveg-változata	„latin regulái, amik »heretyutyutyu[!]dallamára énekelhetők«: e tövű szó vége <i>es</i> -mind nőnemű, mint a <i>res</i> kivételt csak kettő tesz – <i>dies</i> és <i>meridies</i> – »a heretyutyutyu, ahol kell, hozzáteendő«. – Timárban egészség öné-” [teljes szöveg]
101	–	F: a 48-51. oldalon található szövegek részleteit tartalmazó koherens oldal	„Igen, igen! Pista mégis csak az, akinek az ő ösztöne érezte [...] egész szabadon beszélt Timárnak tanáraitól: hogy jön órá-”
102	40	F: 48	„Timót, a természetrajz elegáns tanára;” – „[...] imponált Pistának, minél jobban kinőtt környezetéből ő is.” [Kézrel írt szöveg]
103	–	F: a 48-49. lapon található részlet szöveg-változata	„Lesinszky Ipolynak kedves kérdését: [...]” – „Ebben egyikek voltak, egymásra találtak, az apró intrikákkal, kicsinyes érdekekkel telehálózott klastromban, pletykás kisvárosban.”

Kézirattári oldalszám	BM lapszáma	A szöveg hely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattörédeke
104	–	F: az 51. lapon található részlet szövegváltozata	„ra a kényes, képzelt beteg Szádi Márk, a reverendája fölött [...]” – „s kemény észtornában, a lelki izmosodás érzéseibe belefeledkeztek mindketten.”
105	–	F: az 50. oldalon lévő szöveg variánsa	„Timáréval. Egyre merészebb lett, utolsó skrupulusait sem hallgatta el.” – „Lassanként odáig fejlődött a dolog”
106	41	F: az 50-51. oldal megfelelő részének erősen különböző változata	„és lelki bátorság ébredt föl, amint »fia« szemén keresztül nézve ezeket az embereket, élvezni merete a maga szellemi fölényét. Lassankint minden iskolai fegyelem feszélye szét szakadt közöttük, Pista egész szabadon beszélt tanárának a többi tanárról: hogyan jön órá” – [teljes szöveg]
107	44	F: az 50. oldal megfelelő részének – erősen különböző – változata M: a 149. oldal megfelelő részének variánsa	„Különösen a fiú olvasmányai okoztak fejfájást Timárnak. Mindent olvasott az: s persze különös előszeretettel az »el-lenvéleményt«. S persze tündetőleg szeretett beszélni ezekről az olvasmányairól Timárnak.” [teljes szöveg]
108	–	F: az 52-53. oldal megfelelő részének kevésbé különböző változata	„– Nem tudta talán hogy micsoda könyv ez?” – „Timár csak nézte ezt a Tertulliant: (milyen példásan szerény fiú volt azelőtt!) – A te nevelésed! – mondta magának.”

Kézirattári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattörédeke
109	–	F: az 55. oldal megfelelő részének erősen különböző változata M: a 154. oldal megfelelő részének erősen különböző változata	„Csinálhatta a terveket Pista jövőjéről. De előbb vakációs utjára akarta magával vinni őt hogy világot lásson: azelőtt is szokott Itáliába utazni, de most hosszabb és szebb utat tervezett, gyűjtött rá: ugye mozdult ki már évek óta.” [teljes szöveg]
110	–	F: az 58. oldal megfelelő részének alig különböző változata	„Minden év végén megmérték magukat, az egész tanári kar, egy olyan mérlegen mely ott állt a refektórium kerti ajtójában; s év elején, Veni Sancte után, megismételték ezt. Timár neve <után> mögött szerény ingásu számok sokasodtak a mérleg táblácskáján; összesen annyi jelet hagytak az évek, melyeknek –.– Pista volt. <És> Pista ember lett, s nemsokára ... – a sors? Vigye! <Mindegy! addigis,> a sors nem teheti meg többé, hogy ne az ő fia legyen; s ime a nyáron az övé lesz.” [teljes szöveg, kézírással]
111	–	F: az 59. oldal megfelelő részének erősen különböző változata	„s az iskola ünnepe a város ünnepévé lett. De elsősorban ünnepe volt ez Timár fiának: ő volt a” [teljes szöveg]

Kézirattári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattörédeke
112	–	F: az 59. oldalon található megfelelő részek erősen különböző változata M: a 154. oldalon lévő rész erősen különböző változata	„Mi lesz azután: csak az Isten tudja. A fiuk ime megnöttek és szárnyrakelnek mindenféle, az ő fia ember már... csak ezt a két hónapot adja még meg az Isten... A fiuk azonban készültek a bucsura. A gimnázium érettségije mindig esemény Sót város életében, s valaki rájött hogy az idei érettségi Timár tanárságának huszadik évfordulójával esik egybe. Timárt tisztelték” [teljes szöveg]
113	–	M: 151	„De mindez nem nagyon bántotta, mind jobban érezte, mily mellékes mindez.” – „[...]s az ünneplésben a város notabilitásai is résztvettek. Pista volt a” [teljes szöveg]

Kézirattári oldaljelölés	BM lapszáma	A szöveghely előfordulása a Főszövegben (F) vagy a Mellékletben (M)	A szövegrész kezdő- és záró mondata, mondattörédeke
114	–	F: a 83-84. oldal megfelelő részének kevésbé különböző változata	<p>„Pista azonban Vitányit kísérte haza hoteléig, s visszafordulva Szádi Márkkal jött szembe az utcán. Szádi Márk már tudott a fiu életének új fordulatáról, mert Bögözi megvitte hírét a klastromba. A szerzetes meg volt botránkozva kollégája pedagógiátlan könnyelműségén, amely a gyermekre bízta a döntést ilyen fontos ügyben; s elhatározta hogy megpróbálja Pistát választásában befolyásolni. Megállította az utcán:</p> <p>– Határozta-e már?</p> <p>– Még nem – felelte Pista.</p> <p>– Fiam, ne feledd el, hogy te kétes környezetben nőttél fel; de az Isten kiragadott onnan, s jó kertbe ültetett. Maradj mindig hű fia az egyháznak, s ne hadd magadat kiragadni a világ útjára...</p> <p>– Az apám azt akarja, hogy vele menjek... [teljes szöveg, kézírással]</p>
115	–	M: a 145. oldal megfelelő részének változata	<p>„a hit mitőlünk függ. Tapasztaljunk bár, tanuljunk akármit: a konkluziót mégis mi vonjuk le.” [teljes szöveg]</p>
116	–	M: – F: –	<p>„Ebben egyek voltak, egymásra találtak:” [teljes szöveg kézírással]</p>

A kézírathalmazból, összefoglalóan, bizonyos következtetéseket lehet levonni.

A belső tagolással nem rendelkező összöveg első felében, a kézírattári 1-11, 88, 20. oldalon Timár Virgil és a sóti rendház belső élete lényegében a végleges változat szerint való. Timár és a Stirling-házban lakó Vágner Lina első találkozása azonban lényegesen rövidebb: nem kerül sor a diák távollétében az anya és a paptanár párbeszédére, nem tárul fel az asszony előélete, nem kerül szóba Vágner Pista apja és a neki elküldött levél; a második találkozáskor a szerzetes és a haldokló asszony között (valódi vagy vélt) tekintet-párbeszéd zajlik. Nem sokkal ezután meghal Vágner Lina, amiről Timár (és az olvasó) a pap szokásos vasárnapi Vergilius-olvasást megzavaró Vágner Pistától értesül.

A sorszám szerinti (hiányzó) 21-35. kéziratoldalnak kell tartalmaznia (valamilyen formában) Vágner Pista és Timár közös sorsának az alakulását, a fiú helyfoglalását Bögöziéknél.

A 35-40. kéziratoldal a paptanár belső monológját és a szövegmondó pozíciójából megfogalmazódó információkat foglalja magába a nevelésről, Pista belső fejlődéséről, olvasmányairól; tartalmazza ez a rész a hittanórán volt könyvolvasást, Szádi Márk felháborodását, Vitányi könyvének a minősítését, Pista büntetését [!], Timár jubileumát, a pad állítását. (141-143)

A 41-46. kéziratoldalon kell elkezdődnie a szöveg harmadik részének: ekkor kell megjelennie Vitányinak, kell – valamilyen formában – hírt kapnia arról, hogy a fia Sóton lakik; ebben a passzusban kell az újságírónak vonatra ülnie és kell megérkeznie a Duna-parti kisvárosba.

A 47-65. lap (az itt közölt szöveg 67. oldalától a 91-ig terjedő része és a 163-207. oldal anyaga) Vitányi és Vágner Pista, majd Vitányi és Timár Virgil találkozását eleveníti meg. Ebben a szövegrészben, az apróbb stílári változtatásokat, helyesírási, központoszási eltéréseket nem számítva, egyetlen jelentős különbség van: a jelen kiadás 82. oldalán található jelenet alakul másként. Ebben a néhány sorban a magára maradt paptanár a kéziratban belső monológban értelmezi sorsát. „Amint megint kiment az utcára – olvasható a szövegben –, és hazafelé indult, hogy szobájában töltsse a magányos estét: irtózatosszerű üresség érzése szakadt rá. Úgy érezte hogy egészen magára maradt, és életének legszebb éveit a mai naptól fogva fájdalmas emlékké válnak.” (195) Ugyanez a végleges szövegben az elbeszélő és a pap nézőpont-váltásában foglalódik össze: „A szegény Timár elszápadt a nagy keserűségtől; mintha hirtelen tört döftek volna szívébe: hát ilyen kevés lelki kapcsolata van neki gyermekével?” (82)

És (talán) az összeveghhez lehet sorolni a Hetilapban és a Napkeletben hozott szövegdarabot.

Az *összeveghhez* kapcsolódnak a *kiegészítések* és kapcsolódik a második *szövegváltozat*.

Az első szöveg-kiegészítés itt a BM számozása szerinti 23-34. kézirat-oldal (a kéziratári jelölés szerint 29-40. és a 70-73. lap). Ebben a részben, melyet a szerző később még némileg bővített, helyenként átszerkesztett és megrövidített, Timár második látogatását írja le az író (a szöveg itt hozzátvetőlegesen a végleges változat 30-46. oldalán lévő anyag megfelelője). A pap ezeken az oldalakon már a meghalt Vagner Linához érkezik, találkozik a most megnevezett szomszédasszonnyal, Wittmannéval; elviszi magához a rendházba aludni a tanítványát, akinek aztán Bögözi ügyvéd felajánlja a pártfogását; és kialakul Timár és Pista közös életrendje.

Van egy másik szövegegyüttes is. Ez BM számozása szerint a 40. lap-pal indul (ennek kéziratári jelzése: 67) és folytatódik még három (valójában két egész és két fél) oldalon (ezeken BM számozása nem található, kéziratári jelölése 101 és 104). Az indító lapon a már idézett 36. oldal gépiratos számozását javította BM tintával; a lap tetején megismétli (egy beragasztott papírszeleten) a 36. oldal első három gépiratos sorát. A következőket: „mert úgy képzelte hogy Pista az ő életének mintegy folytatója lesz: amit ő gyűjtött, ez a gyermek készen és korán megkapva, majd uj és nagyszerű célokra fogja értékesíteni.” Ezt a bekezdést folytatja aztán az előző változattól teljesen eltérő módon. Ekképp: „Igen, igen! Pista mégis csak az akinek az ő ösztöne érezte, kiválasztotta, és nem hiába pazarolta reá minden szeretetét. Az elvetett mag bőven fog teremni. Aki most büszkesége a gimnáziumnak: ki tudja, nem lesz-e valaha büszkesége a Rendnek amely nevelte, a nemes magyar fajnak amelynek rejtett mélyéből származott, a Tudománynak amelynek szolgálatába adja magát.. talán az Egyháznak... de legnagyobb büszkesége neki! És naiv tanárlelke messze ábrándokba merült; elképzelte növendékét mint híres embert... mint nagy tudóst... és egy büszke életrajznak szerény zugában az ő szegény nevét...” (vö. 147) Ez a rész, mely a végleges szövegben lényegesen átalakul (47), a Timár Virgil környezetét bemutató oldalakkal bővül (az itteni szöveg 48-51. oldalán olvasható részekkel). Láthatóan az átdolgozás-bővítés során ezen a néhány oldalon dolgozott a legtöbbet a szerző: ehhez készített gépirat-kiegészítő és kézirat- változatokat, bemutatandó Bögöziéket, a várost, Szoboszlai Timótót, Gombos Cirillt és Lesinszkyt (47-60).

Ha az ilyen módon született kézirat- szövegegyüttest, minden belső rétegződése ellenére, a nyomtatott változathoz képest egyetlen (szüle-

tő-változó) anyagnak tekintjük, akkor a kiadás alapjául szolgáló 1937-es variációhoz, a TVf₆-hoz képest néhány alapvető eltérés állapítható meg.

Ez a szöveg, a TVf₁ egy-két helyen a megfogalmazásban terjedősebb az 1937-es változatnál. Ezért a végleges variációban többször *szöveg-redukció* tapasztalható. Például ilyenek. A TVf₁ szövege: „Még a régi, nagy vasfeszület Krisztusa is mintha könnyebbülve nyújtóznék a falon.” (97) A végleges forma: „Még a régi, nagy vasfeszület Krisztusa is könnyebben nyújtózik a falon.” (7) Egy másik passzus így alakul a TVf₁-ben: „A refektóriumban enyhén tréfálkoztak Virgil látogatásáról a Stirling-házban, mert híre ment.

– Persze kiválasztotta hova kell legelőbb elmenni! Ki hitte volna a mi derék Virgilünkről hogy a szép asszonyok vonzzák?” (133) A végleges variáció ez: „Virgil látogatásának a Stirling-házban azonnal híre ment. A refektóriumban enyhén tréfálkoztak. – Persze kiválasztotta, hova kell legelőbb elmenni! Ki hitte volna a mi derék Virgilünkről.” (28)

1937-ben *redukció és szövegeltérés* együtt is előfordul. Az első feljegyzésben így alakul egy jelenet: „Talán nem tetszett neki a nagyon is városi” Vilmos „név – mióta a falusias egyszerűségért kezdett rajongani?” „Talán a falusias nevet szerette, talán gyűlöletes volt ajkának a másik.” (37) – olvasható a végleges változatban. Egy másik feljegyzés-helyen: „A vendégem leszel – mondta a fiúnak, és nagy öröme esett ezt a szót használni, mely oly szokatlan volt az ő szájából, s kivált egy diákra vonatkozva, hogy szinte forradalomnak érezte. Forradalom is volt ez, az ő lelkének, emberi és melegebb érzéseinek forradalma mindazon sok fal és hideg zár ellen, akivel természet és megszokás körülbástyázták. Kiömlött most cellabazárt, negyvenéves lelke, mely szeretni akart, mindegy volt hogy kit, az első lényt, ki utjába akad...” Ugyanez a rész a véglegesben: „A vendégem leszel – mondta a fiúnak és nagy öröme esett ezt a szót használni, mely oly szokatlan volt az ő szájából, s kivált egy diákról – szinte forradalom. Sziklák és falak – természet és megszokás – mennyi hideg keménységet kellett áttörnie a lélekömlésnek! De kitört a lélek, az elzsilipelt, negyvenéves *erő* – szeretni, akit lelt!...” (38)

Az első változathoz képest az alapszövegben BM jelentős *szövegcsereket* eszközölt. Ezek közül a legfontosabbak Vágner Lina karakterét mutatják másként, valamint kiiktatnak halvány erotikus mozzanatokat Vágner Pista és az anyja, Timár és Vágner Lina, illetve a pap és a diák viszonyából.

Az asszony – értéktulajdonító előreutalások után – a maga testi valóságában a TVf₁-ben így jelenik meg:

„Anyá, a Timár tanár úr ... akiről annyit beszéltem teneked...”

A sok virág és a vidám kanári-hang... nem volt a nagy házban több olyan derüs zug, mint ez a halálos betegnek szobája. Timár meglepetve tekintett körül. Ez volna a Bünös Nő lakása, végső nyomorában? Fehér csipkefüggöny kizárta a rettenetes udvart. Barátságos fehérség köszönt a falakról is. Lina meszeltette a szobát a régi festés helyett, s már ezzel mintha elvarázsolta volna! mintha nem a Stirling-házban volna! Lina alapján jó és egyszerű izlésű leány volt. Ez a jóság és egyszerűség valósággal megifjodott a lelkében, mióta teste fonnyadt s öregedett. Megifjodott, vággyá erősödött; vont a vissza vidékre, Sótira, meszelt-falu, kanárimadaras, olcsó virággal teli szobácskába. Bukása hajdan elsodorta innen. Megbélyegezve, s elhagyva, kifizetve úri szeretőjétől, a fővárosba ment. Zsummalisztákkal, fiatal művészekkel barátkozott. Nem is voltak rossz tapasztalatai. Kedves fiuk ezek. Pajtákodtak vele; finom izlése, természetes esze képessé tette őt hogy megértse őket. Olvasni kezdett; művelt nő lett; de azért jó, szerény kis nő maradt.

Eljött a gyermeke, s Lina elhatározta hogy nem válik meg tőle. Minden mély jósága, minden veleszületett családi érzése koncentrálnak ebben a hirtelen anyai szeretetben. A gyermek azonban akadályozta, s azonkívül egészsége is egyre gyengébb lett. Finom vékonysága lassankint soványság volt már és hervadás. A kora Öregség kopogott mint alkonyi, alkalmatlan vendég. Linának ekkor jutott eszébe hogy felhagy könnyű életével, s visszavonul Sótira. Ugysem akarta hogy gyermeke ott nőjön föl ahol minden szál még régi, léha viszonyokhoz köti. Volt egy kis megtakarított pénze, annyi épen amiből vidéken meg lehetett élni. Remélte hogy Sótón senkisé emlékezik már rá. A város megváltozott, megnagyobbodott, s az emberek is kicserélődtek.

Kicsit csalódott. Ugy találta hogy a kisváros szelleme most is csak a régi, s földije szemében ő mindig a szép Vágner Lina marad. A pénz is szükösnek bizonyult; a gyermeknek iskola, magának orvosság sokba került. Lina mégis csak megmaradt itten. Az emberektől el lehetett búni, s a természet, a régi házak, utcák, a hegyek köröskörül, nyájasak voltak, s ugyanazon hangon szóltak hozzá mint kislánykorában.” (125, 127)

A végleges változatban ezek az információk nem rövid dialógusban és a két szereplő váltott nézőpontjából megszólaló gondolkodás-folyamban jelennek meg. A 21. oldalon olvasható bekezdéssel indul a rész: „Félénken és ügyetlenül lépett előre... s váratlan: amint belépett a kis szobába, mintha kilépett volna a Stirling-házból. Egy más milió volt! Fehér csipkefüggöny kizárta a rettenetes udvart. Barátságos fehérség köszönt a falakról. Tisztaság: a meszelt falak tisztasága, az ágyneműek tiszta fehérsége, egy székre

dobott dunna fehérsége. Fényképek és egyszerű virágok. A fiú tankönyvei egy kis asztalkán, kézimunka-kosár. És a kanárihang. És az udvarból csak a napfény és verkliszó.” Az első változatból idézett szöveg a végleges formában (az elbeszélői pozíció változásával, nézőpontok összerosódásával, az ideológiai és a frazeológiai nézőpont eltéréseivel, dialógusváltással, új szereplő, Wittmanné beléptetésével, erős dramatizációval) a 25. oldalon fejeződik be az alábbi bekezdésben: „– Azért ne gondolja, hogy nem javultam meg! Ha nem akartam volna tisztességes lenni, nem jöttem volna ide a fiammal. Tudja, már a fiam miatt sem élhettem volna úgy, mint azelőtt. Igaz, hogy megválhattam volna a fiamtól. De mondja, anyák azok, akik így tesznek? Pfu! Inkább éltem így szegényen, falun, mert Sót az egy falu... mióta ő van, gyűjtöttem rá, hogy itt megélhessek. Tudja, ha az embernek gyereke van, egészen megváltozik. Én mondhatom, mióta Sótra visszajöttem, úgy élek, mint egy szent, minden elég nekem. Persze, az emberek szemében most is csak a régi vagyok ... Ah, ah, ah, ah! Ah! Azért mégis csak itten maradtam. Tudja, itt nőttem fel, és a régi utcák, a házak, a hegyek ... azok jók ... azok azok hozzám most is, mint kislány koromban...” (24-25).

Feltűnő a végleges változatban az erotikus mozzanatok (már emlegetett) halványulása. Vágner Pista anyjához fűződő érzelmei például így jelennek meg a TVfj-ben: „Mintha sértés volna anyjára már az is ha mások csak gondolnak rá. Ne is gondoljanak rá, felejtsék el hogy van, ne is legyen többé másoknak mint neki. Ez a gyengéd alak melyet ő már betegen és megtörve ismert meg, ez a halvány arc mely annyiszor hajolt a bölcsője fölé, ez a drága szem annyi édes fény és meleg könny otthona, idegeneknek a prédája hajdan – legyen most már egészen az övé! A világnak mely szerette mig szép volt, azután szegénységben és megvetésben hagyta, – semmi köze hozzá! Neki most is szép – az ő anyukája! Ott ült volna az ágyánál egész nap, a kezét fogva, és a szemébe nézve...” (121). Ugyanez a rész a (feltételezett) második változatban, a kéziratári jelölés szerinti 12. lapon így alakul: „Ne is gondoljanak rá, felejtsék el hogy van, ne is legyen többé másoknak mint neki. Dac, düh, és titkos földalatti szégyen – a Stirling-ház levegőjének egész szégyene – egyesültek ebben a büszke szeretetben. Csak azért is szerette az ő drága, beteg, szép és szeszélyes anyukáját. Mióta beteg volt, azóta egészen az övé volt; és nem eresztett senkit hozzá mig ő ott volt. Féltékenyen őrizte mintha szerelmét őrizné: hisz csakugyan minden szerelme még ő volt. Gondozta ügyetlen, fiús gyöngédséggel, és figyelte éjjel, nem ébred-e, miközben dolgozatait csinálta a rideg konyhában, mint egy megható ifjúsági regénynek a hőse.” Ugyanez a

TVf₆-ban így alakul: „*Csak azért is szerette az ő drága, beteg, szép és szélszélyes anyukáját. Szerette, kissé takargató, szegyenlő szeretettel, mely majdnem szerelem volt; sohasem beszélt róla, soha pajtásait nem hívta magukhoz, még azt is eltitkolta, hol laknak.*” (18-19) A Stirling-házban tett második látogatás a TVf₁ olvasói szövegében így alakul: „A fiu ijedten ugrott föl az ágy mellett valami térdeplő helyzetből. Az arca könnyes volt. A sárga szomszédasszony egykedvűen és hivatalos arccal tett-vett valamit a szobában. A beteg nem volt magánál; melléből különös, szelid hörgések szálltak föl.

A fiu halk hangon és fegyelemtudóan kezdett mentegetőzni amiért nem jött ma iskolába.

A pap az ágyhoz lépett és imádságba fogott. A beteg szemei nyitva voltak. Kerekre nyitva és mintha megtágultak volna; és nyugtalanul mozogtak ide-oda, közömbösen, mint apró kis fényszóró tükröcskék.

Egyszerre Timár arcára vetődtek.

S egy pillanatra a papnak az az érzése volt hogy a beteg magához jön. Az ajkakon gyenge mosoly jelent meg, halványan mint Szentgyörgy táján bujkáló napsugár; a szemekben mintha fölcsillant volna az a kedves, szelid ironia, amit Timár az első izben látott csillámlani bennük. Aztán a fiut keresték a szemek.

Csak egy pillanatra...

Már most nem tudom hogy elhigyjem-e amit Timár mindig hitt hogy látott ebben a pillanatban; de lehet hogy csak magába szuggerált. Azt gondolta hogy az anya a fiáról egy villanásig megint reá vetette a szemét, és ezuttal egészen más kifejezéssel... Timár később úgy formulázta magának ezt a kifejezést hogy: könyörgő aggódás. Szentül meg volt győződve hogy ezt képzelte látni a szemekben melyeknek hamvasodása alól az élet egy utolsó parázsparánya égett ki még a futó villanásban.

Látta-e vagy képzelte-e egyáltalán látni? Vagy csak utólag hitette el magával, hogy ezt képzelte? és evvel adott címet önmaga előtt önmagának arra hogy a fiut mint egy rábizott örökséget, védelmébe vegye? Mert bizonyos hogy ekkor már napok óta meg volt érlelve benne az öntudatlan határozat, de gyenge akarata még ürügyekbe, jogcímekbe, képzelődésekbe kapaszkodott...

És bizonyos hogy abban a pillanatban nem is látta ő ezt a »könyörgő aggódást«, még ha ott is lett volna az a haldokló szemeiben. Csak utólag ébredt ennek tudatára. Abban a pillanatban csak az ironiát látta, a »szelid ironiát«, és az kissé megzavarta az imádságban. De aztán erőt vett magán

és hangosabban mormolta a nyugalmas gyászu szép latin szavakat, s kis keresztet formált ujjával a beteg homlokán, ajkain...

A fiu is imádkozott és könnyei lassan elcsitulak. A kanárimadár egyszerre megkezdte nótáját.

A beteg szemei azonban megint kifejezéstelenre kerekedtek, s oktalanul jártak ide-oda, mint parányi kis fényszóró tükröcskék...” (135, 137, 139). A végleges szövegben Timár a haláleset bekövetkezése után érkezik. És mindössze ennyi marad az első szövegből: „A fiú ijedten ugrott föl az ágy mellett valami térdeplő helyzetből. Lina mozdulatlanul hevert az ágyon, s az arca félíg eltakarva. Az ablak nyitva volt, s a Stirling-ház minden hangjai s búzei beszálltak.” (30)

Ez a szövegegyüttes, Claudine Gothot-Mersch, Almuth Gresillon, Jean-Louis Lebrave és Catherine Viollet fogalomrendszere szerint, a szövegteremtést magát jelenti. Azt a folyamatot, melyben nyomon követhető a *szöveg genezise*.

TV_f₂

A regény első, nyomtatásban megjelent változatát, a TV_f₂-öt, „Iskolai történet három részben” alcímmel, a NY közölte 1921. július 1-jén.

A Magyar Hírlap július 2-án adott hírt a megjelenésről, a többi lap azonban, a máskor volt szokástól eltérően, nem tudósított az alkotásról. Érdekes és váratlan, hogy az író levélhagyatékában sincs ebben a hónapban semmi híradás a TV_f₂ fogadtatásáról. Az első (ránk maradt) levelet a regényről a már idézett Komjáthy Aladár írta augusztus 14-én. „[...] Timár Virgil fia kis regényéről beszéltek a Centrálban – olvasható a híradásban – és többen azt állították, hogy ez a legjobb műved. Ez megint csak azt igazolja, hogy saját magaddal szemben táplált skrupulusaid csakis idegességben lelik magyarázatukat [...]”. König György irodalomtörténész és műfordító, a NY munkatársa augusztus 23-i levelében nyugtázza az alkotást. És mindjárt fontos észrevételeket is tesz. „[...] Meggyers [...] figyelmeztetted a Nyugatban megjelent regényedre. Nagy élvezettel olvastuk. Engem különösen kettő érdekelt benne. Először is a probléma, melyet nagyon érdekesnek tartok, aztán meg Timár alakja, ki nézetem szerint a regény legjobban sikerült alakja [...] Vitányi alakjával kevésbé voltam elégedve, ez csak mint Ignótus-portrait elsőrendű, a regényalaknak, ki Pista lelke fölött győzedelmeskedik, egy ideálnak kellene lennie, Vitányi azonban még komikus is. (Annyira elevenül állott előtted Ignótus, hogy

még olyasmit is felvettél róla Vitányi jellemébe, a mi a kívánt jellemképet egészen fölöslegesen módon, vagy pláne helytelen irányba tolhatná el. Arra gondolok, mikor elmondod róla, hogy két napilapnak dolgozik, még pedig egy conservatív lapnak és egy progresszívnek.” (SIPOS 1999 1:395-396).

A regényről szeptemberben két értékelés volt olvasható: a Bangha Béla, majd Czapik Gyula szerkesztésében megjelenő „konzervatív katolikus, tudományos és társadalmi szemlé”-ben, a Magyar Kultúrában és a Patai József szerkesztésében megjelenő Múlt és Jövőben, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület „cionista irányzat”-ú, az Egyenlőség címmel kiadott, a „magyar társadalomba beilleszkedni kívánó zsidóság” fóruma „ellenében” indított lapban (FROJIMOVICS... 1995 1:330-331); az elsőt Nagy Péter, a másodikat Raab Andor írta.

A Magyar Kultúra, mely 1919 és 1921 között nem jelent meg, 1921-ben indult újra, s „legősmagyarabb” alapon a „kimagasló katolikus körök” orgánuma kívánt lenni.* Nagy Péter, aki 1913-ban *A gólyakalifát* ismertette, 1921-ben három írásával szerepelt a lapban, szeptember 5-én hosszú tanulmányban foglalkozott a regénnyel. Szerinte BM, a NY szerzőjeként, a „zsidó-liberális” ideológia kiszolgálójaként „istenhozzádot [mond a regényben] vallásnak, nemzetnek, hazának, európaiságnak, rendnek, kultúrának, intézménynek, múltnak”, fiatal hősét, Vágner Pistát „nyilegyenesen viszi a testi-lelki züllésbe, a forradalmárkodásba, a romlott zsidó-szellem karmai közé”.

Nem volt kevésbé határozott Raab Andor írása sem. Az ő olvasatában a TVf a zsidókérdés első igazi megnyilatkozása, „a nemzet hangulatának tükre és képe”. Szerinte BM „a zsidókérdést a legjellemzőbb pontján fogta meg, hiszen a probléma a szellemi küzdelem vetületén egy évtized óta mint nagyrésztben zsidók által irányított szabadgondolkodás és a katolikus klerikalizmus harca jelentkezett. Az irodalomban, tudományban és világnézetben rohamosan előretörő radikalizmus központja a főváros volt, ezzel szemben az Egyház inkább vidéken állította csatasorba híveit új szerzetesiskolák, kongregációk, legényegyletek és más társadalmi intézmények tervszerű kiépítése által.” Ugyanakkor a kritika írója „erkölcsi üzenet”-et is érzékelt a regényben. Vitányiban a „modern író”-t méltatja, „aki típusa a zsidóság azon intellektuális rétegének, amelyben az évezredek kultúra túlfeszítése a legteljesebb erkölcsi összeomlást és dekadenciát idézi elő. Ez a réteg – teszi hozzá – a gettóból kikerülve, a kultúra szédítő ormaira kapaszkodott fel, de a zsidósággal minden szellemi és erkölcsi kapcsolatát el-

* *Magyar Kultúra olvasóihoz*, Magyar Kultúra, 1921, 1.

veszítette.” A regény – szerinte – alkalmas arra, hogy a zsidóság „önhibáját” meglássa és tanuljon belőle, annak érdekében, hogy a Vitányi-féle embereket, ezt a „nagy műveltségű réteg”-et „visszavezesse a zsidósághoz”.

A regény recepciójában 1921-ben a szerző és a zsidóság viszonya került a középpontba. Ezt jelzi Kellér Andor interjúja is szeptember 30-án a Zsidó Szemlében *Keresztény írók a zsidóságról. Babits Mihálynál* címmel. Ebben az alábbi mondatok olvashatók: „Babits Mihálynak az utóbbi időben jelent meg egy kisebb regénye a Nyugat hasábjain: Timár Virgil fia. Az irodalmi szempontból kiválóan jeles munka, mely érdekes meseszövege, az alakok biztos kézzel való felrajzolása és az egész regényen végig érezhető precíz műgond miatt megbecsülendő érték, a zsidókérdéssel foglalkozók érdeklődésére is számot tarthat. Ebben a munkában szinte benne reszket a zsidókérdés egy mély mondanivalójú művész szemén keresztül: fő alakja a tehetséges fiatal ember, akin klerikális környezetben is keresztülült az apja: Vitányi Vilmos, a könnyed fővárosi zsidó író és egész fájának vére, gondolkodása.” A hosszadalmas felvezető szöveg után a kérdező „átadja a szót” BM-nak, aki az alábbiakat mondja: „Azt hiszem, akik a faji kérdéstről beszélnek, szeretik elfelejteni, hogy a faj egyesekből áll. A faj nem valami mitológiai lény, ezerfajú és egyelkű szörnyeteg, hanem emberek összessége, akik közt nagyon-nagyon különböző karakterek vannak. *Az élet nem fajok, hanem egyének küzdelme.* És ha faji kérdés fölmerül az életben, annak az okát is többnyire az egyének küzdelmeiben lehet megtalálni.

A zsidókra nem a faj haragszik, hanem egyének haraguszna.

Minden fajnak vannak jó és rossz tulajdonságai, de a zsidóknak kiáltóan jó és kiáltóan rossz tulajdonságaik vannak. Én azt hiszem, az antiszemitizmust inkább a jó, mint a rossz tulajdonságok okozták. Bizonyos, hogy ezek a tulajdonságok sok tekintetben szervesen egészítették ki a felelősségtől és a szabad versenytől mindjobban irtózó magyar intelligenciát; szükség volt rájuk és szükség van még ma is. Csakhogy a tétlenség még a nemes tétlenség is sárga szemekkel néz az agilitásra, és mindenki haragszik egy kicsit arra, akire rászorul. A magyar a kiegyezés óta visszaesett ősi apátiájába, melyből hajdan Széchenyi verte föl; ha sikerül egyszer majd lerázni ezt az apátiát, a zsidóra kevesebb szükség lesz, és mégis kevesebb lesz az antiszemitizmus” (TÉGLÁS 1997:85-86).

A TV₂ kiváltotta reakciókban, 1921 túlpolitikált és túlideologizált légkörében a figyelem tehát Timár Virgil és Vitányi Vilmos alakkettősére esett, beigazolvva BM (már idézett) előzetes félelmét arról, hogy a munkát majd „félreértik”.

Ilyen mértékű félreértésre azonban, valószínűleg, ő sem számított.

A regény könyvalakban („Iskolai történet három részben” alcímmel és öt másik novellával: *A torony árnyékával*, a *György, a favágóval*, a *Nagy Sándor öregkorával*, a *Költészet és Valósággal* és *A röpködő faluval* együtt) 1922. április 14-én jelent meg. A megjelenés napján a Miklós Andor tulajdonában volt Est-lapok: Az Est, a Magyarország és a Pesti Napló híradásában és cikkben köszöntötte az alkotást. Az Est, mely Ady újra kiadott kötetait: az *Új verseket*, a *Vér és aranyt*, *A halottak élént*, Möricz Tündérkertjét és a TVf₃-t egyszerre üdvözölte, a húsvéti ünnepekre való utalással, szimbolikus jelentést tulajdonítva az együttes megjelenésnek, azonnal irodalomtörténeti távlatba állította az eseményt: „A feltámadás ünnepén – írta – az új, értékes magyar könyvek serege diadalmasan hirdeti a lethargiájukból új életre támadó szellemi erők teljességét”. Április 19-én Az Est (névtelenségben maradt) tudósítója nem egyszerűen megismételte a hírközlést, hanem értékelő és értelmező megállapításokat tett. A „lelkek legmélyeit kutató analízis eszközeinek mestere”-ként mutatta be a szerzőt, aki a regényben a szellemi apaság és a „vér jogá”-nak az ütközését állította a középpontba, s mindezt „tragikus mozzanatokban gazdag, érdekesítő küzdelem” formájában írta le. Külön értékelt az alkotás sejtelmes finomságú líraiságát.

Április 21-én a Magyarország, 30-án a Magyarság, május 14-én újból a Magyarság, 25-én a Pesti Napló adott hírt a TVf₃-ról.

Április 30-án Mariay Ödön írt a regényről. Mariay, a „keresztény értelmiség lap”-jában értelmezte „a tökéletes kompozíció”-t, azt a „fejlődés”-t, melynek során a földi érzésektől elzárt „hideg tudás” eljutott az apaság „illúziójá”-ig; Vitányi Vilmost „bravúros karikatúrába élesedő, életteljes” figurának minősítette. A május 14-i írás szerzője tágította a szöveg értelmezési tartományát. Olvasatában az alcímben szereplő „Iskolai történet”-megjelölés nem a ciszterci gimnáziumra, hanem az „élet iskolájá”-ra vonatkozik. Ebben az összefüggésben a regény központi alakja Vágner Pista, a mű a „serdülő emberi lélek sorsáról” beszél, aminek a birtoklásáért harcba száll a „szellemi” és a „testi” apa. A recenzens a tiszta irodalmiság alapján, Goetheben jelölve meg a párhuzamot, a történettel kapcsolatban „az élet magasabb rendű síkjá”-ról medítál, melybe átemelődik a história, „elveszítve” a „köldökzsinóros kapcsolatait az étellel.” A Pesti Napló május 25-i számában Kárpáti Aurél író és kritikus (aki 1921 szeptemberében ugyanitt közölt interjút a *Halálfiain* dolgozó Babitscsal) a regény lényeges vonásának a belső történés leírását tekinti. Szerinte a történet, a külső

váz nem adhat képet az igazi témáról, az „artistikus formába sűrített lélekszemléletről”; a külső „mese” csak forma itt; a belső történes „főlényes művészi analízissel feltárt fejlődés, közeledés és lassú eltávolodás”. Vélekedése szerint a regény utolsó harmadában megtört a tökéletes harmónia. A Timár ellenpontjaként megjelent Vitányit a külsőségekben „kiélezett figurá”-nak mondta, a modell felismerhetőségében pedig „szándékolt célzatosság”-ot érzékelt (anélkül, hogy bárkivel, akár Ignottusszal is, azonosítaná a pesti újságíró alakját).

1922 májusától augusztus végéig jelent meg Kardos Albert, Császár Elemér, Bálint Lajos, Komlós Aladár és Reményik Sándor írása. A szerzők személye és az írásoknak helyet adó folyóiratok szellemi pozíciója alapján várható volt az olvasatok további differenciálódása.

Kardos Albert irodalomtörténész, a debreceni Csokonai Kör titkára a Magyar Nyelvőr május–júniusi összevont számában (rövid két oldalon) stilisztikai szempontú megjegyzéseket tett a regényről, kifogásolva az alkotásban felbukkanó germanizmusokat.

Császár Elemér, akkor a pécsi egyetem professzora, az MTA, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság tagja, az új rend ideológiáját nem csak vállaló, de megfogalmazó Új Nemzedék szellemiségét visszhangozta. A június 15-i számban olvasható írásában megismételte a lapban 1919 késő őszen többször leírt vádat a NY által megvalósított irodalmi forradalomról, amely előkészítője volt a politikai forradalomnak, annak, aminek súlyos következményeit a magyarság már megtapasztalhatta (SIPOS 1976:91-104). Császár, aki az Új Nemzedékben 1923-ban a *Kártyavárról*, 1926-ban a *Sziget és tengerről* szólva utasítja majd el Babits művészetét, *Az európai irodalom történetének szemléletét és munkamódszerét* pedig 1935-ben a Budapesti Szemlében kifogásolja (SIPOS 1999 1:457, 526; 2:544), a TVf-t „kiváló mű”-nek nevezi, s Thomas Mann *Halál Velencében* című munkájával rokonítja. A szereplők közül a paptanárra és a diákra koncentrált. Timár „alakjában a megtévedt tisztaságot, az önmagát vádoló, de hitéhez visszataláló embert hangsúlyozta, aki „világi feladatra vesztegette erejét, nem pedig igazi hivatásra, Isten szolgálatára”. Vágner Pista apát választó, a szellemi apát elutasító döntéséért „fájának rossz tulajdonságai”-t okolta; a rossz döntést – írta – csak segítette a váratlanul megjelenő „apa is, egy nagykeresetű divatos fővárosi újságíró”, aki „visszaköveteli a fiát”.

Bálint Lajos, ekkor a Genius Könyvkiadó irodalmi vezetője, a polgári radikalizmus lapjában, az 1910-ben alapított Világban június 25-én írt a regényről, és Timár alakjára koncentrált. Szerinte a negyvenesztendős paptanár életében, melyben eddig az Isten szeretete és a tanári hivatás teljesítése

volt a meghatározó, a „véletlen útján”, a külső körülmények változásának köszönhetően, egy földi érzés, a szellemi apaság lehetősége és gondolata lesz fontos. Ez, melyben nincs semmi testi hajlandóság (erről különben Császár Elemér is írt), a „tudat alatt” erősödött meg, lassan betöltötte Timár egész életét, végül pedig a tudás lemondáshoz, a korábban kizárólagos érzelmek újbóli „uralmá”-hoz vezetett el. A recenzens műfaj történeti távlatba is állítja a művet, Knut Hamsunra történő utalással regisztrálja azt a regénytörténeti fordulatot, melynek során a világirodalomban és a TVF-ban a történelemmel szemben a lelki élet apró rezdülései kerülnek előtérbe, s „nem a külső történések adnak belső élményeket, hanem belső élmények reflektálódnak külső történéseken”.

Komlós Aladár 1922. július 2-án az 1919. október 31-e és az 1923. december 16-a között megjelenő Bécsi Magyar Újságban, a magyar emigráció napilapjában írt a regényről. A lap is, Komlós Aladár is ideológiai és személyes indulatokkal szemlélte a magyarországi politika alakulását, és ugyanígy tekintette BM személyét és költészetét. A bírálatban nagy teret szentelt a szerzőnek. Kevésbé éles fogalmazással felelevenítette az 1921-es reflexiók vádját a zsidó Vitányi Vilmos szerepeltetése miatt, melytől a „finom lélekregegy [...] rémregényi motívumokat” kap. És megismétel két vádat: az egyik ekkor is, később is fel-felbukkan a BM-ről szóló írásokban (főleg a két világháború közti baloldali lapokban és Lukács György tanulmányában*); eszerint az író állásfoglalásait 1918 őszétől 1921-ig (az emlegetett források némelyike szerint haláláig) opportunus döntések határozták meg; a másik pedig König György már idézett 1921. augusztus 23-i magánlevelében olvasható megjegyzés volt a Vitányi–Ignotus azonosításról. Ez utóbbi vádak személyiség- és kortörténeti távlatba állítja. Így ír: „Vannak, akik szerint Babits a kurzushoz akart közeledni a könyvvel [azaz a TVF-val]. Akik konjunkturális alkalmazkodást találnak abban a valóban nem gyönyörű látványban, hogy az egykor októbrista, majd a kommunizmus-hoz csatlakozó Babits pellengérré, meg nem érdemelt pellengérré állítja egykori barátját és szerkesztőjét s még hozzá magának a távollévő szerkesztőnek a folyóiratában. Nem tudjuk elhinni, hogy Babits rosszhiszemű politikai akarnok volna. Ennek a vádnak a képviselőjét nem tudnánk vállalni. Az csak a baj, hogy Babitsnak nincs szilárd világnézeti gerince, ezért fujdogálja őt erre-arra minden külső és belső szellő.” A regény időszerke-

* LUKÁCS György, *Babits Mihály vallomásai* [1941] = L. Gy., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, szerk. és vál. FEHÉR Ferenc, KENYERES Zoltán, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1970, 247-270.

zeti megoldásait is felemlítő bírálat, mely a tanár és a diák kapcsolatában „szerelemjellegű” vonzalomról beszél, alaptalan legendának minősíti a Ba-bits írói nagyságáról szóló ítéleteket.

A költő Reményik Sándor, aki *Fagyöngyök* című 1918-as kötetét elküldte BM-nak (s aki majd 1941-ben *Fény-torony* címmel verssel köszönti az akadémiai tagság alkalmából a költőt), az általa alapított kolozsvári Pásztortűzben az 1922. augusztus 19-i számában írt a TVf₃-ról. Reményik, Áprily Lajos és Tompa László mellett a „helikoni triász” tagja, a NY első nemzedékének kritikusa, megismételte Mariay Ödön és Kumlós Aladár vélekedését a Babits-művek elkülönítéséről a szövegekben fellelhető „réalis” és „fantasztikus” elemek alapján, Bálint Lajoshoz hasonlóan kiemelte a belső történet megjelenítését. És valamit hozzátett mindehhez. Hangoztatta, hogy Vágner Pista valójában Timár teremtménye, eltávolodásukat pedig egyrészt Pista „sok félelmes öröklött hajlama”, másrészt a pap rezignált döntése okozta, aki azért engedte el tanítványát, hogy „vétkézzék és harcokon, vergődéseken, csalódásokon át ismerje meg, mint Szent Ágoston az igazságot és az Istent”.

1922 őszén – a NY-ban volt folyamatos hirdetések nem is számítva – a TVf₃ változatlanul az érdeklődés központjában maradt.

Október 11-én a Prágai Magyar Hírlapban, a kisebbségi magyarság érdekvédelmét felvállaló politikai napilapban, Schöpflin Aladár írt Babits regényéről. Schöpflin, aki ekkor a NY főmunkatársa, a TVf₃ megírásának (csak a szerzőtől tudható) idejével indítja a recenziót. Babits – olvasható – a „kommunizmus izgalmas napjaiban” menekülésként írta a TVf₃-t. „Úgy kell tehát ezt a regényt tekinteni, mint egy elhárító gesztust s ebben a háttérben kell értékelni a mögötte nyíló gondolati perspektívát: a magába elvonuló konzervativizmus és a nyugtalanul kereső és mindent kifelé vetítő modernség összesűrűlődését. Közvetve távolból, talán öntudatlanul a saját belső meghasonlása is belejátszik ebbe a perspektívába.” Schöpflin olvasatában Timár Virgil alakteremtése a szerző bravúrja. A ciszterci tanárban, akinek „ellenpontja” Vitányi Vilmos, „Benne van tulajdonképpen az egész szeretetskála onnan kezdve, hogy a tanár gyönyörködik tehetséges tanítványa serdültében, egészen egy önmaga előtt is titkolt homályos szerelmi érzéssel”. Ennek a teljességnek a megéreztetése – teszi hozzá – „rendkívül komplex és nehéz irodalmi feladat”, melynek a „szinte tökéletes megoldása [...] a modern magyar regény legszebb lapjai közé tartozik”.

November 1-jén a Kassai Naplóban Áldori Károly, a lap „belső szerkesztője” foglalkozik Babits művével. A Napló, az 1884-től 1918-ig kiadott Felsőmagyarország jogutódjaként, 1919-ben indult. Öndefiníciója

szerint „pártoktól független” újság volt, állandó szerzői között szerepelt az új írónemzedékből Fábry Zoltán, Györy Dezső és Márai Sándor, a „régiek” közül pedig az ekkor Bécsben és Berlinben élő Ignotus. Áldori, Komlós Aladárhoz hasonlóan, kétségbe vonja Babits művészetét. Az „impressziók könyörtelen nyomása alatt szenvedő lírai költőnek” írja a TVf₃ szerzőjét, akire „a legprimitívebb álgigazságok is tökéletes isteni kinyilatkoztatásként hatnak”, s „aki csak annyit mérsékel az utca véleményén, hogy irodalmi értékűvé emeli” a „jelszavak mögötti vért”. A regényalakokat körülvevő nyomasztó és sivár háttérben – olvasható Áldori recenziójában – „a mai magyar levegő, a kurzus levegője” érzékelhető. Ebben az összefüggésben – ismétli Komlós azonosító vélekedését – a diákért versengő két felnőttben, a paptanárr és a „zsidó újságíró-Ignotus” közötti párharcban ellentétes világnézetek csapnak össze.

A Magyar Élet december 15-i recenziója, László István munkája szerint a „szerzetes-tanár”-ban Babits „az idegen fiút őrző nagyon emberi szeretet”-et jelenítette meg, ugyanakkor a „papi lélek” kötelező vallásosságát nem hangsúlyozta eléggé.

A legelfogulatlanabb kritikát a NY október 1-jei számában Kosztolányi Dezső írta. Kosztolányi igazában soha nem érezte közel magához BM prózáját. A fiatalkori levelek tele vannak verseket és műfordításokat kérő, azokhoz kapcsolódó, a műveket értékelő részletekkel. Az elküldött Babits-novellákról vagy semmit nem írt, vagy elhárította őket magától. A regények közül *A gólyakalifát* idézi fel egyetlen félmondatban, éppen a TVf₃-ről szóló írásában, a *Kártyavártól*, a *Halálfiairól*, az *Elza pilótáról* azonban nem lesz szava később. Értelemszerűen a maga (alakuló) prózaeszményét tekinti normának, a világos, „henye jelző”, „sületlen mondat” nélküli „világos” beszédet (KOSZTOLÁNYI 1958 1:252-254). A TVf₃-t azért minősíti igazi epikai alkotásnak, mert ebben a szerző – eltérően az „első prózai munkáiban” megtapasztalható módszerétől – nem „menti át elbeszéléseibe [...] a líráját.” „Semmis szavakkal tud festeni, nem kér kölcsön a lírikustól, megveti az »egyéni« nyelvet, amely az elbeszélésben csak modorosság és többnyire hézagot takar”. Dicséri a mű zártságát, a „Thomas Mann velencei novellájához hasonlítható” tökéletes szerkezetét, az „egész” szépséget, a mese kibontását, az „idején elhelyez”-ett és a „gazdaságosan fejleszt”-tett „indító-okokat”. A kritika zárlatában az „új realizmus” irányához kapcsolja a művet, köszöntve benne az „igazi titok”, az „élet” megjelenését.

*

Nem tartozik a TVf₃ közvetlen recepciótörténetébe két polémia: Hatvany Lajos cikksorozata a Bécsben megjelenő Jövőben és az Ignotus által kezdeményezett *Indiszkreáció*-vita. Nélkülük azonban a regény fogadtatás-története mégsem lenne teljes.

Hatvany nem sokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása után, 1919 nyarán Bécsbe emigrált. 1920-ban itt írta meg a *Das Verwundete Land* című könyvét Magyarország utolsó száz évéről, felmutatva az ország politikai tragédiáját. Garami Ernővel és Lovász Mártonnal 1921-ben politikai napilapot alapított Jövő címmel.

Bécsben élve is szerette volna fenntartani magyarországi kapcsolatait. Bizonyára úgy gondolta, számíthat a NY íróira, hiszen az 1918-ban kiadott lapjában, az Esztendőben is együtt dolgozott velük: Karinthyval és Kosztolányival, akik a folyóirat szerkesztői voltak, Tóth Árpáddal, aki segéd-szerkesztőként dolgozott a lapnál; és számítani szeretett volna Babitsra is, akinek *Kakasviadal* című háborúellenes versét a folyóirat legelső számában közölte. Nyilvánvalóan ezért küldte el 1921. január 15-e után *Csendes napok és hangos esték* című esszéket és „egy kis pesti beszélyt”, a *Gyalu grófnőt* BM-nak, kérve, hogy a NY adjon hírt e két könyvről. A recenzió elmaradt, a folyóirat február 15-i száma azonban közölte Móricz Zsigmond *A világ ítélszéke előtt* című írását, melyben a szerző néhány fulmináns mondatot szentelt a *Das Verwundete Land*nak. A NY egykori szerkesztője és mecénása azonnal válaszolt az írásra, s a Babitsnak küldött, 1921. február 1-je után kelt levelében a folyóiratot akkor jegyző szerkesztő szemére vetette az elmarasztalást, melyet a „pecéreknek” szóló jeladás-ként, a „hajszára” szóló felhívásként értékelt.*

A magyarországi eseményeket érthető ellenszenvvel tekintő, a Jövőben publikáló polgári radikális, szociáldemokrata és kommunista újságírók általános ellenszenv mellett talán a személyes sértettség is magyarázza: Hatvany a Jövőben 1922 novemberében hét részből álló cikksorozatot adott közre *A magyar értelmiség katasztrófája. Irodalom és társadalom* címmel. Ebben a sorozatban „a magyar értelmiség katasztrófáját a magyar értelmiség megtestesítőjén: Babits Mihályon mutatja ki” (Jövő, 1922. nov.

* HATVANY Lajos, *Emberek és könyvek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 465-467; *Hatvany Lajos levelei*, vál., szöveg. HATVANY Lajosné, ROZSICS István, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 317-319; MÓRICZ Zsigmond, *A világ ítélszéke előtt* = újraközölve: M. ZS., *Erkölcsei sarkantyú*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 524-525; NAGY Sz. Péter, *Hatvany Lajos*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 100-102.

19.). Decemberben *A magyar értelmiség katasztrófája* főcímmel, *Magyar író, magyar zsidó* alcímmel kilenc részes sorozatban Babitsról általában, különösen pedig a TVf₃-ról értekezett. December 3-án ez volt olvasható a lapban: „[...] az üldözés, amely manapság sem fáradt el és amely három év óta vadul pusztít országszerte, csak éppen egyetlen küszöb előtt szelődött meg. [...] Így történt, hogy Babits a maga könyves polca előtt megkímélt hajlékának csöndes lámpafénye mellett, teljes nyugalommal Timár Virgil regényében írhatta meg, amit legkevésbé várhattunk tőle, a hiú, úri gőg és faji harc, a szellemi pogromhirdetés kiskátéját.

Babits Mihály fejlődése szükségképp a kis könyvbe torkoll. S habár a »Timár Virgil fia« nem is a legjobb könyve Babitsnak, annyi ismert Babits-motívum leli benne helyét, hogy Babits eddigi pályáját betetőzi vele [...]

Adva van mindenekelőtt az életszenybe belerántott költőnek állandó hallucinációja a tiszta és megkímélt életről. Ez az elképzelés Timár Virgil szerzetesi alakjában testesül meg. Timár Virgil pap és tanár. Nemcsak a szüzi élet, hanem a tudománynak adott élet őrangyalai repdesnek körülötte s üzik el, lángpallossal üzik el a földi kísérteteket. Ez alak mögött, ugyancsak Babits-i motívum a kolostor fehér cella fala, az egész kisváros, a kék színű, ártatlan dunántúli vidék.

E motívumok mellé járul a harmadik Babits-i motívum. A paradicsomi idillbe kígyó sziszeg belé. A gyötrő elképzelések zaja, amelyek végigbántják Babitsot az életen át, ugyancsak megszállják Timár Virgilt is [...].” December 5-én mindehhez – többek között – ezt tette hozzá Hatvany: „[...] fájdalmas olvasmány a Timár Virgil fia, amely hovatovább nem is a sértett, hanem a sértő nemzet novellájává fajul.

Babits a kurzus sarából emeli ki a rugót, amellyel a cselekményt lendíti el.

A kis Vágner Pista kezébe istentelen pad alatti olvasmány téved. A cisztercita-papok összesúgnak-búgnak, s jelentik az esetet Timár Virgilnek. Képzeljék csak, mi történt? Atyám-Teremtőm, micsoda könyvet olvas a gyerek: »Egy új magyar könyv volt a kezében, amely akkortájt nagy föl-tűnést keltett: egy zsidó írónak a műve, szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv. Az író – Vitányi Vilmos – típusa volt annak a modern újságíró-intelligenciának, amely mindenhez tud egy kicsit és semmit sem vesz egészen komolyan« [...].” December 6-án – sok minden mellett – így folytatódott az írás: „[...] A művészi szabadság jogai korlátlanok. Babitsnak joga van úgy látni, ahogy lát. És joga van arra is, hogy a zsidó újságíró típusát úgy fesse, ahogy festi. Rikító színben. Bántó

torznak. Rontásnak. Ártalomnak. Csak épp – Babits tiszta költőalakjának érdekében – óhajtottuk volna, hogy ezt a nyers torzképet ne a kurzus idejében festette volna meg. Az úgynevezett liberális magyar időben kellett volna e képet, mint a vést előre jelző figyelmeztetést megfesteni. Vagy legalább is a Károlyi-időben. Azazhogy még inkább Kun Béla idején. Amikor az ilyen torzkép festése előre véstjelzés vagy még inkább bátor szembenállás lett volna tragikus napoknak gyakran groteszk hatalmával. Milotay, Lendvai sikraszállása a maguk vélt igaza érdekében – ezt el kell ismernünk – ilyen módon bátran és nyílt sisakkal történt. Babits olyankor eszmél rá Milotayék, Lendvaiék, Tormay Cecilék úgynevezett igazára, amikor már az utca bőgi ezeket az olcsó jelszavakat [...]” December 8-án – mintegy nyitányaként az ezután következő öt résznek, ahol kizárólag Vitányi Vilmos alakjára, az alak és a szerző viszonyára koncentrálnak – Hatvany leírja az egész okfejtés végső tanulságát: „A Timár Virgil fia [...] kellemetlen pamfletizú s a mai magyarság napi sajtójának hatása alatt készült.””

Hatvany cikksorozataira Fenyő Miksa reagált a NY 1923. február 1-jei számában. Az *Elmúlt hetekből* című írásában, elismerve Hatvany érdemeit a magyar irodalomban, megértően szemlélve az 1918-as szereplését, nyugtázva a *Das Verwundete Land* érdemeit a Magyarországról közszájon lévő tévhitiek elosztatásában, a leghatározottabban elutasította a Jövő Babitsról szóló fejtegetését. A TVf3-ra vonatkozó megállapításokra nem tért ki. Az író személyét, „emberi méltóságát”-t ért támadás mellett ugyanis – írja – „majdnem mellékes dolog, hogy a »Timár Virgil fia« remekmű-e vagy fiókba való fércmunka[...]”.

Az *Indiszkreció*-vitát formálisan a NY 1927. február 16-i számában Ignotus indította el a *Teremtő indiszkreció. Neovojtina 5.* című írásával. Ebben a világ- és magyar irodalmi példákat egyaránt felvonultató tanulmányában, melyben Tolnai Lajostól, Goethétől Gerhart Hauptmannig, Hatvany Lajosig, Thomas Mannig olyan műveket idéz, ahol minden esetben egy élő kortársról mintázta az író egyik vagy másik alakját, utal a *Timár Virgil fiára* is. „Van e regénynek egy figurája – olvasható Ignotus cikkében –, egy zsidó aforizma-író, Vitányi nevű, ki kacérkodik a katolicizmussal s általában kacér s magakellető egyéniség. Van az embernek egy-két adata,

* Hatvany Lajos a Jövő december 17-i, 19-i és 29-i számában *A magyar értelmiség katasztrófája* főcímmel, *Gondolat és írás. Babits Mihály legújabb könyve.* – *Az Athenaeum kiadása* alcímmel hasonló indulattal értelmezi a költő tanulmánykötetét.

mely egyenesen az én életemből vétetett [...] A figura inkább érdekes, mint becses vagy jóleső, s akit tükröz, nem teszi tükrébe. Mindenfelé én-rám ismertek benne, én magam is [...]"

Ignotus itt igazában csak megnevezi-kimondja azt, amit az irodalom berkeiben élők a TV₂ megjelenésétől számítva magánlevélben, mint 1921. augusztus 23-án König György, vagy kritikában, mint 1922. július 2-án Komlós Aladár, már amúgyis megfogalmazott. Azt nevezetesen, hogy Vitányi alakját róla mintázta a szerző.

Ignotus ekkortájt Bécsben és Berlinben élt. Neve a NY élén, noha a szerkesztésben nem vett részt, egyaránt jelzett egyfajta folytonosságot és az alapító főszerkesztővel szembeni tiszteletet Ezt bizonyította az 1924. év végén (az Osvát- Móricz- és Babits-émlékszámot követő) Ignotus-émlékszám is. Ebben az ünnepi NY-számban BM írta a nyitó-köszöntő cikket. Dicsérte Ignotusban a költőt, akinek „szavai, ritmusai feledhetetlenül” a lelkébe „évdtek”, a novellistát, „akinek minden kis darabja [...] egytől-egyig díszei” a magyar irodalomnak, az esszéírót, akinek „igazát olyan hamar és fényesen kivilágosította az idő”. A kortársak ezt a köszöntőt azonban nem csak laudációnak vették. Amolyan „engesztelő szöveg”-nek is tekinthették az írást. 1924-ben ugyanis – kimondatlanul, de erőteljesen – ismét felmerült a TV₃-val kapcsolatban a modell és az irodalmi alak viszonyának a kérdése. Földi Mihály a NY Babits-émlékszámában, 1924. április 1-jén, *A költő a regényíróban* című cikkben irodalomelméleti problémaként taglalta az írói teremtés és a valóság viszonyának a kérdését. Ignotus 1924 januárjában a NY-ban közzétett *Vallomásában* ugyancsak elméleti problémaként érintette a modell és az alak viszonyát. De – mű-megnevezés nélkül – magára is vonatkoztatta az ügyet. Jelezte ugyanis, hogy több regényben, a fő- vagy mellékszereplő alakjában „egy-egy élettrajzi vagy testi figura”-ból vett adat alapján magára ismert, s mindezek alapján is „képet” alkothat magának önmagáról.

A paptanárról, az újságíró és a köznapi ember/ek közötti hasonlóság ügye 1926-ban újból előkerült. A Múlt és Jövő novemberi számában Komlós Aladár, az 1922. július 2-án a Bécsi Magyar Újságban megjelent éles hangú bírálat szerzője, aki 1928-ban *Az új magyar líra* című könyvében majd a „modern realizmus és szkepszis költője”-nek mondja Babitsot (KOMLÓS 1928:15), egy interjúban szólaltatja meg a *Timár Virgil fia* szerzőjét. BM itt a regényről, benne Vitányi és a lehetséges modell viszonyáról a következőt mondja: „A regényben szereplő zsidó íróban többen magukra vélték ismerni. Pedig én igazán senkiről nem akartam ott portrét rajzolni – ha egy-egy vonást át is vettem általam is igen tisztelt zsidó írók arcáról –,

nem egyes embereket akartam én ábrázolni, hanem egy típust.” (SIPOS 1999 1:398)

Az (elképzelhető, lehetséges) modell és Vitányi Vilmos viszonya ekkor még mindig foglalkoztatta az érdeklődőket. Talán magát Ignotust is. 1927-ben a *Teremtő indiskrécióban* feltételezhetően ezért tért ki a kérdésre. Most azonban már nem az 1924-es írásban olvasható általánosságban szólt, hanem megnevezett azonosítás formájában idézte az Ignotus–Vitányi alakmegfelelést. Idézi itt ugyanakkor magát Babitsot is, aki vele kapcsolatban „mint társ, mint barát, mint ember, mint költő” tett hitet arról, hogy nem őt gondolta bele az újságíró figurájába. Ennek ellenére Ignotus – a már hivatkozott módon – magára vonatkoztatta az újságíró ellenszenves vonásait, és a szöveg zárlatában, tehát nyomatékosító helyen írja le: a modellválasztás „tövisé” megmarad benne, s „Babitscsal az életben” már nem tud majd úgy „lenni, mint volt [...] annak előtte”.

BM a folyóirat március 1-jei számában válaszolt a cikkekre. Az *Indiszkreció? Válasz Ignotusnak* című írásában elutasította a modellkövetés és modellábrázolás vádját, s megismételte a Komlós Aladárral készült interjúban foglaltakat. Ezt azonban most esztétikai kontextusba helyezte. Az utánzó és a teremtő esztétika szembeállításával tett különbséget a pamfletírók, a kulcsregény-szerzők és a „magasabb irodalom” között. Ez utóbbinak – írta – „nagyobb céljai vannak, s korra és személyeire igazában nem is lehet tekintettel másképp, mint korlátlanul fölhasználva azt eszköz és anyag gyanánt [...]”.

BM válasza után egyetlen nappal Ignotus az alábbi levelet küldte a TVf szerzőjének:

[Bécs, 1927. márc. 2.]

Kedves Barátom!

köszönöm a Nyugatbeli válaszod s bocsánatodat kérem, hogy az ügyet, melyet, amennyiben az volt, rég elintéztünk egymás közt, megint előrángattam. De szükségem volt rá a bizonyításhoz, s megnyugvással s elégtétellel látom, hogy Te a gyakorlat felől kerülve neki, nagyjából ugyanúgy látod a dolgot, mint én elméletben leszűrtem. Regényedet kétszeres érdeklődéssel várom.

Meleg üdvözlettel s minden barátsággal híved

Ignotus

A levél (SIPOS 1999 2:71-72), melyben a megjelenés előtt lévő *Halál-faira* való utalás szerepel, már pusztá tényével, méginkább hangnemével

jelzi: Ignotus és Babits között nem személyes párviadal, hanem elméleti nézetütközés és véleménycsere zajlott. Ezt erősíti meg a maga részéről az író a *Halálfiái* tiszteletpéldányának elküldésével, Ignotus pedig az alábbi azonnali válasszal:

[Bécs, 1927. ápr. 21.]

Kedves Barátom,

Könyved megjött, – köszönöm, hogy megküldted, köszönöm ajánlásod s a sok mindent, mi a könyv s az ajánlás láttán felkelt bennem. Ha elolvastam, beszámolok majd – felteszem, hogy érdekel – benyomásaimról. Addig is melegen üdvözöllek azzal a mély tisztelettel, mellyel pályádat s munkádat kezdettől fogva követem.

Ignotus Hugó

(SIPOS 1999 2:88)

A valóság és a műalkotás viszonya ezzel a két levéllel azonban nem került le a napirendről. A NY 1927. március 16-án vitát nyitott a kérdéssel. A vitát maga BM indította az *Indiszkreáció az irodalomban* című írásával. Itt és most visszajára fordította Ignotus érvelését. Az író félelméről beszélt, aki az „indiszkret” kritikusoktól tartva fél közzétenni a művét, az „indiszkret kritika” ugyanis „a műben nem alkotást lát, hanem dokumentumot [...]”. A polemikában a résztvevők jelentős többsége BM vélekedését osztotta. Elek Artúr szigorú logikával bizonyította: az indiszkreációban nincsen „teremtő erő”, működéséből csak karikatúra születhet. Földi Mihály szerint az igazi író a tapasztalataiból mindig új világot teremt. Kosztolányi a valóság ingeréről ír, a „legvadabb inger”-ről, a „legősibb varázs”-ról, a „legtúlvilágibb ihlet”-ről, melynek következtében a valóságemlékek felidézése az alkotásban sohasem tudatos. Laczkó Géza elveti a „teremtő indiszkreáció” fogalmát, s megfordítja a formulát: „a teremtés egyik tulajdonsága – írja –, függvénye, inkarnációs formája az indiszkreáció”. Lengyel Menyhért szerint „tapintat”-tal és „ízlés”-sel kell az írónak „felismerhetetlenné” tenni az alakját. Moly Tamás Babits érveit ismételte, Nagy Lajos Ignotust a „pszichoanalitikus ellenállás eseté”-nek tekintette, Szini Gyula az indiszkreáció jelentőségét hangsúlyozta. Schöpflin Aladár, aki 1922. október 1-jén a Prágai Magyar Hírlapban (már idézett módon) megírta a regény-teremtés 1919-es idejét, „elhárító gesztus”-nak nevezve az alkotást, (érzékeltetően) most is érvényesíti azt a külön-tudást, melyet a Babitscsal való (feltételezhetően) állandó eszmecserekből merített. Így írt: „Megértem Ignotust, ha fáj neki az az alak a Timár Virgil fiá-ban, mert a regény olvasása közben lehetetlen nem gondolni arra,

hogy az író őt ültette hozzá modellnek, – pedig én tanu vagyok rá, hogy Bubits szándékától semmi sem állott távolabb, mint hogy Ignotust megbántsa, vagy éppen kipellengérezze” (NY, 1927, I, 303-307, 382-383, 452, 458-460, 461, 464, 466, 470, 466-467).

1927-ben BM-nak a valóságos élet és az irodalmi alkotás közötti viszonyt a *Halálfiái* kapcsán is módja volt megélni. Az április 24-én megjelent regény utolsó oldalára (feltételezhetően nem függetlenül a TVf₃ körüli vitáktól), elkerülendő azt, hogy abban a regényben valaki is magára ismerjen, az alábbiakat írta:

„Az író megjegyzése

Ez a regény csupa költemény, képzelt szereplőkkel; s az író kifejezetten biztosítva kívánja magát érezni minden oly föltevés ellen, mintha bármely alakjában vagy történetében az esetleges valóságot akarta volna ábrázolni. Nem! és ha talán sehol sem festett is föl annyit a maga életének színeiből mint itt, és ha talán sokban hasonlít is a Regény Imréjéhez – noha ő bizonyosan nem hamisított váltót, s anyja sem szökött meg egy fiskálissal! Nem! e halálfiái közül senkisémet élt a valóságban. Imre rokonai nem azonosak a szerző rokonaival, akiket tisztel és szeret. Ezek a portrék nem követnek hű modellt; s a Regényt nem lehet senki életrajzának tekinteni – ha csak nem oly életrajz ez, mely maga teremti az életet, amelyet lerajzol; mint ama Teremtő, ki megformálta Ádám agyagszobrát, s evvel már megalkotta magát Ádámot is – s Akiből minden művész, még a legkisebb is, érez magában egy parányt.” (*Halálfiái*, Bp., Athaneum, 1927, 695.)

*

A szekszárdi rokonok közül néhányan, minden óvatos utóirat ellenére, magukra vonatkoztatták a *Halálfiái* egy-egy alakját, néhányan pedig a szerző tudomására is hozták rosszallásukat. Bizonyára ennek is volt szerepe abban, hogy BM 1932. március 27-én, *A hazugságok paradicsoma* című esszéjében, a Pesti Naplóban ismételten foglalkozott a valóság és a műalkotás viszonyával. Ebben a munkájában megint általános kérdésként, alkotáslélektani problémaként értelmezi e kapcsolatot. Így ír: „[...] sejtlemem sincs, hogy emlékemben mennyi a valóság, mennyi az »alkotó képzelet«. Ez a képzelet nem halt meg a gyermekkorral, ma is dolgozik és a feleségem gyakran vádol avval, hogy egy valamelyest is bonyodalmas történetet képtelen vagyok elmondani pontosan úgy, ahogy hallottam, olvastam, vagy átéltem: nem emlékezethányból, hanem mert önkénytelen és a legjobb hiszemmel is kikerekítem és alakítom. Eszemágában sincs hazudni: hiszen ez

a hazugság a legtöbb esetben nagyon is könnyen leleplezhető és megbélyegezhető volna. De az igazság kérdése az elbeszélés pillanatában nem merül föl. Helyesebben mondva: nem érzem kevésbé igaznak a történetet úgy, ahogy én látom, mint ahogy az a valóságban esett. Számomra amaz is objektív, mert nagyon jól érzem, hogy nem önkényes kitalálás. Lelkemnek akaratától függetlenül alakult valósága, éppúgy mint látományaim és olvasmányaim; valóság, azaz élmény éppoly jogon, talán még nagyobb jogon”. (Újraközölve: B. M., *Ezüstkor*, Bp., Athenaeum, 1938, 240-241.)

*

A TVf₃ és a *Halálfiái* közötti kapcsolatot Juhász Géza, BM első monográfusa szövegszerűen is megjeleníti. A könyv, melyben az itt is, ott is azonos névvel idézett ciszterci paptanárok emlegetésével és azonosításával ez megtörténik, a Hankiss János szerkesztésében megjelent „Kortársaink” sorozat első kötete volt.* Juhász Géza a szükre szabott részletben a szöveg befejezését kommentálja. „Mikor távozik [Vágner Pista a hajóval], Virgilre vissza se nézve, pillanatig sem kérdéses, hogy az író együttérzése melyik párton van a két világ ütközője közé szorult ifjú lelki harcában. Ahogy Vitányit a természettudós rideg kíváncsiságával ízekre szedi, abban a keserű humor mellett jó adag szatíra is van, – annál gyilkosabb, mert eszközei, menten minden túlzástól, tárgyilagosak és művésziek.” (JUHÁSZ Géza, *Babits Mihály*, Bp., Studium Kiadó, 1928, 32.)**

*

A TVf₃ recepciójának része a regény német és francia nyelvű fordítása.

A német fordítás Stefan I. Klein munkája. Klein (1889–1960) hallatlan munkabírással és ambícióval ültette át a NY első nemzedékének műveit

* A sorozatból tíz kötet készült el az alábbi sorrendben: *Babits Mihály*, *Csathó Kálmán*, *Herczeg Ferenc*, *Móricz Zsigmond*, *Thormay Cecile*, *Zilahy Lajos*, *Mécs László*, *Bartók Béla*, *Hevesi Sándor*, valamint egy áttekintés az Arany Jánostól az 1930-as évekig volt költőkről *Két költőnemzedék* címmel.

** Czellar Ferenc Juhász Gézának írta 1928. jún. 19-én: „Vagy tíz nappal előtt beszéltem Babitscsal a könyvedről [...] Azt mondta, hogy ez a legjobb írás, amit eddig róla írtak.” (*Juhász Géza levelesládája*, s.a.r. JUHÁSZ Gézáné és LÉVAY Botond, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 47.)

németre. Babitscsal 1916 és 1930 között volt intenzív munkakapcsolatban. (SÁLI Erika, „*Igaz tisztelője Stefan I. Klein*”, Új Dunatáj, 1996/3, 21-30.). Amint az alábbi levél tanúsítja, jól dokumentálva a fordítás és az idegen nyelvű kiadás nehézségeit is, 1921 óta készült a TVf lefordítására.

[Frankfurt am Main, 1921. okt. 30.]

Igen tisztelt Uram,

itt küldöm Kurt Wolf leszámolását, amelyet ma megkaptam. A könyv kapcsolatban új német nyelven megjelenő munkával biztosan ismét fog nagyobb számú vevőt találni. – A kis regényt és a novelláskönyvet illetően napról napra várom a döntését! Mihelyt kapok értesítést, a levelet beküldöm. Legyen kegyes, a mellékelt leszámolást eltenni. – Megkapta a 100 márkát, amit pénzeslevélben küldtem? A három elfogadott novella eddig meg nem jelent és így még nem kaptam honoráriumot. Nagyon kérem, értesítsen póstafordultával, hogy mi van új regényével! – Szeretnénk a kiadónál jó feltételeket elérni, de ez csak úgy lehetséges, ha az új regényre hivatkozhatom, mivel a „Golyakalifá”-nak oly csekély sikere volt. Azonkívül, mint már írtam, szeretném Kurt Wolfot arra rábírní, hogy adja ki „összegyűjtött” munkáit! – Akkor nagyobb reklámot csinálna a könyveknek és úgy nagyobb sikerre is lenne kilátás. –

Mivel néhány íróval más feltételek mellett szerződtem mint eddig és nem akarom, hogy önnek rosszabb feltételei legyenek, a Timár Virgil fia és egyéb műveire vonatkozólag a következő feltételeket ajánlom: – az első kiadás honoráriumából mindegyikünk 50%-ot kap, úgy szintén a laphonoráriumokból, – a többi kiadásból ön 75%, – és nekem 25% marad. Az első kiadásnál az 50% méltányosnak találom, mivel egy normális terjedelmű regény legépeltetése körülbelül 1000 márkába jön (3 márka oldalanként, papiros nélkül!) – Mivel utolsó leveleimre feleletet nem kaptam, nagyon kérem, feleljen lehetőleg póstafordultával!

Sokszor üdvözli igaz tisztelője

Stefan I. Klein

(SIPOS 1999 1:412-413)

A TVf Stefan I. Klein fordításában, *Der Sohn des Virgilius Timar. Nouvelle* címmel 1923-ban jelent meg a Musarion Kiadónál Münchenben.

A regény francia fordítását Aurélien Sauvageot (1897–1990) készítette el. Sauvageot 1923 és 1931 között a budapesti Eötvös Kollégium tanára volt. 1926-ban ismerkedett meg az íróval (az akkor ugyancsak kollégiumi tanárnak, Gide és Proust magyar fordítójának, Gyergyai Albertnek a segít-

ségével). Sauvageot 1927-ben már Babits-művet akart fordítani. Először a frissen megjelent *Halálfiára* gondolt. Tervét azonban a várható pénzügyi akadályokra tekintettel elvetette. „Ekkortájt volt divatja Párizsban az olyan rövid, aprólékos gonddal kidolgozott elbeszéléseknek, amilyeneket Gide, Cocteau, Paul Morand, Giraudoux, Jules Romains [...], Valery, Larbaud és mások írtak. Ha azt akartam – írja Sauvageot –, hogy némi esélyem legyen a fordítás megjelentetésére, valami rövidebbet kellett választanom. És Babits művei között volt is egy elbeszélés, amelyik éppen ilyen volt. Magyarországon az ilyet »kisregény«-nek hívják, más szóval: egy nagyobb novella terjedelmű elbeszélés. *Timár Virgil fia*, ez volt a mű címe. Egy szerzetesről szólt [...]. Finom volt a lélekrajza, kifejezőmódja elegáns és tetszetős. Elhatároztam, hogy lefordítom franciára. Mikor a kézirat elkészültem, átadtam Lucien Maurynak, aki a *Revue Bleue* főszerkesztője volt, és elsősorban az északi irodalmat mutatta be [...] Lucien Maury, elolvastván a kéziratot, azt ajánlotta, hogy a Stock sorozatában jelentessem meg. Tetszett neki Babits elbeszélése, és ez megerősített abban, hogy helyesen választottam, mert Lucien Maury csalhatatlan kritikus volt. Szigorúnak tartották, és valóban nagyon igényes volt. Megnyugodhattam.

A könyvet Franciaországban fordítottam le, a nyári szünidő alatt. Utána odaadtam Gyergyainak, és arra a gondolatra jutottam, hogy megkérem a szerzőt, hatalmazzon fel néhány apróbb módosításra, mert időnként – nagyon ritkán ugyan, de mégis – egy-egy olyan képpel élt, ami franciául »nem hangzott jól«. Azt írta például: „ez a hír a presztízs hintáján szállt”, ami szó szerinti fordításban így hangzott volna franciául: »La calèche de l’information en avait avisé toute la ville.« Nem kockáztathattam meg, hogy szó szerint adjam vissza az eredeti szöveget, mert nevelésesen hangzott volna a mi 1927-28-as francia nyelvünkön [...]

A *Timár Virgil fia* francia fordításának csupán erkölcsi sikere volt, akár a sorozat többi könyvének.” (SAUVAGEOT, Aurélien, *Magyarországi életutam*, ford. VÁRADY-BRENNER Mária, Bp., Európa Könyvkiadó, 1988, 157-159.)

A fordítás *Le fils de Virgile Timar* címmel 1930-ban Párizsban jelent meg.*

* BM 1931. február elején – Bartók Bélával együtt – megkapta a Becsületrend lovagkeresztjét. Az erről tudósító Magyarország február 17-én így írt: „Mind a két művész munkáit jól ismeri és értékeli a francia közönség. Babits Mihály versei és novellái megjelentek francia fordításban, Bartók Béla műveit pedig az egész világon interpretálják a francia művészek.” (SIPOS 1999 2:196)

A TVf₄ 1931. december 10-e és 12-e között került az olvasók elé. A kötet az „Iskolai történet három részben” alcím nélkül közölte a regényt, s novellákat is tartalmazott. Itt olvasható a *Kezdődik Éliás testvér hiteles története*, a *Mese a Dekameronból*, a *Huszedik, huszedik század. (Novella semmi más)* – az utóbbi három írás fejezetcíme *Középkor (Három novella. 1910)* –; szerepel a kötetben az *Útinapló (1909)* – benne az *Egyszer, például, alkonyattal járok, Én is fa vagyok, A nagy szobában, Egy teknő itt a völgy, Kék faluk, Mint halász amott, René Ghil: Allons, la..., Egy vers a porvárosból, Áll gyönyörű síkság, Halmaidat..., Mondd, van-e, van-e szebb..., Izzik az ablak..., Közelg, közelg a gyorsvonat... [A pályaudvaron], Vasuton* című vagy kezdetű vers –; olvasható itt a *Lira, kalendárium, mese, vers, kabala (1912)* – benne *A naptár az év himnusza, Új esztendő beköszön, Epilóg [Jár a szél], Kabala* című versek.

A kötet megjelenéséről Az Estben december 12-én Bálint György, a Magyarországon egy nappal később Szabó Lőrinc adott hírt. Mindkét írás utalt a regény német és francia fordítására, a mű külföldi sikerére. Bálint György, akkor az Est-lapok munkatársa, költő, író műfordító (munkáit különben ugyancsak Stefan I. Klein fordította németre), az alkotás műfaji problémáiról írt. Feltette a kérdést: novellának vagy „kisregény”-nek kell-e tekinteni a *Timár Virgil fiát*? A novella-besorolás mellett szól – írta – a cselekmény zártsága és a lélekrajza, a „kisregény” melletti érvek a terjedelem és a mű „sokrétű mélységei.” A két műfaji megjelölést elvetve, Thomas Mann, Stefan Zweig és Werfel hasonló művei alapján, a terjedelem és az írói koncepció okán a „nagy novella” műfaji megjelölést ajánlja. Bálint György kitért a mű alapkonfliktusára. Megismételte a máshol már utalásokban érintett, a címszereplő által megélt „nagy és tragikus pedagóguskomplexum”-ot, ezt azonban „egészen az alkotásig, a teremtés érzéséig szélesítette”, amikor a Timár Virgil lelkében lezajló folyamatra utalt: „Bizonyos fokig teremtővé lesz, egy lelket teremt és azután lesújt rá a teremtés örök tragikuma: a teremtmény elszakad tőle, hogy a maga szuverén, önálló életét élje tovább.” Szabó Lőrinc, emlékeztetve a TVf₂ és a TVf₃ körüli polémiákra, ezt írta: „A mű csatát nyert nemcsak az idővel szemben (amit előre biztosra lehetett venni), hanem bizonyos érzékenységgel szemben is. [...] Vitányi figurája éppoly eleven, mint volt, de elhaltak mellőle a félreértések túl eleven okai.”

1931-ben több külföldi kiadás terve is felmerült. Szeptember 8-án BM levelet kapott Párizsból, Tolnay Ákostól, William Aspenwall Bradley amerikai ügynök megbízottjától. Tolnay ebben a levélben opciót kért a TVf, *A gólyakaifa* és a *Halálfiái* fordítására; egy nyilatkozatot várt az írótól, miszerint „a kérdéses művekkel angol nyelvterületen” csakis ők foglalkozhatnak (SIPOS 1999 2:318). Úgy látszik, hogy más formába, esetleg más kiadóval, gondolt a könyv idegen nyelvű kiadására BM is. Erre (és e tárgyban volt többszöri eszmecsere) utal Reményi József Clevelandból 1932. november 23-án kelt levele. Ebben, közölve a The Dragon Press lektorának a címét, ezt írja: „[...] hidd el, a magam művének nem örülnék annyira, mintha a Timár Virgil Fiát angolul olvashatnám.” (l. h. 390.) A portugál fordítás esetleges előkészítésére vonatkozó adat hiányzik. Az azonban tény, hogy az angliai és az amerikai kiadás nem valósult meg.

1934-ben azonban Rio de Janeioban megjelent a regény portugál fordítása, Zoran Ninitch munkája.

TV₅

Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., amely BM műveinek a kiadója volt, 1930-ban úgy döntött, hogy tíz kötetben kiadja a költő-író-műfordító összegyűjtött műveit „Babits Mihály munkái” címmel (KISS 1980:143-144). A szerző, tudomásul véve a kiadó nehézségeit, hozzájárult a határidő módosításához. 1931. február 28-án már a közeli megjelenésről nyilatkozott a Tolna Megyei Újságban Gál Istvánnak (TÉGLÁS 1997:300). A kiadó és Babits 1930-ban közösen elkészítette a kiadás tervezetét, megállapítva a kötetek beosztását, sorrendjét. A sorozatot az 1931. decemberi TVf₄ teljes és változatlan utánnyomásával indította az Athenaeum 1932 januárjában ugyanazzal a tipográfiával, tartalommal és beosztással, egyszerű utánnyomásként. De az is lehet, hogy – amint erre máskor is volt példa – a már kinyomtatott beliveket újrakötötték; ebben a kiadásban a második oldalon fent olvasható a jelölés: „BABITS MIHÁLY MUNKÁI”, alatta: „VI.”

A könyvről Kárpáti Aurél és Hevesi András írt.

Kárpáti a Pesti Napló 1932. január 17-i számában adott hírt a megjelenésről. Itt és most nem ismételte meg az 1922-ben leírtakat a regény kompozíciójának harmóniájáról és e harmónia „célzatos” megtöréséről. Most Timár és Vitányi művészi szembeállításáról írt, az „egymásba villanó

tükörpár”-ról, a kétféle apaság „kölcsonös vetületé”-ről, mely „éles összevetés” tökéletesen „zártta [tette]a szerkezetet”.

A NY Figyelő rovatában, 1932. február 16-án Hevesi András ismertette a regényt. Utalt az első megjelenést követő értelmezési vitákra (akkor – írta – „mindenki vádlott és vizsgálóbíró volt egy személyben”). Bálint Györgyhöz hasonlóan ő is a műfaj kérdését taglalta. Mivel az alkotás – a szerző szándéka szerint – nem a „valóság ábrázolása” és nem egy „magányos lélek” vallomása, hanem egy szenvedély története, ezért Hevesi a TVf műfaji rokonait a klasszikus francia regényekben jelölte meg, azokban, amelyekben a „szenvedély története” határozza meg a mű dinamikáját. „Kényes könyv ez – tette hozzá –, majdnem a pederázia [pederasztia] témáját érinti, mégis tiszta és olyan emelkedett ízlésű, hogy ezen a ponton az ízlés nem féke vagy ellenpólusa a tehetségnek, hanem maga a tehetség. [...] A remekművek merész színek harmóniájában és baljóslatú, homályos szenvedélyek labirintusában tiszták és ízlésesek.”

TVf₆

Az Athenaeum végül nem folytatta a „Babits Mihály munkái” elnevezésű sorozatát. 1933-ban még megjelentette az eredetileg ötödiknek szánt és számozott kötetet, *A gólyakalifát*, aztán 1935-ben „propagandakiadás”-ban a *Halálfiát*, 1937-ben „Az Athenaeum novella sorozatát”-ban a *Hatholdas rózsakertet*. 1932-től BM könyveit a Magyar Szemle Társaság (*Amor Sanctus*), a Nyugat Kiadó (*Versenyt az esztendőkkal*, *Elza pilóta*, *Az európai irodalom története*) és a Révai Testvérek Irodalmi Intézete (*Dante komédiája*) publikálta. A „Babits Mihály munkái” sorozat gondolata 1936-ban azonban újból felmerült. Nyilvánvalóan része volt ebben Sárközi Györgynek. Sárközi Szabó Lőrinc és Erdélyi József társaságában 1920-ban ismerkedett meg az íróval. A fiatal költő verseit Babits érdeklődéssel fogadta, s abban a tervezett, de meg nem valósult antológiában, melyben az 1910 utáni költőket akarta bemutatni (Erdélyivel és Szabó Lőrincsel együtt) Sárközit is szerepeltetni kívánta egy verssel. Kapcsolatuk 1923 után még szorosabb és „hivatalosabb” is lett. Sárközi ugyanis október 27-étől az Athenaeum könyvkiadói osztályának lektoraként részt vett BM műveinek szerkesztésében. 1935-ben pedig, amikor cégvezető lett, feltételezhetően segíteni akart a folyamatos és rendszeres kiadásban, biztosítva ezzel is a Babits család megélhetését (TÉGLÁS 1985:177-178). Sárközi

törekvését mutathatja, hogy 1936. március 5-én a cég már kérte a külföldi megjelentetéshez a költőtől az opciót, március 19-én pedig már angol céggel tárgyaltak *A gólyakalifa* és a novellák fordításáról. Nyilván ezt a folyamatot rögzítette és zárta BM alábbi levele.

[Budapest, 1936. márc.19.]

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat
H.

Opciót adok a Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságnak, hogy munkáim külföldi nyelveken való elhelyezésével foglalkozzék. (Ez opció alól kivétel a német nyelvterület, amelyre másnak van opciója.)

Amennyiben az Athenaeum bármelyik munkámat valamelyik külföldi nyelven elhelyezi, a hozzá befolyó honoráriumok összegéből 25%-ot az Athenaeumak engedek át, míg 75% engem illet.

Önök valamennyi külföldi ajánlatról értesítést küldenek nekem, én viszont értesítem Önöket esetleges külföldi tárgyalásaimról, hogy ugyanazon műre nézve esetleg ne folytassunk párhuzamos tárgyalásokat. Amennyiben én magam helyezem el valamely művemet külföldön, Önök honoráriumuk nem részesednek.

Alant felsorolom azon munkáimat, amelyek külföldön már megjelentek.

Német nyelven:

Der Storchkaliph

Das Kartenhaus

Der Sohn des Virgil Timár és Kentaurenschlacht

Francia nyelven:

Fils de Virgil Timár

Olasz nyelven:

Il califfo della cicogna

Portugál nyelven:

O filho de Virgilio Timár

(SIPOS 1999 2:599, 805)

Babits Mihály

1936-ban Sárközi György cégvezetőként kívánta segíteni az „összművek” kiadását. Erről azonban már Basch Lóránttal, a Baumgarten Kuratórium ügyvéd tagjával tárgyalt. A megbeszélésekről maga Basch számolt be a költőnek:

[Budapest, 1936. aug. 7.]

Kedves Mihály

Most beszéltem át Sárközivel az összművek kiadását, aminek utolsó terminusa 1932. április [!] lett volna. Azóta megjelent az Elza pilóta és az újabb versek is, úgy, hogy még két kötettel kellene kiegészíteni. Az Athenaeum a részüzletet újból megindítja és pedig Zilahy művének újbóli kiadásával. Az így bevezetett részüzletbe Sárközi nézete szerint második tételként műveidnek összkiadása könnyen volna beilleszthető. A részletnél szívesen keresnek összkiadási alkalmat, írói jubileum stb. Nem lehetne-e ilyet találni?

Sárközi azt ajánlotta, hogy Vadnayval kíséreljem meg barátságosan az összművek elmaradt kiadását; ő most szabadságon van, augusztus végén jön vissza és így szeptember elején felkeresném. – Ha nem tudnék békés úton kötelező ígéretet kapni, csak az esetben vetném fel a jogkérdést. Sárközinek is az az érzése, hogy most időszerű az összkiadás ügyének felelevenítése. Anyagi haszonnal, úgy látom, ez a kiadás az első 1000 példánynoknál nem járna, de azért mindenképpen ragaszkodni kellene a szerző-dés teljesítéséhez.

Ilonkának kezét csókolgatom és sokszor szívből köszöntelek

Basch Lóránt

(SIPOS 1999 2:616)

A levél az újabb „összkiadás” reménybeli megvalósulását jelezte. Az Athenaeum végül 1937-ben indította meg a „Babits Mihály összegyűjtött munkái”-sorozatot. Ebben a sorozatban, kék és fekete egésvászon kötésben (200 amatőr példánnyal, piros félbőr kötésben, az író kézjeggyével) először (szeptemberben) az *Összes versei* jelentek meg. BM a következő levélben regisztrálta az indító könyvet a dr. Vadnay Bélának szóló levélben:

[Budapest, 1937. szept.]

Mélyen tisztelt Vezérigazgató Úr,

ágyban fekvő súlyos beteg vagyok, egy nehéz műtét előtt, amelybe az orvosok nem mernek addig belefogni míg kissé jobb állapotba nem jutottam. Így csak írásban pár töredékes szóval tudom megköszönni a küld-

ményt és a megtisztelően lelkes és meleg szavakat melyek a küldeményt kísérték.

Boldog és büszke vagyok hogy kiadóm érzése és szavai szerint munkám és valóban reprezentatív kiadása legnemesebb kiadói törekvéseinek beteljesülését jelenti. Hiszem hogy irodalom és közönség egyformán méltányolni fogja ezt a kiadói teljesítményt. Az én célom most csak annyi, hogy megköszönjem azt a sok szeretetet és gondot, azt a minden részletre kiterjedő figyelmet és a legtisztább irodalmi szándékokkal szemben tanúsított tökéletes megértést, amit e könyv előállításának munkája alatt szünet nélkül tapasztaltam, s aminek eredménye most itt van előttem.

Igazán szép könyv, már megjelenésében is jelentős, imponáló bizonyossága a kiadó komoly kulturális szándékának. Azt hiszem, a magyar könyvkiadás történetében nincs is ennek párja. Magyar kultúránk fölényét és érettségét semmi sem dokumentálhatja jobban mint egy ilyen könyv.

Még egyszer: boldog és büszke vagyok, hogy az én munkám adott alkalmat erre a tüntető dokumentációra. És még egyszer köszönöm a kiadó gondját, szeretetét, megértését. Igaz tisztelettel és kézszorítással küldi köszöntését a Vezérigazgató Úrnak

Öszinte híve
Babits Mihály

(SIPOS 1999 2:656-657)

Az *Összes verseit* 1937. december 8-a és 10-e között követte egy kötetbe szedve a *Kárvavár* és a *Timár Virgil fia*, a paptanárné és a tanítvány regényének új kiadása, a TVf₆.

A két regényről mint „két város regényé”-ről a Magyar Könyvkiadók és Könyvtárosok szemléje, a Könyv adott először hírt az 1937. júliusi–augusztusi számban. A híradásban a két helyszínt ütköztette a cikk névtelenül maradt szerzője. A *Kárvavárat* „amerikai stílusban fejlődő iparváros”-nak írta, Sótót pedig „konzervatív papi város”-nak, „ahol a csend és béke összeütközik a nagyvilág kísértéseivel”.

A könyvről magáról először Kárpáti Aurél írt a Pesti Napló december 12-i számában. A Könyv gondolatmenetét ismételve ő is a két regény helyszínéből indult ki. A hangsúly azonban máshová került. A *Kárvavár* – az ő olvasatában – a külvilág nyüzsgő, kavargó jelenségeinek a jelképe, a TVf₆ pedig a lelki élet rejtett mozzanatainak az otthona. Ugyanakkor – kapcsolódva Bálint György és Hevesi András műfaji fejtegetéséhez – a műfajba-sorolás lehetőségét a „hosszabb novella” és a „regény” kettőssé-

gében látta. Az elsőhöz a terjedelem, a másodikhoz a „tartalmi sűrítettség” kapcsolta, az pontosabban, hogy a mű „egy élet fő motívumainak zárt egésze, teljes foglalata”. Timár Virgil és Vágner Pista viszonyában most nem a „szokrateszi reláció”-ról beszélt, mint 1922-ben, nem is a nevelő tragikumáról, mint 1932 januárjában; most Timár érzéseinek összetettségét hangsúlyozta, kiemelve „az apa, a tanár és a művész” közös szenvedélyét, akik mind a maguk „tökéletesebb mását” szeretnék megmintázni „a simulékonnyan engedelmeskedő gyermeki lélek puha anyagából”. Timár és Vitányi küzdelmét ugyanakkor a diák lelkébe is transzponálta: szerinte az „ész és szív” harca megkettőződik, „a fiú lelkében is zajlani kezd”, hiszen Pista csak nehéz belső vívódások után áll a vér szerinti apa mellé, választva a „materialista elveket valló, radikális gondolkodású, csillogó tehetségű újságíró”-t, hozzájárulva ahhoz, hogy a „konzervatív felfogás tragikusan alulmaradt”.

Az Est névtelen kritikusa 1937. december 15-én a regényről ezt írta: „A kristályos magyarsággal, a századvégi írói rend előkelőségére emlékeztető nyelvvél, a proporcióiban tökéletes egyensúlyban lebegő mértékérzékkel, a szépen csengő szó szeretetével, a hiánytalan kifejezés igényével megírt regény befejezett költői mű. S befejezett prózai mű is: egy férfi jelleme, konfliktusa s a konfliktus megoldása; szabályszerű dráma, amelynek körítéke igaz, lüktető emberek csoportja, emberi indulatok ítéletszerű rajza, a levegő és a gondolat könyörtelen, szomorú elemzése.”

Egy nappal később, 1937. december 16-án Rónai Mihály András, fiatal költő és műfordító, akkor a Pesti Napló római, később párizsi tudósítója, a regény élményanyagának eredetét kutatja. Felfogása szerint a vidéki magyar kisváros, Sót eleven képei a szerző szekszárdi és fogarasi [!] éveiből származnak, azokból a városokból, amelyek hangulatukban Flaubert-i ábrázolást idéztek.

A szerző életében az utolsó írás a TVf-ről a NY 1938. január 1-jei számában jelent meg. A cikk írója, Illés Endre a regény örök és pillanatnyi aktualitását érzékeltette. Személyes vallomásaiban így írt: „És hogy hányféleképpen olvastam a Timár Virgilt, azt el sem kell mondanom [...] Mit adhat ma író különbet és harcosabbat, mint minden alacsonyág és olcsóság ellen forduló élmelyt? Mit köszönhetnék meg Babits Mihálynak forróban, mint a legnemesebb példát?”

*

A TVf 1939-ben olaszul is megjelent.

Az olasz fordítás gondolata először 1927 augusztusában merült föl. Ebben az ügyben kereste meg levélben BM-t Antonio Widmar (vagy ahogyan az UMIL említi: Vidmár Antal).

Widmar 1899-ben Fiumében született. Apja, a város olasz rendőrségének parancsnoka, magyar iskolába íratta a fiát. Az ifjú Widmar, aki maga is irodalmi ambíciókat táplált, 1924-ben Budapestre került az Olasz Követésre sajtóattaséjának. Budapesten megismerkedett Karinthyval, Kosztolányival, Babitscsal és másokkal. Babits a barátságába fogadta a magyar irodalom iránt erősen érdeklődő attasét, arra biztatta, hogy fordítsa le olaszra *Az ember tragédiáját*; feltételezhetően e beszélgetéseknek is szerepe volt abban, hogy Widmar a NY-ban 1936-ban megjelentette *Dante és Madách* című tanulmányát. (TÓBIÁS Áron, *Az ember tragédiájának olasz fordítója*, Élet és Irodalom, 2000. aug. 25.) A többszöri beszélgetés hangulatát idézi az alábbi olasz nyelvű levél és ennek magyar változata:

Budapest, 16 agosto 1927.

Drága Mihályom,

permetti che continui in italiano perchè va più presto. Ho promesso, in occasione del nostro ultimo incontro, che sarei venuto ad Esztergom. Purtroppo, è partito nel frattempo il Concelliere della Legazione e quindi per ora ho dovuto rinunciare al giorno di vacanza. Ciò non significa che non verrò per niente: un bel giorno mi vedrete capitare di sorpresa come l'ultima volta.

Ora ti scrivo, perchè un editore italiano – la CASA EDITRICE VECCHIONI DI AQUILA DEGLI ABRUZZI – mi offre di pubblicare il „Figlio di Virgilio Timár”. L'Editore però vorrebbe pubblicare tutta una serie di volumi di autori ungheresi e sarà disposto a dare dei compensi soltanto dopo i primi tre volumi, che saranno il tuo „Timár”, il romanzo „Capillaria” di KARINTHY e penso un libro di HELTAI. Da KARINTHY ho già avuto a voce il permesso di pubblicare il libro. Ora mi rivolgo a te, perchè l'editore vorrebbe avere una breve dichiarazione – che ti allego – con la quale tu aderisci alla pubblicazione del romanzo e rinunci, per questo romanzo, a qualsiasi diritto di autore. Ti assicuro, caro amico, che si tratta di un buon affare perchè la Casa VECCHIONI è una buona casa e saprà fare la debita réclamé ai volumi. Questo è l'unico metodo per poter penetrare in Italia. Vedrai che dopo la pubblicazione del TIMÁR gli editori italiani saranno quelli che si rivolgeranno a noi per avere tuoi libri ed

allora potremo dettare noi le condizioni. Del resto anche l'editore VECCHIONI, nella sua lettera, si dice che soltanto per i tre primi volumi non da dei compensi: negli altri volumi della serie farà pubblicare anche altre opere e allora ci pagherà in modo da compensarci anche di questa provvisoria perdita, perchè naturalmente neanche io piglio neppure un centesimo per la traduzione. La traduzione è già bene avviata, cosicchè il libro potrebbe apparire relativamente presto.

Ti allego la „dichiarazione” e ti prego di rimandarmela firmata. Sono sicuro che vorrai aiutarmi a rompere la breccia che dovrà portarvi voi, scrittori ungheresi, alla conoscenza del pubblico italiano. Pensa che KOSZTOLÁNYI ha dato gratuitamente il „Poeta insanguinato” e che è indubbiamente nostro utile cedere questa volta per guadagnare più tardi.

Attendo una tua risposta quanto prima, perchè la cosa è urgente e non appena la traduzione sarà pronta, non mancherò di venire di persona ad Esztergom per leggerti dei brani. Ma ad Esztergom verrò anche prima. Siate preparati a delle sorprese.

Patyuska vi saluta tanto tanto. Le fotografie di Esztergom sono state pubblicate e molto bene in vista.

Saluto tanto tanto insieme a Patyuska Ilonka e ti stringo la mano forte. In attesa, tuo

Widmar
Patyuska

Országos Széchényi Könyvtár
Budapest, 1927. augusztus 16.

Drága Mihályom,

engedelmeddel olaszul folytatom, így gyorsabban megy. Utolsó találkozásunk alkalmával megígérted, hogy eljövök Esztergomba. Sajnos időközben elutazott a követség irodavezetője, így nekem le kellett mondanom a szabadságomról. Ez persze nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem jövök: majd meglepetésszerűen betoppanak, mint legutóbb.

Most azért írok, mert egy olasz könyvkiadó – CASA EDITRICE VECCHIONI DI AQUILA DEGLI ABRUZZI – [az ABRUZZOKBAN LÉVŐ AQUILAI VECCHIONI KÖNYVKIADÓ] felajánlotta nekem, hogy megjelenteti a „Timár Virgil fiá”-t. A Kiadó egész sorozatot akar magyar szerzőktől, de csak az első három könyv megjelenése után fizetne, melyek a Te „Timár”-od, Karinthy „Capillaria”-ja és, azt gondolom, egy Heltai-könyv. Karinthytól már megvan a szóbeli engedély a könyv megjelentetéséhez. Most hozzád fordulok, mert a kiadó rövid nyilatkozatot szeretne kapni – itt mellékelem –, amelyben Te engedélyezed a regény megje-

lenését és lemondasz ezen regény összes szerzői jogáról. Biztosíthatlak, kedves barátom, hogy ez jó üzlet, mert a VECCHIONI jó cég, és megfelelő reklámot fog csinálni a könyveknek. Ez az egyetlen módszer, amellyel Olaszországban meg lehet jelenni. Meg fogod látni, hogy a Timár megjelenése után az olasz kiadók keresni fognak mindkettőnket, hogy megszerezzék maguknak a könyveidet, és akkor majd mi diktáljuk a feltételeket. Egyébként VECCHIONI is azt írja a levelében, hogy csak az első három könyvért nem ad kompenzációt; a sorozat további darabjaiban más műveket is megjelentet, és akkor majd nekünk is fizetni fog, hogy kompenzálja ezt a mi mostani veszteségünket, mert természetesen én sem kapok egy fillért sem a fordításért. A fordítás már előrehaladott állapotban van, úgy hogy a könyv viszonylag gyorsan megjelenhetne. Mellékelem a „Nyilatkozatot”, és kérlek, hogy aláírva küldd vissza. Biztos vagyok benne, hogy segítesz nekem rést ütni a falon, hogy Ti magyar írók eljuthassatok az olasz közönséghez. Gondold meg, hogy Kosztolányi ingyen odaadta a „Véres költő”-t és hogy nekünk is hasznunkra válik, ha most engedünk a későbbi kereset reményében.

Várom gyors válaszodat, mert a dolog sürgős, és amint készen leszek a fordítással, feltétlenül személyesen jövök Esztergomba, hogy felolvassak Neked részleteket. De Esztergomba még előbb is jövök. Álljatok készen a meglepetésekre. Patyuska nagyon sokszor üdvözlő benneteket. Az esztergomi fényképek megjelentek, még hozzá kitüntetett helyen.

Patyuskával együtt sokszor üdvözlöm Ilonát és Téged erős kézszorítással köszöntelek. Maradok a Te

Vidmárod
Patyuska

(Sipos Áron fordítása)

Antonio Widmar fordításáról – a munka elkészültéről vagy félbemaradásáról – nincs adat.

Híradás van viszont arról, hogy az Athenaeum – nyilvánvalóan a szerzővel 1936-ban kötött megállapodásból következően – az 1930-as évek második felében mindent megtett Babits olaszországi népszerűsítése érdekében. Kapcsolatba léptek a milánói Corbaccio Kiadóval. Ez a cég az 1934-ben az ugyancsak milánói Genio Kiadó gondozásában megjelent regény, *A gólyakalifa (Il Califfo della Cicogna)* után, 1939-ben közreadta a *Halálfiat (I figli del destino)*, a *Kártyavár (Il castello di carte)* és a *Timár Virgil fia (Il figlio di Virgilo Timár)* című alkotásokat. Elképzelhető, hogy

a három regény egy évben történő olasz kiadásában része volt a TVf fordítására készülő Vucetich Nellynek is. A fordító Babitséknak jó embere, személyes ismerőse volt. Az 1930-as években több Babits-mű elhelyezésével próbálkozott, 1944-ben pedig lefordította a *Hatholdas rózsakeretet* (*Sei jugeri di rose*). Valószínűleg 1938-ban már dolgozott a fordításon. Ebben az évben ugyanis a TVf kiadási jogát az olasz cég megvásárolta. Erről tanúskodik az Athenaeum BM-nak küldött levele:

Budapest, 1938. dec. 19.

Igen tisztelt Főszerkesztő úr!

A Timár Virgil fia olaszországi jogainak eladásából a Corbaccio cégtől 1500.- líra előleg folyt be hozzánk, mely összeg pengőben 389.30-at tesz ki. Megállapodásunk értelmében ebből bennünket 25% illet meg, melynek levonása után a fennmaradó összeget

P 291.96

jelen levelünkkel egyidejűleg van szerencsénk nb. címére eljuttatni.

Kérjük az összeg átvételét levelünk másolatán elismerni és vagyunk

Kiváló tisztelettel

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T.

Külföldi Osztály

Kádár

291.96 azaz Kettőszázkilencvenegy pengő kilencvenhat fillért átvettem.

Budapest, 1938. december 19.

A TVf olasz változata végül Vucetich Nelly fordításában jelent meg.

A TVf olasz fordításának nagy sikere volt. Az *Il Meridiano di Roma* kritikájában ezt írta: „Babits, ill maggior scrittore vivente di Ungheria, ci ha dato con Virgilio Timár una figura immortale.” [„Babits, a legnagyobb élő magyar író, Timár Virgil halhatatlan figurájával ajándékozott meg bennünket.”] (TÉGLÁS 1997:417) Az 1939-ben megjelent három Babits-regény fordításának szerepe lehetett abban, hogy a szerzőt 1940-ben San Remóban az olasz kormány az általa adományozható legmagasabb (és nagyon jelentékeny összegű, 50.000 lírás) díjban részesítette. Az olasz kultúra terjesztéséért járó díjat BM mint Dante fordítója kapta, az olasz népművelési miniszter, Pavolini azonban nem csak a fordításról beszélt a magyar költővel kapcsolatban; a kitüntetettek üdvözlő laudációjában „Babits Mihályt, a mély, a kiválasztott költőt köszöntötte, azt az alkotót, »akinek neve egy, az eleven fények közül, melyek Európa irodalmi égboltján ragyognak,

egyik hatóereje a mai Európának, a szellem Európájának”. (Idézi: KAR-DOS 1972:506-507.)

Vucetich Nelly és férje 1940-ben, a San Remo díj átvételekor a Babits-házaspár kalauzolására is vállalkoztak: ott voltak az ünnepségen, elkísérték a vendégeket a helyi kaszinóba, és készült a fordítóról, gyermekéről és a Babits-házaspárról közös fénykép is. (SIPOS 1999 2:715-716; „*Külön tér... külön idő...*”, *Babits Mihály fényképei*, összeáll. W. SOMOGYI Ágnes Bp., Népművelési és Propaganda Iroda, 1938, 407-408; LOVAS Csilla, *Babits Mihály fényképei a székszárdi emlékház gyűjteményében*, Új Dunatáj, 2000/3.)

*

A TVf az 1930-as években, a legelső monográfia hagyományait folytatva vagy éppen elhárítva, az irodalomtörténet folyamatában is megjelenítőddött.

A sort Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* kezdte. Ebben az összefoglalásban, „A férfi Babits” című fejezetben, az első világháború alatt megindult folyamat részeként jelenik meg a TVf, „a szeplőtelen, csakugyan zárt tökéletességű kis regény”, melyben a szerző „megkezdí ifjúságának epikus feldolgozását, ami a nagy regényének, a Halál Fiainak [!] témája lesz” (I. m., Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1934, 198-199).

Schöpfung Aladár *A magyar irodalom története a XX. században* című folyamatrajzában, különböző összefüggésekben és különböző fejezetekben értelmezve BM életművét, a regényeket, mint „megannyi nagy kísérlet”-et taglalja. „*A Timár Virgil fiában* – írja – ellentétes, egymással összeférhetetlen világnézetek és belőlük folyó jellemek sűrűlódása a téma, mely az író érdekelt: szilárd meggyőződés konzervatív légkörében, az egyház klasszikus szellemében élő szerzetes és a szkeptikusan gondolkodó, világfiás műveltségű, fölényeskedő beszédű, hitetlen újságíró szembeállításában a mai kultúra két véglete személyesedik meg. A szerzetes a tények dolgában vereséget szenved, a gyermeket, akinek sorsa természetes apjával, az újságíróval szembeállította, elragadja tőle annak a mozgalmas, csillogó életnek a csábítása, mely apja mellett kínálkozik, de az erkölcsi és szellemi fölényt az író hangjának nyomatékával és a jellemek ábrázolás-módjával a szerzetesnek adja meg. Ebben mutatkoznak a költő lényegének konzervatív gyökerei, amelyekből egész világnézete kinőtt. Minden más kultúrában, ahol a konzervativizmus nem jelent merev rögzítettséget, hanem megadja a terét az egyén szabad mozgásának a szellem világában, konzervatív költőnek

számítana Babits. A Nyugat többi íróitól ez a konzervatív lelki talaj választja inkább külön”. (I. m., Bp., Nyugat-Cyryll Kiadó 1937, 224-225.)

Pintér Jenő az alkotással kapcsolatban a „pszichopatológiai tapasztalatok”, a „kétféle lelkeség és kétféle erkölcs” felől közeledve a műhöz, váratlan megállapításokat tesz. „A lelki sérülések mellett – olvasható a fejezetben – ott van a faji kérdés, és ezzel kapcsolatban a nevelés problémája. A jámbor ciszterci szerzetes katolikus szellemben neveli az apátlan-anyátlan diákokat, a fölserdült fiú szabadon választhat nagylelkű szellemi atyja és kététes életű csalogatója között, s mégis, hiába a nevelés minden erőfeszítése, az ifjú a mocsár felé vezető utat választja. A probléma: a zsidó faji tulajdonságok ösztönszerű jelentkezésének törvényszerűsége. A vallásos idealizmusban nevelt diák nem tudja, hogy apai részről zsidó származású, pártfogói sem sejteneek erről semmit, az olvasó sem gondol a váratlan fordulatra, csak az tűnik föl, hogy ez a katolikus levegőtől körülvelt gyermek elűt a többi diáktól. Nemeslelkűségben, szeretetben, jóságban van része, mégis öntelt fickó lesz; eszményiségre, tiszteletadásra, szerénységre szoktatják, mégis fölényessé válik támogatóival szemben. Bár az íróban nincs antiszemita célzat, a fajkeveredés problémáját a zsidó származás rovására oldja meg, s kesernyés szájjal állítja olvasói elé tételét: hiába minden papi nevelés, keresztény irányítás, konzervatív környezet, a zsidó vér kiütközik a félvérekből.” (PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés*, Bp., Franklin Társulat, 1941, VIII/2, 707.)

Kárpáti Aurél az életmű áttekintésében egyetlen, nem is teljes mondatot szánt az alkotásnak: a „hellén” formát megvalósító „keresztény tartalom”-nak, a *Mythológiával* szembeállítható „csodálatos antistrófának” nevezi a művet. (KÁRPÁTI Aurél, *Babits Mihály életműve*, Bp., Athenaeum 1941, 38.) Megyer József egy évvel később, a Szegeden megjelent *Babits Mihály* című traktátusában a szöveget „a tanári pszichének belülről meglátott képe”-ként értékeli; „Timár Virgilnek rosszul kell járnia – teszi hozzá mindehhez –, mert rosszul választott [...]. A homályos származású Vágner Pista, bármennyire is »vigyáznak rá« [...] nem fordít nyersen hátat nevelőjének, de meggy az ismeretlenségből felbukkant apjával a maga útján, oda, ahová Timár Virgil már nem követheti” (I. m. 23-24).

1947-ben *A regény és az élet* című könyvében, a 19–20. századi magyar regényirodalomba való „bevezetése”-ben Rónay György egész fejezetet szentelt a műnek. Olvasata szerint az alkotásban „az öregedő férfi apasági komplexumát [...] egy beléje sugallt erkölcsi-kegyelmi mozzanat: a szeretet problémája” teszi általános érdekűvé, meg „az, hogy a lélektani kérdés itt is magasabb erkölcsi-szellemi értelmezést, transzcendens távla-

tot kap. Timár Virgil vonzalma Pistához – folytatódik az érvelés – vég-eredményben önző: magát vágyik kiélni abban, akit szeret, a maga megoldatlanságát beléje átvetítve s általa kívánná megoldani; holott – teszi hozzá Rónay György – saját életünket csak mi magunk oldhatjuk meg. Ezért kell [a paptanárnak] szükségszerűen elveszítene szeretete tárgyát, hogy veszteségében fölfedezze a szeretet valódi természetét: transzcendens voltát. Ebben a katolikus megoldásban nyugszik meg végül a hős, a szeretet áldozatában; s ebben a megoldásban válik a regény mélyen katolikussá – alighanem mindmáig a legtisztább és legszebb magyar katolikus regénnyé” (RÓNAY György, *A regény és az élet*, Bp., Káldor Kiadó, 1947, 301-302.)

*

A TVf₆ az író életében megjelent utolsó kiadás, az *ultima manus*-változat. Ez, a BM által gondozott és jóváhagyott szöveg, az e könyvben megjelenő kritikai kiadás *alapszövege*, melyet a szövegek összevetése után, a nyilvánvaló elírások konzekvenciájával bocsátunk közre. Az így kialakított *főszöveghez* kapcsolódó *jegyzetekben* külön-külön jelezzük az alapszöveghez képest végrehajtott módosításokat.

TVf₇

A TVf₆ kiadása után a „Babits Mihály összegyűjtött munkái” sorozatában 1938-ban megjelent az *Ezüstkor*, az *Írás és olvasás*, az *Összes novellái*, 1939-ben *A gólyakalifa* és az *Elza pilóta*, a *Kisebb műfordításai*, *Dante komédiája*. Sorozaton kívül adta közre 1939-ben a Nyugat Kiadó az ön-életrajzi jellegű írásokat *Keresztül kasul az életemen* címmel és a *Jónás könyvét*. 1940-ben újból megjelent az *Isteni színháték*, 1941-ben egy kritika-gyűjtemény *Írók két háború közt* címmel és két Szophoklész-dráma fordítása, meg a *Válogatott versei*; nem sokkal BM halála után, de még 1941-ben adták közre a *Hátrahagyott verseit*, meg a *Jónás könyvének* és az *Írók két háború közt* című kötetének a második kiadását.

1942 és 1948 között csak néhány Babits-könyv került az olvasók elé, ezekben azonban sem szövegében, sem bármilyen más összefüggésben nem jelent meg a TVf.

1948-tól 1957-ig Magyarországon BM-től csak műfordítást nyomtattak újra.

1957-ben *A gólyakalifa*, a *Kártyavár* és a *Válogatott versei* román-ma-

gyar közös kiadásban jelentek meg. Ebben az évben az Európa és a Szép-irodalmi Könyvkiadó közreadta *Az európai irodalom történetét*, Dante- és Shakespeare-fordítását. 1958-ban, ugyancsak román–magyar közös kiadásban, piacra került a *Drámafordítások* gyűjteménye. 1959-ben, nagyon hosszú kényszerű szünet után, megjelent Babits *Válogatott műveinek* két kötete a TVf hetedik kiadásával.

A Keresztury Dezső válogatásában publikált mű-együttes, a szerkesztő előszavával, Ungvári Tamás szöveggondozásával, Belia György jegyzeteivel, élénk politikai visszhangot keltett. Az irodalomkritika hivatalosnak tekinthető fórumain a vezető irodalomtörténészek közül többen fenntartásikat hangoztatták. Ezt jelezte Pándi Pál kritikája a válogatásról, főleg pedig Keresztury Dezső előszaváról a Népszabadság 1959. október 11-i számában. Ezt mutatta – másként – Nagy Péter terjedelmes bírálata az ItK-ban 1960-ban. A kritikus „küszöb-ember”-nek írja BM-t, aki „a tizenkilencedik századi liberalizmus és humanizmus gondolatkörében nevelkedett fel, s erről az alapról sosem tudott letérni”, aki éppen ezért „áll valójában egyként idegenül a szocializmus és kommunizmus eszméjével szemben” s „erről az alapról tagadja a fasizmust is”. Keresztury tanulmányában értékelte azt, hogy a szerző bemutatta a költő „előző korban gyökerezett eszmevilágát”, a minősítő megállapítások nagy részét azonban kétségbe vonja: nem fogadja el az összeállító vélekedését, miszerint „ami Bartóknak a népzene volt – az anyanyelv –, az Babitsnak a világirodalom”; úgy gondolja, hogy ez utóbbi a költőnek „inkább a menekülés útja »magyar nyomor«-ból”; centrális problémának tekinti az Adyhoz fűződő viszonyt, sürgetőnek mondja ennek a részletes dokumentálását; kardinális kérdésnek minősíti a korabeli filozófiák hatásának feltérképezését, bemutatandónak azt az utat, melynek eredményeképpen a költő „utolsó verseiben” „a valóság és elvontság harmóniában tudott megszólalni”. (ItK, 1960/4, 613-615.)

Az életmű jelentőségét hangoztató és vitató ütközésekben a TVf₇-nek kevesebb figyelem jutott.

Keresztury Dezső is éppencsak megemlítette a regényt a gyűjtemény előszavában: mindössze az alkotás „mélyesleges líraiságá”-t, „szelidde szűrt szenvedélyességé”-t, „tisztá szerkezeté”-t, „nemes emberséggel elragadó” voltát emlegette föl (BABITS 1959:LVIII).

A Keresztury-féle válogatás megjelenése, a szerző körül felszikkázó viták nemcsak Babits megítélésében, de a TVf recepciótörténetében is fontos változásokat indítottak el.

Egyrészt újabb, filológiaiilag értelmezhető és felhasználható adatokkal egészítették ki a szöveg keletkezésének históriáját. Ez történt Sásdi Sándor

a *Rapszódikus emlékezés Babits Mihályra* című írásában, melyben – egy idézett párbeszédben – BM megerősíti, hogy a TVf „megírásakor Pécsre, az alakok megformálásában pécsi emberekre gondolt”, ha „a cselekmény nem is pontosan itt játszódik”. (Jelenkor, 1963/4, 475.) És ez valósult meg Éder Zoltán *Babits a katedrán* című 1966-ban közreadott könyvében is. Ebben a kötetben jelenik meg a (később idézendő) gondolat, miszerint Timár Virgil alakjához BM felhasználta a diákként a pécsi ciszterci gimnáziumban volt élményeit és a bajai ciszterci gimnáziumban tanárként felhalmozott tapasztalatait.

Az 1959-es válogatás publikálását követően megjelenő összefoglaló munkák: J. Soltész Katalin, Rába György, Benedek Marcell, Pók Lajos, Kardos Pál kötetei-tanulmányai mindenképpen új fejezetet jelentenek a TVf utóéletében is.

J. Soltész Katalin 1965-ben könyvében *Babits Mihály költői nyelvéről* szólva tett fontos megjegyzéseket a TVf szövegéről. Rába György *A magyar irodalom története* című, Sötér István által szerkesztett hatkötetes akadémiai irodalomtörténetben 1966-ban (az életművet a világ- és magyar irodalom rendszerében elsőként értelmező pályaképben) a regényről is lényeges dolgokat mond: kiemeli a főhős lélekrajzára összpontosító „leíró-készség”-et, az antik tragédiák menetét idéző szövegszervezést. Benedek Marcell *Babits Mihály* című kismonográfiájában, 1969-ben, a TVf-ban megjelenő személyes élményeket idézi, Timár magára maradását, Vitányi alakformálásában tetten érhető stílus-megbontást, az Ignotus alakját bevilantó „egyéni fotográfia” regénybe-építésének vitatható voltát. (Bp., Gondolat Kiadó, 1969, 76-79.). Pók Lajos az „Arcok és vallomások”-sorozatban megjelent *Babits Mihály* című munkájában a TVf-t a házasság utáni harmóniához, a harmóniában megvalósuló „gazdag kibontakozás”-hoz, a „szellemi ember” magányához kapcsolja. (Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970, 101-103.) Kardos Pál 1972-ben, *Babits Mihály* című könyvében a TVf-ban feltűnő önarckép-festésről, a regény realizmusáról, Vitányi alakjáról értekezik (ez utóbbiról szólva – halványan és távolról, utalva és nem kimondva – szavakba foglalja az 1921-ben felmerült, akkor mindenképpen aktuálpolitikai gondolatot arról, hogy Vitányiban és a paptanárnban kétféle kultúra és kétféle életvezetés ütközik össze, az alakteremtésben pedig a szerzőt „az elhatárolás és az azonosulás kettős szándéka vezeti”) (KAR-DOS 1972:303).

*

A TVf₇ Keresztury Dezső 1959-es válogatásában – érthetetlenül és indokolatlanul – mint „két rész”-es alkotás jelent meg. Az itt közölt változatban a harmadik rész, a Vitányi Vilmos feltűnésével kezdődő szövegegyeség, minden elhatároló jelölés nélkül kapcsolódik az előzőhöz.

TVf₈

A TVf₈ 1976-ban jelent meg, ugyancsak két részes alkotásként, a „Magyar remekírók” sorozatában, egy kötetben a válogatott novellákkal, Belia György szöveggyűjtésében.

Belia a kötethez írt utószóban a TVf-ban megnyilatkozó „emberi helyzet” öskéjét BM és az újpesti gimnáziumban volt (és már idézett) tanítvány, Komjáthy Aladár kapcsolatában jelölte meg. A történet egyes elemeit pedig (az ezután idézendő) pécsi diákevekből és a tanár bajai élményeiből származtatja.

A TVf₈-nak sajtóvisszhangja nem volt.

1979-ben azonban megjelent Rónay László tanulmánya *Fordulat Babits prózájában: a Timár Virgil fia* címmel az ItK-ban (ez az írás olvasható a szerző 1979-es *Valóság és varázslat* és az 1982-es *Szabálytalan arcképek* című gyűjteményes kötetében is).

Rónay László a regény „problematikájára, világszemléletére és megoldási kísérleteire” tekintve „az első világháború utáni kiábrándulás” s „az új ideálok” mellett a „neokatolikus irányzat” hatását értelmezi. Kapcsolatba hozva a művet Graham Greene *Hatalom és dicsőség* című alkotásával, „a pap és küldetése konfliktusá”-nak megfogalmazásával, a TVf belső monológját értelmezi, azt, amelyben a paptanár „a néma Isten”-nel folytat párbeszédet, akárcsak Babits számtalan versében; TVf-t (és Babitsot) ugyanaz a kérdés foglalkoztatja, írja Rónay László: „miért van az, hogy a bűnnek van értelme és lételeme, a jóság pedig nem találja helyét és kiterjedését”. A regény befejezésére gondolva pedig megfogalmazza: a történet főhőse „elvezítette a földi szeretet esélyeit, az emberekkel való kapcsolat megtisztító és lelket átalakító örömét, de megtalálta helyette az istenszeretet eszményét, melyre tulajdonképpen egész szerzetesi élete irányult. A világ bezárult előtte, de megnyílt egy másik világ, melyről kedves olvasmányai hoztak eddig tétova híradásokat.”

Rónay László a tanulmány címébe emelt problémáról, a babitsi prózában megvalósuló fordulatról szólva a „lélektani folyamatok” „aprólékos

hitellel” való ábrázolásáról, helyenként a „tömör, szinte színi utasításokra emlékeztető leírás”-ról beszél (RÓNAY 1982:20-39).

TVf₉

A TVf₉ 1982-ben jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó „Babits Mihály művei” sorozatában, ismételten két részes munkaként, újfent Belia György gondozásában és jegyzeteivel, egy kötetben *A gólyakalifával*, a *Kártyavárral*, az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című regénnyel.

A jegyzetek a latin idézetek és néhány nem magyar szó és szó szerkezet fordítását tartalmazzák.

A kiadásnak nem volt sajtóvisszhangja.

TVf₁₀

A TVf₁₀ – ismételten kétrészes alkotásként – ugyancsak 1982-ben jelent meg a Kriterion Kiadónál Bukarestben, az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalommal* egy kötetben, *Két regény* alcímmel, Lőrinczi László gondozásában és előszavával. A közlés – amint erre a szennycímlapon szövegyszerű utalás figyelmeztet – a TVf₈-at tekinti alapkiadásnak.

A pályaképet érdekesen és több új szemponttal összefoglaló Lőrinczi László a TVf-ről szólva két újszerű megállapítást tesz: részletesen taglalja a főszereplő alakját, mint „nemes, de régies műveltség képviselőjét”, Vítányiról szólva pedig megjegyzi: az alak „nincs híján »adys« vonásoknak sem”. (I. h.10-11.)

A kiadást Kiss Géza kommentálta a romániai Utunk 1982. október 29-i számában, a lap utolsó oldalán, a „Margó” című rovatban. „Hideg klastromi falak, fakó papi csuha mögött – olvasható az ismertetésben – Timár keresztényi közömbösséggel bonyolítja le személyes kapcsolatait; általános jóindulata, erkölcsi szigora makulátlan »előéletéből« táplálkozik. Mihelyt azonban a Vágner-fíú sorsa a kezébe kerül, Timár jól szigetelt »klastromi építménye« összeroppan. Babits *A gólyakalifából* ismert pszichoanalitikus fogásokkal és le a cisztercita barát tudatalattijáig; elemzi az eset már-már patalogikus tüneteit – ebben tér el leginkább Hermann Hesse azonos képlettű regényétől. A *Narciss és Goldmund*ban külső (többnyire kolostoron kívüli) történések záporoznak [...] Belső történések foglya Timár Virgil. Hiába vergődik (miként az Úrtól szabadulni képtelen Jónás), érzelmi tom-

pultságából rázza fel a »Fia«, majd ugyanoda taszítja vissza. Timár hasztalan törne ki, a regény leütés nélkül, halk zenei akkorddal zárul [...] A fiú és anyja (Vágner Lina) portréjának elnagyolt rajzát hagyományosan mikszáthi figurák (vö. Bögöziék) egészítik ki. Eredeti és hatásos a Vitányi-féle cselekményszál felvezetése. Ökonómiában, nyelvi hajlékonyságban a mű *excellat praeter ceteros*. A latin kifejezések helyhű zenekísérettül szolgálnak, hogy a végtére diadalt ülő Vitányi csúfondáros melódiává profanizálja őket. Sejteti: a klastromi vezeklés nem feltétlenül »büntelen« önpusztító formája a létnek. Babits elkobozza a Szenvedésből a keresztény dogma adományozta »Szent« jelzőt.”

*

A Babits-kutatás, fokozatosan felszabadulva a politikai és esztétikai egyoldalúságok és egyszerűsítések szorításából, 1983-ban, a költő születésének centenáriumán, az életmű egészére és a TVf-ra vonatkozóan új szempontokat kínált mérlegelésre.

Az ünnepi évben az emlékidézést a Napjaink áprilisi száma indította. Ebben – Rónay László, Pomogáts Béla, Laczkó András tanulmányai mellett – a TVf-ról Sipos Lajos írása olvasható. A szerző, *Az elveszett és megtalált hit* címmel az MTA Kézirattárában őrzött szövegegyüttes ismeretében, az *Indiszkreció*-vita és a hozzá kapcsolódó Babits-írások konzekvenciáinak felhasználásával rekonstruálta a mű-keletkezés folyamatát, leírta a babitsi regényépités jellegzetességeit, a szövegben „a valóság elemeinek totális jelenlétét és az egésznek teremtett” voltát. A nézőpont-váltások regisztrálásával, ezek strukturáló funkciójának a demonstrációjával, a szövegbeli előreutalások számbavételével pedig azt dokumentálta, hogy az alkotásban „a szervező elv a valóság és a metafizikum, az illúzió és a realitás, a besulykolódott alázat és az emberi lázadás” alkalmi szembesülése.

Rába György 1983 májusában megjelent kismonográfiájában számbavette a TVf alaphelyzetét, cselekményelemeit, a megélt élet inspiráló mozzanatait, az alkotás szerkezetét, Timár és Vitányi alakját, a mű keletkezéstörténetét, Ignotus sértődését és az *Indiszkreció*-vitát, Rónay György és Rónay László értelmezését. Az alkotás „általános epikai ábrázolása”-ról Rába György az alábbiakat írta: „A helyzetre és a jellemre villámfényt derítenek az egyébként is rövidre fogott párbeszéddek, melyeket Babits belső monológgal s írói jellemzéssel váltogat [...] az elbeszélésnek ez a mértéktartása ellenére is élénk szinképe a történet drámai felfogásával összhangzik, egyszersmind föl is erősíti azt.

A drámaiságot nem kevésbé mélyen határozza meg a koncepció freudizmusa. A mélylélektanról nemcsak szó szerint olvashatunk a regényben, hanem bármennyire eretnek alkalmazásnak tekintette volna a bécsi mester, Babits, a szeretetadás éhségének elfojtásában, majd szükségszerű kudarcában a pszichoanalízis egyik alaptételét szem előtt tartva bonyolította Timár Virgil sorsát. Babits nem lett volna önmaga, ha az alapvetet a mű írásakor őt személyesen nyugtalanító indulataival nem formálta volna problémáinak legalább áttételes kifejezésévé, ami elsősorban a két fő figura polarizációjában mutatkozik meg” (RÁBA 1983:192).

A Babitsra-emlékezés „igazi” ideje 1983-ban október–november–december volt. Folyóiratokban tanulmány-együttesek, napilapokban cikkek, emlékezések, lappangó szövegek publikációi, alkalmi összeállítások, emlékidéző–köszöntő versek kísérték ezt a időszakot. Az e három hónapban közreadott 263 írásból (és sok versből) a TVf-ről viszonylagosan kevesen írtak. A határokon innen és túl megjelent tanulmányok közül, idevonva Katona Béla írását is, mindössze hárman tárgyalták a regényt.

Katona Béla dolgozata az Új Auróra 2. számába jelent meg 1983 augusztusában.

A Babits-regények áttekintésére vállalkozó tanulmány a TVf alaphelyzetét a már idézett egykori újpesti diák, Komjáthy Aladár és a szerző közötti kapcsolatra vezette vissza. A pap téves helyzetértékelése a tragédia oka – olvasható a kommentár –, kiderült ugyanis, hogy Timárnak „jobban hiányzik Pista, mint ő a fiúnak, s ez már eleve magában hordozza a tanár vereségét, hiszen minden ilyen kapcsolatban [...] szinte törvényszerűen az lesz a vesztes, aki érzelmileg kiszolgáltatottabb”.

Sötér István az Új Írás novemberi számában publikálta a *Babits Mihály, a regényíró* című munkáját. Miközben minden egyes regényt, pontos felsorolással, „csupa újító kísérlet”-nek, „a magyar regény hagyományai-
val és a kortársi gyakorlattal szakító vállalkozás”-nak minősített, a TVf-ről föltűnően keveset írt. Mindössze ennyit: „Aki szintézist akart teremteni, annak az ellentétek ütközéseit is át kell élnie, valamint a szakadás, a változás valamennyi dilemmáját. Ez a dilemma, a választás kényszere a régi és az új kultúra között, válik a *Timár Virgil fia* témájává. Vágner Pista, a törvénytelen fiú, Vitányit, az újságírót és a csábító modernséget választja Timár Virgil latin költői és egyházatyái helyett – és ebben még akkor is hasonlít Sátordi Imrére, ha emez nem kényszerül ennyire kegyetlen dilemma elé. Timár Virgil éjszakáját, a búcsú előttit, Vergilius és Augustinus sorai világítják át, és hisszük, hogy ezeket Vágner Pista úgy viszi magával, ahogyan sohasem vesztette el őket Babits. Timár Virgilben azonban hama-

rább felismerjük Babits arcát, mint Vágner Pistában, mintha öregkori önmagát álmodta volna meg a szerzetesben [...] A *Timár Virgil fia* formailag és kibontó, higgadt előadásmódjával a klasszikus, analitikus regény útjára tér [...].”

Juhász Erzsébet a jugoszláviai Hidban december 12-én – Szeli István, Bori Imre, Gerold László tanulmányainak együttesében – *A szeretet öniróniája* című írásában értelmezi az alkotást. A mű „elsődleges jelentésszint”-jének (a mester és a tanítvány viszonyában manifesztálódó nevelés-hiábavalóságnak) demonstrációja a „másodlagos jelentésszint” megképződését „Vitányi Vilmos mélyen hiteles” megjelenítésével hozza kapcsolatba. „Vitányi alakja a leghitelesebben megformált mellékszereplők közé tartozik a magyar irodalomban” – írja –, ő „maga különbözőségével méltó vetélytársa Timár Virgilnek, nem értékbeli egyenrangúságának köszönhetően, hanem Vágner Pista szempontjait illetően. Már csak azért is, mert sohasem egyértelműen jó és rossz között kell döntenünk; a választást két nagyon hasonló vonzással bíró lehetőség teheti csak azzá, ami. Timár Virgil Vágner Pista iránti apai és nevelői szeretete bátran nevezhető a szerelem egy lehetséges megnyilatkozási formájának, ha nem korlátoltan, előre gyártott szabványokhoz kötődően gondolkodnak erről az érzésről [...] A *Timár Virgil fiában* ábrázolt szenvedélyre [...] következetesen érvényes az, hogy Vágner Pista értékeit tekintve méltó tárgya Timár Virgil szenvedélyének. Gyónás az is, hogy Timár meri tudni a Vágner fiú másságát. És minden ellenszenv dacára érezte, hogy a fiút mégis éppen úgy szereti, így, ahogy van, ezzel a fajkeveredéssel.” „[...] a *Timár Virgil fia* – teszi hozzá Juhász Erzsébet, polemizálva Rónay György és Rónay László véleményével – nem katolikus regény [...] S mint a *Vallomásokra* vonatkoztatva mondta Babits, hogy formája szerint is gyónás – így lesz érvényes a *Timár Virgil fiára* is ugyanaz. Hogy gyónás, de igazából nem az eltévelyedésről és a megtérésről, hanem a szerelem legmélyéről. Nem Timár Virgil lényegének megoldatlanságáról van itt szó, hanem a szenvedélyes szeretet mindenkor megoldatlanságáról, nem eltévelyedésről, csak kísértésbe esésről, hogy megoldódik a megoldatlanság.”

*

Az 1983-at követő években a TVf-t különböző tudományokban, gondolatrendszerekben dolgozó szerzők érdeklődése kísérte.

A vizsgálódás szempontjainak sokfélesége jellemzi Németh G. Béla tanulmányát, a Jelenkor 1985. októberi számában publikált, *Az erosz teljes-*

ségének vágya. (Tisztázó vallomás Babits Timár Virgil fia c. regényében) című írást. A mű „hibátlan hangnemű stílusbiztonságát, tiszta logikájú szerkesztését, teljes hitelű lélektanát” értelmezi a szerző, értékeli a klasszikus realizmus egyesítését és korszerűsítését a századelős lélekrajzzal, a személyes vallomás és a választás motiváló szerepét, a teljesség hiányának tudomásulvételét és a teljesség vágyának a fönntartását. A címbe emelt problémáról a következőket írja: „a *Timár Virgil fiában* a belsőre, ha tetszik, a lélek sorsára, a lélek történéseire esik tehát a hangsúly. Regénye kezdőlapján maga az író is »a lélek fajfönntartási ösztönében« jelöli meg hőse belső cselekményvilágának mozgató indokát. Az olvasó persze első olvasásra jobban szeretné, ha »a lélek önfönntartási ösztöné«-ről szólna inkább, mint ahogy azt is szívesebben venné, megint csak első hallásra, ha *Darwintól* vagy: legalább *Darwinnak* mesterükkel szembe forduló tanítványaitól venné ezt a megjelölést s nem Goethétől; jobban átgondolva azonban, másodjára már belátja: a megfogalmazás is, a forrás is így igazán jó. Mert bár a szerző nagyon is kedvvel él *Darwinnak* is, és az ő biologizmusa ellen a *lélek nevében* lázadó utódainak is az élettanos jellegű szóhasználatot – lázadásuk ellenére is – erősen megtartó kifejezőskincisével, a központi fogalom, amelynek mindezt alárendeli s amelynek jegyében mindezt értelmezi, mégis a keresztény, az ágostoni platonizmusnak Spinozán és Goethén átszűrt *Erosz-fogalma, Erosz-képzete*.

[...] Ennek jegyében azt is mondhatnánk teljes fogalmi, gondolati elvontságra szűrve és szűkítve: Babits regénye azt a folyamatot ábrázolja, amint a lélek testetlen, nemiség nélküli, időtlen, sem életet, se halált nem nemző szerelme a szellem iránt testiséggel, nemiséggel, életet és halált nemző időbeliséggel telik el. Vagy másképp s az ő szavaival: a csonka, a csonkított *Erosz uraniosz* a maga csonkaságára ébred, s a telt és termékeny *Erósz kroniosznak* kénytelen átadni vagy legalább vele megosztani a helyét. Azzal az elégikus kihangzással, hogy ezzel viszont egyrészt lebegő időtlenségének, örökkévalóságának, mulandóság és halál fölött állásának érzetéről, képzelt tudatáról, illúziójáról kell lemondania, másrészt anyagtalan, harctalan, szenvedéstelen, tisztán szemlélődő kívül- és fölülállásának tárgyiaságától is meg kell válnia. *Vitányi Vilmos* materiális világának valódibb voltát, ki nem iktatható jelenlétét tudomásul kell vennie Timár Virgil lebegő lelkeségének, engednie kell neki, vágyvígazsul azzal a halványan csillanó melankolikus reménnyel, hogy ‘közös’ fiukban, Pistában majd egyesül s kölcsönösen kiegyensúlyozódik és kiegészül a kettő.” (Újraközlve: N. G. B., *Babits, a szabadító* Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 34-35.)

Hunyady Györgyné 1993-ban „pedagógiai nézőpont”-ból értelmezte az

alkotást. A „pedagógiai szempontú” elemzésben a paptanár és a diák viszonyát a tanár–diák kapcsolat történetének tekinti. Ebben az összefüggésben Timár a „tradicionális tanárszerep megtestesítője”, kultúraközvetítő funkciót vállaló, mindent csak a tanulás-tanítás relációjában szemlélő személy, aki osztályának tanulóit „apaként” tekinti ugyan, a „megfejthetetlen rokonszenv” azonban csak egyetlen növendék iránt ébred benne, akiben „az életben nélkülözhetetlen szeretet tárgyát találta meg”, ettől a „kapcsolattól” várva minden, életéből eddig hiányzó érzelmet. A szöveg pedagógiai olvasatában a történet legalább ennyire az „ifjúvá serdülés története is”. Vágner Pista ugyanis pontosan végigéli a felnőtt lét felé tartó stációkat. Először félnék, majd félszege oлдodni kezd, hamarosan egyre növekvő bizalommal fordul osztályfőnökéhez, rövidesen elfogulatlan lesz vele szemben, aztán egyre unottabban ül a vasárnapi beszélgetéseken, végül kibújik a találkozások alól. „Ekkor még nem tudatosul benne, de már érlelődött lázadása.” Ez a (fejlődéslélektani) korszak ugyanakkor magával hozza azt is, hogy a fiú a tudományt tartja a legtöbbre, mindenkit lenéz, aki nem ezzel foglalkozik. „[...] az olvasó tanúja lehetett egy – ne féljünk a jelzőtől – szenvedélyes kapcsolat keletkezésének, kibomlásának és megszakadásának.” (HUNYADY Györgyné, *Egy Babits-regény tanulmányai pedagógiai nézőpontból. (Babits Mihály: Timár Virgil fia)*, Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei, XV., szerk. BOLLÓKNÉ PANYIK Ilona, Bp., Budapesti Tanítóképző Főiskola kiadása, 1993, 56-73.)

Nemes Livia az *Alkotó és alkotás* című könyvében, „pszichoanalitikus esszében” (amint ő maga nevezte választott műfaját) értelmezte BM regényeit. A „külső valóság”-ot, a személyesen megélt életet és a „belső világ”-ot, az alkotásokban manifesztálódó érzelmeket vetette össze. Az apához fűződő, valóságosan pozitív érzelmeket ütköztette a regények apa-státusú figuráival (Sátordy Mihállal, Döme bácsival, Timárral), regisztrálva, hogy a TVf-ban ugyan megjelenik az „idealizált apakép”, ugyanakkor (kiseb mértékben itt, nagyobb mértékben a *Halálfiában*) nincs valódi kommunikáció a két fél között. A *golyakalifában*, a TVf-ban és a *Halálfiában* „kialakuló anyakép (teszi hozzá) Babits saját belső küzdelmeinek tükré. Az apa halálának gyászát akadályozza az anya birtoklásának vágya. Projektív identifikációval a tiltott, bűnös csábítást az anyának tulajdonítja. Nem anyjának, hanem minden asszonnak, aki gyermeket szült, hiszen a gyermek bizonyítja, hogy az anya szexuális életet élt. Az aszexualizált apaképpel szemben az anyaképbe befurakodó szexualitás jelenik meg minden nőalakjában [...]

A *Timár Virgil fiában* az anya »lasciva puella« (céda lány). A latin el-

nevezés sznob finomkodás a negatív apafigura, Vitányi Vilmos stílusában. Ő mondja ki azt a jogi bölcsességet is, hogy »pater semper incertus« – vagyis az anya bizonyosságával szemben az apa személye mindig bizonytalan. Az anya személye itt magas körökben forgolódo könnyűvérű nő, egykor egy előkelő birtokos szeretője, majd Pesten írók és művészek között élt hirhedt életet. Fia, Pista »csak azért is szerette az ő drága, beteg, szép és szeszélyes anyukáját. Szerette kissé takargató, szégyenlő szeretettel, amely majdnem szerelem volt«. A cédaság a környezet leírásában mutatkozik meg, a paptanár piszkos, alantas, undorító környezetben találja meg tanítványát [...] De a környezet csak a lakáson kívül ilyen, a lakás maga a tisztaság szigete – s a céda lány maga a bűnbánó Magdolna [...]

Anyja azonban a szellemiséggé szublimálódott pozitív apaideálnak, Timár Virgilnek is van. Ezt az anyát azonban még ábrázolni is csak tagadva lehet [...] Az anya tagadásos ábrázolása valahogy mégis azt sejteti, hogy ennek a bigott kertésznek asszonyául ez a lapos mellű, csontos némbert jutott, aki még szoptatni sem tudott [...]

A Timár Virgil fiának, Pistának, akinek anyja cédasága közismert, már nem okoz gondot az a tudás, hogy szinte szerelmes szép és könnyelmű anyjába, hogy örökölte tőle ezt a könnyűvérűséget – ahogy Babitsnak sem esik nehezére beismerni Vitányi Vilmos szerepében a pszichoanalízis magyarázatait.

Úgy tűnik azonban, hogy a kettős anyakép további elaborációt igényel. A kacér szépasszony vagy könnyűvérű »lasciva puella« harmadszor is megjelenik a *Halálfi* anyaszerepében, mindez azonban a passzív beletörődés képében. A domináns Cenci mama lánya semmit nem csinál, semmit nem akar, semmiről nem tehet, csak elszenvedi helyzetét. Szorongása semmitől nem óvja meg, az anyai szigor éppúgy nem hat rá, mint férje szigorú erkölce, gyermekéhez is csak az aggódó szorongás köti, de nem motiválja arra, hogy el ne hagyja őt. Az író által megvetett gyengeség nemcsak az apai, hanem az anyai szeretet legfőbb vonása is.” (I. m., h. n., Kiadó, T-Twins 1994, 44-49.)

TVf₁₁

A TVf₁₁ „A magyar próza klasszikusai” sorozatban jelent meg Fenyő István szöveggondozásában és kíséző tanulmányával 1995-ben, ismétetlen mint kétrészes alkotás, egy kötetben az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című regénnyel és a válogatott novellákkal.

A kötet szerkesztője „pedagógiai, még inkább az apai hőskötemény”-nek nevezi a regényt. Olvasatában „Egyetlen ember, Timár Virgil cisztercita paptanárré válása áll [a mű] középpontjában, ki a szeretet parancsára fiává fogadta egyik elárvult tanítványát, s kinek ezért az hálátlansággal fizetett. Mint oly sok nevelőnek, Babitsnak s hősenek, a paptanárnak is rá kell jönnie: a gyermekek néha kegyetlenek, közönyvel és unottsággal viszonozzák a rájuk fordított energiát. Timár Virgil csalódottsága, gyötrelme kétszeres, mert az istápoltt fiú kiválóan tehetséges, rajong a tudományért, osztja az ő könyvekbe merülő tudásvágyát. Ez a legigazibb Babits-képmás: a műveltség szerelmese, a szellemi különbbé válás arisztokratizmusáé.” Fenyő István ugyanekkor két irányban tágítja is az értelmezés körét. „A mű – teszi hozzá – alapvetően személyiségközpontú jellege mellett társadalombíráló indíttatású is: a sóti cisztercitáknak, Bögözi bácsiék háza tájának bemutatása egyben a magyar vidék enyhe maliciájú görbetükre. A *Halálfi* című nagyregény kezdeti csírái itt villannak fel. E társadalomkritika azonban – a fő ellentét, Vitányi Vilmos újságíró kapcsán – a fővárosi »szumaliszta«-értelmiséggel szemben a legerősebb. Az ellenszenv irántuk már régóta élt az íróban: a *Kártyavár* tanúsága szerint is felelősnek tartotta őket a nagyvárosi életforma szervesen, gyökértelen voltaért, a polgári valóság érdekhajhászáért.” (BABITS Mihály, *Válogatott prózai művei*, s.a.r. FENYŐ István, Bp., Unikornis Kiadó, 1995, 383.)

Nem tekinthető a TVf₁₁ visszhangjának a Népszabadság 1996. szeptember 28-i számában megjelent Fejtő Ferenc-cikk, a *Babits Mihály*. Az azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy ebben az írásban, melyben aránytalanul nagy tér jut a TVf-nek, a Szép Szó valamikori munkatársa, tompított formában ugyan, de megismétel néhány minősítő megjegyzést az 1921-es recepcióból. Ebben az interpretációban Timár „már papi voltánál fogva is konzervatív”, aki „a homoszexualitás határát suroló atyai gyöngédséggel neveli” tanítványát, akinek a lelkéért a „provinciális, keresztény tradicionalizmus” és „a nagyvárosi kultúra” viaskodik. Elképzelhető – teszi hozzá Fejtő –, hogy „Babits személyes ellenszenvét és fogyatékosági érzéseit is belefestette Vitányi portréjába a pesti bulvársajtó népszerű íróival szemben, akik többnyire zsidók voltak [...] Figyelemre méltó – folytatja az okfejtést –, hogy az a Babits, aki a rasszizmust megvetette és elvetette, regényében a zsidó faji jelleg felismerésére adott példát. Főhőse, Timár Virgil csak Vitányival való találkozás után értette meg majdnem örökbe fogadott, hön szeretett fiának számos tulajdonságát, amely azelőtt nyugtalanította, különösnek, idegennek tetszett neki [...]”

A mű recepciótörténetében külön figyelmet érdemel Olasz Sándor

1997-ben az Új Dunatáj 2. számában közölt írása. A szerző, utalva Halász Gábor 1941-es tanulmányára, melyben – Babitsról szólva – a regényírást önfelszabadításnak nevezte (vö. *Babits a regényíró* = H. G., *Válogatott írásai*, Bp., Gondolat Kiadó, 1977, 701.), más fontos közlések mellett pszichológiai megállapításokat is tesz. Jacques Lucan strukturalista pszichoa-
nalízis-értelmezéséből kiindulva az apa-szerep értelmezhetőségéről beszél. Lucan felfogásában, idézi, az apa a gyermek számára lehetővé teszi, hogy a szimbolikus rendbe, a törvények és a nyelv világába belépjen. Ebben a megközelítésben Timár, akiben Vágner Pista különböző szempontokból sokáig „pótapát” lát, minden szeretete ellenére sem vezetheti be „a csonkítatlan világba” a fiút; ezt kizárólag Vitányitól lehet remélni. Timár ugyanis „identitászavarban szenvedő” ember; az ő „személyiségében – olvasható a tanulmányban – már nem egyszerűen a pusztá mélylélektani tudatkettősét (*A gólyakalifa*, 1916), hanem azt a mélyen átélt ontológiai szemléletváltást kell látnunk, amelyre néhány évvel később Kosztolányi *Aranyárkányában* találunk példát. Novák tanár úr is identitászavarban szenvedő, megbillent életű ember. Mindketten azt érzékelik, hogy megbomlik az én szubsztancialitása, s ezt az elbizonytalanodási folyamatot kivételesen nehéz írói feladat olyan figurákban megmutatni, akik „tartásos”, a formákra olyan kínosan ügyelő emberek. A krízis Kosztolányi Novák tanár urat az életből dobja ki, Babits Timár Virgiljét a cella – a korábnál is reménytelenebb – sötétjébe kényszeríti.”

Országos Széchényi Könyvtár

TVf₁₂

A TVf tizenkettedik kiadását – a *Kártyavár*tal egy kötetben – Bodnár György rendezte sajtó alá 1997-ben. Az itt szintén kétrészesnek szedett szöveget kísérő tanulmány az alkotást „zárt regényépitmény”-nek, a „modernizálódó magyar élet dokumentumait is” fölmutató műnek, „a címben kiemelt paptanár [...] személyiségdrámáját” közvetítő–megformáló alkotásnak mutatja be. „A regény belső kérdése – olvasható Bodnár György érvelése – nem az, hogy Timár Virgil nevelési eszményeiben és szellemi fiához fűződő szeretetében rejlik-e az igazság, avagy Vitányi világlátott kultúrájában, színes stílusában és izgalmas életajánlatában. Az írói intenció nem is versenyezteti a két világ igazságát. Bár a cselekmény összefüggésében versenynek látszik az, amit a paptanár és a szellemes író tesz a fiú megnyeréséért. A fiú belső küzdelmét azonban a döntés előtt nem követ-
hetjük végig, arról csak a narrációban értesülnünk. Vágner Pista, amikor

eltűnik előlünk, hajadonfőtt, napnak fordult arccal, mosolyogva tekint a végtelenbe: haja homlokára csapódik a szélben, s szellemi apjára vissza sem néz. Döntése, távozása tehát bizonyára a vitalizmus válasza, ami kiegészítheti a regény jelentését, de önmagában nem határozhatja meg azt. De ha nem látjuk is Timár Virgil és Vitányi Vilmos versenyének hatását, magát a versenyt részletesen végigkövethetjük. Amikor az író felkeresi a paptanárt, valóságos stílusbravúrban közli vele a sorsfordító tényeket és a maga ajánlatát. A szellemes mondatfűzés, a latin mondások szípkézű idézgetése, a gyors utalgatások a világ kultúrájára ugyanúgy jellemzik itt Vitányi Vilmost, mint nagyvonalúsága és frivol célozgatása a szeretetté szublimált nemiségre. Ez a stílusimitáció kétségtelenül alkalmas lenne arra, hogy megsejtesse a konzervatív és a modern szellemiség különbségét. De igaza van a modellnek tekintett Ignotusnak, amikor azt írja, hogy ezt a képet a legtárgyilagosabb önismerettel sem azonosíthatja a magáéval. A modell e jogos korrekciójánál azonban fontosabb, hogy az idézett vonások nem állíthatják elének a magyar modernség legfontosabb tartalmait, s még a megjelenők is karikatúrát alkotnak a Timár Virgil-i magatartás ellenképéről. Márpedig tudjuk, hogy a karikatúra a külső szemlélet megnyilatkozása, s ez érvényes Vitányi Vilmos arcképére még akkor is, ha először ugyanúgy elbeszél monológjában nyilatkozik meg, mint Timár Virgil. Ha mindvégig a belső szemlélet tükrében marad, akkor bizonyára megjelenik az olvasó előtt a verseny is, amelyben két kultúra küzd a fiúért, azaz a jövőért. A karikatúra, a satirikus arckép csak a korrajz kiegészítésére szolgálhat, s ebben is súlyos hiányokat hagy maga után. A regénybeli igazság mérlegén tehát Vitányi Vilmos ábrázolása nem azért kifogásolható, mert modelljének személyiségi jogait sérti, hanem mert egy hiteltelen írói szemléletváltás áldozata. Így a regény feloldó gondolata nem is épülhet a konzervatív és modern kultúra konfliktusára: annak megfogalmazása Timár Virgil következtetéseiben rejlik – immár evilági veszteségeinek számbavétele során.” (I. m. Bp., Palatinus Kiadó, 428-429.)

A TVf eddigi recepciótörténetét három tanulmány zárja: Bárdos László 1998-ban megjelent írása és Rimóczi Hamar Márta két értekezése. Bárdos László – az *Indiszkreáció*-vita, a regény patrisztikus utalásrendszere, a Vitányi-analógia mellett – a mű és az *Aeneis* IV. énekének a viszonyát értelmezi. „A szöveg igazi *alapszövege*, pretextusa, hipogrammája – olvasható a tanulmányban – az *Aeneis* IV. éneke. Vergilius (alias: Virgil) műve. Az a szerelmi *elégia*, amelyben az elhagyott Dido nem ismer semmiféle jövendőbe vezető utat, ezért föláldozza magát. Virgil már az örökbefogadás előtt is ezt olvassa, de mégis *Iris*ben reménykedik (aki természetesen Babits

első verseskötetét is felidézi, mint életműbeli intertextust). S az elválás előtt újracsak Dido (majd pedig Ágoston) szavaira gondol. A karthágói királynőbe való szerelem és nyomban elfojtott (ön)behelyettesítés nyilvánvalóan tovább erősíti és bonyolítja a nemi szerepek és hivatásbeli funkcióik viszonyait” (BÁRDOS 1998:187).

Rimóczi Hamar Márta egyik írásában, a *Babits Mihály–Virgil–Vergilius* című tanulmányában azt bizonyítja, miként „értette, érezte” a magyar költő Vergilius főhőseinek „lelki vívódását”, miként élte meg maga is „egyikéét–másikáét olykor-olykor”. Nagy apparátussal, az eposz egymástól távoli szöveghelyeinek összekapcsolásával, értelmezésével, párhuzamba állításával, ki nem mondott kapcsolatok felvillantásával, „vergiliusi jelentéstöbbletekkel” dokumentálja, hogyan lehetséges az, hogy a regény írója „soha nem változtat Vergilius latin szövegén”, mindössze „annyit” tesz, hogy „kihagy olyasmit, ami megzavarná a szigorúan Virgilre alkalmazottakat”, ezzel az eljárással pedig új távlatot ad magának a szövegnek (RIMÓCZY–HAMAR 1999¹). A másik írás, *Babits–Virgil és Vitányi Vilmos szeretet-értelmezése* azt mutatja be, miként áll szemben Timár tökéletes, teljes és bensővé vált Horatius-, Vergilius-, Ovidius- és Szent Ágoston ismerte Vitányi Vilmos összekeresgélt, pontatlanul alkalmazott iskolai citátumaival. Külön figyelmet érdemel Rimóczy-Hamar Márta értelmezésében a regény utolsó oldala: „Idézzük most már *Timár Virgil fia* regény utolsó latin idézetét tartalmazó pár sorát szó szerint: (Virgil szavai). »Milyen borzasztó szennyes a földiek szerelme!... De nem is igazi szeretet az:

nondum amabam, et amabam amare...[amorem amabam...] et quaerebam, quid amarem ... – idézte magának *Augustinust*: még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek... Most következik az igazi, az egyetlen szerelem, az Isten szerelme...«

A sorokat Babits a *Vallomások* III. könyvének I. fejezetéből emeli ki, veszi át, de *két szóval kiegészíti* tudatosan, mélyről fakadóan [...]

Úgy érzem – a rációt félretéve –, hogy a hely értelmezése a babitsi betoldással nem elsősorban filológiai probléma. Ágoston igazán minden változatban ír az „amor”-ról, az „amo”-ról. A latin nyelvben nincs különbség a »szeretet« és »szerelem« között, mindkettőt jelentheti. A babitsi Ágoston-hely fordítása: »*még nem szerettem de szerettem szeretni*«... [a szeretet, a szerelmet szerettem...]. Babits betoldása:

»és kutattam (kerestem), hogy *mit* szeressek«.

Ágoston kérdőszava a *quid*-mit?, és nem a *quem*-kit? Óriási külön-

ség. Ágoston *tárgyra és nem személyre kérdez*. Ágoston nem válaszol rá, hogy *mit* is szeressen. Babits megtette Ágoston helyett és maga helyett is:

»*amorem amabam*«;

»az amort szeretem«

Különleges módon az ágostoni *állító* mondat: »*még nem szerettem, de (és) szerettem szeretni*« és a *kérdő mondat*: »és kutattam, hogy *mit* szeressek« közé helyezi Babits válaszáat: »*az »amort*« szerettem« [...]» (RIMÓCZY-HAMAR 1999²).

Bárdos László és Rimóczy-Hamar Márta tanulmányaival a TVf recepciótörténete új szakaszhoz érkezett: az intertextuális olvasás korszakába ért.

A REGÉNY SZÖVEGÉNEK VÁLTOZATAI (Babits életében és halála után)

A kritikai kiadás feladata az adott mű hiteles alakjának és szövegének rögzítése, a szerző nyelvhasználatának, helyesírási elveinek, írásbeli szokásainak, az elvek és szokások változásának a bemutatása. A Babits-szövegek esetében ezt a munkát, amint erre (részben) Éder Zoltán is utalt *A gólyakalifa* kritikai kiadásában a szövegváltozatokat értelmező tanulmányában (BABITS 1997:493-494), három tény különösen megnehezíti.

Az elsöre a NY 1914. június 16-i számában Schöpflin Aladár hívta fel a figyelmet: „Amihez [Babits] hozzányúl, amire szemét ráveti, amit elgondol, az valami különös életet kap; a költő az önmaga életét lehelli bele. [...] Még a szavak súlya és értéke is elváltozik, új értéket kap, új tartalmat kapnak egy rájuk vetett hangsúly, egy finom, alig észrevehető moduláció révén. Babits nyelvművészetének értéke éppen abban áll: újratерemti a maga számára a nyelvet, magáévá, egyéni tulajdonává teszi a szavakat és szóösszerakásokat, – olyan különös zamatot kapnak, mintha külön az ő számára volnának kitalálva. Aminthogy minden dolgában nagyon tudatos, tudatos a nyelvhasználata is; nem csupán a nyelv elméletében, történetében és a különféle nyelvek összehasonlításában jártas filológus tudatossága ez, [...] hanem az ösztönszerű tudatosság, amely mindig ismerni igyekszik a maga eszközeit és örömet találja biztos, merész, mindig célbataláló használatukban.” Erről, az „egyéni tulajdon”-ná tett szavak, szóalakok írásáról maga BM is nyilatkozott: „[...] jogom van a szót úgy írni, ahogy az én fülemben hangzik, s ahogy akarom, hogy olvasóimnak is fülébe han-

gozzék, miközben olvasnak [...] én hangosan írok, a szó nekem hangos valami, a betűk csak jelek s mindig nehezen tudok belenyugodni, hogy esetleg nem pontosan ugyanazt a hanglejtést, hangsúlyt stb. idézik, ami bennem él.” (B. M., *Az író és a helyesírás*, Magyar Nyelvőr, 1933/3-4, 60.)

A „hiteles” szöveg kialakítását ugyanakkor megnehezíti egy másik tény is. Az nevezetesen, hogy a szerző *költőként és íróként* egyaránt egyéni módon használja a nyelvet. Ha mechanikusan alkalmaznánk az MTA Textológiai Bizottságának előírásait, s az 1904-ben bevezetett Simonyi-féle iskolai helyesírás érvényesülése után „keletkezett versek közlésében” megőriznénk „a költőnek azokat a bizonyíthatóan egyéni írás sajátosságait, amelyek nyelvhasználatáról, tudatos művészi választásának indítékáról, ízléséről tanuskodnak”, az „1904 utáni prózai szövegek [és ilyen természetesen a TVf is] helyesírását” pedig, elfogadva az ajánlást, „közelebb” hoznánk „a maihoz”, azaz beleavatkoznánk a szövegformálásba, még akár az-zal is, hogy bizonyos „következtlenségeket” korrigálnánk, akkor kétféle helyesírást rögzítenénk: külön a Babits-versekét és külön a Babits-prózáét. Ez pedig nyilvánvalóan elképzelhetetlen, és ellentétes az előbb említett szabályzat szellemével, méginkább a textológia és a szövegtan legújabb és általánosan elfogadott felismeréseivel. (vö. *Irodalmi szövegek kiadásának szabályzata*, szerk. PÉTER László, Bp., 1988, 19-21.)

És még valami nehezíti a „hiteles alak” és „hiteles szöveg” rögzítését. A TVf változatai ugyanis azt jelzik, hogy a szövegformálásban minden esetben a szerző *éppen akkor* érvényes elgondolása valósult meg. Ennek megfelelően az egyes szóalakok írásában, a magán- és mássalhangzók jelölésében, a központosásban a második-, a harmadik-, a negyedik-, az ötödik- és a hatodik kiadásban vannak javítások, majd a javításokat érvénytelenítő döntések és újabb javítások. Mivel BM – amint erről már volt szó – az Athenaeum 1937-ben indított sorozatát a már publikált művek esetében írói végakaratra is tekintette, az ebben érvényesített korrekciókat és a véglegesítést mindenképpen tiszteletben kell tartani.

Mindezek alapján és mindezek figyelembevételével kerül sor a továbbiakban az extralingvisztikai eszközök, a grammatikai és stilisztikai jelenségek leírására.

Az *előszöveget*: a jegyzeteket és a vázlatokat nem értelmezzük, hiszen ezekből a *narratív váz* formálódására és nem a szöveg születésére lehet következtetni. A *szöveg* születése a TVf₁ alapján rekonstruálható. Ez a mellékletben olvasható változat (amint erről már szintén volt szó) Hans Walter Gabler elképzelése szerint jelenik meg. Itt is, akárcsak az általa sajtó alá rendezett *Ulysses* esetében, a páros oldalakon, az ún. *szinoptikus kézirat*

szöveg olvasható zárójelek és különböző szerkesztői jelek segítségével. Ez demonstrálja a szó vagy a mondat változatait, a betoldásokat és a kihúzásokat, pontosan közvetítve a központosítás első formáját. Vele szemben, a páratlan oldalon az *olvasói szöveg* található, a különböző jelektől megtisztított variáció, a szinoptikus szöveghez képest eltérést mutató „első végeredmény”, néhány esetben új mondathatárokkal, a mondatokon belül új interpunkcióval. A nyomtatott változatok – a TVf₂, a TVf₃, a TVf₄, a TVf₅ és a TVf₆, valamint a szerző halála utáni variációk jelentik – az *utószöveget*. A TVf nyelvvi változatainak vizsgálata a TVf₁ *olvasói szövegére* és az *utószövegekre* terjed ki. (Vö. MCGANN, Jerome, J., *Az Ulysses mint posztmodern szöveg; a Gabler-féle kiadás*, Helikon, 1989/3-4; KELEVÉZ 1998: 9-17; TÓTH 1997:111-123)

TVf₁

A TVf₁ a már bemutatott kéziratgyűttesből *rekonstruált*, eredetileg géppel írt szöveg, gép- és kézírásos betoldásokkal. Nincs a szerző által rögzített címe és alcíme, nincs a részeket (a fejezeteket) elkülönítő-feltüntető tagolása, ugyanakkor a későbbi részekben belüli jeleneteket már itt elhatárolja az író egy-egy üresen hagyott sorral. Föltűnő, hogy bizonyos részletek szövegformálása alig különbözik a TVf₂-től: ilyen például a 7–17. és a 97–123., a 61–65. és a 154–163., oldalakon közölt szövegrész; figyelmet érdemel ugyanakkor az, hogy a helyesírásban és a központosításban ezek a részletek is karakteresen eltérnek a TVf későbbi kiadásaitól.

Ebből a változathoz BM legelőször – feltételezhetően – a Vitányi Vilmost bevezető jelenetet, a majdani „Harmadik rész” első oldalait, az itt közölt főszöveg 60-65. oldalán olvasható részletét érezte véglegesnek. Erre lehet következtetni talán abból (a már idézett) tényből, hogy ezt a passzust, és nem az önállóan ugyanígy „kerek” bevezető részt, az itteni 7-17. oldalt küldte el közlésre 1921 januárjában a Napkeletnek és a Hetilapnak. Ugyanakkor az is figyelmet érdemel, és sokat elárul BM szövegformálásáról, hogy a két részlet, melyet legfeljebb pár napos különbséggel adott postára, egymáshoz képest is mutat eltéréseket. Ennek megfelelően mindkét szövegközlés mint betűhív *nyomtatott kézirat-változat* jelenik meg a TVf₁ megfelelő helyén.

*

E két szöveg közül (154-163) a páros oldalakon olvasható variáció, a Napkelet 1921. februári számában megjelent részlet a korábbi változat, a január 15-i Hetilapban publikált „eredeti novella” pedig ennek a „javított”, „módosított” lenyomata. Nemcsak a cím alatt olvasható (különben nem teljesen igaz) állítás engedi meg ezt a feltételezést, miszerint „A Napkeletnek írta: BABITS MIHÁLY”, hanem az is, hogy itt előfordul még néhány nagyon jellemző szövegvariáció, olyan, amilyen sem a Hetilapban, sem a TV_{f2}-ben, sem a szöveg további kiadásaiban nem jelenik meg. Ebben a szövegben Vitányi Vilmos a Magyar Újság mellett az Új Élet munkatársa (ez utóbbi címben talán felsejlik az 1909 és 1944 között kiadott Élet című katolikus szépirodalmi hetilap, melyben kezdetben a nyugatosok is publikáltak); a későbbi kiadásokban az Új Élet helyén mindenhol az Új Világ olvasható, ez a cím pedig – a másik mellett – a „haza” és a „világ”, a „nemzeti” és az „egyetemes” eltérő szempontjait is sugalmazza, a kortárs olvasók számára az utóbbi ugyanakkor felidézte az 1910-ben indult Világ című radikális napilapot is. Van néhány szóalak-eltérés is. A Napkeletben az alábbiak fordulnak elő: „mint igazi pesszimista, akinek az a rosszabb”; „ő lenne tán ma az, aki ezen költő lett”; „úgyis tudta a svájci címét”; „melyek róla szólottak”; „Megfigyelte a fiatalok mozdulatait, szavait, naivságát; gyönyörködött benne.” A Hetilapban ezeken a helyeken a későbbi kiadások fordulatai olvashatók: „mint igazi pesszimista, akinek mindig az a rosszabb”; „ő lenne tán az, aki ez a költő lett”; „ugyis tudta mind a svájci címét”; „melyek róla szóltak”; „Megfigyelte a fiatalok mozdulait, szavait, naivságát; és gyönyörködött benne.” Egyetlen esetben egyezik a későbbi végleges szöveg a Napkeletnek elküldött megoldással: „De hiszen – olvasható a szöveg utolsó részében – a családi, az apai érzéseknek is némi alapjuk van; ez az Oidipus-komplexum”. Ezen a helyen a Hetilapban ez áll: „De hiszen családi, az apai érzéseknek is némi alapjuk van: ez az Oedipus-komplexum.” Ez az eltérés azonban, a két mondatot elválasztó írásjellet nem számítva, inkább sajtóhiba. Három sorral feljebb ugyanis itt is „nemi okok”-ról van szó.

*

A TV_{f1} szövegformálási jellemzőire vonatkozó *általános érvényű megfigyelések* a páratlan oldalakon megjelenő *olvasói szöveg* alapján tehetők.

1. A TV_{f1} egészének írásképeire vonatkozóan csak korlátozott következtetések vonhatók le. Mivel BM írógépén nem volt *í, ú, ű* és nem volt *Í, Ú, Ű*, a Hetilapot előállító nyomda betűkészletéből is hiányzott az *í, ú, ű*, a Napke-

let lapjain pedig az *i, ö, ü* gyakorlatilag megkülönböztethetetlen az *i, ő, ű*-től, ezért a magánhangzók jelölésében általában nem érvényesülhetett a feltételezhető nyelvhasználói szándék. Más a helyzet a gépelt szöveg kézírásos betoldásaiban. BM ezekben az esetekben is úgy írta a szavakat, ahogy azok a „fülében” hangzottak. Van, ahol a későbbi normatív helyesírás szerint járt el. Például: „kicsúszik a paplanok alól”; „És nem kell-e, mint Ágostonnak, az ő fiának is megúszni a világ kísértéseit? Nem így van-e rendelve?” (175) Más esetekben egyéni változatokat rögzített. Például: „Most egyszerre szinte kimosolygott a könnyei közül, mert úgy tűnt föl neki Virgil, mint egy Szabadító”; „Fiui érzés volt ez”; „különös kapcsot létesített”; „vad gunyokat eltűrő mártírok”; „nyugalmas gyászu szép latin szavakat”; „Timár végiglapozta az énekeket, amit szinte már kívülről tudott”; „Egyébként mely törvényes fészek is immunis ugy-e, kakuktojásoktól?”; „[Az író] újra [mosolygott]” (125, 131, 135, 139, 171). A Mellékletben a betoldások is betűhíven jelennek meg, ebből a szempontból tehát (a páros oldalakon olvasható betoldásokból elindulva) pontosan követhető a szerző szándéka (vagy rögzíthető – esetleg – a szándéktalan elírás).

a. A magánhangzókat illetően a TVf₁-ben egy törvényszerűség azonban így is megfigyelhető: az *a* magánhangzós szó *á* változatának használata, mely a választékos irodalmi nyelvre jellemző. Megtapasztható mindez BM verseiben: ott van az 1903 júliusában írt *Estefelé* címűben: „Nyitott terrászon, nyalánkságok mellett, / tréfán unatkozunk mi – boldogok” (BELIA 1983:199). Ehhez hasonló megoldásokkal találkozunk itt is: „transzpárensei” (145), „liberalizmusával” (149), „terrászon” (187).

b. A mássalhangzók jelölésére vonatkozóan néhány sajátosság szembe-tűnik.

A Simonyi-féle iskolai helyesírás bevezetésétől, 1904-től a *c* hangértékű *cz* helyett *c-t*, az *szsz* típusú kettőzés helyett mindenütt *ssz-t* kell írni. A *cz* jelölés azonban sokáig tartotta magát. A jóval később kitett utcatáblákon ugyanúgy találkozhattunk vele, mint az 1904 előtt véglegesre formálódott egyéni szövegalkotásban. Rákosi Jenő például 1912-ben, megköszönve BM-nak „a Dante szignált példányát”, ezt írja: „Kifogásom a verselés ellen van sok helyett. Azt gondolom számos sora döcög [...]” (SIPOS 1999 1:237). Föltűnő, hogy a TVf₁-ben a *c* hangot minden esetben *c* jelöli. Az *szsz* kettősére sincs példa a szövegben.

A mássalhangzók időtartamának jelölésére az 1954. évi helyesírási szabályozást megelőzően nem született normatív döntés. Babits – amint J. Soltész Katalin írja – a maga dunántúli nyelvjárását érvényesítve gyakran megnyújtotta a mássalhangzókat, főleg akkor, amikor a versekben hosszú

szótagra volt szüksége, de így járt el verstanilag közömbös helyzetekben is (J. SOLTÉSZ 1965:19-21). Ez a nyújtás tapasztalható a TV_{f1}-ben is.

Azokon a helyeken ugyanis, ahol még az 1934-es helyesírási tanácsadó (*Helyesírás* 1934) egyformán szabályosnak tekinti és feltünteteti a hosszú- és rövid-mássalhangzós alakokat, BM minden esetben az első lehetőséggel él. Ennek megfelelően az alábbi formákat használja: „nem tudtak betelni egymás gondolataival” (143); „szégyell”, „szégyellte”, „szégyellnivaló disszonancia” (105, 197); „szölleje”, „szöllő” (111, 113). Van példa arra is, hogy az általánosan használt rövid mássalhangzós alak helyett ír hosszút: „vännnyadt asszonyok” (115). De megjelenik a „szabálytalan” rövid forma is („sülyed” – 203), „nagy fa galyain” (139), meg a lehetségesnek jegyzett hosszú változattal szemben a rövid alak: „éppügy”, „épen” (169, 183).

A nyelvi tények egyikéhez-másikához való ragaszkodást mutatja a *kevésbbé* alak következetes írása a 101, a 139 és a 141. oldalon. Ebben a szóformában a közmegegyezés ekkor már, ellentétben a 19. század második felében volt egyértelműséggel, elképzelhetőnek tartotta volna a *kevésbé*-változatot is.

Ehhez hasonló néhány szóalak megjelenési formája. Róluk, például a *külömben* írásmódjáról, a TV_{f2} kapcsán lesz szó.

Feltűnő, hogy a TV_{f1}-ben a *hisz* felszólító módú alakjában nem a kiejtés szabályossága, hanem a szóelemzés (ebben az esetben nem szabályos) formája érvényesül. Így kerül bele a szövegbe a „higyj”-változat (137, 181, 183).

Az idegen eredetű szavak írásképében – néhány esetben – BM megőrzi az átadó nyelv jelölését vagy az ahhoz hasonló alakot, esetleg azt a formát, amelyben a szó a magyarban meghonosodott. Így fordul elő az „alchimia” (143), a „katholikus”, „katholicizmus” (147, 149, 179), a „neophita” (143), a „snobságnak” (167) és a „theologiai” (105, 145).

2. A hangzás és az íráskép kapcsolata fontos szerepet kap a szóalak megválasztásában is.

a. A regényalakok vezeték- és keresztnévei, amelyek minden szövegváltozatban azonosak, konnotációs jelentéseket hordoznak. A szerzetestanárok keresztnévei, melyeket a szerzetbe belépve, újjászületésüket demonstrálva felvesznek, különlegesek. A Vince, az Ipoly, a Márk, a Cirill szenteket idéz (RADÓ 1940), a Virgil Vergiliusra, a katolikus egyházban különlegesen tisztelt latin költőre utal. Ezek a nevek, érzékeltetve a címben megjelenített főalak különállását is, együttesen a különleges klastromi környezetet idézik. A német eredetű családnevek: a Vágner, a Wittmann, a

Stirling a város szegényeihez, az elesettek világához kapcsolódnak, a kiszolgáltatottak közösségét mutatják. A makrotársadalom reprezentánsai, a külső világ „hatalmasai”: Dancsai és Bögözi a történelmi magyar névadásban általánossá vált *i* képzős vezetéknevekkel rendelkeznek; az ő nevük a család származási helyére, esetleg az „ösi” birtokra utal. Velük szemben áll már a nevében is a pesti újságíró. A feltételezhetően magyarosított vezetéknev, a hozzá kapcsolódó, alliteráló keresztnév együtt, a „magyar” szereplőktől való különbözést, különállást, különködést sugalmazza. A keresztnevet is csoportosítják a szereplőket. A legközönségesebb és statisztikusan az egyik leggyakrabban használt keresztnév a Pista; ennek a névnek a viselője a környezetében legközelebb a paptanárhoz áll, aki eredetileg Jani volt, amint a szöveg legelső részében ez meg is jelenik (109). A többiek, amennyiben a keresztnévük is felidéződik, Linát is ideértve, velük szemben egy másik világot képviselnek.

A vezeték- és keresztneveknek van tehát hangulatuk, a szenteket és vértanúkat jelzőknek is; mind felidéznek asszociációkat. Olyan nyelvi jelek, amelyeknek ebben a szövegben is van jelentésük, szövegformáló funkciójuk.

b. Akárcsak a versekben, *A gólyakalifában*, a *Kártyavárban*, meg a tanulmányokban és esszéikben, főként pedig a *Halálfaiban*, a TV_{f1}-ben is előfordul a köznevek nagybetűs kezdése. A szövegben ezzel a módszerrel, az önmagán túlmutató értelem hangoztatásával az *Asszony* kap többletjelentést (194). Érdekes, hogy ez az írásmód három helyre koncentráldik: Timár első látogatásának idejére a Stirling-házban; itt olvasható Vágner Pista belső monológjában a *Jóság*, a *Bánat*, a *Biró*, a *Hajthatatlan* (125); az *Igazság*, az *Élet*, az *Egyház* Timár gondolataiban jelenik meg, akkor, amikor Szádi Márk leleplezi Vágner Pista olvasmányát (151); a nagybetűs szavak harmadik koncentrációja ismételtén Vágner Pistához kötődik: az apát választó döntés előtt az ő képzeletében jelennek meg a *Szabadság*, az *Élet*, a *Főváros*, a *Város*, a *Nagy Nők* (193, 195); valamivel később, Timár gondolataiban jön elő a *Fiu* egyrészt, a tőle mindent elraboló *Világ*, *Élet*, *Asszony*, másrészt (201) a semmit nem ígérő *Öregkor* (199).

c. Bizonyos egytagú igék múlt idejű és főnévi igenévi alakjában nyelvjárási formák tűnnek föl: „hítt volna papot”, „el lehetett bűni”, „az sem butt el”, a „szél futt” olvasható a szövegben (123, 201).

d. A TV_{f1} szövegében különleges szerepet kapnak (a jegyzetekben részletezett és értelmezett) latin idézetek, a maguk helyenként átalakított, kihagyásos, megváltoztatott alakjaikkal, a katolikus egyházban szokásos köszönési formák idézése és a szállóigék. Ezek a szövegdarabok a klast-

rom, az egyházi gimnázium és a klasszikus művelődési anyagra épülő értelmiségi közeget egyformán idézik, azt a kódrendszert és kommunikációs csatornát, melyben Vitányi Timárral, a paptanárok egymással, a papok a városlakókkal érintkeznek.

3. A hangzás és az írásképp összefüggései a központosításban is megnyilvánulnak. Az író – természetesen – használja a tagoló írásjeleket: a pontot, a mondatokon belül a vesszőt, a kettőspontot, a gondolatjelet, valamint az intonációs írásjeleket: a kérdőjelet, a zárójelet és a felkiáltójelet.

a. BM a tagoló írásjelek közül a vesszőt általában is nagyon nagyvonalúan használja. Ebben a szövegben, amelyek az ő szempontjából nem volt több, mint egy változtatható kézirat, még következtelenebbül járt el. Természetesen az sincs kizárva, és néhány kézírásos bejegyzés ezt megerősíteni látszik, hogy a szövegalkotás második fázisában kerített sort a tagolásra, akkor, amikor az írásművet már véglegesnek gondolt formában útrabocsátotta. Mindezekből következik, hogy e kézíratos formával kapcsolatban a tagoló írásjelekről csak általában lehet beszélni. Két olyan jellegzetesség azonban van, amelyről a TVf₁ kapcsán is szót kell ejteni: a szövegbe ékelődő zárójelek használatáról és a mondatokon belüli tagoló és intonációs jelek együttes előfordulásáról.

b. A zárójelek alkalmazása mindenképpen feltűnő és változatos. Ebben a jelölési formában, gondolatjellel kiegészítve, megszólalhat a szöveget alakító író. Például: „Azoknak sincs ottfönn más dolguk mint hogy firkáljanak – ütötte ki vörös tokáját Lesinszky a papi krágliból. (Fehér nyoma maradt a tokán a kráglinak.)” (99); „Délelőtt (a rossz szállodában álmatlanul eltöltött éj után) fölkereste a fiut a gimnáziumban.” (163) Előfordul a kiemelésnek ez a formája szabad függő beszédben is, olyan szövegben, amelyik lehet a szövegépítő kommentárja és a szóban forgó szereplő önértelmezése is. „Tanítványait magához tartozóknak érezte, mintha örökre hozzá volnának kapcsolva azokkal a lélekdarabokkal amiket nekik adott. (Hisz másoknak sem adott a lelkéből mint nekik!)” (105) Zárójeles formával kapcsolódhat szöveg a megidézett alak gondolataihoz, mintegy kifejezve annak ítéletét, az adott információhoz fűződő viszonyát. „De nem eresztett volna senkit hozzá – (akit annyit bántott a világ!) – míg ő maga ott volt.” (121) Zárójelhasználattal különít el az író korrigálás közben egy részt a belső beszédből. Az első változat ez volt: „És maga is meglepődött a maga szavától... mert különben keresztneven szokta nevezni fiait”. Ebből a korrekció után, kézírásos betoldással ez lett: „És maga is meglepődött a maga szavától... (Máskor keresztneven szokta nevezni fiait.)” (115) És zárójelben jelenik meg egy kijelentésre vonatkozó reakció is, amolyan

virtuális párbeszéddé alakítva a leírást. Íme a példa: „Erre megint az öreg ur kezdett el döbögni. (Pistára minden szavuk mint uj szurás hatott, uj ingerlése lázadó kedvének.)” (198).

c. A TVf₁-ben az író gyakran használ a mondatokon belül gondolatjelet, három pontot, illetve kérdő- és felkiáltójelet; ez utóbbi kettő után a következő szövegrész kisbetűvel indul.

A kérdő- és felkiáltójelnek bizonyos típusú mondatokban nincs mondatzáró funkciója, éppen ezért az utána kezdődő szöveg nem minősül új mondatnak. Ez nem a jelölés bizonytalansága, amint az még megtapasztalható volt a 16–17. században (vö. KESZLER 1995:59-60), de nem is a mondatzárás szabályainak, a 19. század első felében megfogalmazott előírásoknak az áthágása. (vö. *A magyar nyelv rendszerei*, Buda, 1847, 28–29.) A 19. század végén és a 20. század elején ez érzelmi töltést erősítő és kifejező, általánosnak tekinthető stílus eszköz. A TVf₁-ben megjelenik ennek legegyszerűbb formája is. Például ez: „Mi hát az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán született? miből van az asszonyi test hogy Szüzesség edénye és Utálatosságok eszköze egyformán lehet?” (109) Vagy: „Papot hozzon reá? sikos olajakat, a latin szavaknak temetőcsengését?!” (123). Máshol ez olvasható: „Vagy csak utólag hitette el magával, hogy ezt képzelte? és evvel adott címet önmaga előtt önmagának arra hogy a fiut mint egy rábizott örökséget, védelembe vegye?” (137) A zaklatottság kifejezésére a tagoló írásjel, a három pont és az intonációs írásjel, a felkiáltójel együtt is előfordul. Például így: „Még ha hinni tudna, még ha vallásos katolikus lenne ő is... de akinek az egész világnézetük különbözik!... és ő már nem gyerek, hogy nevelni lehessen... Ah nem, neki más kell! neki szabadság kell! és a főváros! és föltűnt előtte Vitányi alakja: milyen más ember az, mint mind akit eddig látott! milyen szellemes! milyen művelt! milyen fölényes modoru! elegáns: fővárosi eleganciája! egy igazi európai ember!... és híres ember, híres író azonkivül!” (191)

A mondatokon belüli kérdőjeles szövegmegszakítás a 20. század végén már kevésbé használt stílus eszköz. De nem teljesen ismeretlen forma. Eszterházy Péter *Harmonia caelestis* című regényen például ez olvasható: „Bartók Béla kinevezte édesapámat Magyarország királyának, Micukám, angyalom, bajban kicsi, kehes országod, királlyá teszek, uralkodj békében s bölcsességben, sokat nem ígérhetek, kapol egy zongorát, kóristalányokat és egy ulánus ezredet, a családod megnyugszik az ulánus ezredtől, mindig megszokott, nem?, az ország meg a királyától, mindig megszokott, nem?” (I.m., Bp., Magvető Kiadó, 2000, 20.)

TVf₂

A TVf₂ a NY 1921. július 1-jei számában, a 965-1017. oldalon jelent meg. Ez a TVf₁-hez képest teljes alkotás: címmel, alcímmel, belső tagolással, verzállal szedett „első-” „második-” „harmadik rész” jelöléssel, az egyes fejezeteken belül „jelenetek”-kel, melyeket egy-egy üres sor választ el egymástól, a TVf₆-ban kurzívval szedett szövegrészek ritkított nyomtatású kiemelésével.

A TVf₂ írásképe: a hangok időtartamának jelölése, az írásjelek és a tipográfiai eszközök használata föltűnően változatos.

Különös képet mutatnak a hangállomány egyes jellemzői.

1. A hosszú és rövid magánhangzók jelölése

a. A szerző a köznyelvi felső nyelvválású magas és mély hosszú magánhangzókat, az *i*-t, az *ú*-t és az *ű*-t, a nyelvhasználatát befolyásoló dunántúli nyelvjárás jellegzetességeként, rendszeresen megrövidíti. Néhány példa:

i>i: megkivánták, szeliden, nyilott, kíváncsiság, ime, kísérheti, kínálkozott, igérd meg, színésznő, valószínűleg, síró, behívni, szívesen, kísérlet, szívet, ítékezés, mártírok, szelíd, motívum, szíveségből, kívánó, divánon, hízelt, irigyen, bírt, íté, bírál, szelid, csipős, stilszerű, izlés, rózsaszínű stb.

ú>u: ezuttal, ifjuság, vértanuság, Ugye, Ugyis, ujrakezdeném, csufolódó, úgy, kigyult, ur, fiu, hiúság, kibujt, megun, zsufolt, mult, butorszállító, ujság, illuzió, fiucska, ujságíró, Kulturáról stb.

ű>ü: kitűnő, tűnt, feltűnt, valószínűleg, bűnös, eltűrő, gyűlnek, egykedvűen, gyűjtök, nagyszerű, gyönyörűség, összegyűlt, kitűnő stb.

Az *i*, *ú*, *ű* hang rövidítése azonban nem következetes. Előfordulnak ellenpéldák is. Néhány ezek közül:

i „vén szívünk gyermeket kíván” (I. h. 1005); „ez az élet elmulásra van ítéltve” (1012); „Pista döntése az ő kívánsága szerint fog történni” (uo.)

ú „Úri ember egyáltalán nem megy olyan helyre” (966) „mennél jobb a fiú” (uo.); „A bútorzat régimódi úriszobáé” (967) „az asszony csakugyan hozott valami harapnivalót, amit a fiú” (980); „Úgy érezte” (1003); „Ott élek úgy-e” (1006)

ű „kis vázában egyszerű virágok” (967); „akiből bűnbánó Magdolna lett” (1005); „aggasztónak tűnhetett föl” (1007)

b. Előfordul ezzel ellentétes jelenség is, a köznyelvi *u* megnyúlása, pontosan úgy, ahogyan ez *A gólyakalifában* megfigyelhető. Ezt a jelenséget, mely a keleti nyelvjárásra jellemző, Éder Zoltán a regény kritikai kiadását kísérő tanulmányában „irodalmi fogantatású”-nak minősíti (BABITS 1997:495).

u > ú: útakra, rossziúl stb.

c. Az ékezes különleges esete a hosszú *í* megjelenése a szövegben. Mivel a helyesírási szabályzat csak 1954-ben rendelte el, hogy „a hosszú nagy *i*-re vesszőt” kell tenni, éppen ezért feltűnő, hogy BM itt is, akárcsak *A gólyakalifában*, mondatkezdő helyzetben általában ezt a jelölésmódot használta. „Így ment ez napra-nap.” (969); „Így élt szegény Timár [...]” (987).

d. A TV_{f1}-hez hasonlóan itt is megjelenik a választékos irodalmi nyelvre jellemző *a > á* váltás. Feltűnik itt is a terrász (981) és a liberálizmus (995), meg a szeminárista (968), ugyanakkor előfordul a terraszán (985, 1010) és a TV_{f1} transzpárensei helyén a (más írásformát követő) *transparensi* alak (992).

2. Szembetűnik néhány sajátosság a mássalhangzók jelölésében is.

a. A TV_{f1}-hez hasonlóan itt sem fordul elő a *c* hangértékű *cz*.

b. A mássalhangzók időtartamának jelölésére vonatkozóan itt is érvényesek a TV_{f1}-re vonatkozó észrevételek. Itt is feltűnnek a dunántúli nyelvjárásra jellemző megnyújtott mássalhangzók: „nem tudtak betellni egymás gondolataival” (991); „szöllőbeli” (996); „idegeskedésben tellne az életük, dehát a Nővel is így tellik ugy-e?” (1001); „nem hagyja bánatát leüllepenni” (1012); hosszú a mássalhangzó akkor is, ha a korabeli megengedő helyesírási szokások szerint mindkét forma szabályos, azaz ha a szerzőnek például a „restel” és a „restell” vagy a „szégyel” és a „szégyell” alakból kell választania; ennek megfelelően itt a „restellte (988) és a „szégyellenie” alak fordul elő (1014). Ugyanakkor megjelennek rövid mássalhangzós alakok is: „szégyelnivaló disszonancia” (967); „szégyelte”, „el-szégyelte” (1016). Itt is van példa az általánosan használt rövid mássalhangzó helyett a hosszú előfordulására: „Vánnyadt asszonyok” olvasható a 971. oldalon; az „éppen” szócsoportban pedig minden esetben a rövid mássalhangzós forma szerepel: „épen” (973, 999, 1003, 1009), „tulajdonképen” (987, 988, 1004), „valamiképen” (1011), „voltaképen” (1001).

A „kevéssbé” szóalak itt is a TV_{f1} formáját ismételve szerepel mindig, hosszú mássalhangzóval.

c. Néhány megjegyzést kíván a TV_{f2} „külömben”, „külömbség”, „külömbözik” szava (1009).

A szóalakok a *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a „külön” („szétválasztva, másoktól elválasztva, egymagában”) származékai. A TV_{f1}-ben előforduló három lexéma jelentése „ellenkező esetben”, „két vagy több személyt elválasztó tulajdonság vagy mozzanat”, „többektől eltér” (I. m., 805-806). E három szó a mai helyesírási szabályok szerint különben, különbség, különbözik formában irandó. E szóalakokban az *n* foghangot a *b* ajakhang követi, ezért az ejtésben az *n* helyett az ugyancsak ajakhang *m* hallatszik. A képzés helye szerinti részleges hasonulás az írást elbizonytalanította. Ennek tudható be, hogy a 18. századi latin–magyar és magyar–latin–német szótár külön szónak-szóbokornak tekintette a *külön* formát (seorsum, seorsus) és a *különben* (secus), *különbség* (diversitas), a *különbözők* (diverto) szavakat. (PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*, Nagyszeben, 1767, 201.) Pápay Sámuel a 19. század elején nem így vélekedett. A „különben”, „különbség”, „különbözők” szavakat egy tőből származtatta, pontosan érzékelt ugyanakkor a kiejtés sajátosságát. Mivel azonban álláspontja szerint a „Fő Törvénye lévén az Írásnak a’ Kimondás”, ezért e szavakat *m*-mel írta, hiszen – tette hozzá – „nem veszt érthetőség legkisebbet is az ilyen írással: *külömb* [...]”. (PÁPAY Sámuel, *A magyar irodalmat’ esmérete*, Veszprém, 1808, 142-144.) A „különben”, a „különbség” és a „különbözők” Babits korában is *m* ajakhanggal hangzott, mint régebben és mint napjainkban, az ekkor már létező, de nem kötelező iskolai és nyomdai-kiadói helyesírási szabályzatok csak az *n* foghangos változatot tekintették követendőnek (*Helyesírás* 1934:131).

A TV_{f2}-ben előforduló alakok írásában ingadozás tapasztalható. Ugyanazon az oldalon előfordul a szó etimologikus formában: „különben a fiú oly bátor”; de előfordul a kiejtéshez is igazodva: „külömben nagyon érezte” (1009).

d. A *hisz* felszólító módú alakjában itt is a szóelemzés (nem szabályos formája) érvényesült: a *higyje* változat többször is előfordul, pl. az 1008. és az 1009. oldalon is.

e. Az idegen eredetű szavak írásképében itt is megőrződnek az átadó nyelv bizonyos jelzés-emlékei. Mivel ez teljesebb szöveg, ezért itt több ilyen szóalak található. Például: *theológiai* (967), *apathikusan* (981), *katholikus* (984, 993), *páthosszal* (990), *neophitákra* (991), *katholicizmussal* (993), *authenticitással*, *orthodoxiában* (1008), *telepáthiával* (1017).

3. A TV_{f2} szókészlete részben megőrzi, részben módosítja a TV_{f1} szövegszerét.

a. BM továbbra is él a nagybetűs köznévirás lehetőségével. Ezt az eljá-

rást itt nem egyszerűen átveszi a TVf₁-ből, hanem rendszerbe is foglalja. Ezzel az eljárással minden esetben „a fogalom jelentőségét, szimbolikus elmélyítettségét hangsúlyozza” (BUTORA 1998:9). Nagybetűs köznevet négy főszereplőhöz kapcsol: Lina, a Vitányinak írt levélben, a maga közelgő haláláról mint a „nagy Sülyesztő”-be történő alámerülésről ír. Az író az újságíró az (élvezendő) Élet, a (használandó) Pipere, az (örömöt adó) Luxus és a Nő (998), majd ismételten az (élvezetforrás) Nő és Gyermek formákkal idézi (1001). A nagybetűs köznevek, a konnotációs jelentéssel gazdagított szavak 90%-a Timár Virgilhez és Vágner Pistához kapcsolódik. Timár gondolatrendszerében a világi Élet mocskos (968), ijesztő (970), vele nem kereste a találkozást (1016), a Városhoz képzeletében „száguldó kocsik és autók”, zavaró láрма kapcsolódnak (1015), a versekben, a kis- és nagyprózai alkotásokban egyaránt föltűnő termékeny „csend” ellenében. Az Asszony alig játszott szerepet az életében (968), „a Szüzesség edénye és az Utálatosságok eszköze” volt szemében az asszonyi test (969); „az első öntudatlan szerelmei a Szentek Életéből lopóztak szívébe” (968), az Élet és a Szerelem a szentek lemondásából, vállalt szüzességéből volt ismerős a számára. Igazán fontos Timár életében a tanítványokra és Vágner Pistára gondolva „a Vezetés és a Mutatás gyönyöre” (997), az Igazság utáni vágy, a Szellem és az Egyház (1004), legfőként pedig az értékhierarchia abszolút csúcsát jelentő Isten (973, 975, 995, 996), meg azok a szavak, melyek az Istent helyettesítik: Úr (1016), Ő (1016). A nagybetűvel írt alakok a paptanárról életében statikus, végleges fogalmakat jelölnek. A diák sorsában ezzel az írásmóddal a kamasz értéktulajdonító–értékképző praxisa jelenik–jelenítődik meg. A szöveg elején, passzív szemlélőként tekint a haldokló anyjához és őhozzá megérkező papot, Szabadítót, apai Felnevelőt lát benne (973). Ebből az állapotból a tanulás, az ismeretek gyarapodása emeli ki. Ekkor szemében a (különleges módon hangsúlyozott, verzállal szedett) „TUDOMÁNY volt a legdicsebb dolog” (990). A világba készülődő fiatalember előtt később a „Nagyvilág friss képe” rémlik föl (997). A pad alatti olvasmányok és Vitányi megjelenése a tudomány és a nagyvilág körvonalazatlan vágyát konkretizálja: a tudományból az „európai Kultúra” lesz számára fontos, (1011), a nagyvilágól a Szabadság, a Főváros, a Város, az Élet, a Nagy Nők ragadják meg a képzeletét. A nagybetűs fogalmak változásában is nyomon kísérhető, miként találkozott Vágner Pista Timár Virgil világával, miként azonosult időlegesen ennek a világnak bizonyos alapértékeivel, majd miként távolodott el ettől, és miként közeledett Vitányi Vilmos értékrendjéhez. Fontos, hogy a nagybetűs köznevek változásával nem a szövegszervező író avatkozik a történetbe. Minden

esetben, Pista esetében is, ezek a fogalmak az adott szereplő belső beszédében jelennek meg.

b. A ritkított szedéssel kiemelt szavak és szó szerkezetek nem alkotnak ennyire homogén rendszert. Vannak köztük fogalmakat és szerepeket jelölő lexémák és szintagmák, amelyek kapcsolódnak a nagybetűs írásmóddal kiemelt köznevekhez, mintegy tipográfiai elemekkel is erősítve a szöveg jelentésstruktúráját. Ezek a paptanár pozíciójából szemlélve építik föl a gondolati folyamatot. Ritkított szedéssel jelenik meg a TV_{f2}-ben a *lélek* (967), a fiatal papként a bűnös szavakra *akarva* nem figyelő Timár (968), aki csak a szemináriumi képzésben, a könyvekben találkozott a *valósággal* (969); a pap tanárként regisztrálja, hogy tanítványai „*egy dologra feszítik az eszüket*” (970); a Stirling-házban tett látogatáson rájön, hogy ő *pap* (972); majd örömmel konstatálja, már fontos Pistának, hogy immár valakinek *valakije* (977), *neki* azonban erősnek kell lennie, hogy a *gyermek* (978), a *fia* (982) érezze a segítséget. Megborzad, amikor a diák *rossz könyvet*, Vitányi munkáját olvassa a pad alatt, nem akarja, hogy *ebből* „táplálkozzék az ő okos és komoly kis fia” (993). Lassan azonban arra is ráébred, hogy a Vágner Pistával való közös életben elveszítette *emberi méltóságát* (1016).

A ritkított szedéssel kiemelt szövegek másik csoportját a szövegbe épített latin (és francia) szavak és szó szerkezetek jelentik, mindenekelőtt a Vitányi Vilmos beszédét tarkító idézetek, szállóigék, közmondások, aforizmák. A 993-1008. oldalakon 21 ilyen típusú szövegelem található; így jelenik meg rajtuk kívül Vitányi két újságjának és a borfajtának a neve, Szent Ágoston latin névformulája, valamint a szent törvénytelen gyermekének a neve.

c. Van a szövegben néhány kötőjellel összekapcsolt szó szerkezet. Van közöttük töisméltéses mellérendelő kapcsolat („gazdáról-gazdára”, „évről-évre”, 971), egyszerű szóisméltéses összetétel („már-már”, 992), tárgyias összetétel („autogramm-kérő”, 999), jelzős szintagma („képzelt-beteg”, 992), tagadószós szerkezet („nem-szaktudós”, 993), és van néhány egyéni írásmóddal kialakított szóegyüttes: „nagyon-is-jó” (990), „nem csak ál-apa-e” (1009), „idegesen járkal a kertben föl-s-alá.” (1010)

4. A TV_{f2} nyomtatásban megjelent szövege – értelemszerűen – többet árul el BM szövegszervezési elméletéről és gyakorlatáról 1921 májusában és júniusában, a korrektúrakészítés (feltételezett) idejében, mint a TV_{f1} a maga időszakának állapotáról. Igaz ez a tagoló írásjelek: a pont, a pontosvessző, a kettőspont, a gondolatjel, (az általános írásgyakorlatban inkább az intonációs írásjelek közé sorolt) zárójel és a három pont, valamint a

klasszikus intonációs írásjelek: a kérdőjel és a felkiáltójel esetében is. A TVf₂ interpunkciós jelhasználata ugyanakkor azt is mutatja, hogy a szerző, akár a korszak írásgyakorlatának megfelelően, akár attól eltérően dönt, minden esetben egyéni módon használja az írásjeleket, kombinálja őket, a tagoló írásjellel nem egy esetben – érezhetően – intonációt is sugalmaz, várva, hogy a befogadó (amint erről már volt szó) az ő intenciója szerint „hallja” is a szöveget.

a. Az egyszerű és az összetett mondatokon belül és az összetett mondatok határán használandó vesszőre vonatkozóan a korszakban érvényes szabályok voltak.

Vesszővel kellett elválasztani a mondatokat, még akkor is, ha a mellérendelő kapcsolatos mondatok között és kötőszó állt, bár ez utóbbi esetben „nem kell okvetlen ott lenni a vesszőnek, néha a leggondosabb írók is elhagyják” (SIMONYI Zsigmond, *Az új helyesírás szövege és magyarázata*, Bp., Atheaneum, 1903, 66.) A TVf₂-ben a kapcsolatos és az ellentétes mondatokat, a főmondatot és a mellékmondatot elválasztó vessző általában megjelenik. Néhány példa: „Az első éhséget hamar elverik, az iskola vessződségétől még elborult paparcok lassan kiderülnek.” (965); „Átmentek a dohányzóba fekete kávéra, és nemsokára parázs ramsli kerekedett.” (966); „Tele volt a beteg nőnél tett látogatás benyomásaival, de csodálatos módon nem elidegenedve [...]” (977); „A fiú szíve hirtelen meglágyult, mint friss viasz egy meleg lehelettől, szavai szétröppentek, mint könnyű papírdarabkák, ha fölibük fúnak, csak a könnyező férfit látta maga előtt, s forró szánalom öntötte el.” (995); „Alig végezte be a feketekávéját, mikor át kellett szállni a sóti vicinálisra.” (1002); „Timárnak órái voltak, és Vitányi elhatározta, hogy délután fogja fölkeresni.” (1003); „Megjelenésük valóságos feltűnés a kis pletykafészekben, a korzózók feszülten lesték, hogy mely házba térnek be, aznapi zsúrokon bizonyos, hogy erről tárgyaltak mindeütt.” (1010)

Vannak természetesen olyan összetett mondatok is, ahol hiányzik az elválasztó írásjel. Előfordul ez az elliptikus, kihagyásos szerkesztésű (KESZLER 2000:533) mellérendelő mondatban. Például: „[...] gazdag földjeik vannak s pincéikben kitünő boraik.” (966). Hiányzik a vessző egy többszörösen összetett mondat második részében: „[...] hű tisztelettel fogadja minden szavát s ő oly örömmel kísérik ennek a fiúnak ébredő esztét, talentumát [...]” (970). Meg egy másik ugyanilyen mondat első felében: „Így élt szegény Timár hétről-hétre és lassankint már nem is élt másban [...]” (987). Ugyancsak hiányzik a vessző a következő többszörösen összetett mondatban, az alárendelt jelzős mellékmondat és a mellérendelő

kapcsolatos mondat határán: „Két kis rókája volt kinn a szőlőben, rókafigak akiket a vincellér fogott egyszer és Timár fölneveltette vele.” (969). Nincs vessző a következő alárendelt határozói mellékmondat előtt sem: „Hova megy ez a gyermek ha h a z a megy?” (970) A vesszőhiányos példák alapesete mégis inkább az *és, s* kötőszavú mellérendelt kapcsolatos mondat. Például: „Timár bizalmasabb kérdéseket mert intézni Pistához és Pista gyermekileg, fenntartás nélkül válaszolt azokra.” (986); „Timár mégis érezte, hogy az élet követeli már ezt az életteljes fiatalságot és hogy nemsokára minden más fontosabb lesz neki, mint az ő barátsága és régi könyvei.” (989); „Olvasmányairól beszélt s tünetőleg fedezett fel szépségeket és igazságokat olyan írónknál, akiknek már a neve is hökkentő volt a papi fülekben.” (992); „Vitányinak mindig örömet okozott, ha antiszemita-nak nevezték, szívesen forgott keresztény társaságban és szidta a zsidókat, újabb műveiben a katolikus világnézettel is kacérkodott.” (1000); „akik nagyon szeretik és saját gyermekükként viselnek gondot rá.” (1006); „Atyáságod bizonytalán megborzad a nevemen és arra gondol, hogy szép kis erkölcsöt fog tanulni egy ilyen elhíresztelt ember házában.” (1008)

A közbeékelődéses mondatok (KESZLER 2000:545) tagmondatait szintén vessző választja el egymástól. Babits következetesen él ezzel a lehetőséggel. Például: „A kis Bogár Szaniszló, a legfiatalabb, még lelkes pedagóg, most is valami iskolai incidenset tárgyalt.” (965); „Reggel a templomban, a tanítást megelőző mise alatt, Timár nyugtalanul kereste a térdeplő diákok közt az ismerős barna fejet.” (995); „De főtisztelendőség, úgy látszik, még mindig bizonyos ellenszenvvel viseltetik propozícióm iránt [...]” (1008); „A gyermek, akiért az apák versengtek, idegesen járkál a kertben föl-s-alá.” (1010); „De Vitányi maga bármilyen rajongást is költött benne, valamiképpen idegen volt neki, sehogy sem tudta őt magában apjának nevezni [...]” (1011)

A közbeékelődéses mondat belsejében a zárójel is megjelenik. Például: „Az apja egy bigott kertész volt, és a kis Jani (mert ez volt a neve, mielőtt új emberré vált a szerzetességben) ott ült naphosszat a kockás ágyások szélén [...]” (968); „Az újságíró indítványára (aki másnap már vissza óhajtott utazni, esetleg a fiát is magával vinni) azonnal Bögöziékhez siettek.” (1010). A közbeékelődéses mondatot BM vesszővel és gondolatjellel is kiemeli. Például így: „A »főtisztelendő atya« megszólítás is, melyet az újságíró látható önelégültséggel ismételt – kellemetlenül érintette Timárt.” (1004)

A vessző nemcsak az alá- és mellérendelő mondatgyüttesekben a fő- és mellékmondatot és a tagmondatokat választja el egymástól, nemcsak a

közbeékelődéses mondatthárokat jelzi. A TV_{f2}-ben az azonos mondatrészeket és az azonos szó szerkezeteket is vesszővel választja el a szerző. Például: „És érzékeny, naív prűdériáját” (967); „Életről, szerelemről, rossz nőkről” (968); „Dac, düh és titkos, földalatti szégyen (972); „Látta Pista kedélyének hirtelen változásait, ideges vidámságát, mély lehangoltságát – ez is az anyja volt.” (978); „a lábbadozás szelid türelmetlensége fölgújtotta vágját a tanulásra, gondolkodásra, fiatalos vitatkozásra, mindenre” (996); „Milyen sötét, holdtalan éjszaka volt aznap!” (1016)

Az értelmezett szó és az értelmező között itt is vessző van. Például: „A kis Bogár Szaniszló, a legfiatalabb” (965); „Pistát Emmával, a kis bakfissal sakkozva találta: kissé meg volt hülve, azért nem eresztették ki az eső időben.” (988)

Általában vesszővel választja el az író a mondat élén álló indulatszót a mondat többi részétől. Így: „Ó, mily sivár napok voltak ezek [...]” (996); „Ó, igen, ő szereti Timárt [...]” (1011); „Ó, igen, minden, ami kedves volt életében [...]” (1012)

b. A TV_{f2}-ben többször feltűnik a pontosvessző. Ezt az elválasztó jelet általában a több egyszerű mondatból álló többszörösen összetett mondatban szokták alkalmazni, akkor, ha az író az egymással összefüggő gondolatok közül egyeseket jobban el akar különíteni másoktól (RÁCZ 1987:321). BM pontosvesszőt használ az ilyen esetekben is, de él ezzel az eljárással akkor is, ha a többszörösen összetett mondatokban az egyik mondatnak kíván nyomatékot adni, meg akkor is, ha a többszörösen összetett mondatot folytatni kívánja; így van ez, ha a folytatás kapcsolatos vagy ellentétes tartalmi mellérendelés, de akkor is, ha következtető tagú a mellérendelés (KESZLER 2000: 539). Például: „Vigan hangzik Lesinszky Ipoly, vastag történettanár, szokott csámcsogása; füle mögött furcsán táncol az áll alá kötött szalvéta két csücske” (965); „Timár sietve menekült föl ilyenkor cellájába, de ott se maradt sokáig; Sót lakosai meglepve állapították meg, hogy most majdnem az egész délutánjait sétával tölti és árván hagyja kedves könyveit.” (978); „hogy köze van másnak életéhez, szenvedéseihöz; sohasem hitte, hogy az még megeshetik; szinte egy kis büszkeséget érzett...” (980); „Pista állapota csakugyan veszélyes volt, s az egész város érdeklődött érte; mindenki szerette.” (996); „De Timár érezte, hogy az ő esetében az iskola ünnepe a város ünnepe lesz; s ez jól esett neki.” (997); „Más útjain az ismert nagy hotelok várták, bejárta már az egész Európát; hiába mozdult akármerre, semmi lényeges nem történt, az élet nem jutott előbbre soha...” (1002); „Azt írta szegényke, hogy a fiát nevről Vilmosnak nevezte; most úgy-e kiderül, hogy Pista a neve?” (1006); „Egyszerre

megértette, hogy anyjára és törvénytelen származására célzott a tanár; s arca vérbe borult.” (1013); „Minden földi szeretet csak botlást és bánatot hoz; de minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok Őhozzá.” (1016)

c. A szövegben elválasztó funkcióban megjelenik a kettőspont. Például: „A ciszterciát előkelő rend, mondhatnám gögös rend: nem olyan, mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek.” (966); „A rendházban nem uralkodott a testvériség szelleme: rejtett kis civódások, lappangó ellenszenvék és féltékenységek hálói feszültek celláról-cellára.” (967); „Eltűnt belőlük minden dac, minden tartózkodás, inkább segélykérő szemek voltak, bizalmas szemek: és úgy néztek fel rá, valami kedves gyámoltalansággal mint egy apára, mint egy orvosra.” (977); „Könnyed, alkalmazkodó képességével mindjárt, mindenütt otthon volt: gyermeki kora még hamar felejtett, s csak a jelenben élt.” (986); „Timárnak szinte könnyes lett a szeme: eszébe jutott dédelgetett terve, Itália.” (995); „Hiába lászik: pap, csak szomorúságot okozhatna neki” (1011); „Ne sírjon, akit az Úr meglátogatott: mert minden földi veszteség szabadulást jelent. (1016)

A kettőspont társulhat gondolatjellel és zárójellel is. Egy példa: „ – Szarka – mondták egymásnak a diákok, ha messziről látták (mert ez volt a fekete-fehér papok neve diáknyelven): és sunyin kapták nyakuk közé a fejüket.” (969)

d. A köznap írásban gondolatjelet használunk a közbeékelte mondat elválasztására, az idézetben abban az esetben, ha az idéző mondat az idézet után következik, meg akkor, ha az idéző mondat az idéző közé ékelődik. A szépírói gyakorlatban ez az írásjel leggyakrabban a párbeszéd részekben jelenik meg, s a beszélő személyének a változását jelzi. Ezekben a funkciókban a TV_{f2}-ben többször is előfordul a gondolatjel. Egyetlen példa a többfunkciós felhasználásra: „Szoboszlai élénk mozdulattal vetette föl gondosan fésült fejét.

– A szép Vágner Lina?

– Á, Márton-lúd az már – szólt Lesinszky.

– Semmiesetre sem olyan nő, akire egy keresztény fiú nevelését bíznam – folytatta a hittanár. – Ez a kor jóra-rosszra egyformán fogékony. A hitnek gyökere gyöngye még: és nem minden levegőben erősödhetik meg...” (966)

BM a TV_{f2}-ben, jóval több esetben, a fentiekől eltérő funkcióban is alkalmazza ezt a jelet. Gondolatjel választja el néha a közbeékelődéses mondatokat is. Például: „Valahányszor rendes napibeosztása csak a legcsekélyebb mértékben is meg volt zavarva – akár látogatót várt, akár szokatlan helyre kellett mennie – mindjárt egész napját veszítette el.” (967); „Him-

bálva redőzött nagy férfilábak körül a bő reverenda, fekete papköpenyét – tradíció még abból az időből, mikor a ciszterciek földművesrend voltak – el-elkapta a szél.” (969); „Az én Adeodatusom – folytatta Vitányi – ha a jelek nem csalnak, egy szerény kis diák, aki atyáságod különös oltalma alatt áll.” (1005). A gondolatjel – akárcsak az összetett mondaton belüli többi írásjel: a vessző, a pontosvessző és a kettőspont – sohasem csak egymagában jelenik meg, a TV₂-ben. Több olyan mondat található a szövegben, amelyekben legalább még két másik interpunkció-forma is szerepet kap. Ilyen például a szöveg utolsó előtti mondata: „Pista – nem hálátlan-ságból, vagy érzelemhiányból, hanem mert a perc izgalma annyira betöltötte egész gyermekszívét – szinte meg sem látta, mint egy megszokott valakit; szórakozottan és türelmetlenül esett át az összes kézcsókon és kézfo-gáson, és gyors léptekkel, hátra sem nézve, sietett föl a hidon a hajóra, Vi-tányi nyomában.” (1017)

e. A szerző gyakran él a zárójeles közlés lehetőségével. Ebben a formában kapcsol a beszédfolyamba az előző mondatral gondolati vagy grammatikai (esetleg: gondolati és grammatikai) viszonyban lévő szövegrészeket. Például: „És maga is meglepődött a maga szavától...(Máskor keresztneven szokta nevezni fiait.)” (970); „folyton nyomasztá valami furdalás: mert iszonyú kemény az Istennek rendje. (Hátha a fiú kímélő gyengeségéért az anya bűnhődik abban a világban, melyből nincsen visszatérés?)” (972). Zárójelben jelenik meg a történés bejelentése–kommentálása. Például: „Látta volna csak régen, avval az undok festéssel! (Köhögött.) Tudja, én szeretem ezt a meszelt szobát, a falusi hangulatot.” (974) Zárójeles formában szólal meg erősítő-tanúsító külső pozícióból a szövegszervező. Így: „– Azoknak sincs odafönn más dolguk, minthogy firkáljanak – ütötte ki vörös tokáját Lesinszky a papi krágliból. (Fehér nyoma maradt a tokán a kráglinak.)” (965); „A piszok és a nyomor udvarán rendnek és tisztaságnak egy szigete volt ez. (Pista maga tartott mindent rendben, diákos pedantériával.)” (972)

f. Babits különösen kedveli és föltűnő gyakorisággal alkalmazza a három pontos kiemelését. Ez a jelölés az írásban általában a gondolat folytatódását vagy megszakadását–megszakítását jelzi. A TV₂-ben a szerző 230 alkalommal él ezzel a lehetőséggel. Így jelzi a folytatható–befejezendő gondolatot, számítva a befogadó információira vagy előzetes tudására, esetleg emberi tapasztalatára az adott életjelenség körében. Például: „A civilek végre, a rajztanár és a tornatanár, a rend alkalmazottai, mindig kész szolgálói a felsőségnek...” (965); „Köszönöm, hogy oly jó a fiamhoz...” (974). Három pont utalhat a történés folytatódására. „Ott aztán öszönte egy

barackot, egy körtét, egy-egy gerezd szőlőt talált a fiúnak...” (969). A három pont jelez megszakítást, zaklatottságot, közlésszünetet. Például így: „Igen... tetszik tudni, vigasztalás neki hogyha kanárit hall... mert régen a nagymamánál szokta hallani... mikor még kislány volt...” (973); „Maga talán még nem is ismert olyan rossz nőt, mint én voltam... Tisztelendő úr... Vagy főtisztelendő...” (975); „Mikor történt? – kérdezte halk hangon. – Ma... délután... felelt a fiú.” (979); „Nem mintha elhatározta volna, hogy nem felel...”

De most...

Milyen különös, új érzés lenne, valóban, ha neki fia volna...” (1002); „[...] nem hasonlít hozzám, hálísten, csöppet se...”

– Eszerint hát először is... először is meg kellene bizonyosodni arról, hogy...” (1006); „Higyje el, kedves főtisztelendő úr – mosolygott – én meg tudom érteni, hogy nehéz szívvel adja vissza egy ily tékozló apának neveltjét... aki hosszú évek alatt a szívéhez nőtt... ez az érzés csak díszére válik paedagógusi lelkiismeretességének...” (1008); „– Kedves fiam, jól gondold meg, hogy mit határozol... én... én persze annak örülnék, ha itt maradnál... ne feledd el, hogy én is... én is apád voltam... mondta a cisztercita.” (1011)

g. A „klasszikus” intonációs jelek tradicionális használatának minden változatára van példa a TV₂-ben. Kérdőjel van a kérdő-, felkiáltójel van a felkiáltó, az óhajtó és a felszólító mondat végén, az alárendelő mondatok végén pedig a főmondat végére kiteendő írásjel kerül. A mondatzáró jel után a következő mondat nagybetűvel indul. Csak néhány példa: „Már megint mit akarnak?” (965); „Azért ne gondolja, hogy nem javultam meg!” (976); „Jobban vigyázzon főúr a kedves fiára!” (993); „Tehát milyen büntetést javasolnak a kolléga urak?” (994); „Vilmosnak nevezte, most úgy-e kiderül, hogy Pista a neve?” (1006). A felkiáltójel halmozottan is előfordul: „Ezek igazi jó magyar emberek – de, istenem, milyen buták! A derék Bögözi, akinek élete az apró jogi kérdések és a társaság örömei közt oszlik meg! És a többi mind, a pincéző, kaszinózó urak! Egyetlenegy szélesebb látókörű ember nincsen itt, egyetlenegy modernebb gondolat nem terem! És tanárai! Sejtelmük sincs a nagy európai Kultúráról!” (1010-1011)

A felkiáltó- és kérdőjelnek azonban bizonyos típusú mondatokban (amint erről a TV₁ kapcsán már volt szó) nincs mondatzáró funkciója. Így van ez a TV₂-ben az ott idézett példák közül abban az egyetlenben, melyet a szerző – szöveggörnyezetével együtt – itt is szerepeltet. „Mi hát az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán szü-

letett? miből van az asszonyi test, hogy Szüzesség edénye és Utálatosságok eszköze egyformán lehet?” (969). A TV_{f2}-ben ugyanakkor több olyan mondat található, amelyben a szerző él a mondatzáró szándék nélkül alkalmazott kérdő- és felkiáltójellel mint az érzelmi töltést erősítő és kifejező stíluseszközzel. Például: „Óh ha fia volna! így minden véletlen közbejöhethet.” (980); „Szoboszlai Timót, a természetrajz elegáns tanára? aki vakító fehér reverendaujjában [...]” (990); „Ki tudja? talán még feszélyezne is...” (1003); „De hát mit tegyünk, ugy-e? vén szívünk gyermeket kíván [...]” (1005); „Az az óhatatlan skrupulusa támadt: nem jobb nevelő-e a világra csakugyan ez a művelt író, ez az előkelő és elegáns ember, mint ő, a járatlan és elvonult szerzetes? van-e joga a magányos ember szentimentális önzéséért visszatartani ettől az apától [...]” (1006); „Alig tudta eltitkolni belső örömét és gúnyos elégtételt, mikor a jámbor tudós megdöbbenését látta, hogy [...] a klerikális lapok örökös céltáblájával áll egyszerre szemben! és hogyne csodálkozna, mikor Vitányi [...]” (1007); „Ó jaj, nem!... az önkénytelen asszociáció szédítette és megborzasztotta.” (1017)

TV_{f3}

Az 1922 áprilisában az Athenaeumnál könyvalakban megjelent TV_{f3} a fejezetek (a „részek”) terjedelmében és határaiban pontosan, a jelenetek elválasztásában, a kiemelkedőnek minősített mondatok, szó szerkezetek, szavak ritkított szedésében általában megegyezik a TV_{f2}-vel.

1. A helyesírásban azonban jelentős eltérések vannak, a szöveg módosítása lényegesen kisebb mértékű. Igazolják ezt az együttesen és folyamatosan összegyűjtött példák, minden esetben elől hozva a TV_{f2} variációját és a NY megfelelő oldalszámát, utóbb a TV_{f3} megoldását és az Athenaeum-kiadás oldaljelölését: „szent Elek (968) – „Szent Elek” (11); „szőlőben” (969) – „szőlőben” (13); „Pista mint akit” (973) – „Pista, mint akit” (20); „Tudja, én már” (975) – „Tudja én már” (25); „Ugye tanár ur, lesz rá gondja, fogja őt gyámolítani egy kicsit? ... annyit beszél itthon magáról, úgy szereti magát...” (976) – „Ugy-e, tanár úr, lesz rá gondja, fogja őt gyámolítani egy kicsit? ... Annyit beszél itthon magáról, úgy szereti magát...” (27); „Tudja ki volt az apja? ... nem képzeli” (976) – „Tudja, ki volt az apja? ... Nem képzeli” (27); „tanulmányait, és valamennyi költő” (983) – „tanulmányait és valamely költő” (40); „a rendház előtti feltöltött terraszára” (985) – „feltöltött terrasra” (46); „részt vett játékaiban” (986) – „résztvett játékaiban” (47); „lassankint” (987) – „lassanként” (987); „mint-

ahogy” (987) – „mint ahogy” (50); „primitíaja” (987) – „primiciája” (50); „Ó, hogy a legártatlanabb” (988) – „Oh, hogy a legártatlanabb” (51); „– Nem fog már jönni” (988) – „eljönni” (51); „nem tisztán ő körül” (989) – „nem tisztán ökörül” (53); „minden nap” (989) – „mindennap” (53); „nagyon-is-jó” (990) – „nagyonis jó” (55); „fölébenött” (990) – „fö-lébe nőtt” (55); „Ó, a nevelés” (991) – „Oh a nevelés” (58); „betellni” (991) – „betelni” (58); „tudományból amennyinek” (994) – „tudományból, amennyinek” (63); „olyan volt, amilyenek” (996) – „olyan volt amilyenek” (69); „Mégis csak egyszerű lehet (997) – „– Mégis csak egyszerű dolog lehet” (70); „legcsodálatosabb látványnak ahogyan” (997) – „legcsodálatosabb látványnak, ahogyan” (70); „a szentéletű pap akiről” (997) – „a szentéletű pap, akiről” (71); „boldog volt mint soha” (998) – „boldog volt, mint soha” (72); „ott hagyja” (998) – „otthagyjá” (73); „butorszállító” (999) – „bútorszállító” (74); „toiletteasztalán” (999) – „toilette-asztalán” (74); „intelligenciával de frissebb erővel” (999) – „intelligenciával, de frissebb erővel” (74); „tellne az életük”; „tellik, ugy-e” (1001) – „telne az életük”; „telik, úgy-e” (78); „biedermayer bureau” (1001) – „biedermayer-bureau” (78); „amiket megválaszolt, ő azonban” (1001) – „amiket megválaszolt; ő azonban” (78); „ugy-e kedves Vili?” (1001) – „úgy-e kedves Vili” (79); „egy soral se háborgattam azóta a tizennyolc év óta” (1001) – „azóta a tizenhat év óta” (79); „ujságját” (1002) – „újságjait” (81); „szivara hamuját” (1002) – „szivarja hamuját” (81); „cinkosává tette, s ami” (1005) – „cinkosává tette s ami” (86); „ugy-e” (1005) – „úgy-e” (87); „az egész világtól ami Pesten” (1006) – „világtól, ami Pesten” (89); „föl-s-alá” (1010) – „föl s alá” (97); „lápisköként” (1010) – „lápisköként” (98); „Virgilének arcát amint” (1012) – „Virgilének arcát, amint” (102); „kis leány” (1013) – „kislány” (103); „Ugy-e” – (1013) – „Úgy-e” (104); „Jókai-regény” (1013) – „Jókai regény” (104).

A TVf₃-ban, a TVf₂-höz képest van néhány tendenciaszerűen érvényesülő javítás. 1922-ben BM az akkor már archarizálónak tűnő „kevé**sb**bé” alakot mindenhol felcserélte a „kevé**s**bé” formára. A szavak egy részében már nem nyújtotta meg – a dunántúli nyelvjárás hagyománya szerint – a mássalhangzót, ezért *te/ni bete/ni, te/ne* alakokat használt. Egységesítette (és a mai írásgyakorlattal egyezővé változtatta) a *külön*ben, *külön*bség szavak írását, több esetben kitette a vesszőt az alárendelt mondatokban a vonatkozó névmás elé. Az ekkor egyformán lehetséges „ugye” és „ugy-e” változatot szerepelteti, bár a szó írásában nem volt következetes, hiszen az indító magánhangzót hol rövidnek, hol hosszúnak írta. Ugyanígy következetlen volt az idegen eredetű szavak írásában: a TVf₂-ben mindenhol az

átadó nyelv formája vagy ahhoz közeli alak szerepel: *teológiai*, *apathikus*, *katholikus*, *páthossal*, *hagiographia*, *neophitákra*, *katholicizmussal*, *authenticitással*, *orthodoxiában*, *telepáthiával*. A TVf₃-ban többször a mai helyesírási gyakorlathoz közelebbi írásmód érvényesül – *teológia*, *karolikus*, *pátosz*, *hagiográfia* –, ugyanakkor a szövegben megmaradt a *katholikus* (61, 82, 99), a *katholicizmus* (61, 92), az *othodoxia* (92) és az *authenticitással* (94) szövegek.

Csökkentette a ritkított szedéssel kiemelt szövegrészeket. Nem kapott ezzel a szedésmóddal külön jelentést az „egy dologra feszítik eszüket” és az „ebből táplálkozzék” szó szerkezet első szava (18, 62), a „Medoc” (74), a „valaki” (76), a „staffirungját” (108); és nem kurzíválta a „nem különb ember-e ő” személyes névmását. Ugyanakkor, érvényesítve ebből a szempontból az egész alkotáson megvalósuló következetességet, ritkított szedéssel jelenik meg a 12. oldalon a katolikus gimnáziumokban szokásos, a papokat köszöntő üdvözlési formula és az erre adandó válasz, a „Laudetur Jesus Christus” és az „In aeternum”.

2. A TVf₃-ban a magánhangzók írásában megfigyelhető néhány nagyon jellemző változtatás.

a. A szerző a TVf₃-ban – a TVf₂-höz képest – módosítja a köznyelvi felső nyelvváltsú magas és mély magánhangzók időtartamát.

Az *i* – *í* esetében általában a közbeszéd kiejtéséhez igazodik az írott forma, azaz nem érvényesül itt a TVf₂-t jellemző *i* > *í* váltás, a hosszú magánhangzó megrövidítése. Az alábbi példák jól mutatják az ellenkező tendenciát, elől a NY és hátrább az 1922-es Athenaeum kiadás oldalszámainak feltüntetésével:

i > *í*: „maguknak is megkivántak” (967) – „megkivántak” (7); „szelíden gúnyos tisztelettel” (967) – „szelíden” (7); „nagy kertjére nyílt” (967) – „nyílt” (8); „kiváncsiság” (968) – „kiváncsiság” (9); „De ime” (968) – „ime” (10); „gyáván kíváncsi” (968) – „kiváncsi” (10); „örömmel kísérheti” (970) – „kísérheti” (14); „kiváncsiság és részvét álarcában” (971) – „kiváncsiság” (17); „kiváncsi asszonyok” (972) – „kiváncsi” (17); „jó színésznő vagyok” (975) – „színésznő” (24); „valószínűleg megint csak így élnék” (975) – „valószínűleg” (25); „siró arc” (976) – „siró” (26); „az öregasszonyt akarta behívni” (976) – „behívni” (27); „Szívesen küldött” (977) – „Szívesen” (29); „kísérlete is dér volna” (977) – „kísérlete” (29); „családtalan szívet” (978) – „szívet” (30); „ítélkezés nélkül” (979) – „ítélkezés nélkül” (32); „gúnyokat eltűrő mártírok” (979) – „mártírok” (32); „szelíd, ironikus

mosolyát” (979) – szelíd” (32); „új motívum (979) – „motívum” (32); „mindent elintéz, szívességből” (980) – „szívességből” (34); „energiát kívánó” (981) – „kívánó” (36); „hiúságának hízelgett” (984) – „hízelgett” (43); „irigyen nézte” (987) – „irigyen” (49); „e szerint ítél meg” (990) – „ítél meg” (56); „Meg tudja ő ítélni” (994) – „ítélni” (64); „csípős megjegyzéseivel” (997) – „csípős” (71); „izlés is lázadt ellene” (1009) – „izlés” (96); „rózsaszínű felhőiben” (1013) – „rózsaszínű” (104) stb.

Néhány esetben azonban a TVf₃-ban is megrövidíti az író az *i*-t, azaz nem változtat a TVf₂ írásmódján. Például: „igérd meg” (974) – „igérd meg” (23); „feküdt a divánon” (982) – „feküdt a divánon” (38); „stilszerű latin mondásokkal” (1005) – „stilszerű latin mondásokkal” (87) stb. A szövegben az ellenkezőre is van példa. Előfordul az is, hogy a TVf₃-ban BM megnyújtja az *i*-t. Így: „az új szakácsnét dicsérik” (965) – „dicsérik” (3); „naív hiúság” (973) – „naív” (19). De még arra is akad példa, hogy az író „aktuális hallása” szerint változtat: a TVf₂-ben például ez olvasható: „síkos olajokat” (973); a TVf₃-ban: „síkos olajokat” (20).

A köznyelvi *ú*-val szemben a TVf₃ többször követi a TVf₂ gyakorlatát, azaz bizonyos helyzetekben itt is megmarad az ott regisztrált magánhangzó-rövidülés.

ú>u: „a vértanúság minden szenvedését” (968) – „vértanúság” (10); „Ugye milyen szegényen lakunk” (974) – „Ugy-e” (22); „Ugyis meghalok” (975) – „Ugyis meghalok” (24); „mult az idő” (990) – „mult az idő” (55); „ezt az illuziót” (1006) – „ezt az illuziót” (90); „újságíró indítványára” (1010) – „újságíró indítványára” (96); „a nagy európai Kulturáról” (1011) – „a nagy európai Kulturáról” (98).

Az esetek nagyobb részében azonban BM elhagyta a dunántúli nyelvjárás megrövidítő gyakorlatát, s az írás a TVf₃-ban az átlagos és általános magyar kiejtéshez igazodik.

u>ú: „ezuttal szellemének” (968) – „ezúttal” (9); „újrakezdénem” (975) – „újrakezdénem” (25); „csufolódó nőt” (976) – „csúfolódó nőt” (25); „tanár ur” (976) – „tanár úr” (27); „ugy szereti magát” (976) – „úgy szereti magát” (27); „kigyúlt arcán” (976) – „kigyúlt arcán” (26); „jó kis fiu” (976) – „jó kis fiú” (26); „Gyermeki hiúsága” (989) – „Gyermeki hiúsága” (53); „kibujt a vasárnapi találkozó elől” (989) – „kibújt” (53); „megun a tanár úr” (989) – „megún a tanár úr” (53); „zsfolt szobájában” (989) – „zsfolt szobájában” (53); „butorszállító döcögött” (999) –

„bútorszállító” (74); „olvasta az újságjait” (999) – „olvasta az újságjait” (74); keresztény fiúcska” (1008) – „keresztény fiúcska” (92).

A TVf₃-ban van példa természetesen az általános kiejtéshez igazodó forma megőrzésére is: „múlt az idő” (997) – „múlt az idő” (69); „hosszú évek alatt” (1008) – „hosszú évek alatt” (93). De arra is van példa, hogy BM egy következtelenséget („Uj Világ” – 988; „Új Világ” – 1000) a dunántúli nyelvjáráshoz igazodva a rövid formára javít („Uj Világ” – 72; „Uj Világ” (76), meg arra is, hogy az *ú*-t a TVf₃-ban megrövidíti: „ellentétes utakra” (992) – „ellentétes utakra” (61), és arra is van példa, hogy az *-ul*, *-ül* képző magánhangzóját itt is, ott is *ú*-nak írja: „rosszul esett” (993) – „rosszul esett” (61).

Az *ü* – *ű* jelölésében már kevesebb az eltérés az általános írásgyakorlatól. A TVf₂-ben és a TVf₃-ban a szó végén rendszerint *ű* áll, a szó belsejében – indokolt esetben – jelentős részben szintén ez a betű fordul elő. Néhány példa: „rosszírű utcák” (966, 5); „sűrűbb lett” (966, 6); „egyszerű” (967, 7); „mosolyogva tűrték” (968, 10); „kétértelmű (969, 11); „hű tisztelettel” (970, 14); „legjobb hírű” (970, 15); „bűzös udvar” (972, 18); „bűnös ember” (973, 20); „egyszerű virágok” (974, 21) stb.

Néhány esetben a TVf₃-ban megmaradt a TVf₂-re jellemző *ű>ü* váltás. Például: „kitűnő boraik” (966, 5); „nyűgös életbe” (967, 8); „Úgy tűnt föl neki” (970, 973, 14, 21); „eltűnt belőlük” (972, 29); „elébe tűntek” (978, 30); „Timár eltűnődött” (980, 34); „kitűnő kezekben” (1006, 89). Érdekes, hogy a „tűnik” szó esetében, amelyik szó írásában már a reformkorban stabilizálódott az *ű* (BÁRCZI 1966:334), BM, megszüntetendő a következtelenséget, a TVf₃-ban „kijavítja” a TVf₂ alakját: a szó a NY-ban így szerepel: „egészen eltűnt” (976), a TVf₃-ban pedig így: „egészen eltűnt” (26).

Jelentős ugyanakkor azoknak a szóalakoknak a száma, amelyekben a TVf₃-ban már nincs nyoma a dunántúli nyelvjárási magánhangzó-rövidítésének.

ű>ü „valószínűleg megint csak így élnék” (975) – „valószínűleg” (25); „bűnös életére” (979) – „bűnös életére” (32); „eltűrő mártírok” (979) – „eltűrő mártírok” (32); „gyűlnek át a dohányzóba” (981) – „gyűlnek” (36); „egykedvűen nézte” (982) – „egykedvűen” (38); „Amit ő gyűjtöt” (990) – „gyűjtött” (55); „nagyszerű célokra” (990) – „nagyszerű” (55); „gyönyörűségeit élvezte” (998) – „gyönyörűségeit” (72); „sok összegyűlt” (999) – „sok összegyűlt” (74).

A „gyönyörűség” szóalak írásában Babits nem volt következetes. A

TV_{f2}-ben – az előbb idézett helyen – ű-t irt, máshol azonban már abban a kiadásban is (a TV_{f3}-ban pedig természetesen mindenhol) a szóalakot ű-vel írta: „ezt a gyönyörűséget” (991, 58); „leggyönyörűbb és legsodálaltosabb látványnak” (997, 70); „gyönyörű kis Bögözi-leány” (1013, 104).

b. Változás tapasztalható a TV_{f3}-ban az irodalmiaskodó *a>á* váltásban. BM általában elhagyja a választékos *á*-s alakot és az *a*-s forma szerepel. Íme: „puszta terraszával” (36); „A rendház előtti puszta terrasza” (46) „A terraszon vidám társaság” (97); „transparensai” (60). Ugyanakkor két esetben megmarad a TV_{f1} és a TV_{f2} változata: a TV_{f3} 9. oldalán ez olvasható: „szavak támadtak föl, amiket szeminarista korában társaitól hallott [...]”, a 62. oldalon pedig ez a forma fordul elő: „Hogy égette a maga gyengesége, bűnös liberálizmusa!”

3. A TV_{f3}-ban a mássalhangzók jelölésében is van változás.

a. A TV_{f1}-hez és a TV_{f2}-höz hasonlóan itt sem fordul elő a *c* hangértékű *cz*.

b. A mássalhangzók időtartamának jelölésében már kevesebb esetben van megnyúlás: itt már „te/ni,” „betelni,” „te/ne” alakok szerepelnek; máshol is megrövidülnek a mássalhangzók: „a bánatát leül/epedni” (1012) szó szerkezetből itt „leülepdedni” (102), a „restel/te” formából (988) „restelte” (52) lesz, de megmarad még néhány esetben a nyújtás is: „szöllőbeli” (996, 68), „szégyellenie” (1014, 106). Ez utóbbi szó, akárcsak a TV_{f2}-ben, itt is előfordul rövid mássalhangzóval is: „szégye/nivaló disszonancia”, „szégyelte” és „elszégyelte” olvasható a 109. oldalon. Változatlanul hosszú a mássalhangzó a „Vánnnyadt asszonyok” szó szerkezetben (15). Az „éppen” szó csoportban pedig a TV_{f3}-ban is mindenhol a rövid mássalhangzós forma szerepel: *épen* (21, 75, 82, 96), tulajdonképen (50, 52, 85), valamiképen (100), voltaképen (78).

c. A *hisz* felszólító alakjában a szóelemzés (nem szabályos formája) érvényesül: a „higyje” írásmód jelenik meg itt is a 92-93. oldalon.

4. A TV_{f3} szókészletében – a TV_{f2}-vel megegyező módon – jelen vannak a nagybetűs közsók, a NY-ban megtapasztalt esetekben itt is ritkított szedéssel olvashatók a kiemelendőnek ítélt mondatok, szó szerkezetek, szavak. A kötőjellel összekapcsolt szó szerkezetek – két példát leszámítva – a TV_{f2}-höz hasonlóan jelennek meg itt is; itt a „nagyon-is-jó” formából (990) „nagyonis jó” (54-55), az „idegesen járkál a kertben föl-s-alá” szövegrészletből (11) „idegesen járkál a kertben föl s alá” lett (97).

5. A TV_{f3} szövege – a már felidézett eltérésektől eltekintve – megegyezik a TV_{f2} szövegével.

a. Az egyszerű és az összetett mondatok esetében a tagoló írásjelek

használatában tapasztalható eltérés: az összetett mondatokban a mellérendelt mondatok határán, a fő- és a mellékmondatok között, valamint a közbeékelődéses mondatok esetében a vessző – a TVf₃ szövegváltozásának globális áttekintésekor már jelzett mértékben – gyakrabban megjelenik. Például (elől hozva a TVf₂, hátul a TVf₃ oldalszámát): „Pista mint akit valami hibán kaptak, hirtelen elnyelte könnyeit.” (973) – „Pista, mint akit valami hibán kaptak, hirtelen elnyelte könnyeit” (20); „Tudja ki volt apja?” (976) – „Tudja, ki volt az apja?” (27); „mert ez az élet reakcióját adja a tudománnyal szemben, annyi hat rá ép a tudományból amennyinek életértéke van” (994) – „a tudományból, amennyinek életértéke van” (63); „legcsodálatosabb látványnak ahogyan egy ifjú szemben” (997) – „legcsodálatosabb látványnak, ahogyan” (70); „a szentéletű pap akiről semmi rosszat sem tudhattak” (997) – „szentéletű pap, akiről” (71); „boldog volt mint soha” (998) – „boldog volt, mint soha” (72); „intelligenciával de frissebb erővel” (999) – „intelligenciával, de frissebb erővel” (74) stb.

Ugyanakkor vannak ellenpéldák is. Előfordul, hogy a TVf₃-ban grammatikailag indokolt helyzetben nincs kitéve a vessző. Például: „Tudja, én már ilyenek születtem...” (975) – „Tudja én már ilyenek születtem...” (25); „A vasárnapot Timár úgy szokta megülni, hogy félbehagyta rendes tanulmányait, és valamely költő műveit vette elő.” (983) – „rendes tanulmányait és valamely költő műveit vette elő.” (40); „A találkozás olyan volt, amilyenek lenni kellett” (996) – „A találkozás olyan volt amilyenek lennie kellett” (69).

b. BM a TVf₃-ban ugyanúgy él a pontosvesszővel, mint a TVf₂-ben. Arra is van példa, hogy itt a vessző helyett is ezt az írásjelet alkalmazza, éppen a kiemelés erősítésére. Íme: „Legtöbbje át volt írva kék ceruzával: amiket megválaszolt, ő azonban egy olyat keresett elő, mely jelzés és válasz nélkül maradt.” (1001) – „amiket megválaszolt; ő azonban egy olyat keresett elő, mely jelzés és válasz nélkül maradt.” (78)

c. A TVf₃-ban a kettőspont tagoló funkciója minden esetben érvényesül.

d. A gondolatjeles tagolás funkciója is változatlan.

e. A zárójeles közlés lehetőségével a TVf₂-höz hasonlóan él BM a TVf₃-ban is.

f. A három pontos jelölés ugyanúgy minősíti az 1922-es kiadást is.

g. A kérdőjel után a TVf₃-ban a szerző néhány esetben nagybetűvel kezdi a következő szövegrészt, azaz mondatzáró funkcióban szerepel az írásjel. Csak két példát erre: „fogja őt gyámolítani egy kicsit? ... annyit beszél itthon magáról” (976) – „fogja őt gyámolítani egy kicsit? ... Annyit

beszél itthon magáról” (27); „Tudja ki volt az apja? ... nem képzeli...” (976) – „Tudja ki volt az apja? ... Nem képzeli...” (27)

TVf₄

A TVf₄ 1931-ben jelent meg az Athenaeumnál, alcím nélkül, megőrizve a TVf₃ fejezet-beosztását, általában megismételve a jelenetek egy-egy sorral történő elkülönítését. Néhány esetben azonban módosult a rendszer: eltűnt a TVf₃-ban a 9. oldalon látható fél-félsornyi kihagyás (ez ott – feltételezhetően – egyszerű nyomdahiba volt), a TVf₄-ben ez a rész folyamatosan jelent meg; az új oldalon történő jelenet-indítás látszólag „eltüntette” az új rész kezdetét (ez történt a 45. lapon az „Igy élt szegény Timár” és a 69. lapon az „Ekkor Vitányi odament íróasztalához” kezdetű mondat előtt); ugyanakkor két helyen újabb jeleneteket indított a szerző a hagyományos egy-egy soros kihagyás után: a 47. lapon az „Ettől kezdve azonban nyugtalansága folyton kiújult” mondattal és a 95. lapon a „Milyen sötét, holdtalan éjszaka volt aznap!” szövegrészlettel.

1. Ebben a kiadásban is változtatott a szerző jó néhány szó helyesírásán, egy-két helyen pedig módosította az interpunkciót. A változtatásokban azonban itt sem következetes, így most sem jött létre helyesírási szempontból a mai fogalmak szerint homogén szöveg. Az alábbi példák jól jelzik ezt, elől hozva a TVf₃ változatát és a már idézett kiadás lapszámát, utóbb pedig a TVf₄ megoldását és a vonatkozó kötet oldalszámát: „teológiai” (8) – „teológiai” (11); „Ó ha a” (11) – „Ó, ha a” (14); „Így ment” (13) – „Igy ment” (15); „Petrezselyem-utca” (15) – „Petrezselyem-ucca” (17); „az első nagyszabású bérházépítmény, emeletes, és Timár” (16) – „emeletes és Timár” (17); „tisztaságban- és rendbentartását, s szenny és rendetlenség” (16) – „rendbentartását s szenny” (18); „festettek benne olvasmányai, vagy úri lumpolások” (17) – „olvasmányai vagy úri lumpolások” (18); „mért” (17) – „miért” (19); „Mert hitt a pokolban, és az Istent odafönn” (20) – „a pokolban és az Istent” (21); – „úgy tűnt föl” (21) – „úgy tűnt föl” (22); „kézimunkakosár” (21) – „kézimunka-kosár” (22); „megakadt mert köhögés jött reá” (22) – „megakadt, mert” (22); „feltűnt” (22) – „feltűnt” (23); „meg nem ígéri” (23) – „ígéri” (23); „mégegyszer” (23) – „még egyszer” (23); „éjjeliszekrényen” (24) – „éjjeli szekrényen” (24); „igazán mert” (25) – „igazán, mert” (25); „gyűjtöttem rá” (26) – „gyűjtöttem rá” (26); „a régi utcák” (26) – „uccák” (26); „kislánykoromban” (26) – „kislány koromban” (26); „a vánkосok körül, és csodálatos

módon” (27) – „körül és” (27); „ugy érezte” (28) – „úgy” (28); „Eltűnt belőlük” (29) – „Eltűnt” (28); „könnyes naivságán” (30); „naivságán” (29); „kisértetes” (30) – „kisérteties” (29); „elébe tűntek” (30) – „tűntek” (29); „vigasztalásra” (31) – „vigasztalásra” (30); „naiv papi szívét” (32) – „naiv” (31); „épen most” (35) – „éppen most” (34); „levett kalappal mert” (35) – „kalappal, mert” (34); „diván” (38) – „diván” (36) – „divánon” (38); „divánon” (36); „diván felé” (38) – „diván felé” (36); „betűzgetni” (38) – „betűzgetni” (36); „fél hét volt” (38) – „félhét” (36); „divánhoz” (39) – „divánhoz” (36); „derültebb” (39) – „derültebb” (36); „presztizs” (41) – „presztizs” (38); „katholikus költő” (44) – „katolikus” (40); „mint a szentek, bálványra lett volna már szüksége” (45) – „mint a szentek; bálványra lett volna” (41); „Tulajdonképen” (45) – „Tulajdonképpen” (41); „egész heti” (45) – „egészheti” (41); „egy-egy dolgozatát, Pista feszélyezve” (45) – „dolgozatát. Pista” (41); „rendház előtti” (46) – „rendházelőtti” (42); „mindjárt mindenütt” (43) – „mingyárt” (43); „zsén nélküli” (47) – „zsén nélküli” (43); „tűnt föl” (48) – „tűnt föl” (43); „lassankint” (48) – „lassanként” (44); „épen ez” (48) – „éppen ez” (44); „Így élt” (49) – „Igy élt” (45); „tulajdonképen” (50) – „tulajdonképpen” (45); „Most fog mindjárt jönni” (50) – „mingyárt” (46); „tulajdonképen” (52) – „tulajdonképpen” (47); „a kisvárosi utcán” (52) – „uccán” (47); „az újság ingerével” (48) – „újság” (48); „nyújtani” (53) – „nyujtani” (48); „Ettől fogva” (54) – „Ettől fogva” (49); „önkéntelenül” (54) – „önkéntelenül” (49); „gyűjtött” (55) – „gyűjtött” (50); „mohó esze szitta, mint virág a napot.” (56) – „mint a virág a napot” (50); „így ragyogni” (56) – „így” (50); „ítél meg” (56) – „ítél meg” (50); „könyvekbemerült” (51) – „könyvekbe merült” (51); „aszerint” (60) – „a szerint” (53); „aforizmák” (61) – „aforizmák” (54); „újságíró” (61) – „újságíró” (55); „semmi könyvet sem szabad olvasni amit nem a professzorai adtak a kezébe” (62) – „olvasni, amit” (55); „épen egy” (63) – „éppen egy” (56); „megtenni mindent, amit kíván” (66) – „akit kíván” (59); „Épen tódultak be” (67) – „Éppen” (59); „kibékült” (67) – „kibékült” (60); „Bädeckereket” (71) – „Baedekereket” (62); „naivságán” (73) – „naivságán” (64); „Magyar Újság” [...] „Új Világ” (76) – „Magyar Újság” [...] „Új Világ” (66); „Két véleménye legyen, és lassankint” (64) – „legyen és lassankint” (66); „megírni, s melyet immár” (76) – „megírni s melyet immár” (67); „gyűjteményei voltak, s bár” (76) – „gyűjteményei voltak s bár” (67); „Ugy sincs” (78) – „Úgy sincs” (68); „finom” (79) – „finom” (69); „levelet, és gondolkodott” (70) – „levelet és gondolkodott” (70); „piperekészlete volt, s átment” (80) – „piperekészlete volt s átment” (70); „hotelok” (71) – „hotelek” (71); „amikor épen” (82) – „éppen” (71); „han-

gulat, és bizonyos” (82) – „hangulat és bizonyos” (72); „Renanra, Antalole Francere gondolt, és elhatározta, hogy legközelebb az egyházatyákat fogja olvasni, és – találmra” (83) – „gondolt és elhatározta, hogy legközelebb az egyházatyákat fogja olvasni és” (72); „ereje az öregséghez, s talán” (84) – „öregséghez s talán” (73); „ifjúkori tervét, és hozzáfog” (84) – „tervét és hozzáfog” (73); „van benne, és Pistának” (84); – „benne és Pistának” (84); „Timár fölrezzent, és szinte megijedt” (84) – „fölrezzent és szinte megijedt” (74); „épen az imént” (85) – „éppen” (74); „feszélyeztettség nélkül nyílt kíváncsisággal” (85) – „feszélyeztettség nélkül, nyílt kíváncsisággal” (74); „heverő könyvre, és finom ironia mosolyával” (85) – „könyvre és finom” (74); „Tulajdonképen, hogy ezt” (85) – „Tulajdonképpen” (74); „Azonkívül” (86) – „Azonkívül” (75); „színészetre” (87) – „színészetre” (76); „amor” (87); – „Amor” (76); „stílszerű” (87) – „stílszerű” (76); „újságíró” (88) – „újságíró” (76); „ügyelek föl, és mondhatom” (88) – „ügyelek föl és mondhatom” (77); „mindenképen” (88) – „mindenképpen” (77); „kiírthatatlan” (91) – „kiírthatatlan” (79); „akar rá költeni” (99) – „ráköltetni” (85); „vidéki utca” (101) – „ucca” (87); „épen” (102) – „éppen” (88); „szavakkal, és dacos szemét” (104) – „szavakkal és dacos” (90); „nagy szeretet, és nem gondolja” (105) – „szeretet és nem gondolja” (91); „egyedül költötte el” (107) – „egyedül” (92); „szomorúan fordult” (109) – „fordult” (94); „Hova sülyed az ember” (110) – „sülyed” (94); „Úr” (110) – „Ur” (95); „türelmetlenül” (112) – „türelmetlenül” (96); „integettek a partról, Pista hajadonfött, napnakfordult arccal” (112) – „a partról. Pista hajadonfött, napnakfordult” (96).

Mindezekben túl van a szövegben néhány nyilvánvaló sajtóhiba is. Az alábbiak: „Míg Timár azon tünődött, hogy fölkelte, Pista egyszerre fölnyitotta a szemét.” (39) – „Míg Timár azon tünődött, hogy fölkelte. Pista fölnyitotta a szemét” (36); „a nagy fa gallyain, meg-megcsillant” (41) – „a nagy fa gallyain. Meg-megcsillant” (38); „s ez jól esett neki” (71) – „s ezt jól esett neki” (63); „hogya ma sem lesz” (72) – „hegy ma sem lesz ideje” (64); „autogramm kérő levelek, meghívások” (75) – „autogramm kérő levelek. Meghívások” (75); „dehogya megy el!” (105) – „dehogya megy el?” (90); „akit vétkei” (110) – „akik vétkei” (95). Ugyanakkor BM korrigálta is a TVf₃ egyik sajtóhibáját: „élet görnyedésének, egyetlen értelme” (56) – „élet görnyedésének egyetlen értelme” (50).

A TVf₄-ben – a felsorolt példák is ezt jelzik – van néhány javítás-tendencia. Az idegen eredetű szavak közül a *katholikus* formát a 40. és 72. oldalon felváltotta a „*karolikus*” alak, az „*ép*”, „*épen*”, „*époly*”, „*valamikép*”, „*voltakép*”, „*épenügy*”, „*voltaképen*” írásmód általában megmaradt (az 56;

65, 66, 67, 79, 83, 88; 67; 75; 34, 68, 80; 87. oldalakon), ugyanakkor az „éppen”, a „tulajdonképpen” és a „mindenképpen” is megjelent (a 34, 56, 59, 71, 72, 74, 91; 41, 44, 45, 47, 74; 77. lapokon). A TVf₄-ben BM – később részletezendő formában – változtatott a tagoló írásjelek használatában is.

2. A TVf₄-ben a magánhangzók írásában megtapasztalható néhány módosítás.

a. A szerző – talán ejtésmódja változásának eredményeként – a köznyelvi felső nyelvválású magas és mély magánhangzók írásában áttért az akkorra „szokásossá váló írásmód”-ra (*Helyesírás* 1934:3), mely írásmód – természetesen – nem minden esetben egyezik meg a mai normatív helyesírás előírásaival. Az *i*, *í*, az *u*, *ú*, és az *ü*, *ű* estében az alábbi példák jelzik ezt (elől szerepeltetve a TVf₃, utóbb a TVf₄ lapszámát): „azonkívül” (86) – „azonkívíl” (75); „diván” (38) – „díván” (36); „finom” (79) – „fínom” (69 – vö. *Helyesírás* 1934:77); „presztízs” (41) – „presztízsz” (38); „stílszerű” (87) – „stílűszzerű” (76); „színészetre” (87) – „színészetre” (76); „ugy” (29) – „űgy” (28); „fordúlt el” (109) – „fordult el” (94); „napnakfordúlt” (112) – „napnakfordult” (96); nyújtani (53) – „nyujtani” (48; vö. *Helyesírás* 1934:153); „betűzgetni” (38) – „betűzgetni” (36); „egyedül” (107) – „egyedül” (92); „gyűjtemény” (76) – „gyűjtemény” (67; vö. *Helyesírás* 1934:90); „gyűjtött” (26) – „gyűjtött” (26 – vö: *Helyesírás* 1934:153); „kibékült” (67) – „kibékült” (60); „tünt föl” (21) – „tünt föl” (22); „türelmetlenül” (112) – „türelmetlenül” (96).

A TVf₄-ben BM ugyanakkor néhány esetben változtatva használ formákat, nem egy helyen pedig a maga *aktuális ejtése* szerint ír. Mindkettőre vannak példák: „Így” (13) – „Jgy” (15); „így” (49) – „iigy” (45); „igy” (56) – „iigy” (50); „ímmár” (76) – „ímmár (67); „ítél” (56) – „ítél” (51); „naív” (32) – „naív” (31); „naivságán” (30) – „naivságán” (29); „naivság” (73) – „naivság” (64); „vígasztalásra” (31) – „vígasztalásra” (309); „újság” (53, 61) – „ujság” (48, 55); „ujságíró” (88) – „újságíró” (76); „Úr” (110) – „Úr” (95); „derültebb” (39) – „derültebb” (36).

b. A TVf₃ már idézett két helyén itt is megmaradt az irodalmiaszkodó á-s változat. A 12. oldalon: „szavak támadtak fel, amiket szeminarista korában hallott”; az 56. oldalon pedig itt is „bűnös liberálistamusa” szerepel.

3. A már idézett „ép”, „épen”, „époly”, „valamikép”, „voltakép”, „épenúgy”, „voltaképen”, „éppen”, „tulajdonképpen”, „mindenképpen” szóalakok mássalhangzó-jelölési sajátosságai mellett a TVf₄-ben módosulás van néhány más mássalhangzó esetében is.

a. Legszebmetűnőbb az „utca” írásában megtapasztalható kétféle jelölés

lési mód. Az 1934-ben megjelent *Így írunk helyesen* című könyv az „ucca”-formát szögletes zárójelben említi, mint olyat, melyet a „napilapok nagyrésze” több társával együtt továbbéltet ugyan, de már ellentétes a Magyar Tudományos Akadémia által megállapított „helyesírás szabályai”-val (I. m. 3, 202, 203). A TVf₄-ben azonban feltűnik ez a forma a 17, 26, 47. és 87. lapon, ugyanakkor az *utca*-forma is előfordul a 12, 30, 87. és a 90. lapon, a 87. oldalon például alig négy sorral lejjebb az „ucca” változatnál.

b. Fontos jellegzetesség a „mindjárt” szóalakban bekövetkezett írásváltozás.

A *d* és a *j* hang több szóban került egymás mellé a szövegben anélkül, hogy a kiejtésben megvalósuló mássalhangzó-összeolvadást az írás érzékeltetné. Általában így van ez a TVf_{1,2,3,4}-ben is. A TVf₄ példáit idézve: „Ne haragudjon rám...” (27); „ne aludjon halottasházban” (32); „Tudja, most azt hiszem.” (69). A „mindjárt” írásában több helyen ugyancsak megvan ez a jelölési mód: „mindjárt jön” (35); „mindjárt mindenkit megszeretett” (43); „mindjárt első találkozásakor” (62); „utazzon el most mindjárt” (93). Néhány esetben azonban BM írásban is jelölte az összeolvadást: „mingvárt mindenütt otthonvolt” (43); „Most fog mingvárt jönni” (46). Ez a jelölési mód az 1920-as és 1930-as években még megengedett forma volt, amint ezt az akkori szabályzat fel is tüntette (*Helyesírás* 1934:144).

c. A *hisz* felszólító alakjában továbbra is a TVf₃-ból ismert, nem szabályos szóelemző forma szerepel.

4. A TVf₄ szövegében – az előző kiadással egyező módon – ugyancsak előfordulnak a nagybetűs közzsók.

A kiemelésnek azonban új módszere valósul meg. A korábban ritkított szedéssel olvasható részek itt kurziváltan szerepelnek. A „Laudetur!” köszönés, amelyik a szerző logikai rendszere szerint mindenképpen elkülönítendő lenne a szöveggörnyezettől, itt is kiemelés nélkül marad (így szerepel a TVf₂-ben a 977., a TVf₃-ban a 28. és a TVf₄-ben a 27. oldalon), ugyanakkor kurziválva jelenik meg a korábban hagyományosan olvasható „staffirungját” szóalak (a 93. oldalon).

5. A TVf₄-ben a szövegtagolásban is van változás.

a. Az egyszerű és az összetett mondatokban a tagoló írásjelek esetében tendenciózus módosítás figyelhető meg: BM a mellérendelt kapcsolatos mondatokban az „és”, az „s” kötőszavak előtt többször elhagyja a TVf₃-ban még meglévő vesszőt (ez történik a 18, 21, 27, 67, 70, 72, 73, 74, 77, 79, 90, 91. lapon), elmarad az írásjel a választó mondat kötőszava előtt a 18. oldalon, és ugyanígy elmarad ebben a kiadásban a mondat-elválasztó írásjel az ok- és célhatározói mellékmondatban a „mert” előtt is (a 22, 25,

34. lapon). Természetesen van ellenkező példa is. A szerző néhány esetben kitette a vesszőt a TVf₄-ben olyan helyen is, ahol a TVf₃-ban nem volt (elől szerepeltette a TVf₃, utóbb a TVf₄ oldalszámát): „megakadt mert köhögés jött rá” (22) – „megakadt, mert köhögés jött rá” (22); „nem gyónhatok igazán mert” (25) – „igazán, mert” (25); „levetett kalappal mert” (35) – „levetett kalappal, mert” (34); „olvasni amit nem a professzorai” (62) – „olvasni, amit” (55).

b. A TVf₄-ben egy helyen a hosszúra nyúlt mondatban a vessző helyett pontosvesszőt tett a szerző, pontosan azért, hogy az egymással összefüggő gondolatok közül az egyiket (és az utána következőket) jobban elkülönítse az előzőktől. A TVf₄-ben a mondat így alakult: „Néha kedve volt sírni, mint gyermekkorában, jelenést kívánt, mint a szentek; bálványra lett volna már szüksége, mint egy látcsőre, amely az Istent közel hozza hozzá.” (41). Ebben a mondatban – a TVf₃ 45. oldalán – a „mint a szentek” hasonló határozói mellékmondat végén vessző volt csak.

c. A TVf₄-ben a kettőspont, a gondolatjel, a három pontos tagolás alkalmazásában nincs változás, ugyanígy változatlan a kérdőjel utáni betűk írásformája is.

TVf₅

Az 1932 januárjában megjelent TVf₅ szövege megegyezik az előző év decemberében közreadott TVf₄ szövegével.

TVf₆

A TVf₆, mely 1937 decemberében jelent meg, az író életében publikált utolsó, általa jóváhagyott és véglegesnek tekintett szöveg. Ebben az esetben is úgy járt el, ahogyan azt *A gólyakalifával* és *a Kárvavárral* tette: a folyamatos alakítás-változtatás után még ebben a kiadásban is módosított a szövegben.

1. Változtatott egyes szavak helyesírásán, néhány esetben szavakat újakra cserélt, betoldott egy-egy szót, néha egy-egy szó szerkezetet, még mindig módosította az interpunkciót. Általában a TVf₂-től kezdődő korrekciós tendenciákat folytatta, de maradt a szövegformálásban (mai szemmel nézve) „következetlenség”.

A változtatásokat először folyamatos rendben közöljük, elől hozva a

TVf₅, utóbb a TVf₆ lapszámát: „naív lélekből” (11) – „naív lélekből” (7); „A Petrezselyem-ucca” (17) – „A Petrezselyem-utca” (12); „összetiport” (17) – „összetiport” (12); „kapuja tátogott” (17) – „kapuja tátongott” (12); „Restellte” (20) – „Restelte” (14); „az anya bünhődik” (22) – „az anya bünhődik”(16); „mondta; de” (22) – „mondta: de” (17); „Ugy-e,” (23) – „Úgy-e,” (17); „egy francia regény hever” (23) – „egy nyüftfedelű francia regény hever” (18); „ígérd meg” (23) – „ígérd meg” (18); „míg meg nem igéri” (23) – „míg meg nem igéri” (18); „régí uccák” (26) – „régí utcák” (20); „Ugy-e” (26) – „Úgy-e” (20); „Ugy-e, tanár úr” (26) – „Úgy-e, tanár úr” (21); „nyújtotta” (28) – „nyujtotta” (22); „Lina ígértette” (28) – „Lina ígértette” (22); „a szent Katalin” (29) – „a Szent Katalin” (24); „Dancsai úrnak a kocsiján” (30) – „Dancsai úrasági kocsiján” (24); „vigasztalásra” (30) – „vigasztalásra” (24); „szöllőben” (36) – „szőlőben” (24); – „de szent Katalinról” (30) – „de Szent Katalinról” (24); „ember az embert... bár a pap” (30); ember az embert... Bár a pap” (24); „Ó micsoda pap ő?!” (31) – „Ó micsoda pap ő?” (25); „az arca félig el volt takarva” (31) – „az arca félig eltakarva” (25); „gyújtotta meg” (35) – „gyujtotta meg” (28); „mindjárt jön” (36) – „mingyárt jön” (30); „dívánhoz lépett, és” (36) – „dívánhoz lépett és” (30); „álomból ébred, és” (36) – „álomból ébred és” (30); „derültebb” (36) – „derültebb” (30); „mindennap” (37) – minden nap” (30); „holmiját eladták és Timár” (40) – „eladták és Timár” (33); „napról-napra” (41) – „napról napra” (34); „plüss fotólyben” (42) – „fotőlyben (34)”; „fog vele beszélni – tervezte” (42) – „fog vele beszélni, – tervezte” (35); „a »fiunk«,” (42) – „a »fiúnk«?” (35); „mindjárt” (43) – „mingyárt” (36); „kedves naivsággal” (44) – „kedves naivsággal” (36); „kinzó távolságot” (44) – „kinzó távolságot” (37); „kiment az utcára” (46) – „kiment az uccára” (39); „valószínűtlen” (47) – „valószínűtlen” (39); „magányosságának” (47) – „magánosságának” (39); „elszánás kellett” (47) – „elszántás kellett” (39); „kis leánynak” (47) – „kisleánynak” (40); „unottan, szórakozottan” (48) – „únottan szórakozottan” (40); „nyugodott bele, és bebizonyította” (48) – „nyugodott bele és bebizonyította” (40); „kevesebb volt, és” (49) „kevesebb volt és” (41); „önkéntelenül” (49) – „önkéntelenül” (41); „múlt az idő, s a” (50) – „múlt az idő s a” (42); „Pista megértetlen állt környezetében.” (519) – „Pista megértetlen állt pajtásai között.” (43); „szalonkabát” (53) – „szalónkabát” (45); „padsorok körül, s Timár” (54) – „padsorok körül s Timár” (46); „katholikus irodalmi lapok” (55) – „katolikus irodalmi lapok” (46); „katholicizmussal” (55) – „katolicizmussal” (47); „hagyta reá Timár – de ha” (55) – „hagyta rá Timár –, de ha” (47); „liberalizmusa” (56) – „liberalizmusa” (47); „nyilvánosan, a ta-

nulók előtt!” (57) – „nyilvánosan a tanulók előtt!” (48) „bocsánatkérést, s most” (57) – „bocsánatkérést s most” (49); „magányossága” (58) – „magánossága” (50); „mindent, amit kíván” (59) – „mindent, akit kíván” (50); „tekintélyért vagy felsőségért” (59) – „tekintélyért vagy felelősségért” (50); „kitűnt” (59); – „kitűnt” (50); „tódultak be a tanterembe” (51) – „tódulnak be a tantermekbe” (51); „a Bögözi-háznál, s üzenetet” (60) – „a Bögözi-háznál s üzenetet” (51); „veszélyes volt, s az” (60) – „veszélyes volt s az” (51); „tűntek föl” (60) – „tűntek föl” (51); „csak hogy éljen, s egészséges legyen” (60) – „csak hogy éljen s egészséges legyen” (51); „megerőltetésbe került, nem menni a szőlőbeli séta” (60) – „megerőltetésbe került nem menni a szőlőbeli séta” (51); „Lassankint” (60) – „Lassanként” (51); „aggódalmait” (61) – „aggódalmait” (52); „lábadozás” (52) – „lábadozás” (52); „gyanut” (61) – „gyanút” (52); „mindjárt” (62) – „mingyárt” (53); „magányos szobában” (62) – „magános szobában” (53); „az utcáról” (64) – „az uccáról” (55); „épen egy (65) – „éppen egy” (56); „döcögött az utcán” (65) – „döcögött az uccán” (56); „épen benne van” (65) – „éppen benne van” (56); „az újságjait. Az újságban” (65) – „az újságjait. Az újságban” (56); „újságírás” (65) – „újságírás” (56); „méz, dzsam” (66) – „méz, dzsem” (56); „autogramm kérő” (66) – „autogramm-kérő” (56); „épen az” (66) – „éppen az” (57); „Újság [...] Új” (66) – „Ujság [...] Uj” (57); „immár” (67) – „immár” (57); „újságmellékletekkel” (67) – „újságmellékletekkel” (57); „katholikus világnézettel [...] katolikus hitre” (67); „katolikus világnézettel [...] katolikus hitre” (58); „tulajdonképpen époly kevéssé” (67) – „tulajdonképpen éppoly kevéssé” (58); „épen ő” (67) – „éppen ő” (58); „votaképpen” (68) – „votaképpen” (59); „levélpapírost” (69) – „levélpapírost” (59); „ekkor nem tudott” (70) – „akkor nem tudott” (60); „katholikus elvek” (72) – „katolikus elvek” (62); „öntöttek bele” (73) – „öntöttek bele” (63); „nagy, csillapíthatatlan vágyról” (73) – „szenvedélyes és csillapíthatatlan vágyról” (63); „egész idegenség” (74) – „teljes idegenség” (64); „egy szerény kis diák” (75) – „egy szegény kis diák” (65); „újságíró” (76) – „újságíró” (66); „a kis Vagner Pistáról van szó?” (76) – „a kis Vagner fiúról van szó?” (66); „kezdte a tanár” (77) – „kezdte a tanár” (66); „újságíró” (77) – „újságíró” (66); „kitűnő kezekben” (77) – „kitűnő kezekben” (67); „magányos ember” (77) – „magános ember” (67); „gyújtottak” (79) – „gyújtottak” (68); „meglepő egységben tűntek föl” (79) – „meglepő egységben oldódtak föl” (68); „kiírthatatlan” (79) – „kiírthatatlan” (69); „[...] amilyenek Pistát gondolta) egy Vitányi-fajta” (80) – „[...] gondolta, egy” (69); „orthodoxia nincs” (80) – „ortodoxia nincs” (69); „katholicizmusban” (80) – „katolicizmusban” (69); „a nagy neoka-

tholikust” (80) – „a nagy neokatolikust” (70); „Higgye el” (81) – „Higgye el” (70); „nem tudott többet” (81) – „nem tudott többé” (70); „lassankint” (81) – „lassanként” (70); „authenticitással” (81) – „autenticitással” (71); „épenúgy” (82) – „éppenúgy” (71); „Ur” (82) – „Úr” (71); „épen Pistával” (83) – „éppen Pistával” (72); „lassankint” (83) – „lassanként” (72); „újságíró” (83) – „újságíró” (72); „a főutcán” (84) – „a főuccán” (73); „csöndöt” (84) – „csöndet” (73); „holnap elutazom” (85) – „holnap utazom” (74); „nagyon – sohasem fogja” (86) – „nagyon, sohasem fogja” (74); „vallásos katolikus” (86) – „vallásos katolikus” (75); „valamiképen” (87) – „valamiképpen” (75); „minden utca” (87) – „minden ucca” (76); „de épen” (88) – „de éppen” (76); „a nagy Élet gondolatait lengetve agyában, fiatal-sága szelében, mint egy lobogót” (89) – „a nagy Élet gondolatait lengetve fiatal-sága szelében, mint váratlan kibomlott lobogókat” (77); „az Élet és a Város” (89) – „az Élet és a Város” (78); „Pista feléje néz” (89) – „Pista felé néz” (78); „A legkevésbé szép utcán látott nőcske” (90) – „A legkevésbé szép uccán-látott nőcske” (78); „szégyellnie” (91) – „szégyelnie” (89); „civilnevén” (92) – „civilnevén” (80); „mint egy eltépett levél darabjai” (93) – „mint egy eltépett s folyóba dobott levél darabjai” (81); „mindjárt” (93) – „mingyárt” (81); „felnöttek, és fölkeresik a Világ kísértéseit” (93) – „felnöttek és fölkeresik a világ kísértéseit” (81); „megküzdött vele, és többször” (93) – „megküzdött vele és többször” (82); „legyőzte az Életet, és így lehetett” (93) – „legyőzte az Életet és így lehetett” (82); „pillantását, és ebből” (94) – „pillantását és ebből” (82); „az Úr” (95) – „az Úr” (83); „gyöngeségüket, s jobban” (95) – „gyöngeségünket s jobban” (83); „az ablakon, s jóleső” (95) – „az ablakon s jóleső” (83); „a párnán, és kinézett” (95) – „a párnán és kinézett” (83); „árbócok” (95) – „árbocok” (83); „telepáthiával” (96) – „telepátiával” (84); „vidám, és tele a jövő” (96) – „vidám és tele a jövő” (84); „kézfogásokon, és gyors léptekkel” (96) – „kézfogásokon és gyors léptekkel” (84).

A szövegben BM kijavította a TVf₅ sajtóhibáit: „hogy fölkelte. Pista” (36) – „hogy fölkelte, Pista” (30); „a nagy fa gallyain. meg-megcsillant” (38) „a nagy fa gallyain meg-megcsillant” (31); „akaratát; Néha” (50) – „akaratát; néha” (42); „s ezt jól esett neki” (63); „s ez jól esett neki” (54); „bizonyos, hegy ma sem” (64) – „hogy” (55); „ne essen kétségbe, akik vétkei” (95) – „ne essen kétségbe, akit vétkei” (83). Ugyanakkor a TVf₆-ban is „születtek”, sajtóhibák: „(Akitől neki fontos levelet várhatott, az úgyis tudta mindt a svájci címét).” (56); „És a többi mind, a pincéző, kaszinózó urak” (74).

2. A TVf₆ kapcsán – összefoglalva a TVf₁-től megtapasztalható tenden-

ciákat, ugyanakkor rögzítve e változat szövegformálási jellemzőit – a magánhangzók jelölésére vonatkozóan néhány jellegzetesség megfogalmazható.

a. A TVf₁-ben a felső nyelvválású magas és mély hosszú magánhangzókat, az *í*-t, az *ú*-t és az *ü*-t Babits, a dunántúli nyelvjárás egyik jellegzetességként, amint erről már volt szó, gyakran megrövidíti. A TVf₃-ban ez a változtatás már kevésbé érvényesült, a TVf₄-ben (és a vele megegyező nyelvlapotú TVf₅-ben) tovább erősödött a köznyelvi ejtéshez igazodó írásmód. Ez a tendencia folytatódott a TVf₆-ban is. Ennek megfelelően – megtartva a korábbi változtatásokat – az „igérd”, „igéri”, „igértette” szavakból „igérd” (18), „igéri”, (18), „igértette” (22) lett (*Helyesírás* 1934:103), a „vígasztalásra” forma „vígasztalásra” változott (24), az „ímmár” első, a „civilnévén” második magánhangzója szintén megrövidült (57, 80), ugyanez történt a korabeli írásgyakorlat ellenére (*Helyesírás* 1934:120) a „kinzó” szóban (37), meg a „naív” különböző változataiban (7, 36, 43, 44, 55, 58). Ez utóbbi forma esetében BM nem volt következetes, hiszen előfordul a „naív” alak is (15, 23).

A dunántúli nyelvjárásra jellemző *ú>u* váltás itt kizárólagos lett az „ujság”, „ujságíró”, „uj” szavakban (56, 57, 66, 72), annak ellenére, hogy az 1934-es szabályzatban ez a forma már csak megengedett, de nem szabályos volt (*Helyesírás* 1934:202). Ugyanakkor más szóalakokban BM e betű esetében is a közhasználatú forma mellett döntött a TVf₅-höz képest, azaz nem rövidített: „Úgy-e” (17, 20), „fiúnk” (35), „gyanút” (52), „Úr” (71, 83). Előfordul a szövegben, az előző kiadáshoz képest (a mai írásgyakorlattal ellentétben, akkor azoban szabályosnak tekintett) rövid magánhangzós változat is: „gyujtotta” (28, 68), „nyujtotta” (22), de van (az akkori és a mai hangjelöléstől egyformán eltérő) hosszú változat is: „únottan” (40).

A TVf₆-ban az *ű>ü* esetében nincs újabb nyoma a dunántúli nyelvjárás magánhangzó-rövidítésének. A szerző a maga egyéni ejtését tükröző korábbi formát az akkor is, ma is köznyelvi változatra cserélte: „derültebb” (30), „kitűnt” (50), „kitűnő” (677), „tűntek föl” (51).

Mindezek a módosítások a már korábban rögzített és végrehajtott változtatásokon túl jelentek meg a szövegben.

b. Az irodalmiaszkodó *a>á* váltás, amelyik a TVf₂-ben a terrász, liberalizmus, szeminarista szavakban jelent meg, a TVf₄-ben, TVf₅-ben meg erősödött, a TVf₆-ban már csak a „szeminarista” formában fordul elő (8).

c. A TVf₆-ban a „lassankint” szóalak – az esetek abszolút többségében – „lassanként” formára változik (51, 70, 72). Ez a módosulás talán kapcsolatba hozható a regényben az általános nyelvi változatok térhódításával.

Az *i*-zés (tehát a hosszú magánhangzós változat), a tiszai nyelvjárás egyik jellegzetessége, s a „lassankint” forma Babits esetében valamilyen gyermekkori rögzülés lehetett, amelyet ebből a szövegváltozathoz kiiktatott.

3. A TVf₆-ban a szerző egyes mássalhangzók jelölésén még mindig változott.

a. Tendenciaszerűen érvényesült az *ép*, *épen*, *épenűgy*, *époly*, tulajdonképpen, valamiképpen, szóalakokban (az 1930-as években még egyformán szabályosnak számító rövid és hosszú mássalhangzós alakok közül) az *épp*, *éppen*, *éppenűgy*, *éppoly*, tulajdonképpen, valamiképpen használata, pontosabban a TVf₄-ben megkezdődött folyamat betetőzése. A hosszú mássalhangzós változat újabb helyeken is megjelent (itt az 56, 57, 58, 59, 71, 72, 75, 76. oldalakon), ugyanakkor néhány helyen (talán sajtóhibaként) megőrződött a korábbi alak is: „valamikép” (65), „épen” (69), „voltakép” (28, 70).

b. A TVf₅-höz képest néhány mássalhangzó megrövidül. Megjelent az akkor szabályosnak (ma ismét szabályellenesnek) minősülő „restelte” (14), „szégyelnie” (79), az akkor még vagylagosan, ma kizárólagosan szabályos „szőlőben” és „szőlőbeli” forma (24, 51).

c. A TVf₅-ben (és a korábbi kiadásokban) BM a „magányos” alakot használta. Ez a forma a *Magyar értelmező kéziszótár* szerint „egyedül élő, magános (személy)”-t jelent (I.m.878). Ebben a változatban a „magános” szerepel (a 39, 50, 53, 67. lapokon), ez pedig – az előbbi forrás szerint – „Házastárs, család nélküli” embert jelöl. Az *ny>n* nyelvi releváns változtatással szemben van egy irreleváns *ny>n* módosítás is: „az önkéntelen” („A cselekvő személy szándéka nélkül történő” – I. m. 1053) alakot „önkéntelen”-re változtatta a szerző ott, ahol az első forma a megfelelő („Ezt Timárral „önkéntelenül és gyermeki kegyetlenséggel érezte sokszor.” – 41).

d. Szembetűnő az „utca” írásában tovább folytatódó bizonytalanság. Míg a TVf₁-ben, a TVf₂-ben, a TVf₃-ban minden esetben a ma használatos forma szerepel, a TVf₄-ben (és a következő kiadásban) részint megmarad a szabályos alak, részint megjelenik a korszakban még elfogadott „ucca” forma is. A TVf₆-ban az „utca” szó változatait felcseréli a szerző az „ucca” „uccára”, „főuccára” változatokra (39, 55, 56, 73, 76, 78), ugyanakkor a „Petrezselyem-uccá”-t „utcá”-ra, az „uccák”-at „utcák”-ra javítja (12, 20).

e. Következetlenség tapasztalható a „kevésbé” szóalak írásában. Babits a TVf₁-ben a TVf₂-ben az archaizáló (de akkor még megengedett) „kevésbé” formát használta, a TVf₃-ban áttért a „kevésbé” változatra, ezt megőrizte a TVf₄-ben és a TVf₅-ben is; a TVf₆-ban az 5. és a 78. oldalon

megjelent a 19. századi forma („A legkevésebbé szép”); ez azonban – talán – sajtóhiba.

f. A „mindjárt” írásformája az előző két kiadáshoz képest módosult. A *d* és a *j* összeolvadását a szerző most – két esetet (22, 30) nem számítva – minden olyan helyen jelölte az írásban is, ahol korábban a *d+j* alak szerepelt; ezeken a helyeken a „napilapok és a kiadóvállalatok egy részénél” szokásos „jelölt összeolvadás”-t szerepeltett: „mingyárt jön” (30); „mingyárt mindenütt otthon volt” (36); „mingyárt mindenkit megszeretett” (36); „Most fog mingyárt jönni” (38); „mingyárt első találkozásukon” (53); „utazzon el most mingyárt” (81).

g. A „hisz” felszólító módú alakját a szerző folyamatosan változtatta. A TVf₁-ben a „higyj” forma szerepelt, ugyanez jelent meg a TVf₂-ben, a TVf₃-ban, a TVf₄-ben és a TVf₅-ben is. A TVf₆-ban a 70. oldalon megjelenik (az akkor is, ma is) szabályos „higgye” változat, ugyanakkor ezen az oldalon egyszer, a 71. lapon kétszer a „higyje” írásmód olvasható.

h. A szöveg változásával párhuzamosan módosul a „katolikus”, „katholicizmus”, „neokatolikus”, „ortodoxia” és a „teológiai” írásképe. A TVf₁-ben – az „alchimia” és a „snobság” társaságában – ezek a szavak őrzik az átadó nyelv jelölési módját vagy ahhoz hasonló írásképet. A TVf₂-ben ugyancsak ezek a formák, tehát a „katholikus”, „katholicizmus”, „neokatholikus”, „orthodoxia” és a „teológiai” fordul elő (az „apathikus”, a „páthosz”, a „neophita”, az „authenticitás” és a „telepáthia” alakokkal együtt). A TVf₃-ban még megmaradtak ezek az alakok: „teológiai” (38), „katholikus” (44, 82, 99), „katholicizmus” (61), „neokatolikus” (93), „orthodoxia” (93), ugyanakkor feltűnt a „katolikus” szóalak is (61). A TVf₄-ben és a TVf₅-ben már „teológiai” (11), „katolikus” (40, 55, 72) fordul elő, de vannak még archaizáló formák is: „katholicizmus” (55), „katholikus” (72, 86), „neokatolikus” (80), „orthodoxia” (80). A TVf₆-ban a legtöbb szóalak írásában kizárólagos lett az akkor szabályos forma. Így jelent meg a „katolikus” (46, 58, 62, 75), a „katholicizmus” (69), a „neokatolikus” (70), az „autenticitás” (71) és a „telepátiával” alak (84). Az „ortodoxia” írásában érvényes a kiejtés szerinti forma (69), de ugyanezen az oldalon, egyetlen bekezdésben belül kétszer is előfordul az „orthodoxia” változat is.

4. A regényalakok vezeték- és keresztnévei a szöveg különböző változataiban egyformák, egyformán hordozzák (a már tagolt) konnotációs jelentéseket.

A TVf₁-ben, főleg pedig a TVf₂-ben nagybetűvel jelölt közszók (az

ugyancsak részletezett) kiegészítő jelentéstartománnyal szerepelnek a későbbi kiadásokban is.

Ugyanígy fordulnak elő végig bizonyos egytagú igék („hítt”, „butt el”, „butt”) esetében a nyelvjárási formák.

A TVf₆-ban is kurziválással emeli ki Babits a latin köszönési formákat, a latin és a francia mondatokat, fogalmakat, pontosan úgy, ahogyan az a TVf₄-től minden egyes kiadásban megtörtént. A TVf₅-ben még kiemelések nélkül maradt köszönési formát, a „Laudetur”-szót itt a 22. oldalon már megkülönböztette a szöveggörnyezettől, mintegy teljessé téve ebből a szempontból is a rendszert.

5. A TVf különböző kiadásai a nevek, a nagybetűvel kiemelt közszók, a tagoló írásjelek (a pont, a pontosvessző, a kettőspont, a gondolatjel), az általános írásgyakorlatban az intonációs jelek közé sorolt zárójel, három pont, valamint a klasszikus intonációs írásjelek (a kérdőjel és a felkiáltójel) használatában szinte alig térnek el a TVf₂ kapcsán részletezett első (teljes) szövegváltozattól.

a. Az egyszerű és az összetett mondatokon belül kiteendő vesszőre vonatkozóan változik leginkább az írói gyakorlat. Babits – a TVf₂ kapcsán bemutatott elvi és gyakorlati megfontolások szerint – sem az azonos mondatrészek között, sem az összetett mondatok határán nem tette ki a mai helyesírási gyakorlat szerint kötelezőnek tekintett vesszőt. A TVf₄-ben és a TVf₅-ben a mellérendelt kapcsolatos mondatok között még több helyen hagyta el ezt az írásjelet. Ez a tendencia folytatódott a TVf₆-ban is az alábbi mondatokban (elől idézve a TVf₅, utóbb a TVf₆ oldalszámát, mindenhol a TVf₆ írásjel nélküli változatát tüntetve fel): „A dívánhoz lépett s egy percig nézte az alvó gyermek arcát.” (36; 30); „mint aki egy szép álomból ébred és félig még álmodik” (36; 30); „A szegény Lina bútorait, holmiját eladták és Timár a kanárit kérte magának,” (40; 33); „és mikor Timár nem nyugodott bele és bebizonyította, hogy a fiú ürügye csak ürügy” (48; 40); „Ha egy-egy pillanatra visszatért a régi bizalom, az annál kedvesebb volt és hosszú időre boldoggá tette őt.” (49; 41); „múlt az idő s a tanítvány egyre többet ígért...” (50; 42); „Ekkor Pista Timárra nevetett a padsorok közül s Timár visszanevetett rá.” (54; 46); „Pista megtagadta a bocsánatkérést s most izgatottan kérte a fiút magához.” (57; 49); „Tamás naponta megjelent a Bögözi-háznál s üzenetet vitt Timárnak a fiú hogylétéről.” (60; 51); „Pista állapota csakugyan veszélyes volt s az egész város érdeklődött érte;” (60; 51); „A fiúk elhagyják a várost, amelyben felnöttek és fölkeresik a világ kísértéseit;” (93; 81); „hanem megküzdött vele és többször elbukott;” (93; 82); „legyőzte az Életet és így lehetett a nagy Szent belőle.” (93; 82);

„És megkapta a kislány egy pillantását és ebből a pillantásból látta” (94; 82); „hogyan jobban érezzük gyöngességünket s jobban keressük Öt!” (95; 83); „Egy-egy szélroham belöködött az ablakon s jóleső hűvösséggel borszongatta végig a cisztercita tanár hideg fekvőhelyét.” (95; 83); „Pista teljeseen elfogulatlan volt, vidám s tele a jövő izgalmával.” (96; 84); „szórakozottan és türelemmel esett át az összes kézcsókokon és kézfogásokon és gyors léptekkel, hátra sem nézve, sietett föl a hídon a hajóra” (96; 84).

b. Egy esetben a szerző a tagoló pontosvevőt tagoló kettőspontra változtatta: „»Szegény beteg « – mondta: de mosolyogva s gúnyosan mondta ezt” (17; 22).

c. A három pontos intonációs jel után egy helyen a korábbi kis betű helyett nagy betűvel folytatta a szöveget: „– ítékezés nélkül... mint ember az embert... Bár a pap is beleszólt olykor és aggódva kérdezte magától:” (30; 24).

d. Babits egyetlen alkalommal változtatott a TVf₆-ban a klasszikus intonációs jelek írásán. A TVf₅-ben ez olvasható: „Ó micsoda pap ő?!” (31) A TVf₆-ban ugyanezen a helyen ez olvasható: „Ó micsoda pap ő?” (25)

TVf₇

A regény hetedik kiadása 1959-ben jelent meg a Keresztury Dezső által szerkesztett két kötetes Babits-válogatásban. Ebben a gyűjteményben a szövegeket Ungvári Tamás rendezte sajtó alá.

A szövegközlésben a korszak általános kiadói gyakorlata érvényesült. Ennek megfelelően, az 1954-es normatív *Helyesírási szabályzat* ismeretében a szerkesztők és sajtó alá rendezők úgy gondolták, hogy a prózai szövegeket – legalábbis bizonyos határok között – meg kell próbálni „hozzáigazítani” a kiadás korának nyelvallapotához és nyelvi normáihoz. Ez a törekvés a ritka nyelvi tudatossággal és egyéni írásgyakorlattal rendelkező Babits esetében csak eklektikus szövegközlést eredményezhetett. És – természetesen függetlenül a sajtó alá rendező szándékától – megkezdődött a TVf szövegromlása.

1. Ebben a kiadásban van néhány teljesen indokolatlan változtatás.

a. A legjelentősebb módosítás a regény szerkezetét érintette. Az eredetileg három részes alkotást, melynek a belső rendjéről a TVf₂ és TVf₃ esetében külön alcím is tanúskodott („Iskolai történet három részben”), a kiadás két részes műként közölte. A BM által másodiknak és harmadiknak jelzett részt egyszerűen egybevonta.

b. Két esetben megváltozott az egyes szövegegységek („jelenetek”) elválasztása és – kétszer – a bekezdések felépítése.

A belső szövegegység-határ a TVf₇ 57. oldalán eltűnt. Az a rész ugyanis, amelyik „A vasárnapot Timár úgy szokta megülni” kezdetű mondatlall indult, a TVf₆-ban új oldalra került, a mechanikus átvétel okán itt egybe mosódott az előző jelenettel. Ugyanez történt a 85. oldalon is az „Egynéhány nap múlva már” kezdetű történetssorral is, megtörve a regény poétikailag jól jellemezhető rendjét, az új helyszínt vagy az új regényidőt mindig új jelenetben megvalósító szerzői szándékot.

Kétszer a bekezdések rendje is megváltozott.

Az alábbi módon:

TVf₆, 3: „Lentebb ül szerényen a tiszteletreméltó Timár Virgil. A házfőnök szeretettel nyugtatja meg szemét a legjobb tanár, az igazi szerzetes becsületes arcán. Az alsó tábla már csupa hívekből áll. A kis Bogár Szaniszló a legfiatalabb [...]”

TVf₇, 32-33: „Lentebb ül, szerényen a tiszteletreméltó Timár Virgil. A házfőnök szeretettel nyugtatja meg szemét a legjobb tanár, az igazi szerzetes becsületes arcán.

Az alsó tábla már csupa hívekből áll.

A kis Bogár Szaniszló, a legfiatalabb [...]”

TVf₆, 74: „Egyetleneg szélesebb látókörű ember nincsen itt, egyetlen modernbb gondolat nem terem! És a tanárai! Sejtelmük sincs a nagy európai Kultúráról.”

TVf₇, 97: „Egyetleneg szélesebb látókörű ember nincsen itt, egyetlen modernbb gondolat nem terem!

És a tanárai! Sejtelmük sincs a nagy európai Kultúráról.”

c. A szöveggondozó tipografiaiilag is kiemelte a 84. lapon Vágner Lina levelét azzal, hogy négy betűhellyel beljebb szedette és kurziváltatta a szöveget. Ehhez hasonló kétszeres kiemelés korábban nem fordult elő. A TVf₂-ben az 1001. lapon ugyan két betűhellyel beljebb indul minden sor, a sorok elején (és csak az elején) volt „szöveg a szövegben” állapotot nyomatékosító indító idézőjel, de a betűforma itt végig kurrens maradt.

d. Ugyanígy nem lehet megindokolni semmivel néhány szóalak megváltoztatását.

A legváratlanabb módosítás annak a hegynek a névváltoztatása, ahol a Demir-kapu állt. A TVf minden korábbi kiadásában, de még a TVf₁-ben is „Nagyhegy” szerepel, a TVf₇-ben (a 70. és a 71. oldalon) „Naphegy” elnevezés jelenik meg.

Nehéz magyarázatot találni az alábbi változtatásokra is (elől szerepel-

tetve a TV₆, utóbb a TV₇ szövegeit és lapszámát): „szokott csámcsogás” (3) – „szokásos csámcsogás” (32); „A jó osztályfő” (5) – „A jó osztályfőnök” (34); „Nem tudta, hogyan beszéljen” (26) – „Nem tudta, hogy beszéljen” (53); „divánon” (29, 30) – „diványon” (56, 57); „Oly távol volt” (29) – „Olyan távol volt” (56); „lapozza föl mostan” (31) – „lapozza föl most” (58); „az volt a vélemény, hogy” (32) – „az volt a véleménye, hogy” (59); „munkát végzett” (34) – „munkát végez” (61); „beszélt az öreg Imre bácsiról” (36) – „mesélt az öreg Imre bácsiról” (63); „tódulnak be a tantermekbe” (51) – „tódultak be a tantermekbe” (76); „olyanféle leleplezéseket” (64) – „olyasféle leleplezéseket” (84); „készek vagyunk csinálni” (66) – „készen vagyunk csinálni” (90); „számolunk, mikor” (72) – „számolunk, amikor” (95); „így van ez rendén” (81) – „így van ez rendjén” (104); „elrejtőzik az ellenség elől” (82) – „rejtőzik az ellenség elől” (105); „mintha csak egy rendes, szinte köteles aktuson jelennék meg” (84) – „mintha csak egy csendes, szinte köteles aktuson jelennék meg” (107).

2. Vannak olyan változtatások is, amelyek mellett lehet érveket felhozni.

a. A következő módosításokat a nyelvhasználati előírásokkal lehet védelmezni: „jöttek szemben” (10) – „jöttek szembe” (38); „plüs” (34) – „plüss” (61); „érezte a Timár hatását” (45) – „érezte Timár hatását” (71); „szemei elé” (63) – „szeme elé” (88); „hoteléig” (77) – „hoteljéig” (100).

b. Két olyan szövegmódosítás is van, amelyik közül az elsőre a kézírathalmazban, a másodikra egy korábbi kiadásban megvan a korrekció alapját jelenthető, még Babitstól származó szöveghely: „heretyutyu” (43) – „hejretyutyutyu” (69). „mindent, akit kíván” (50) – „minden, amit kíván” (74).

c. És van egy olyan szóalak, a „lassankint”, amelyben a tiszai nyelvjáráshoz jellemző *i*-zést, két helyet nem számítva, már maga BM is az általános nyelvi norma szerinti „lassanként”-re változtatott. A TV₆ 35. és 36. oldalán olvasható „lassankint” formát a TV₇ 61. és 87. oldalán „lassanként”-re módosította a sajtó alá rendező. Itt tehát „befejeződött” egy javítási tendencia.

3. A „helyesírási norma érvényesítésére” való törekvés azonban abszolút következtelenül érvényesült.

a. A magánhangzók esetében változatlanul is maradtak alakok, és ugyanazon szó különböző formái is feltűnnek a szövegben.

Ilyen felemás módon érvényesül például a „naiv” szóalakban megjelenő *i* írásmódja. Megmarad a babitsi változat, a „naiv”, „naivság” jelölés a TV₇ 70, 77. és 80. oldalán, a „naív” forma a 43. lapon; a szóalakban az *i*->

változás megvalósul az 51. és az 52. oldalon; az ellenkező váltás történik meg a 69. lapon.

A TV₆ rövid magánhangzója megnyúlik a következő szavakban: „Budapesti Hírlap” (32), „kínzó távolságot” (63), „valószínűtlen” (66), „nyíltabb” (68), „nyíltan” (71) formákban. Az *i* > *i* váltás az alábbi helyeken jelenik meg: „biznám” (34), „sírő” (48), „ígértette” (50), „presztizs” (59), „irigyen” (64), „dicsérte” (64), „rábírní” (74), „kíván” (75), „szíve” (75). És van, ahol nem történik váltás: „nyílt” (TV₆, 49–TV₇, 75).

Az *u* és az *ú* esetében is kétirányban változtatott a sajtó alá rendező Babits írásmódján. Hosszú magánhangzót jelölt a TV₆ rövid magánhangzója helyén a következő helyeken: „rágyújtott” (47), „vajúdni” (59), „fölglyújtotta” (77), „tanúja” (79), valamint az újság és az újságíró szavakban a 66, 69, 72, 82, 90, 93, 96. lapokon és két újságcímbe: a „Magyar Újság” és az „Új Világ” esetében a 80. oldalon. De hogy mennyire nem volt következetes, azt két oldallal később lehet látni: itt a két cím a BM által meghagyott formában „Magyar Ujság” és „Uj Világ” alakban jelenik meg. A TV₆ szóalakjaiban olvasható *ú* a következő szavakban megrövidül: „utálat” (37), „ugyebár” (59), „unottan” (66), „mult az idő” (68). Van példa a szóalak változatlanul hagyására is: „tulzott” (TV₆, 48 – TV₇, 74).

Az *ű* > *ü* váltás háromszor fordul elő: a TV₆ írásmódjával szemben a következők olvashatók itt: „életű” (36), „kitűnt” (59), „művészet” (a változtatás következetlenségét mutatja, hogy ettől a szótól két szónyi távolságra ez áll: „művész-íróféle”). Általánosabb az *ű* > *ü* váltás: „kitűnő borai” (33), „tűnt föl nekik” (39), „bűnhődik” (44), „gyűjtött” (48, 68), „tűnődött” (57), „gyűjteményei” (82).

b. A mássalhangzók írása még tarkább képet mutat. Vannak nagyon jellegzetes, egymással szembenálló megoldásaikkal is karakteres, jellemzően babitsos szóalakok, amelyek változatlanul szerepelnek a TV₇-ben. Ilyenek például (elől hozva a hatodik, utána a hetedik kiadás lapszámát): „kevesbbé” (5; 34), „épugy” (7; 36), „szégye/nivaló” (7; 36), „tulajdonképen” (8; 36), „restelte” (14; 43 és 39; 66), „szégyelve” (18; 46), „volta-kép” (34; 60), „uccára” (39; 65), „uccán” (40; 66), „szégyelte” (82; 105). Ilyen a „higyje” és a „higgye”, valamin a „mindjárt” és a „mingyárt” alak szerepeltetése egyetlen szövegen belül. Az elsöre: „higyje el” (70; 93), „higgye el” (70; 94), a másodikra: „mindjárt” (7; 35 és 18; 45), „mingyárt” (52; 78 – 81; 104). És ehhez hasonló megoldás a szentek nevének írásában megjelenő kettősség, amelyik itt is megmaradt: „Szent Elek”, „Szent Antal” (3; 87), de „szent Antal” (13; 41), „szent Ignác” (63; 87) és „szent Ágoston” (63; 88). Meg ilyen a „Bollandisták” szófor-

ma (6; 35) is, a köznévnek nagybetűs írása, melyhez Babits minden kiadásban következetesen ragaszkodott.

Előfordulnak a szövegben indokolatlan változtatások. Semmi sem magyarázhatja például az *épen–éppen* módosítást (3; 69 és 32; 93), a *voltaképp* helyett a *voltaképp* formát (28: 89 és 34: 60), a valamiképp alak lecserélését a valamiképp alakkal (65; 89). Mivel a sajtó alá rendező máshol meghagyta a szerző választását az egymás mellett élő és akkor egyformán használható szóformákból, nem magyarázható a „higvje” formát „higgye” változatra cserélés (71: 94 és 71: 95), a „főuccán”, „ucca” alak átalakítását „főutca”, „utca” formákra (73; 96 és 76: 99).

A TVf₇-ben a tagoló írásjelek használatában van több helyen változtatás abban az esetben, ha a tagoló írásjelek közül a vessző és a gondolatjel együtt fordul elő vagy ha indulatszó jelenik meg a mondatban. A példák itt is, akárcsak a szóalakok cseréjénél, lehetnek értelem-módosítók, a normatív leíró nyelvtan szempontjából esetleg indokolhatók és kevésbé magyarázhatók. A következő esetekről van szó: „szegény nőt úgy, ahogyan látta” – „szegény nőt, úgy ahogyan látta” (24; 2); „mert sajnálja a szegény gyereket, – hogy az a könnyelmű teremtés” – „a szegény gyereket – hogy az a könnyelmű teremtés” (27; 54); „az akaratnak hirtelen tehetetlensége, – mely” – „tehetetlensége – mely” (28; 55); „erről fog vele beszélni, – tervezte – ilyen és ilyen olvasmányokat fog ajánlani” – „fog vele beszélni – tervezte –, ilyen” (35; 61); „Oh ha fia volna!” – „Óh, ha fia volna!” (40; 66); „Ó meg tudna még élni” – „Ó, ha meg tudna még élni” (55; 80); „jó, lankatag langyosságú fürdőt moderált” – „jó lankatag langyosságú fürdőt” (56; 81); „ismert mindenkit, – hogy a fiú” – „mindenkit –, hogy a fiú” (61; 86); „Bocsásson meg, főtisztelendő atyám, – mondta – hogy cellájának boldogságában” – „atyám – mondta –, hogy” (64; 88); „magány, és hogy nincs oka” – „magány és hogy” (64; 88); „de hiszen – rebegete – de hiszen” – „de hiszen – rebegete –, de hiszen” (68; 92); „csodálatosnak vagy aggasztónak” – „csodálatosnak, vagy aggasztónak” (68; 92).

TVf₈

Az 1976-ban megjelent TVf₈ szövegét az előző kiadás jegyzeteit készítő Belia György gondozta.

Általában meghagyta a TVf₇ változtatásait: itt is kétrészes a regény, hasonlóképpen tündek el itt is az új jelenetet indító sor-kihagyások, megma-

radtak a szó- és írásjelváltoztatások, ugyanúgy megmaradtak a magán- és mássalhangzó-módosítások is.

Néhány esetben Belia György visszatért a TVf₆ megoldásához. Nem tördelte át az első rész ötödik bekezdését. A „Lentebb ül, szerényen” kezdetű és „kész szolgálai a felsőségeknek...” befejezésű bekezdés a TVf₆ megoldása szerint alakul, akárcsak a „Mégis csak vasárnap beszélt” szövegűttes első két szavának különírása (47).

Ugyanakkor változott is a szöveg. A TVf₇-hez képest újabb három helyen maradt el az új jelenet előtti sorkihagyás. Ez tapasztalható „Az árnyak előjöttek a zugokból”, az „Így élt szegény Timár” és a „Timár egyedül költötte el a vacsorát.” kezdetű részek előtt (35, 47, 94). Tovább módosult a TVf₆ egyik mondata. BM ezt írta: „[...] noha esős idő volt ottkűn” (38); a TVf₇-ben ez így változott: „volt ottkűn” (65); itt pedig ez olvasható: „volt odakűn” (48). A sajtó alá rendező „egységesítette” az egymással ellentétes szóalakok írását, mégpedig úgy, hogy a normatív szabály szerinti változatot hagyta meg. Ennek megfelelően az *i* helyén *í* jelent meg az alábbi szavakban: „bírnám” (11), „síró” (28), „ígértette” (30), „presztízis” (40), „ígért” (52), „típusa” (56), „rábírni” (59), „nyílt” (59), „kíván” (60), „szíve” (60), „kísérte”. Az *u*-ból *ú* lett: „nyújtotta” (29), „múlt” (52), „túlzott” (59), „Magyar Újság” és „Új Világ” (65, 68), „ifjúkorában” (95). A köznapijektől igazodott az „aggódalmait” szó írása (62) és az egyik indulatszó jelölése: „Oh, ha” helyén a TVf₈-ban „Ó, ha” (49), az „Oh, a nevelés” helyett pedig „Ó a nevelés” olvasható (54). A mássalhangzók írásában is az egységesítő-modernizáló tendencia érvényesül. A „szégyell” minden formájában hosszú a záró mássalhangzó (14, 25, 95), a „képp”, „képpen” példákban szintén (42, 58), ugyanez tapasztalható a „restell” jelölésében (49). A kiadás idejének nyelvi normái szerint a „bollandisták” (13) írásában a köznévi szókezdő mássalhangzó szerepel, a szentek nevének írásában és további „egységesítés” tapasztalható: itt a név előtt mindenhol a nagybetűs forma jelenik meg: „Szent Antal” (20), „Loyola Szent Ignác” (74). Egységesítette a sajtó alá rendező a TVf₇-ben még ugyancsak kétféleképpen előforduló (de már Babits döntéseit felülbíráló) írásgyakorlatot, s a fonetikus írás elve szerint alakul a „melankóliával” (5), a „neofita” (54) és az „ortodoxia” (81).

A TVf₈-ban megmaradtak a TVf₇-ben olvasható „korrekciók” a szerkesztő által hiányzónak ítélt vesszők pótlása esetében. És történt egy újabb változtatás is. A nem mondatzáró írásjel utáni kisbetűs mondatkezdés változott meg az alábbi helyen: TVf₇, 38: „Mi hát az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán született? miből van az

asszonyi test, hogy Szüzesség edénye és Utálatosságok eszköze egyformán lehet?” – TVf₈, 16: „Mi hát az az asszony [...] egyformán született? Miből van az asszonyi test [...]?”

És megváltoztatta a szerkesztő a kiemelések rendjét is. A korábbi kiadásokban Babits folyamosan alakította a kiemelés módját és a kiemelendő szavak rendszerét. A TVf₂-ben és a TVf₃-ban ritkított szedéssel adott nyomatékot szavaknak és szó szerkezeteknek, a TVf₄-ben és a TVf₅-ben kurziválással tette ugyanezt; a TVf₆-ban formálta véglegesre azt a kört, melynek a szövegszervezésben kitüntetett szerepet szánt. A TVf₈-ban a szerkesztő ezt, a TVf₇-ben még megvolt rendszert tette felismerhetetlenné. Egyrészt így szedette egy újság címét (*Budapesti Hírlap*, 9) hasonlóképpen írta a könyveket is („Aquinói Tamás *Summá*-jának” 13; „kedves *Aeneis*-t, 44; „Szent Ágoston *Vallomásai*-nak”, „Most is a *Vallomások*-at lapozgatta”, 75), másrészt megváltoztatta a BM által kiemelt szavak toldalékolását: TVf₆, 9: „*Theologia Moralist*” – TVf₈, 15: „*Theologia Moralis*-t”. Két helyen pedig a szerző által idézőjelbe tett szót, szó szerkezetet kurziváltatta: TVf₇, 86: „külön kiélvezte a »fiam« szó pózát” – TVf₈, 73: „külön kiélvezve a *fiam* szó pózát”; TVf₇, „A »főtisztelendő atya« megszólítás is” – TVf₈, 76: „A *főtisztelendő* atya megszólítás is”.

A TVf₈ – mindent egybetve – a közolvasói igények szerint tovább távolodott BM szövegalkításától.

TVf₉

1982-ben jelent meg a TVf₉, egy kötetben *A gólyakalifával*, a *Kártyavárral* és az *Elza pilótával*, ugyancsak Belia György gondozásában.

A szerkesztő meghagyta az előző kiadásban eszközölt javításait: itt is feltalálhatók az ott föltűnt betű- és szócserek, az újság- és a könyvcímek kurziválása, a mellérendelt mondatokban itt is előfordulnak nem Babitstól származó tagoló írásjelek, s a mondaton belüli kérdő- és felkiáltójel után az eredeti kisbetű helyén itt is föltűnik néhányszor a mondatkezdést jelentő nagybetű.

Ugyanakkor van néhány új javítás is.

A TVf₈ „szeminárista” szavából (12) „szeminarista” (387), a „szüzének” formából (156) „szüzének” (388), a „megvizitteljem”-ből (10) „megviziteljem” (384) lett. Legjelentősebb változtatás a „mindjárt” szóalak írásának egységesítése. A TVf₇-ben előforduló „mingvárt” változathoz (38, 45, 46, 48, 64) itt mindenhol „mindjárt” lett (406, 412, 414, 427).

Két helyen elmaradt az új szövegegységet elválasztó, üresen hagyott sor. Ez történt „Az árnyak előjöttek a zugokból” és a „Reggel a templomban, a tanítást megelőző mise alatt” kezdetű mondatok előtt a 404. és a 425. lapon.

TVf₁₀

A TVf tizedik kiadás a Kriterion Kiadónál jelent meg Bukarestben. Ezt a kötetet, melyben az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* c. regény is olvasható, Lőrinczi László rendezte sajtó alá.

A szerkesztő – deklaratíve – a TVf₈-at tekinti „alapkiadás”-nak. Ehhez képest csupán néhány esetben javít a szövegen: nem kurziválja az 58. lapon az „Audiatur et altera pars”, a 76. lapon a „Nihil errare non est humanum” mondatokat, a 61. oldalon eddig idézőjelbe teszi a „De ebből is látszik, mennyire nem fontos [...] bölcsességnél.” mondatot, ami sem a TVf₈-ban, sem a TVf₉-ben nem kapott ilyen megkülönböztetést.

TVf₁₁

A regény tizenegyedik kiadását Fenyő István rendezte sajtó alá. A szövegközlés „a Szépirodalmi Kiadónál 1982-ben közzétett edíció”-t követi, azaz tartalmazza a TVf₉ minden változtatását, több jelenet-indítás előtt ugyanúgy nem hagy ki elválasztó sort, ahogyan a korábbi kiadásban sincs, és itt is kétrészes maga a szöveg Egyetlen módosítás van csak: a TVf₉ 435. lapján „Loyolai Szent Ignác” olvasható.

TVf₁₂

A TVf ezideig utolsó kiadása Bodnár György szerkesztésében jelent meg 1997-ben. Ez a változat a TVf₉ szövegét közli.

ÉLET ÉS IRODALOM

Babits életének színterei, környezetének alakmái a regényben

Babits, amint ezt az *Indiszkreció*-vitában is megerősítette, a nagyepikai alkotásaiban a maga életéből is festett fel eseményeket. A *Timár Virgil fiá*-ban – erről is többször beszélt – pécsi és bajai emlékeit is mozgósította (TÉGLÁS 1997:340-344).

Pécshez az író hosszú évek kapcsolta. 1891 őszén költözött ide a család, azután, hogy az idősebb Babits Mihályt a pécsi ítélőtáblára bírónak kinevezték. Nem a belvárosban, hanem a város déli-keleti részében, egy keskeny házban, a Xavér utcában béreltek lakást. Itt éltek 1898 nyaráig, amikor is az apa májusban bekövetkezett halála után az özvegy két kisebb gyermekével hazaköltözött anyjához. Mivel Szekszárdon akkor még nem működött gimnázium, a leendő költő Pécsen maradt, s 1898 szeptemberétől nagybátyjánál, Kelemen Mihály honvéd főtörzsorvosnál kapott szállást a Hunyadi (ma: Mátyás király) utca 23. számú ház Zrínyi utcai házrészében (BELIA 1983:75-76, 104, 114-116; TÜSKÉS 1986:359-368).

Babits – az elemi iskola befejezése után – 1893-tól 1901-ig a „Zirc-Ciszterci Rend Pécsi Római Katolikus Főgimnázium”-ának volt a növendéke. A gimnázium nagy hírű intézmény volt. Széchenyi György esztergomi érsek alapította 1694-ben, s a jezsuita rendet bízta meg az intézmény vezetésével. Az iskola 1773-ban, a rend feloszlatása után helytartósági státusba került, 1813-tól pedig ciszterciek vették át. A rendnek akkor három gimnáziuma volt: az 1778-ban alapított egri intézmény mellé ebben az évben kapták meg a székesfehérvári és a pécsi gimnáziumot (a bajai iskolát csak 1879-ben vették át). A „magyar ciszterciek életét a tanári feladatok alakítják” ekkor, ugyanis a 19. század végén nemcsak három gimnáziumuk volt, de „a rend működési helyein számos népiskolát építettek” (LÉKAI 1991:470-487). 1887-ben Budapesten megszervezték a ciszterci szerzetesek tanárképző intézetét, amely kibővítésekor, 1908-ban a Bernardinum nevet kapta. A leendő tanárok 1887-től itt laktak, és – a hittudományi és bölcsészeti tanulmányok egyetemi végzésével párhuzamosan – bizonyos „tanári tanulmányokat” itt végeztek.

A pécsi (és a bajai) gimnáziumban a ciszterci pedagógia érvényesült. Ez nem „hideg fegyelemtartási elv”-eket jelentett, a tanítványokkal való kézfogás lehetetlenségét, amint a TVf-ben szavakba foglalva megjelent; a ciszterci pedagógia lényege a magas szellemi szintre való törekvés, a taná-

rok állandó, magas színvonalú és folyamatos szakmai munkája, a természettudományi szertárak állandó bővítése, a szemléltetés révén minden diák számára a tapasztalás lehetőségének biztosítása, az önképzőkör szervezése és az iskolai rendszerbe beépített működtetése, a felekezeti elfoglaltságoktól való tudatos tartózkodás, megértő türelem más vallások iránt, a más vallást követő diákok zavartalan hitéletének és vallásoktatásának a biztosítása, minden esetben az érdem vagy a rászorultság szerinti jutalmazás és segítség, az erős nemzeti érzés, a magyar történelem szabadságharcos hagyományaihoz való ragaszkodás, az iskolai ének- és zenekarok, valamint színjátszó csoportok szervezése, a testkultúra fontosságának, a torna, a sport és a természetjárás jellemnevelő hatásának a felismerése volt; az állami tanterv szerinti dolgozó ciszterci gimnáziumokban természetesen központi szerep jutott a vallásos nevelésnek is: a diákok, a téli hónapok kivételével, minden tanítási napon fél nyolc órától közös misén vettek részt, a tanítás minden nap imádsággal kezdődött és azzal ért véget, a déli harangszó alatt a tanárok vezetésével az „Úr anyala” kezdetű imádságot mondták el, évente legalább ötször kötelező volt a gyónás és szentáldozás; a tanév ünnepélyes misével, a „Veni Sancte”-val indult, és hálaadó misével, a „Te Deum”-mal zárult; a ciszterci pedagógia legfontosabb elve mindezeneken túl a pedagógiai ráhatás egyöntetőségének a kívánalma volt (BÁLINT 1989: 61-80), melyet nem csak a tanórákon, az önképzőkörben, az ének- és zenekarban, a színjátszó körben kívántak megvalósítani. Fontos elem volt a ciszterci pedagógiában az individuális fejlesztés: ennek lehetőségét a tanárok – a rendi előírások és szokások szerint – a személyes beszélgetésre való állandó készenlétben, a beszélgetési alkalmak keresésében biztosították (KEREKES 1994).

BM kisdíakként Pécssett, gyakorlóéves tanárként Baján ennek a gondolkodásrendszernek és iskolai gyakorlatnak a légkörében élt. Ebből az iskolai légkörből, személyes sorsából és főleg pécsi emlékeiből emelt be néhány helyszínt, néhány emberi vonást és néhány történet-elemet a TVf-be.

A történések középpontja a regényben a sóti főtéren álló iskola, a templom és a ciszterci rendház „hosszú homlokzatával, vaskorlátos pusztá terraszával” (32). Itt él és dolgozik Timár Virgil. Innen indul naponta ismétlődő sétáira, „a hosszú Xavér utcán, amely a ciszterciek szőleje felé vezet”. Útja a Szent Makár templom előtt visz fel a Makár hegyére. A regény azt sugalmazza, hogy a kirándulások végcélja a Nagy-hegy tetején lévő Demir-kapu volt, ahol egy „rozoga kis fapad” állt, melyen Timár rendszerint „üldögélt” egy keveset, s csak aztán indult vissza a rendházba” (10, 13, 14, 59). És volt a regényben egy másik útvonal is. Ez a Petrezselyem

utcába vezetett, a Stirling-házba, Vágner Pistáék lakásába. „A Petrezselyem-utca – olvasható a regény 16. oldalán – nem tartozott a legjobb hírű helyek közé. A város végén volt, ahol már csak a vásártér következett, temető és a régi puskaporos torony [...] Vánnyadt asszonyok és furcsa lányok álltak a kapukban. Csenevész gyerekek félmeztelen játszottak a fakó fák alatt, ahol az összetiport fekete szeder foltjai maszatolták a port.”

A sóti iskola egyik modellje Babits valamikori kedves intézménye, a Zirc–Ciszterci Rend Pécsi Római Katolikus Főgimnáziuma (a mai Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma) Pécs főterén, a mai Széchenyi téren működött a 11. számú házban. A regényben szereplő Xavér utcán a paptanár azonban a valóságban nem indulhatott el. A mai Széchenyi térről (a tér déli sarkán induló) Ferencziek útján (a valamikori Szigeti kapu utcán, a későbbi Sallai Imre utcán, a mai Ferencesek utcán) lehetett elindulni a regényidőben, tehát a 20. század legelső éveiben. A sétáló az akkori Kórház (a mai Petőfi) téren érkezhett el az 1686-os város visszafoglalásában jeleskedő ezredes nevét viselő, valóban hosszú Makár utcába (a későbbi Alkotmány utcába). A Xavéri Szent Ferenc (és nem Szent Makár) kápolnánál indult a rövid Xavér utca (mely 1826-tól folyamatosan ezzel az elnevezéssel szerepel). Az a templom, ahol a regénybeli paptanár és a vele sétáló kisdíák „csöndesen leemelték a kalapjukat”, s ahol a köszentek „tikkadtan nyújtózkodtak s csavargatták barokk tagjaikat a régi fülkékben” (14), valóban régi építmény volt. Emellett az egyhajós, 1739-ben barokk stílusban helyreállított kápolnánál vitt el naponta a Xavér utcában lakó kis Babits Mihály útja is. A Makár utca az eredeti nyomvonalon tovább folytatódott a püspöki szőlőig; itt az út ismét ketté vált: északra kanyarodott a Kis Makár utca, keletre folytatódott a Makár utca a Mecsek déli felében álló Makár hegyig (az 1895-ös térképen és a városról szóló könyvekben errefelé külön ciszterci szőlőről nincs szó).

A „Demir-kapu” – feltételezhetően – a valóságban lévő Dömör-kapuról kapta a nevét. A névadó hely a Közép-Mecsekben, a Misina tető délkeleti lejtőjén található. Ha valaki ide akart eljutni, akkor a Széchenyi térről nem délkeletre, hanem északra kellett indulnia. A sétáló útja a kanyargós Hunyadi János úton kezdődött, majd a mecseki szerpentinén folytatódott a Tettyéig, innen a Fülemüle-völgyben vezető Irma sétaúton lehetett és lehet feljutni a Dömör-kapuhoz, ahonnan szép kilátás nyílik a környékre. A kaputól balra sziklalépcsőn át vezet az út a Misina tető felé, ez a Szaniszló út.

A Petrezselyem utca neve is pécsi emléket őriz. A Széchenyi térről északra, a mai Hunyadi János úton elindulva érkezett el a sétáló a régi város épített határát jelentő Petrezselyem utcáig (1948-tól: az Aradi vértanúk

útja) és ennek a folytatását, a város akkori északi határát jelentő Kálvária (ma: Vak Bottyán) utcáig. Ezen a részen is kezdődtek szőlők: az akkori Klimó utca vonalában található a Szkokó dűlő, ahol a hagyomány szerint valóban volt a ciszterci rendnek szőleje, ettől nyugatra pedig (az 1895-ös térkép tanúsága szerint) kisebb-nagyobb magánszőlők voltak, köztük az egyik, amelyik a Petrezselyem utcára merőlegesen, az utcától jóval följebb terült el, Stierling Mór tulajdonában volt. A korabeli fényképfelvételek szerint a Petrezselyem utcában valóban a szegényeknek lakhelyet adó emeletes házak voltak (melyek közül sokat – olvasható a leírásokban – valóban a tulajdonosaikról neveztek el); arra vonatkozóan azonban nincs adat, hogy a fentebb idézett szőlőtulajdonosnak valóban lett volna ilyen emeletes háza a városban. A Petrezselyem utca folytatásában, a Kálvária utcában, az utca végén a regényidőben vásártér volt, malmok álltak itt, meg egy régi, akkor már használaton kívüli löportorony, és volt itt egy temető is, nem messze a Mindenszentek templomától.*

A TVf-ban előjövő gimnázium, a hozzá funkcióban kapcsolódó templom (az akkori formájú belvárosi templom), a főtér, a Makár utca, a Xavér utca, a sarkon álló templom, a Makár-hegy, a Demir-kapu, a Petrezselyem utca a valamikori pécsi diák emlékezetében megmaradt, topográfiaileg helyenként teljesen, helyenként részlegesen azonosítható, egymástól távol lévő, valóságos pécsi tér- és esemény-emlékeket idéz.

Az író a földrajzi elemekkel tehát szabadon rendelkezett: összekapcsolta, egy helyre telepítette őket, más (bajai, esetleg szekszárdi) elemekkel kiegészítette valamennyit.

Ugyanílyen szabadon bánt az általa teremtett világ szereplőivel is.

A pécsi ciszterci hagyomány úgy tartja, hogy a regény egyik főalakjának, Timár Virgilnek dr. Mócs Szaniszló, Babits egykori magyartanára volt a modellje (mint ahogy az ő valóságos sorsából való a hegytetőn megjelölt pihenőhely is).

Mócs Szaniszló „aranylelkű, törékeny testű” ember volt (valamikori diákja, Gebhardt József szerint), aki, „hogy egészségét helyreállítsa, szabad

* A Pécsre vonatkozó adatok forrása: BEZERÉDY Győző, *Képek Pécs történetéből, 1686–1948*, Pécs, 1977; BEZERÉDY Győző, *Németnek Bécs, magyarnak Pécs*, Pécs, 1997; CSORBA Csaba, *Pécs*, Bp., 1983; DERCSÉNYI Dezső, POGÁNY Frigyes, SZENTKIRÁLYI Zoltán, *Pécs városképei – műemlékei*, Bp., 1966; *Emléklapok Pécs sz. kir. város múltjából és jelenéből*; szerk. ÁGH Timót, Pécs, 1894; *Mecsek és környéke*, szerk. KARÁDI Károly, OPPE Sándor, Bp., 1979;

óráiban mindig a Mecseket járta”, s az ilyen sétákra szívesen magával vitt egy-egy diákot, akárcsak Timár Virgil (BELIA 1983:88). Mócs pálos iskoladrámákkal foglalkozott, tanulmányt írt a magyar igenevek történelmi változásairól; rövid életet élt, negyvenkét évesen 1904. február 24-én hunyt el Berlinben. Nem sokkal halála után, 1905. szeptember 6-án a Pécsi Naplóban *A szeretet ünnepe – A Szaniszló-émlék leleplezése* címmel az alábbi cikk jelent meg:

„Ma délután öt óraker többszáz főnyire menő társaság gyülekezett a Tettyén, s aztán a hegy gerincén végigvonuló úton kanyargott fel a Kardos útig. Az az út, amelyen a társaság fölment, immár a Szaniszló útja, azon a helyen, ahol ez az út a Kardos úttal találkozik, ott áll *Szaniszló emléke*.

Egy kis térség az út mentén, mit három oldalt zöld fenyők öveznek: annak háttérében van a terméskövekből csinosan épített emlékoszlop, amelybe egy fekete márványlap van befalazva. A márványlapon ez olvasható:

Szaniszló pihenője

Dr. Mócs Szaniszló ciszt. rendi tanárnak, a természet barátjának, az M. E. buzgó munkásának emlékére – tisztelői és barátai támogatásával állította

a Mecsek Egyesület 1905. évben. (ÉDER 1966:10)

A Mecsekbe vivő séták emléke kapcsolódhatott Babits következő magyartanárához, az öt érettségiztető Greksa Kázmérhoz is. Greksa, aki a zágrábi egyetemről jött Pécsre tanítani, elbeszéléseket írt, középkori latin himnuszokat, XIII. Leó pápa és Lamartine verseit fordította (UMIL 1994 1:702), maga is sokat sétált a Mecsekben, s ilyenkor azt, akivel a séta közben találkozott, karon fogta, vitte magával sok esetben a rendnek Szkokóban levő szőlőjéig és vissza; Greksa minden alkalommal szívesen magyarázott, a sétákon is „tanár volt” (BELIA 1983:89). Azokban a „telhetetlen séták”-ban, melyeket Timár Virgil és Vágner Pista „csináltak, peripatetikus beszélgetés közben, a tölgyes hegyek közt”, s amelyeken „Pista elragadtatta magát, szenvedéllyel, lelkesen védte álláspontját” (50), felidézhető valami akár a Greksa Kázmérral volt valóságos (vagy elképzelt) kirándulásokból is.

A *Timár Virgil fiában* azonban nemcsak pécsi emlékek őrződtek meg. Megtalálhatók a szövegben bajai élet-tények is.

Babits az egyetem befejezése után, a gyakorlóév abszolválására került a Ciszterci Rend Bajai Katolikus Főgimnáziumába. Állását, melyet a család egyik barátjának, Traiber Vincének a támogatásával szerzett meg (TÖTTÖS 1997:195-198), 1905. szeptember 22-én foglalta el. „Ideiglenes

világi helyettes tanár” lett, pontosan olyan, mint a regényben „a rajztanár és a tornatanár” (a valóságban Gáspár János és Vágó Rezső). Ő sem lakott a rendházban, a család távoli rokonánál, Szuper Mihály nyugalmazott századosnál bérelt szobát, a napi ebédeken azonban részt vett a refektóriumban. A bajai ciszterci szobészéd még több évtizeddel később is őrizte ezeknek az ebédeknek az emlékét. A költő ugyanis majd minden alkalommal kifröccsentette a levest, ételmaradékot hagyott az asztalon, rendre leette magát; a rendházban a felszolgálók a szórakozott ebédelést egyszerűen „babicsolás”-nak nevezték, a beavatottak olykor a bizonytalankodást, a tévováságot illették ezzel a szóval.

A bajai ciszterci gimnázium Babits odakerülésekor élte fénykorát. 4446 kötetes ifjúsági és tanári könyvtára volt, gazdag fizikai szertárral, meteorológiai észlelő állomással rendelkezett; az iskolának ugyanakkor volt régiségtára, új tornaterme, rajzterme, önképzőköre, ének- és zenekara (BÁLINT 1989: 61-80). Az intézmény igazgatója Werner Adolf volt, aki 1924 és 1939 között zirci főapátként, magyarországi tartományfőnökként a budai új gimnázium felépítésével, a többi intézmény korszerűsítésével és bővítésével, a ciszterci iskolák tanítási rendszerének állandó tökéletesítésével sokat tett a közoktatás érdekében (LÉKAI 1991:489). 1904-ben, a hivatalába frissen beiktatott Werner Adolf a rend hagyományainak a folytatását, „a vallásos és a hazafias nevelést” nevezte meg legfontosabb célként (BÁLINT 1989:61-80). „Babits igazgatója – olvasható Külley Lea könyvében – [...] bölcsészdoktor, magyar–görög szakos és művészettörténész. Esztéta, cikkei és könyvei jelennek meg. [...] szerény és szelíd ember volt. Nagyszüleim is, szüleim is mélységesen tisztelték [...] jártak hozzánk más rangbéli okos bácsik, kedveltük, vagy éppen szerettük őket. Werner azonban több volt. Emlékszem, egy hideg, esős, borongós nyári délután – akkor már Zircen élt – váratlanul beállított látogatóba. Az Öreg Házban szétáradt az igaz barátság örömteli melege, s a szívből jövő – nem mutatott – tisztelt ragyogása.” (KÜLLEY 1990:74-76)

A bajai tantestület általában jeles emberekből szerveződött.

A házfőnök dr. Horvát Vince volt. Korábban az iskolai önképzőkört vezette, az ő munkálkodásának eredményeként alakult át az önképzőkör a kizárólag saját verseket és prózai alkotásokat fogadó intézményből komoly tanulmányok készítésére, előadására inspiráló iskolai alkalommá; az összejöveteleken már a reáltudományok is helyet kaptak, ugyanakkor továbbra is szerveződtek szavalóversenyek, bemutattak irodalmi és zenei összeállításokat. 1896-tól pedig az önképzőkör szervezte a mindenkori március 15-i és október 6-i ünnepélyeket. A fizikát Székely Károly tanítot-

ta, aki 1882-től 1922-ig dolgozott a gimnáziumban, „a szemléltetés és a kísérletezés megszállottja volt”; a fizikai szemléltető eszközök nagy részét maga készítette (tanári jubileumának a megünnepléséhez azonban nem járult hozzá). A történelmet a tudós Ledniczky Ipoly prelegálta. „A hazai művelődés múltjára vonatkozó tanulmányokat közölt”, „legendás [volt] Habsburg-ellenessége” és „kurucos indulatossága”. Utódjával, Bándy Boldizsárral „történelemóráikon kiengesztelhetetlen, friss haraggal rótták fel Ferenc Józsefnek az önkényuralom bűneit” (BÁLINT 1989:79; 81; 72), pontosan úgy viselkedtek, mint Hatvany Lajos *Zsiga a családban* című regényének nevelője, Szalkay, aki a Habsburgok bűneiről kimutatást vezetett. Kollégája volt Babitsnak Baján Palotai Ireneusz János természetrajz és földrajz szakos tanár (akit a Babits család néhány napra vendégül is látott Szekszárdon), Nagy Vazul matematikus, Bölcsey Ödön, aki Kapisztrán Jánosról könyvet írt, dr. Molnár Samu Pál magyar–latin–görög szakos tanár, kánonjogi doktor, élénk szakirodalmi tevékenységgel, meg a már emlegetett két világi alkalmazott: Gáspár János és Vágó Rezső (BABITS 1998: 251-252; 521-522).

És tagja volt a bajai ciszterci gimnázium tanári karának dr. Dombi Márk, aki – a helyiek egyöntetű véleménye szerint – modellül szolgált Timár Virgil alakjához.

Dombi magyar–latin–filozófia szakos volt. Katolikus folyóiratokban verseket közölt, imakönyveket szerkesztett, irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányokat publikált, kritikákat és hagiográfiai műveket írt; legfontosabb munkája, a *Szent Gertrúd. Az isteni szeretet követe* című könyv 1939-ben jelent meg a Szent István Társulat kiadásában. Dombi 180-182 cm magas volt, sovány, aszkéta termet, aki 1896-ban egy évig tanított Baján, aztán 1897 és 1901 között Zircen, egészségét megóvandó, nem teljes foglalkoztatású tanár volt, 1901-től 1907-ig ismét Baján tanított, 1907-ben és 1908-ban a bajai rendházban betegszabadságra került. A bajai hagyomány szerint ő volt a modellje a Szent Bernátról készült mellszobornak is; a helybéli szobrász földi örömeiről lemondó, sovány, befelé élő embert ábrázolt, a maga Szent Bernát-vízióját láthatóan a modell vonásaiban oldva fel.* Dombi Márk az 1905–1906. tanévben, nyilvánvalóan úgy, mint ezt korábban is, később is megtette, gyakran megfordult a Babits Mihálynak otthont adó Szuper Mihályék vendégszerető házában. Nem vett részt a férfiak kártyacsatáiban, nem igyekezett a társaságot ál-

* Kerekes Károly szíves közlése. Ő még személyesen is ismerte Dombi Márkot. A Szent Bernát-szobor az ő budapesti szobájában van.

landóan megnevetettni, amint azt rendtársa, dr. Molnár Samu tette. Rendszerint „szelíd mosollyal támasztotta a cserépkályhát, kutatott a könyvespolcon”, segített a házi feladattal birkózó kisebbik gyerekeknek. Babitscsal hamar megbarátkozott. Pascalt és Szent Ágostont ajánlotta neki olvasmányul, „megosztotta [vele] széles érdeklődési körének tudását, világlátottságát, szelleme tisztaságának derűjét” (KÜLLEY 1990:85-86). Azt tudjuk, hogy elválásuk után is figyelemmel kísérte egykori kollégájának a tevékenységét. 1913. január 5-én könyvismertetést írt a Babits fordításában kiadott *Pokolról* a Magyar Kultúrában, a *Purgatóriumról* 1920-ban a Magyar Középköznevelés című lapban, a *Paradicsomról* 1923-ban a Rómában megjelenő Katolikus Szemlében, ugyanitt ismertette 1930-ban a költő-műfordító Dante-tanulmányát.

Szellemisségében mindenképpen hasonlított Timár Virgilhez. Róla könnyen elképzelhető, hogy a „házfőnök-igazgató”, az atyai szemű, gyermekképű, ezüstös hajú úr, (a „valóságos” házfőnök) dr. Horvát Vince (vagy a valóságos igazgató, dr. Werner Adolf) „szeretettel nyugtatja meg szemét a legjobb tanár, az igazi szerzetes becsületes arcán”. Meg az is elképzelhető, hogy nem vett részt a dohányzóban az ebéd utáni „parázs ramsli” csatákban, hanem „fölmént a szobájába. Ő csak ott érezte jól magát, a könyvei között. Bort nem ivott, a kártyát nem szerette. Fülel irtóztak az artikulátlan, kvaterkás diskurzustól. Otthon kedvelt latin szentjei vártak rá, a költő Ambrus, a filozóf Ágoston, a szellemes, urbánus Jeromos.” (7-10). Elképzelhető, hogy dr. Dombi Márk emlékezete is inspirálta Timár Virgil karakterét.

Annál szembetűnőbb, hogy a rendház életét, a szerzetesi cellák egy részét belülről is ismerő Babits, aki Szuper Mihályéknál és a város ünnepi alkalmain egyaránt tanúja lehetett annak, hogy a ciszterci tanárok „a város tekintélyes polgárai lettek”, akiknek a tekintélyét „növelte az is, hogy iskolai munkájuk mellett többen közülük irodalmi vagy szakírói tevékenységet is folytattak, gyakran publikáltak a helyi lapokban, és aktívan részt vettek a város közéletében” (BÁLINT 1989:80-81), a regényben dr. Horvát Vince és Timár Virgil ellenpontjaként inkább előnytelen megvilágításban jelentek meg. Legrosszabbul talán az eredeti nevét félig-meddig megőrző, a gimnázium irattára és az évkönyvek szerint pályafutásának 30. évfordulóját éppen 1905-ben ünneplő, a valóságban Ledniczky, a regényben Lesinszky Ipoly járt. Vörös tokájú, háromszögletű, falánk, ostoba ember lett belőle, aki csámcsogott, „füle mögött táncol az álla alá kötött szalvéta két csücske”, akinek a tanítását egyetlen mondat jellemezte, az, amit a „Milyen Ausztria földrajzi alakja?” – kérdés után mondani kellett: „Olyan,

mintha Magyarország köré egy dézsa moslékot öntöttek volna ki.” Ő volt az, aki (a legendásan toleráns bajai ciszterek nevében, akik például az 1885/1886. tanévben a hat érettségiző tanulóból öt zsidó vallásúnak adtak bizonyítványt) a regényben kimondta a felidézett korra és intézményre semmiképpen sem jellemző mondatot, mellyel elutasította a zsidó gyerekek „megvizitelé”-sét (7; 48; 8; BÁLINT 1989:27).

Az öt eredményező alakteremtésből és a többiek megidőzéséből Babits alkotói módszerére lehet ismét következtetni. Arra nevezetesen, hogy a szerző bajai *személyi emlékekkel* is pontosan úgy gazdálkodott, amint a pécsi *földrajzi emlékekkel* tette. Miközben Baja topográfiájából is felidézett több momentumot, köztük például a Duna parti hajó kikötőt, Timár Virgil alakjába (a Mócs Szaniszló, Greksa Kázmér mecseki sétái mellett) minden bizonnyal beépítette Dombi Márk személyiségének néhány jellegzetességét is, a többi alakot – egy-egy gesztus átvételét nem számítva – alkotó fantáziájából teremtette meg. Úgy, ahogyan a megalkotott személyiség-tervhez, a szöveg-tervhez szükségesnek ítélte.

Így járt el a történetet elindító miniszteri rendelettel is. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1902. június 10-én kelt rendelete a tanulók kötelező meglátogatásáról általánosságban rendelkezett. A *Figyelmeztetés a szülőkhöz és a szállásadókhoz* című leiratban a következő volt olvasható: „A szülőknek v. helyettesüknek is kötelességük a tanulóknak az iskolán kívül való erkölcsös magaviselete felett őrködni. Minden tanári testület elvárja a szülők v. helyettesük nevelői közreműködését, az iskola törekvéseinek gyámolítását abban az irányban, hogy a szülői ház is kötelességének ismeri a tanultakat az illedelem határai között megtartani. Kívánatos, hogy valamint az iskola, úgy a házi felügyelet is törekedjék arra, hogy a tanulók mindent elkerüljenek magukviselésében, a mi korukkal, tanulói pályájukkal meg nem fér, mi az iskola jó szellemének árt, a mi botrányt okozva a tanulóknak erkölcsiségét veszélyezteti.” (Idézi: MAJOR Hajnalka, *Feljegyzések az 1905/1906. tanév történéseihez a bajai ciszterci gimnáziumban, különös tekintettel Babits regényére*, kézirat, 1998.) Ennek a rendeletnek, mely körülbelül a regényidő kezdetén jelent meg, semmiképpen sem volt azonnali cselekvést kívánó jellege. Babits nyilvánvalóan a Timár Virgil-i (Mócs Szaniszló-i, Dombi Márk-i) és a Vágner Pista-i világ „teljes és hiánytalan” találkozását külső okkal kívánta magyarázni. A pécsi és bajai „előkelő körök”-kel kapcsolatban álló szerzeteseket erős, a hivatásukkal összefüggő impulzussal kívánta kimozdítani cellájuk magányából.

Ugyanez történt a regény recepciójában már emlegetett (1921-től

1931-ig heves támadásokat kiváltó, BM-nak a valóság és a műalkotás közti viszonyt értelmező tanulmányokat és reflexiókat indukáló) Vitányi Vilmos alakteremtésében is. Az újságíróban (a már idézett módon) a legelső magánolvasók is, egyes bírálók is Ignotus alakjára ismertek. Ignotus (akiről már szintén volt szó) a külső megjelenésre mindig sokat adott. A róla készült fénykép nagy gonddal öltözködő, a ruhadarabokat pedánsan összeválogató embert idéz. Ignotus (amint erről BM maga is írt a NY – ugyancsak idézett – Ignotus-émlékszámában) valóban „a magyar irodalom modernségének, nyugatiasodásának úttörője...” volt. A *Kísérletek* című kötete 1910-ben magas színvonalú irodalompolitikai írások, újságcikkek gyűjteménye, az ugyanebben az évben megjelent *Színházi dolgok* című könyve ma is figyelmet érdemlő színikritikákat tartalmaz, az 1906-os *Olvasás közben* és az 1909-es *Feljegyzések* nem túlságosan igényes aforizmái és cikkei, melyek egyszerre lázadó, tekintélyt romboló, helyenként cinikus írások, azonban valóban kiválhatták egy szigorú hittantanár (a regényben Szádi Márk) heves ellenkezését és az elveit formáló, a szokás-katolicizmusban élő, tájékozódni vágyó, esetleg új eszméket is kereső diák (itt Vágner Pista) dacos ellenállását.

A Vitányi-Ignotus alakpárhuzam, egy-egy tulajdonság és történés megjelenítése, akárcsak a regény valósághoz húzó emlegetett mozzanatai, például a Stirling-ház esetleges szekszárdi előképe, ismételtlen és igazában csak a művészi teremtés babitsi „természetrájzá”-hoz jelentenek újabb adalékot.

Országos Széchényi Könyvtár

JEGYZETEK

A TVf végleges változatának kézírata nem maradt ránk. A kritikai kiadás alapszövegéül az író által gondozott utolsó kiadást, a TVf₆-ot választottuk.

Az alapszöveget, néhány jelölt eltérést nem számítva, betűhíven közöltük, követve *A gólyakalifa* és a *Kártyavár* kritikai kiadásának gyakorlatát. Megtartottuk tehát Babits helyesírási szokásait a magán- és mássalhangzók időtartamának jelölésében, a központosításban, a szóalakok írásában és a helyesírási következetlenségekben is. Ezt a döntésünket indokolja a szerző (már idézett) álláspontja, aki úgy írta a szavakat, ahogyan hallotta, s azt akarta, hogy az olvasók is úgy hallják, ahogyan ő; mivel pedig lassan, de kimutatható formában változott Babits beszéd- és írásmódja, ezért a regény minden változata, főként pedig a TVf₆ minden módosítása az előző-

höz képest tudatos döntés eredménye volt. Az *ultima manus* tiszteletben tartására int a korabeli helyesírási gyakorlat is. Ez – amint erről Éder Zoltán írt részletesen *A gólyakalifa* jegyzetében (BABITS 1997:529-530) – a normatív helyesírási szabályok hiányában, az iskolai és a nyomdai helyesírás néha egymásnak ellentmondó gyakorlatában, egyetlen szövegen belül is elképzelhetőnek tartotta az egymástól különböző formákat. Ez a TVf esetében indokolja az *épen* és az *éppen*, a *mindjárt* és a *mingyárt*, a *szőlő* és a *szöllő*, az *ucca* és az *utca* formák jogosultságát, olyan szavak párhuzamos szerepeltetését, amelyeket az 1934-es helyesírási szótár mindkét formában használhatónak ítelt.

Nem javítottuk a *Bollandisták* írásképét és a szentek jelölésében érvényesülő következetlenségeket: BM ezeket a szóalakokat kiadásról kiadásra változtatlanul hagyta.

A korábbi kiadások alapján ugyanakkor változtattunk néhány esetben. Megváltoztattuk az 50. oldalon a „mindent, amit kíván” szócsoportban a *k-t m-re*, az „aggodalmaim” szóban (57) az *ó-t o-ra*. A 75. oldalon az utolsó előtti sorban az ortodoxia helyett orthodoxia került a TVf_{1,2,3,4,5} megoldása szerint, ugyanez és ugyanígy történt a 76. lapon is.

Javítottuk (és minden esetben a jegyzetben külön is regisztráljuk) a TVf₆ sajtóhibáit. Nem javítottuk ugyanakkor az „ellenmondások” szóalakat; BM minden kiadásban és minden esetben ezt a formát használta. És meghagytuk Babits jellegzetes magán- és mássalhangzó-rendszerét, mondattagolását.

A TVf különböző kiadásait egybevetve alakítottuk ki a szöveg belső tagolását. Visszaállítottuk a TVf_{7,8,9,10,11,12}-ben eltűnt három részes szerkezetet, sorkihagyással jelöltük minden esetben az új jelenet kezdetét: ez történt a TVf₆ 31. és 61. (jelen kiadás 35. és 67.) lapján „A vasárnapot Timár úgy szokta megülni” és az „Egynéhány nap múlva már” kezdetű mondatok előtt, amely mondatok a TVf₆-ban új oldalra kerültek sorkihagyás nélkül. Vágner Lina levele itt a TVf₆ tördelése szerint jelenik meg.

A jegyzetek a szöveg teljesebb megértését kívánják segíteni. Ezt a célt szolgálják a kultúrtörténeti, vallástörténeti, történelmi magyarázatok. A nyelvi kommentárok az idegen szavak és szövegek fordítását és értelmezését, a ritkábban előforduló nyelvi formák magyarázatát adják.

- 7 cisztercita (lat.) archaizáló írásforma; mai hivatalos formában: ciszterci – katolikus szerzetesrend, melyet 1098-ban 21 molesme-i bencés szerzetes alapított Róbert apáttal (akit a pápa másfél év múlva visszarendelt Molesme-be), a franciaországi Citeaux-ban (latinul: Cister-

ciumban). A rend ennek a helynek nevét örzi elnevezésében. A későbbi Szent Bernát (1090–1153) virágoztatta fel a közösséget. Az istenszolgálat mellett először földműveléssel és kézimunkával, majd pedig tanítással is foglalkoztak. Magyarországra II. Géza hívott be cisztercieket 1142-ben Cikádorba, a mai Bátaszék helyére; végül III. Béla (1172–1196) telepítette be őket a 12. században. A rend itthoni központja az 1182-ben III. Béla által alapított Zirc lett, ezért zircieknek, zirci papoknak is nevezték őket. Fehér reverendát hordanak fekete skapuláréval, vállruhával.

refektóriumában (lat) – *refectorium*, kolostori ebédlő

professzor (lat) – *professor*, egyetemi tanár, az I. világháború előtt gimnáziumi tanár is

Budapesti Hírlapba – *Budapesti Hírlap*, 1881 és 1939 között megjelenő politikai napilap. 1925-ig főszerkesztője és kiadótulajdonosa Rákosi Jenő volt.

pedagóg (gör) – *paedagogus* (lat), nevelő, tanár. A 18. század végén és a reformkorban az irodalmi nyelvben (német mintára) a latin és a görög nevekben és a közszavakban az eredeti végződést gyakran elhagyták. Így jött létre a „pedagóg” forma is (BÁRCZI 1966:319).

- 8 klastromi (lat) – *claustrum*, kolostor, zárda. A kolostor a 13. század óta általánosan használt szó; a nagyobb településeken, a városokban, de mégis elzártnak élő szerzetesközösségek lakóépülete. A korábbi közösségek inkább a nagyobb településektől távolabbi monasteriumokban, magyarul: monostorokban éltek.

papi krágliból (ném, biz) – *Kragen*, gallér

mizrikordianusok (lat) – *misericordia*, könyörületesség, irgalom. A *Fratres misericordiae*, az Irgalmas barátok, az orvosok, gyógyszerészek, betegápolók rendje viszonylag kevés számú lelki-gondozó papal a 10. században alakult. 1856 óta lett a rendnek magyarországi tartománya; Egerben, Pápán, Vácott és Pécsen működtek kórházaik. Bábics – pécsi tartózkodásának idejéből – akár tapasztalatból is ismerhette működésüket, ismerhette a rend néhány tagját.

ferencesek – a későbbi Assisi Szent Ferenc (1182–1226) által alapított ferences rend (és ferences harmadrend) tagjai, akik a 13. században már önálló rendtartományt alkottak Magyarországon. A 18. századtól alsó és középszintű iskolákat működtettek, elsősorban a szegényebb néprétegek szolgálatára. A 19. században – anyagi nehézségek miatt – az iskolák feladására kényszerültek.

kevésbé – BM az 1930-as években még egyformán szabályos „kevésbé” és „kevésbé” alakot is használta (vö. 47, 85, 322-323).

- 9 Márton-lúd az már – Márton napján, november 11-én a mesteremberek, a kereskedők, de néhol a parasztok is ludat vágtak, ilyenkor kóstolták meg az újbort is. A kiszemelt lúd sorsa tehát már jóval előbb megpecsételődött.

direktor (lat) – *director*, igazgató, vezető

szükségesnek látják az osztályfőnökök – a TVf₆-ban „az az osztályfőnök” – sajtóhiba.

ramslí (ném) – *Ramsch*; magyar kártyával játszott kártyajáték

- 10 Ambrus – Ambrosios, a későbbi Szent Ambrus (340 k.–397) Milánó püspöke, jelentős prózaíró és himnuszköltő. Himnuszai közül kettőt Babits is lefordított.

Ágoston – Augustinus, a későbbi Szent Ágoston (354–430) fiatalemberként nehezen fékezhető, pogány életet élt. 387-ben keresztelkedett meg, kilenc év múlva Hippo püspökévé választották. Filozófiai és teológiai művei mellett legfontosabb munkája a *Confessiones*, a Vallo-mások.

Jeromos – Hieronymus (lat), a későbbi Szent Jeromos (340 k. – 419 v. 420). Rómában kapcsolatba került előkelő arisztokrata nők csoportjával, akik lelkesen tanulmányozták a Bibliát és szigorú aszkézisben éltek. E kör egyik tagja, Paula anyagilag is támogatta Jeromost; az asszony vagyona tette lehetővé, hogy Jeromos később a Szentföldön, Betlehemben kolostorokat alapítson.

Aquinói Tamás Summájának – Tomaso di Aquino, a későbbi Szent Tamás (1224 v. 1225–1274) főműve a *Summa theologiae*, A teológia összegzése.

chagrinkötésű (fr) – *chagrin*, puhára kikészített szamár-, öszvér- vagy kecskebőr

a Bollandisták (mai helyesírás szerint: bollandisták) – németalföldi, illetve belga hagiográfusok, azaz a szentek életének és utóéletének kutatói, akik Bolland, Jean (1596–1665) jezsuita szerzetesről kapták a nevüket.

folio (lat) – *folium*, levél, iv, lap

- 11 celibátus (lat) – *coelibatus*, nőtlenség, a római katolikus papok kötelező nőtlensége, a klerikusok önmegtartóztató állapota

pederáziája (gör) – *paederastia* (mai írásmód szerint: pederasztia), férfinek a férfi, különösen az ifjú iránti nemi vonzalma
fajfentartás – a TVf_{1,2}-ben a „fajfenntartás”-alak szerepel, a TVf_{3,4,5} a „fajfentartás” formát hozza

tulajdonképeni – a TVf₆-ban a rövid mássalhangzós változat mellett megjelenik az akkor ugyancsak szabályos másik forma is, a „tulajdonképpen” alak (vö. 12, 39, 43, 44, 71).

éppűgy – BM az „épp” szóban és származékaiban használja az akkor lehetséges mindkét formát: az „éppűgy” mellett előfordul az „éppűgy” is (vö. 322).

szégyelnivaló – a TVf₆-ban a szerző a „szégyel” szóban és származékaiban az akkor lehetséges hosszú és rövid mássalhangzós változatok közül minden esetben a rövid változatot használta (vö. 22, 86, 89).

meduza-szemeinek – *Medusa* (gör), az egyik Gorgó az ókori görög mitológiában; kígyó hajú szörny-nő, akinek pillantásától az emberek kővé változtak. (A 35. lapon a „Sors Meduza-arca” olvasható.)

12 szeminárista (lat) – *seminarium*, katolikus papnevelő intézet; tanulókör
dormitórium (lat) – hálóhelyiség

13 Ágnes – a későbbi Szent Ágnes (3–4. század) legendája szerint szüzeségi fogadalommal Krisztus jegyese lett, ezért elutasította pogány kérőjét, aki följelentette. A följelentés után nyilvánosházba hurcolták Ágnest, majd máglyahalálra ítélték, s amikor a tűz sem ártott neki, lefejezték.

Katalin – Benincasa, Katalin, a későbbi Sienai Szent Katalin (1347–1380) Sienában született. Hároméves visszavonultság, böjtölés, imádkozás és virrasztás után (a katolikus hagyomány szerint) „az Úr elküldte az emberek közé, a béke és az igazság angyalának”. Az ő rábeszélésére tért vissza IX. Gergely pápa Avignomból Rómába.

misztériumaira (gör) – *mysterium*, eredetileg olyan szertartás, amelyben csak a beavatottak vehettek részt; titok, rejtély, hittitok

Szent Elek – Alexius, a későbbi Szent Elek (5. század) a görög legenda szerint esküvője estéjén meggyőzte feleségét, és mindketten önmegtartóztatást fogadtak.

szent Antal – Antonius, a későbbi Remete Szent Antal (250 k.–356) szülei halála után eladta ingóságait, földjeit szétosztotta a szegények között, az imádságnak és a munkának szentelte életét. A legenda szerint 300 körül az egyiptomi pusztaságban az ördög addig ütlegettette őt

démonaival, amíg csaknem belehalt. Más változat a sátán személyes kísértéséről tudósít. Eszerint egy izgató, meztelen királynő alakjában jelent meg a sátán a pusztában élőnek, és így akarta elcsábítani, a későbbi szent azonban felismerte a gonosz valódi szándékát. A jelenetet megfestette Tiepolo, Martin Schongauer, Fra Angelico, id. Pieter Brueghel, Matthias Grünewald és Hieronymus Bosch. BM 1908-as itáliai útján Milánóban láthatta Tiepolo és Fra Angelico változatát, reprodukcióról ismerhetett több variációt is. – BM a szentek nevének írásában következetlen volt. Így fordulhatott elő egymás mellett a „szent Antal” és „Szent Elek” -jelölés. A továbbiakban is minden esetben a TV₆ változata jelenik meg.

Theologia Moralis (lat) – a keresztény vallásról szóló etikai tanítás, teológiai erkölces tan (a teológus-képzés egyik alapkönyve)

kazuisztikájának (lat) – *casuistica*, jogesetek gyűjteménye, esettan, esetek ismertetése; a skolasztikus teológiában és a középkori jogtudományban az általános dogmatikus tételek alkalmazása egyes esetekre; szórszálhasogatás, alakoskodás; jártasság hamis vagy kétes tételek bizonygatásában

miből van az asszonyi test, hogy a Szüzesség edénye és az Utálatosságok eszköze egyformán lehet? – a mondatot kezdő betű – kisbetű; így van a TVf_{1,2,3,4,5} esetében is. Mivel az itt szereplő írás BM-nál jellemző, következésképpen nem tekinthető sajtóhibának (vö. 293).

hagiografia (gör) – *hagiographia*, a szentek életének leírása

Ilona – a későbbi Szent Ilona (4. század), Constantinus császár anyja, aki Szilveszter pápának és egy zsidó teológusnak a hitvitája után keresztelkedett meg. Ő találta meg a hagyomány szerint a szent keresztet Jeruzsálemben.

Monica – Szent Ágoston édesanyja (vö. 345)

római matróznak, akik Jeromos barátnői voltak (vö. Jeromos, 345)

szölleje – BM a TVf₆-ban a szó akkor mindkét lehetséges formáját használta: a „szölleje”, „szöllőig” mellett előfordul a „szölőben” (14, 29) és a „szölőbeli” alak is (57).

14 vincellér (lat) – szőlő gondozásával, szőlőmunkások felügyeletével megbízott szakember

16 összetiport – a TV_{1,2,3,4,5}-ben ez az alak olvasható. A TV₆ „összetiport” formája – sajtóhiba.

- 17 metropolisban (gör) – *metropolis*, világváros
kurtizánok (fr) – *courtisane*, rossz erkölcsű, félvilági hölgy
Lukianos – *Lukianosz*, latinosan *Lucianus* (120 előtt – 180 után) görög író. Közel hetven munkája maradt ránk, köztük istenek, halottak és hetérák párbeszédei.
- 18 Magdolnára – tkp. *Mária Magdolna*, a Magdalából való bűnös asszony; a bűnbánó asszony típusa (vö. 354)
- 19 restelte – a TVf_{2,3}, a „restellte” változatot szerepelteti, a TVf_{4,5,6}-ban a „restelte” forma van (vö. 310).
naív – A TVf₆-ban a ma szabályosnak számító „naív” mellett (vö. 11, 42, 45, 48, 50, 58, 61, 65) előfordul az akkor hivatalos „naiv” is (vö. 28, 29).
- 20 az Úr szentségének – *Úr szentsége* a haldokló számára kiszolgáltatható szentség, „szent útravaló”; a bűnbánatra képes beteg esetében ez a szent gyónást, a szent áldozást és a szent kenetet (az „utolsó kenet”-et) jelenti; ennek vétele után a hívő feloldozást nyer az elkövetett bűnök alól
gyónócédulán – a *gyónócédula* eredetileg a húsvéti szentgyónás elvégzését igazolta. Az iskolás gyerekek ilyen cédulával bizonyították a hitoktatóknak a gyónás megtörténtét.
Sikos olajokat – az *olaj* a Bibliában táplálék, de felhasználták szappan-készítésre, sebek kezelésére, tiszttségviselők felkenésére, világításra; ugyanakkor az olaj a Szent Szellem jelképe is
- 21 verkliszó (ném) – *Werkl*, zenélő szekrény, kintorna
- 28 Szent Katalin szobája [...] Sienában – *Siena*, város Közép-Olaszországban, Sienai Szent Katalin szülővárosa (vö. 346). A szülőház, melynek falait 16. századi freskók díszítik, BM olaszországi utazásának idején látogatható volt, az útikönyvek is jelezték (BAEDEKER, Karl, *Italien von den Alpen bis Neapel*, Verlag von Karl Baedeker, Leipzig, 1908, 184-185.)
- 29 Gebhardt – Gebhar(d)t, Emil (1839-1908) francia történész és irodalomtudós, az ókor, a keresztény középkor és a reneszánsz művelődéstörténetéről és a katolikus egyház történetéről, a szentek életéről írt.

- 32 angyali üdvözletre harangoztak – a katolikus templomban reggel, délben és este harangoznak. Mindhárom harangszóra a hívek „Az Úr angyala” imádságot mondják el; a reggeli és a déli imában (eredetileg) kétszer, este háromszor hangzik fel „Az angyali üdvözlét” (az „Üdvöz légy, Mária!...”); este az imádsághoz a hívek még hozzámondják „Az Úr imáját”-t (a „Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy...” kezdetűt). vakaróval – *vakaró (vakarókefe)*, lóvakaró
- 33 voltakép – a TVf₆-ban a rövid mássalhangzós alak mellett (vö. még: 39) előfordul a „voltaképpen” forma is (65). *aboulia* (gör) – helyesen: *abulia*. MORAVCSIK Ernő Emil, *Elmekór-és gyógytan* c. munkájában a fogalmat a következőképpen határozza meg: „[...] a teljes *akarathiány* (*abulia*) súlyosabb elmezavar részlettünete lehet, amidőn csak az ösztönélet nyilvánulásai indítanak meg cselekvési impulzusokat” (Bp., Universitas Könyvkiadó Részvénytársaság, 1916, 145.) A „részlettünet” a francia nyelvterületen kiadott szakmunkákban „*aboulie*”, „*abulie*” formában szerepel.
- 34 mingyárt – a TVf₆ megjelenésének idején a „mindjárt” mellett (vö. 11, 22, 30) elfogadott volt a „mingyárt” alak is. BM mindkét formát használta (vö. még: 41, 44, 58, 88).
- 35 elsőt harangoztak – vasár- és ünnepnapon háromszor harangoznak a szentmise előtt; az első harangzás a híveket figyelmezteti a templomba indulás idejére; a harmadik harangzás (az ún. beharangzás) a szertartás kezdetét jelenti
- 36 a tárgyak néma könnyeit – Vergilius Aeneis c. eposzában a trójai háborúból menekülő Aeneas Karthagóban „könnyezve” nézi az ott épülő templom képzőművészeti alkotásait, hiszen itt láthatja bronzba vésve Trója történetét is. A megérdemelt dicsőség jutalma ez. A menekülők nyomorúságát azonban a tárgyak is megkönnyezik „Mert van a tárgyaknak [általánosabban: „a dolgoknak”] könnyük” – olvasható az Aeneis első énekének 462. sorában. Az 1908. december 1-jei NY-ban, a latin eredetű idéző versben, a *Sunt lacrimae rerum* c. alkotásban is olvasható: „Van a *tárgyaknak könnyük*. Érzem olykor./ hogy sírnak a szobámban nesztelen:” (RIMÓCZI-HAMAR 1999¹:57)
- Dido halálát – *Dido*, karthágói királynő Vergilius Aeneiséban. Ő látta vendégül Aeneast és kíséretét. Aeneas, akibe Dido beleszeretett, el-

hagyja a szerelmes királyasszonyt, aki bánatában önkezeivel vet véget életének.

Iris (gör) – *Irisz*, a szivárvány szűz istennője, aki leszáll az Olümposzról (az Olympról) a földre, hogy közvetítse Zeusz (a rómaiaknál: Jupiter) és Héra parancsait.

mille trahens varios adverso sole colores / devolat (lat) – befejezetlen idézet Vergilius Aeneis c. művéből (IV. ének 700-701. sor). Lakatos István fordításában: „Hát millió szívben szikrázva a nap sugarától / Száll is a mennyből [sáfrányszárnyon, a harmatos Iris]”.

herold (ném) – hírnök, futár; a háborút, a békét, esetleg a királyi udvar intézkedéseit adta hírül

at puer Ascanius mediis in vallibus acri/gaudet equo, jamque hos cursu, jam praeterit illos... (lat) – idézet Vergilius Aeneis c. művéből. Lakatos István fordításában: „Ám gyerek-Ascanius vigan rájuk tör a völgyben, / Lángvemhes paripáján ezt is, amazt is előzi” (IV. ének, 156-157. sor). – Ascanius (másként: Iulus) Aeneas fiának a neve, aki apjával és az őket jószívvel fogadó Dido karthágói királynővel vadászatra indul. Az idézet a vadászat kezdetére vonatkozik. (BM ebben a részletben az eredetiben szereplő iam, iamque helyett jam, jamque alakot írt.)

sequiturque patrem non passibus aquis (lat) – idézet Vergilius Aeneis c. művéből. Lakatos István fordításában: „És apró kis lépteivel loholt atyja nyomában;” (II. ének, 724. sor)

37 priori (lat) – *prior*, házfőnök

39 Kapisztrán János egy francia életrajzát – *Kapisztrán János* (1386-1456) életrajzát Kerval, Leon de írta meg Saint Jean de Capistran son siècle et son influence címmel; a könyv 1887-ben jelent meg.
néma Isten – az Isten (a katolikus értelmezés szerint, sőt Iz 45,15 alapján már az Ószövetségben is) lehet rejtőzködő, azaz Deus absconditus és önmagát feltáró, megnyilatkozó, azaz Deus revelatus vagy Deus incarnatus, azaz megtestesült Isten

41 zsénnélküli (ném<fr) – *zsén*, kínos, feszélyezett helyzet

42 dícsérte – a TVf₆ megjelenésének idején ez a forma volt a szabályos. BM a rövid és hosszú magánhangzós változatot egyformán használta (vö. 64).

- 43 primiciája (lat) – *primitia*, első termés; újmise; az újonnan felszentelt pap első miséje
- 44 uccára – a TVf₆ megjelenésének idején egyaránt helyesnek számított az „utca” és az „ucca”. BM mindkettőt használta (vö. 17, 25, 32, ill. 44, 45, 61, 62, 79, 83, 85).
- 46 gyermeki gondolatai – a TVf₆ „gyermekai gondolatai” – sajtóhiba.
- 48 latin regulákat – *regula* (lat) egyenes léc, vonalzó; rendszabály, szabály; *latin regulák* rímbe szedett nyelvtani szabályok; az MTA Kézirattárban (a kéziratári jelölés szerinti századik lapon) BM is feljegyzett egyet, amit azután nem épített be a szövegbe. A következőt: „*e* tövű szó vége *es* – mind nőnemű, mint a *res* kivetelt csak kettő tesz – *dies* és *meridies*”
- 50 öskeresztény neophitákra – *neophyta* (gör), valamely vallásra újonnan áttért személy, most megkeresztelkedett ember
Audiat et altera pars (lat) – Hallgattassék meg a másik fél is. Eredetileg jogi kifejezés „csak mindkét fél meghallgatása után szabad ítélni” értelemben.
- 51 szalónkabát (rég) – ünnepélyes alkalmakkor viselt, térdig érő fekete zakó
überciher (ném) – *Überzieher*, felöltő
hospitálás (lat) – *hospitál*, vendéghallgatóként előadásokra jár; ellenőrzés vagy tapasztalatcsere céljából látogat
cingulusát (lat) – *cingulus* (a latin eredetiben: *cingulum*), öv; itt: a katolikus papok deréköve
- 52 Renant – Renan, Ernest (1823–1892) francia teológus, orientalista és történész (a katolikus egyházat elhagyván, már aposztataként) megírta Jézus Krisztus életrajzát
Tainet – Taine, Hyppolite (1828–1893) francia filozófus és író, a pozitivistika filozófia egyik megalkotója. (Mai helyesírással: Taine-t.)
Qui proficit in literis, et deficit in moribus... (lat) – a teljes (és helyes) szöveg: *Qui proficit in litteris, et deficit in moribus, plus deficit, quam proficit* – Aki az írásművekből nyer, de erkölceiben kevesbedik, az többet veszít, mint amennyit nyert [az írásművekből]. A latin mondat

értelme: aki válogatás nélkül olvas mindent, olvasottságban profitál, de erkölcsileg veszít

Plus deficit (lat) – többet veszít

Donum anceps (lat) – kétes (bizonytalan, megbízhatatlan, veszélyes, kétélű) ajándék

- 53 Tertullianra – Tertullianus, Quintus Septimus Florens (155 k.–225 k.), római író. A keresztség felvétele után értelmezte és védelmezte a keresztény tanítást, foglalkoztatta az eretnokség problémája is. Később saját szektát alapított, melynek követőit Ágoston Tertullianistesnek nevezte.

haeresiarcha (gör) – eretnek vezér

- 55 válllendítés – ez a szóalak jelenik meg a TV_{f_{2,3,4,5,6}}-ban. Mai helyesírás szerint: „váll-lendítés”.

egyszerre rászakadt – a TV_{f₆} „egyszere rászakadt” változata – sajtóhiba

amit kíván – a TV_{f_{2,3}}-ban „amit”, a TV_{f_{4,5,6}}-ban „akit” szerepel; ez utóbbi nyilván sajtóhiba

- 57 aggodalmait – a TV_{2,3,4,5}-ben „aggodalmait” olvasható; a TV₆-ban előforduló „aggodalmait” (feltehetően) sajtóhiba

- 59 Baedekereket (ném) – *bédekker*, Baedeker lipcsei könyvkiadó nevéből köznevesült szó, jelentése: útikönyv, útikalauz. A szó a TV₃-ban jelenik meg először „Bädecker” alakban, a TV_{4,5}-ben már ez a forma olvasható. *A gólyakalifában* is ez a szóalak fordul elő.

öt bús olympiása is – a régi görögök Olympia nevű városában négyévenként (június végén vagy július elején) sportversenyeket tartottak. Az „öt bús olympiása” tehát 20 évet jelent.

Róma lustrumai – *lustrum*, (lat), ötéves időszak. Eredetileg az ókori rómaiaknál ötévenként népszámlálást, majd ezt követően áldozati szer-tartásokat tartottak.

- 60 ... silvis scaena coruscis/ desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra;/ intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo... (lat) – nem teljes idézet Vergilius Aeneis c. művéből. Az itt olvasható szöveg prózai fordítása: „a háttér [színpad], széltől mozgó erdőkkel [rezgő-mozgó erdőkkel], fent fekete [sötét, gyászos] liget elborzasztó [borzalmas] árnyék-

kal fenyeget; beljebb édes vizek [édesvizű források] és természet-faragta ülőhelyek”. Az Aeneis I. énekének 164-168. sora eredetileg így alakul, szögletes zárójelben jelölve a BM-nál kihagyott részt: „... [tum] silvis scaena coruscis/ desuper horrentique atrum nemus imminet umbra. / [Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum;] / intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,/ [Nympharum domus!]” Lakatos István műfordításában, szögletes zárójelben idézve a BM-tól kihagyott részeket: „[Alszik a tenger;] rá sűrű erdők lombfala fénylik/ S fent ligetek remegő boltárnya ijesztve sötétet; [Szemben a szirtoldal cseppkőbarlang,] vize édes [S több,] természet-vájtá pad is van benne [kövekből] [Nimfák csarnoka ez.]” (RIMÓCZI-HAMAR 1999¹:61-62.)

- 61 *Magyar Ujság* – 1868 és 1874 között ezzel a címmel politikai napilap jelent meg. A cím itt a Magyar Hírlapot is idézheti (1891-1938), melynek Ignótos (vö. 342) 1902 és 1914 között a munkatársa volt.

Új Világ – a cím feltételezhetően a Világ című radikális napilapra utal, melyet 1926-ban (16 évi működés után) a kormányzat bizonytalan időre betiltott. A Világ szerkesztősége ekkor vásárolta meg a Magyar Hírlapot.

Bristolban – Bristol szálloda a pesti Dunaparton az írók, költők és művészek kedvelt vacsorázó- és találkozó helye volt. 1910 és 1930 között itt, az ablak nélküli különteremben működött a Nyugat irodalmi köre (SZENTES Éva, HARGITTAY Emil, *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán*, Bp., Universitas Kiadó, 1997, 263.)

- 62 pyjamáját (perzsa eredetű szó; innen került át a hindibe, majd az angolba, végül az európai nyelvekbe) – *pyjama*, *pijama* (pizsama), kabátból és nadrágból álló hálóöltözék

- 63 *arbiter elegantiarum* (lat) – *arbiter* választott bíró, döntőbíró; a divat, az izlés irányítója, elismert szaktekintélye
péntekesti gyertyafénynél – a zsidó családoknál (a hagyományt követve) péntek este, az első csillag feljövételétől számítva kezdődik el az ünnep, a hat munkanapra következő hetedik nap, a pihenés ideje. Ezen az estén a családban legidősebb férfi, a családfő mondja el a hálaadó imát.

- 64 uracs (elav, gúny) – ficsúr, piperkőc

- 65 deflorálás-e (lat) – *defloratio*, szüzességtől való megfosztás; a nevelő a tanításával a tudatlanságtól fosztja meg a tanítványait; BM itt ebben az értelemben használja a kifejezést
biedermayer-bureau posztójára – *biedermeier* stílusú íróasztal
- 68 homunkuluszom (lat) – *homo*, ember, *homunkulusz*, mesterségesen előállított emberke
Mefisztosze – *Mefisztó*, *Mefisztofelész*, Goethe Faust c. drámájában a címszereplőt megkísértő, vele alkut kötő ördög neve
- 69 egyházatyák – *egyházatyá*, *pater Ecclesiae* (lat), megtisztelő cím a katolikus egyházban. A 8. századtól – többek között – Szent Ambrust, Szent Jeromost, Szent Ágoston tekintik egyházatyának.
életének Királyhágóján – *Királyhágó*, a mai Romániában, az egykori Bihar vármegyében, a Nagyvárad és Kolozsvár között 582 méter magasságban átvezető hágó. Eredetileg itt húzódott Magyarország és Erdély határa.
- 70 szofisztikus töprengésekről – *szofisztikus* (*sophisticus*, gör), körmönfont, csavaros okoskodás
szenedélyes – a TV₆ „szevedélyes” formája – sajtóhiba
- 71 *Nihil errare non est humanum* (lat) – Nem tévedni nem emberi dolog. Szent Jeromos „Errare humanum est” mondatát (Tévedni emberi dolog) alakítja át itt Vitányi Vilmos. RIMÓCZI–HAMAR 1999²:55-56.
hippói püspök – azaz Szent Ágoston (vö. 345)
Adeodatus (lat) – beszélő név, a. m. Istentől adott. Augustinus, a későbbi Szent Ágoston házasságon kívül született fiának a neve.
patrológiai tudására – *patrológia* (gör), az egyházatyákkal és tanításaikkal foglalkozó egyházi tudományág
- 72 valamikép – a TV₆-ban előfordul a „valamiképpen” változat is (vö. 81; 322)
pater semper incertus (lat) – az apa személye mindig bizonytalan
ecce homo (lat) – íme a ember, mondja Pilátus Jézusra mutatva, amikor a sokaságnak döntenie kell arról, hogy az ünnep tiszteletére kinek a szabadonbocsátását kéri: Jézusét vagy Barabásét
lasciva puella (lat) – pajkos, kacér leány
bűnbánó Magdolna – tkp. *Mária Magdolna*. A hagyomány három Mária Magdolnát fog egybe: a Genezáreti tó melletti Magdalából való

asszonyt, akiből Jézus hét démont üzött ki (Lk 8, 2), s aki követte Jézust a keresztfeszítéskor és a sirbatételnél (Mt 27, 61); a betániai Lázár testvérét, aki kenettel kente Jézus lábát (Jn 12, 1-3); Lukács evangéliumában (Lk 7, 36-50) részletesebben olvasható a bűnös asszony története, aki az egyik farizeus házába betért Jézus lábait könnyeivel öntözte, hajával törölte és megkente drága kenettel. Ennek a Mária Magdolnának a kultusza Itáliában alakult ki (RADÓ 1940:18-20).

mors veridica (lat) – a halál igazmondó

mulier mendax (lat) – hazug asszony

quem nuptiae demonstrant (lat) – akit a házasság(ok) mutat(nak). A mondás az anya személyének biztos, az apa személyének bizonytalan voltára utal; az apa az – eszerint –, akit a „házasságlevél igazol”.

Amor vult decipi... (lat) – a szerelem, ha azt akarja, hogy becsapják... Az eredeti mondás: *Mundus vult decipi, ergo decipiatur.* Magyarul: Ha a világ azt akarja, hogy csapják be, akkor csapják be.

73 *nonchalance* (fr) – hanyag előkelőség, fesztelenség, nemtörődömség a kis Vagner fiúról – a TV_f₆-ban „fiúról” olvasható. Ezen a helyen a TV_f_{2,3,4,5}-ben „Vagner Pistáról” van szó. A „fiú” a TV_f₆ szövegében mindenhol hosszú magánhangzóval szerepel. Az idézett helyen a „fiúról” alak (feltételezhetően) sajtóhiba.

Videmus meliora (lat) – látjuk a jobb dolgokat. Vitányi itt többes szám első személyt használ, azt szuggerálva, hogy ebben a vonatkozásban sorsa közös Timár Virgilével. Az eredeti szószerkezet Ovidiustól származik, aki az Átváltozások VII. énekének 20. sorában a gyermekgyilkos Medeiát így beszélteti: *Video meliora proboque, deteriora sequor.* Magyarul: Látom és helyeslem a jobbat (dolgokat, tetteket), (mégis) a rosszabbikat követem (RIMÓCZI–HAMAR 1999²: 56-57.)

procul negotiis (lat) – távol a közügyektől. Horatius 2. epodusának kezdő sora: *Beatus ille, qui procul negotiis.* Magyarul: Boldog, az, aki távol (él) a világ zajától.

schola vitae (lat) – az élet iskolája

in medias res (lat) – a dolgok közepébe vágva

alumnusomat (lat) – *alumnus*, növendék, gyermek, tanítvány

kálvária (lat) – *calvaria*; Kálvária hegy (a Koponyák hegye) Jeruzsálem mellett, ahol Jézust keresztre feszítették; kinszenvedés, szenvedéssel teljes élet

74 *filius matris* (lat) – a fiú az anyára hasonlít

- 75 ellenmondások – így olvasható a TVf_{1,2,3,4,5,6}-ban is épen – BM a szóalak írásában következetlen (vö. 77, 82). Itt minden esetben a TVf₆ változata szerepel (vö. 315, 322)
- 76 orthodoxiáját (gör) – *orthodoxia*, igazhitűség, óhitűség; a hagyományokhoz, a lezárt tanokhoz való betű szerinti ragaszkodás. A másodszori, harmadszori előforduláskor szereplő „ortodoxia”-alakot az egy sorral feljebb lévő példa – és a TVf_{1,2,3,4,5}, megfelelő helyei – alapján „orthodoxiá”-ra javítottuk.
 Chesterton – Chesterton, Gilbert Keith (1874–1936), angol író, költő, kritikus, folyóíratszerkesztő
auctoritas apex senectutis (lat) – a tekintély az idős kor csúcsa (ékesége)
 higgye el atyáságod – a TVf₂-ben mindenhol a „higgye” szóalak szerepel, a TVf₆-ban a „higgye” mellett (vö. 76, 77) megjelent a ma szabályszerűnek tekintett „higgye” is (ugyanezen az oldalon: „higgye el, kedves főtisztelendő úr [...]”) Jelen kiadásban minden esetben a TVf₆ változata a mérvadó, még akkor is, amikor egy-egy helyen a TVf_{2,3,4,5}-ben az adott szóalakban más írásmód érvényesült.
 verdrängolt vallás – *verdrängen* (ném), kiszorítani; *verdrängolt*, (né-ma), kiszorított, elnyomott
- 77 Platon – Platón (Kr.e. 427–347), görög filozófus
 „*eros ouranios*” (gör) – (helyesen: *uranios*) égi szerelem
la femme, enfant malade et douze fois impure (fr) – az asszony beteg gyermek és [évente] tizenkétszer tisztátalan
 autenticitással (gör–lat) – *authenticitas*, hitelesség
 szuppozíciótól (lat) – *suppositio*, feltevés, feltételezés
 perverz (lat) – elvetemült, romlott
 „phaidrosi idillt” (gör) – utalás Platon Phaidrosz c. művére, amelyben Szokratész és tanítványa, Phaidrosz idilli környezetben sétálgatva beszélgettek a szerelemtől és a lélek halhatatlanságáról
- 78 az Úr úgy rendelte, hogy a fiú kövesse atyját és engedelmessédjék neki – ez tkp. a tizparancsolat megfelelő része („Tiszteld atyádat és anyádat, amint megparancsolta néked az Úr, a te Istened; hogy hosszú ideig élj, és hogy jól legyen a dolgod azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad te néked” – II. Móz 20, 12).

Noé gyermeke – *Noé*, a Biblia szerint az emberiség ősapja, aki megszabadulva az özönvíztől Sem, Kam és Jafet nevű fiaival megvetette az új emberiség alapjait. Noé egy alkalommal megrészegült a bortól, „és meztelen vala sátra közepén”. Kám ezt „hírül adá künnlevő két tetvérenek”, Sem és Jáfet pedig „háttal menve takarták be atyjuk meztelenségét” (I Móz 9, 18-23).

80 a kert színes üveggömbjei – a 20. század elején a kerteket fa oszlopokra, tartókra helyezték, átlagosan 15-20 cm átmérőjű üveggömbökkel díszítették

lápískököként – *lapis* (lat), a salétromsavas ezüst (ezüstnitrát) kristálya, mely a fehérjékkel mohón lép vegyületbe, ezért (a 20. század első felében általánosan, a szemölcsök esetében még ma is) sebek égetésére használták-használják

pincéző, kaszinózó urak – a TV_{f6} „pincérmő” szóalakja – sajtóhiba

84 Ady-versek jártak – a szöveg szerint Vágner Pista 1891 novemberében született, Vágner Lina Vitányi Vilmost, aki a fiúról tudósító levelet egy évvel később olvasta el, 16 éve nem háborgatta (vö. 66). A szöveg „történelmi ideje” ezek szerint 1908. Abban az évben jelent meg Ady Endre Az Illés szekeren című verseskötete, a nagy vihart kavart 1906-os Új versek és az 1907-es Vér és arany után.

86 szégyelnie – a TV₁-ben a „szégyellnie”-, a TV_{2,3,4,5}-ben „szégyellenie”-alak fordul elő. BM a szó írásában következetlen (vö. 89)

87 Bécs magyarfaló polgármestere – Karl Lueger (1844-1910), osztrák keresztényszocialista politikus, 1897-től Bécs polgármestere, az osztrák parlamentben hevesen ellenezte a magyar függetlenségi törekvéseket

88 földi lényre pazaroltam szeretetemet – a gondolat a Bibliában többszöri megjelenik; pl. „Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de az ő lelkében kárt vall?” (Mt 16, 26).

fölkeresik a világ kísértéseit – Szent János I. levelében olvasható: „Ne szeressétek a világot [...] Mindez, ami a világban van: a test kívánsága, a szem kívánsága és az élet kevélysége nem az Atyától van, hanem a világból” (1 Ján 2, 15-16).

89 a szent is hétszer elbotlik – Lukács evangéliumában olvasható: „Vigyázzatok magatokra. Ha vét ellened testvéred, fedd meg. De ha megbánja, bocsáss meg neki. Ha megtér, bocsáss meg neki. És ha egy napon hétszer vétkezik ellened, és egy napon hétszer fordul hozzád azal, hogy »bánom«, bocsáss meg neki” (Lk 17, 3-4).

a bánat csak lépcsőfok öhozzá – itt tkp. bűnbánatról van szó, amely az érzelmi töltésű bánattal, bánkódással szemben az Istenhez való fordulást jelenti

ne sirjon, akit az Úr meglátogatott – a meglátogatás (a próbatétel) az isteni gondviselés jele („Aldott az Úr, Izrael Istene, hogy meglátogatta és megváltotta az ő népét” – Lk 1, 68)

90 aki a földet elveszíti, megnyeri az Urat – „Mert valaki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt. Aki elveszti értem és az evangéliumért, az megmenti életét.” (Mk 8, 35-36)

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem / Corpora... (lat) – Vergilius Aeneis c. műve IV. énekének 522-523. sora, Lakatos István fordításában: „S éjszaka lett szelid álom omolt a világon az élők/ Fáradt teste fölé;”

...pecudes, pictaeque volucres... (lat) – kihagyásos idézet Vergilius Aeneis c. művéből. A teljes sor Lakatos István fordításában: „[Minden táj lecsitult], minden vad, íromba madár-nép” – IV. ének, 525. sor. hitetlen trójai – BM itt is, a Laodameiában is így nevezi a trójai király, Priamus unokaöccsét, Aeneast, Vergilius Aeneis c. művének főhősét, aki a város eleste után apjával, kísérőivel és fiával tengeri viharba keveredett, s Karthágóba jutott. Itt a királynő, Dido szerelmese lett (vö. 349-350), majd Dido és testvére, Anna kérése ellenére elhagyta a királynőt, tengerre szállt, s „magas gályá”-kon (IV. ének, 522. sor), „setét habok árján” (V. ének 2. sor) elhajózott (vö. RIMÓCZI–HAMAR 1999²:63).

nondum amabam, et amabam amare... [amorem / amabam] ... et quaerebam, quid amarem... (lat) – Szent Ágoston Vallomások c. művének III. könyvéből az első fejezet kezdő sorait idézi BM – kihagyással, betoldással és az eredeti szórend megváltoztatásával. Az itt szereplő változat: „Még nem szerettem, de szerettem szeretni... [a szeretetet szerettem]... és kutattam [kerestem], mit szeressek...” Az eredeti szöveg kihagyással: „nondum amabam, et amare amabam... et quaerebam, quid amarem...” Az „amorem amabam” „a szeretetet [szerelmet] szerettem” BM betoldása (RIMÓCZI–HAMAR 1999²: 60-61).

A TIMÁR VIRGIL FIA A MAGYAR RÁDIÓBAN

A regényből mindeddig nem készült rádiójáték. Három alkalommal került sor arra, hogy egy-egy rádióelőadás keretében hosszabb vagy rövidebb részletek hangozzanak fel a szövegből. Az első ilyen adás 1982. nov. 27-én volt, „A magyar széppróza századai” című sorozatban, az akkori harmadik műsorban (a mai Bartók rádióban); a művet Sötér István vezette be, közreműködött Pándy Lajos, a szerkesztő Albert Zsuzsa volt. A második regényt bemutató műsorra 1985. szept. 24-én került sor, az akkori Kosuth adón, az Iskolarádió „Újraolvasva” c. műsorában; a regényről Németh G. Béla beszélt, közreműködött Tomanek Nándor, a műsört Gartner Éva szerkesztette. A harmadik adás 1992. jan. 19-én a Bartók rádióban volt. A bevezető előadást Bodnár György tartotta, közreműködött Szokolay Ottó és Szlotta Judit, az adást Simon László szerkesztette.

*

A regény kritikai kiadásának elkészítését sokan segítették.

Az anyaggyűjtésben közreműködtek az ELTE BTK Babits szemináriumának tagjai: Frank Júlia, Lukács Ágnes, Major Hajnalka, Pienták Attila, Szilágyi Zsófia, Vengrinyák Edit, Visy Beatrix. Babits bajai tartózkodásának részleteit Major Hajnalka tárta föl.

A vergiliusi és a Szent Ágoston-i szövegek magyarázatában (személyes beszélgetésekben és két tanulmányban) Rimóczi-Hamar Márta segített, a jegyzetek ellenőrzésében meghatározóan fontosak voltak Borzsák István akadémikus észrevételei.

Kerekes Károly ny. ciszterci főapát a bibliai idézetekről, a rend történetéről, a ciszterci pedagógia elveiről, a bajai ciszterci rendház hagyományairól, a renden belül a Babitsra vonatkozó emlékezetéről adott eligazító, semmivel sem pótolható információkat. Tüskés Tibor a pécsi kapcsolatok összefoglalásában segített.

Egy-egy forrás megjelölésével, adattal, észrevétellel Buda Attila, Téglás János, Zsoldos Sándor támogatta a munkát; T. Somogyi Magda szövegelméleti megjegyzéseit a szövegváltozatok bemutatásában hasznosítottam.

Hálával tartozom Banga Ferencnek a borító- és kötéstervért, a Babits kritikai kiadás (és a Babits Könyvtár) tervezéséért.

Köszönöm kedves kollégánomnak, Garamszegi Pálnénak a szöveg (sok bonyodalommal járó) rögzítését.

Köszönöm Tordas György nagyon gondos tipográfiai munkáját.

Köszönöm dr. Horváth Gedeon és dr. Horváth Gedeonné szerkesztői javaslatait, észrevételeit, korrekcióit.

Hálásan köszönöm családom segítségét: Sipos Áronnak az olasz levél fordítását, Sipos Balázsnak a szöveg ellenőrzésében és a névmutató készítésében nyújtott segítségét, dr. Sipos Kornél egyetemi tanárnak az „aboulia” magyarázatát és szakirodalmi feltárását.

Külön köszönöm feleségem, S. Takács Zsuzsa ismételt és mindenre kiterjedő figyelmét, támogatását.

Hálás köszönettel tartozom a könyv lektorának, Kenyeres Zoltán professzor úrnak a segítségéért. A lektori jelentésében foglaltak mérlegelése és elfogadása, a személyes beszélgetések jelentősen befolyásolták a recepciótörténet, a szövegtörténet és a jegyzetek végső alakulását.

Sipos Lajos

SZAKIRODALMI RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BABITS 1959	BABITS Mihály, <i>Válogatott művei</i> , I–II., vál. és bev. KERESZTURY Dezső, jegyz. BELIA György, s. a. r. UNGVÁRI Tamás, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.
BABITS 1972	BABITS Mihály, <i>Halálfiái</i> , s. a. r. BELIA György, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1972.
BABITS 1978	BABITS Mihály, <i>Esszék, tanulmányok</i> , 1–2. s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
BABITS 1979	BABITS Mihály, <i>Az európai irodalom története</i> , Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.
BABITS 1982	BABITS Mihály, <i>A gólyakalifa. Kártyavár. Tímár Virgil fiai. Elza pilóta</i> , s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.
BABITS 1987	BABITS Mihály, <i>Novellái és színtájkái</i> , s. a. r.

- BELIÁNÉ SÁNDOR Anna, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
- BABITS 1997 BABITS Mihály, *A gólyakalifa*, s. a. r. ÉDER Zoltán, *Kártyavár*, s. a. r. a Babits Kutatócsoport, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1997.
- BABITS 1998 BABITS Mihály, *Levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1998.
- BABITS–SZILASI 1979 *Babits–Szilasi levelezés*, s. a. r. KELEVÉZ Ágnes, PIM és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadása, Bp., é. n. [1979]
- BÁLINT 1989 BÁLINT László, *A bajai III. Béla Gimnázium*, Bp., Tankönyvkiadó, 1989.
- BÁRCZI 1966 BÁRCZI Géza, *A magyar nyelv életrajza*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1966.
- BÁRDOS 1998 BÁRDOS László, *Az „indiszkreció-ankét”, rövid összefoglalásban = A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus Kiadó, 1998, 185–191.
- BELIA 1983 BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.
- BJK *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959.
- BMKL BABITS Mihály, *Kéziratai és levelezése (Katalógus)*, I–IV., összeáll. CSÉVE Anna, NEMESKÉRI Erika, PAPP Mária, Bp., Argumentum Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993.
- BODNÁR 1988 BODNÁR György, *A „mese” lélekvándorlása*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.
- BUTORA 1998 BUTORA Izabella, *Babits Mihály: Timár Virgil fia*, szakdolgozat, ELTE BTK, kézirat, 1998.
- ÉDER 1966 ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.
- FROJIMOVICS 1995 FROJIMOVICS Kinga–KOMORÓCZY Géza–PUSZTAI Viktória–STRBIK Andrea, *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*, I–II. Bp., Városháza–MTA Judisztikai Kutatócsoport, 1995.

- Helyesírás 1934 *Így írunk helyesen*, Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, 1934.
- KARDOS 1972 KARDOS Pál, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1972.
- KELEVÉZ 1998 KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Bp., Argumentum Kiadó, 1998.
- KEREKES 1994 KEREKES Károly, *A monasztikus pedagógia küldetése ma Magyarországon*, Pécs, kézirat, 1994.
- KESZLER 1995 KESZLER Borbála, *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1995.
- KESZLER 2000 *Magyar grammatika*, szerk. KESZLER Borbála, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.
- KOMLÓS 1928 KOMLÓS Aladár, *Az új magyar líra*, Bp., Pantheon Irodalmi Intézet Rt., 1928.
- KOSZTOLÁNYI 1958 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Írók, festők, tudósok*, I–II. s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.
- KÜLLEY 1990 KÜLLEY Lea, „... lengve int búcsút a kert ...”, Szekszárd, Babits Kiadó, 1990.
- LÉKAI 1991 LÉKAI Lajos, *A ciszterciek. Eszmény és valóság*, Bp., Szent István Társulat, 1991.
- NEMESKÉRI 1994 *Kedves Csinszka! Drága Mis! Babits és Csinszka levelezése*, szövegg., jegyz., utószó NEMESKÉRI Erika, Bp., Pesti Szalon, 1994.
- RÁBA 1981 RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- RÁBA 1983 RÁBA György, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1983.
- RADÓ 1940 *Az egyház szentjei*, KÜHÁR Flóris és SZUNYOGH X. Ferenc közreműködésével szerk. RADÓ Polikárp, Bp., Palladis Rt. kiadása, 1940.
- RIMÓCZY-HAMAR 1999¹ RIMÓCZY-HAMAR Márta, *Babits Mihály – Virgil–Vergilius*, Új Dunatáj, 1999/4.
- RIMÓCZY-HAMAR 1991² RIMÓCZY-HAMAR Márta, *Babits – Virgil és Vitányi Vilmos szeretet-értelmezése*, BÁR, 1999/2.

- RÓNAY 1982 RÓNAY László, *Szabálytalan arcképek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.
- RÓNAY 1982 RÓNAY László, *Társunk, az irodalom*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990.
- SIPOS 1976 SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.
- SIPOS 1983 SIPOS Lajos, *Az elveszett és a megtalált hitről. Babits Mihály – Timár Virgil fia*, Napjaink, 1983/4.
- SIPOS 1999 SIPOS Lajos, „*Engem nem látott senki még*”. *Babits olvasókönyv*, vál., szerk., jegyz. SIPOS Lajos, Bp., Korona Kiadó, 1999.
- SIPOS 2000 SIPOS Lajos, *Babits Mihály: Timár Virgil fia. Szövegváltozat, kézirat, keletkezéstörténet*, Új Dunatáj, 2000/3.
- J. SOLTÉSZ 1965 J. SOLTÉSZ Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1965.
- TÉGLÁS 1985 *Babits és Sárközi*, szöveg., szerk., jegyzetek TÉGLÁS János, Bp., 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola kiadása, 1985.
- TÉGLÁS 1997 *Babits Mihály. „Itt a halk és komoly beszéd ideje. Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, vál., szerk. TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauz–Westermann Kiadó, 1997.
- TÓTH 1997 TÓTH Réka, *Szöveggenetika elmélete és gyakorlata*, kandidátusi disszertáció, Pápa, 1997.
- TÖTTÖS 1991 TÖTTÖS Gábor, *Babits-titkok nyomában*, Szekszárd, 1991.
- TÜSKÉS 1986 TÜSKÉS Tibor, *Triptichon. Irodalom, művészet, hagyomány*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

- ang = angol
 biz = bizalmas
 BM = Babits Mihály
 Bp. = Budapest

c. = című
elav = elavult
fr = francia
gör = görög
gúny = gúnyos
It = Irodalomtörténet
ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
Jn = Szent János evangéliuma
1, 2, 3, Jn = Szent János 1, 2, 3. levele
k. = körül
Kr. e. = Krisztus születése előtt
l. = lásd
lat = latin
Lk = Szent Lukács evangéliuma
ma = magyar
Mk = Szent Márk evangéliuma
Mt = Szent Máté evangéliuma
MTA = Magyar Tudományos Akadémia
I, II, III, IV, V. Móz = Mózes I, II, III, IV, V. könyve
ném = német
NY = Nyugat
ol = olasz
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum
rég = régi
s. a. r. = sajtó alá rendezte
szerk. = szerkesztette
szövegg. = szöveggondozás
tkp. = tulajdonképpen
TVf = Timár Virgil fia
u. = után
uo. = ugyanott
uő. = ugyanő
vál. = válogatta
vö. = vesd össze

MUTATÓK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A BABITS-MŰVEK CÍMMUTATÓJA

Vers

- A „Fiamhoz” 216
A nagy szobában 257
A naptár az év himnusza 257
A régi kert 216
Áll gyönyörű síkság 257
Egyszer például alkonyattal járok 257
Egy teknő itt a völgy 257
Egy vers a porvárosból 257
Epilóg [Jár a szél] 257
Estefelé 289
Én is fa vagyok 257
Halmaidat... 257
Izzik az ablak... 257
Jónás könyve 270
Kabala 257
Kakasviadal 247
Kék faluk 257
Közelg, közelg a gyorsvonat... [A pályaudvaron] 257
Mint halász amott 257
Mondd, van-e, van-e szebb... 257
Reggel 216
Régi friss reggeleim 216
Szálló nap után 213
Szíttál-e lassú mérgeket 213
Új esztendő beköszön 257
Vasúton 257

Novella

- A repülő falu 242
A torony árnyéka 242
György a favágó 242

Huszadik, huszadik század 257
Kezdődik Éliás testvér hiteles története 257
Költészet és Valóság 242
Líra, kalendárium, mese, vers, kabala 257
Mese a Dekameronból 257
Mythológia 216, 269
Nagy Sándor öregkora 242
Útinapló 257

Regény

A gólyakalifa 212, 216, 240, 246, 255, 258, 260, 266, 270, 274, 279,
282, 285, 291, 317, 331, 342, 343, 360, 361
Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom 212, 216, 217, 246, 259, 270,
274, 280, 331, 332, 360
Halálfiái 216, 221, 242, 246, 251, 252, 253, 254, 256, 258, 259, 266,
279, 280, 281, 291, 360
Hatholdas rózsakert 259, 267
Kártyavár 211, 212, 216, 243, 246, 260, 262, 266, 270, 274, 281, 282,
317, 331, 342, 360, 361

Tanulmány, esszé, interjú

A hazugságok paradicsoma 253
A vörös liliom városa 221
Az európai irodalom története 243, 259, 270, 360
Az író és a helyesírás 286
Beszélgetések a zsidókérdésről 220
Indiszkreáció az irodalomban 213, 247, 249, 252, 275, 283, 333
Indiszkreáció? Válasz Ignotusnak 251
Keresztény írók a zsidóságról. Babits Mihálynál 241
Magyar költő kilencszáztizenkilencben 215

Dráma

Laodameia 358

Fordítás

Dante: Isteni színjáték 259, 270

NÉVMUTATÓ

- ADY Endre 242, 357
ADEODATUS 354, 356
ÁGH Timót 336
ÁGNES, Szent 346
ÁGOSTON, Szent 245, 284,
285, 331, 345, 347, 354, 358
ALBERT Zsuzsa 359
ÁLDORI Károly 245, 246
AMBROSIOS I. Ambrus, Szent
AMBRUS, Szent 345, 354
ANGELICO, Fra 347
ANTAL, Remete Szent
(Antonius) 346, 347
ÁPRILY Lajos 245
AQUINO, Tomaso di 345
ARANY János 254
AUGUSTINUS I. Ágoston, Szent
- BAEDEKER, Karl 348, 352
BÁLINT László 334, 338, 339,
340, 341, 361
BÁLINT György 257, 262
BÁLINT Lajos 243
BÁNDY Boldizsár 339
BANGA Ferenc 360
BANGHA Béla 240
BÁRCZI Géza 344, 361
BÁRDOS László 283, 284, 285,
361
BARTHES, Roland 215
BARTÓK Béla 254, 256, 271,
293
- BASCH Lóránt 261
BAUDELAIRE, Charles 216
BÉLA, III. 344
BELIA György 211, 212, 271,
273, 289, 329, 330, 331, 333,
337, 360, 361
BELIÁNÉ SÁNDOR Anna 361
BENEDEK Marcell 272
BERNÁT, Szent 344
BEZERÉDY Győző 336
BODNÁR György 212, 282,
332, 359, 361
BOLLAND, Jean 345
BOLLÓKNÉ PANYIK
Ilona 279
BONCZA Berta 214, 215
BENINCASA, Katalin I.
Katalin, Sienai Szent
BORI Imre 277
BORSOS Miklós 212
BORZSÁK István 359
BOSCH, Hieronymus 347
BÖLCSKEY Ödön 339
BRUEGHEL, Pieter, id. 347
BUDA Attila 359
BUTORA Izabella 297, 361
- CHESTERTON, Gilbert
Keith 356
COCTEAU, Jean 256
CONSTANTINUS 347
CZAPIK Gyula 240

- CZELLÁR Ferenc 254
- CSÁSZÁR Elemér 243, 244
- CSATHÓ Kálmán 254
- CSÉVE Anna 361
- CSORBA Csaba 336
- DARWIN, Charles Robert 278
- DERCSÉNYI Dezső 336
- DOMBI Márk 339, 340, 341
- ÉDER Zoltán 272, 285, 295,
337, 343, 361
- ELEK Artúr 252
- ELEK, Szent (Alexius) 346, 347
- ESTERHÁZY Péter 293
- FÁBRY Zoltán 246
- FEJTŐ Ferenc 281
- FENYŐ István 212, 280, 281,
332
- FENYŐ Miksa 249
- FERENC József 339
- FERENC, Assisi Szent 344
- FLAUBERT, Gustave 216
- FÖLDI Mihály 250, 252
- FRANCE, Anatole 314
- FRANK Júlia 359
- FROJIMOVICS Kinga 240, 361
- GABLER, Hans Walter 286
- GARAMI Ernő 247
- GARAMSZEGI Pálné 360
- GARTNER Éva 359
- GÁSPÁR János 338, 339
- GEBHAR(D)T, Emil 348
- GERGELY, IX. 346
- GEROLD László 277
- GÉZA, II. 344
- GIDE, André 255, 256
- GIRAUDOUX, Jean 256
- GOETHE, Johann Wolfgang
242, 249, 278, 354
- GOTHOT-MERSCH,
Claudine 239
- GREENE, Graham 273
- GREKSA Kázmár 337, 341
- GRESILLON, Almuth 239
- GRÜNEWALD, Matthias 347
- GYERGYAI Albert 255, 256
- GYÖRY Dezső 246
- HALÁSZ Gábor 282
- HAMSUN, Kunt 244
- HANKISS János 254
- HARGITAY Emil 353
- HATVANY Lajos 247, 248,
249, 339
- HATVANY Lajosné 247
- HAUPTMANN, Gerhart 249
- HERCZEG Ferenc 254
- HESSE, Hermann 274
- HEVESI András 262
- HEVESI Sándor 254
- HIERONYMUS I. Jeromos, Szent
- HORVÁT Vince 338, 340
- HORVÁTH Gedeon 360
- HORVÁTH Gedeonné 360
- HUNYADI Györgyné 278, 279
- IGNOTUS Hugó 239, 246, 247,
250, 251, 252, 275, 342, 353
- ILLÉS Endre 263
- ILONA, Szent 347
- JÁNOS, Szent 355, 357, 364
- JEROMOS, Szent 345, 354
- JÉZUS KRISZTUS 351, 354, 355
- JUHÁSZ Erzsébet 277

- JUHÁSZ Géza 254
 JUHÁSZ Gézáné 254
- KÁDÁR 267
 KAPISZTRÁN János 339, 350
 KARÁDI Károly 336
 KARDOS Albert 243
 KARDOS Pál 268, 272, 362
 KARINTHY Frigyes 247, 264
 KÁRPÁTI Aurél 242, 262, 269
 KATALIN, Sienai Szent 346, 348
 KATONA Béla 276
 KAZAL József 383
 KELEMEN Mihály 333
 KELEVÉZ Ágnes 287, 361, 362
 KELLÉR Andor 241
 KENYERES Zoltán 360
 KEREKES Károly 333, 334,
 338, 339, 359, 362
 KERESZTURY Dezső 211, 271,
 273, 325, 360
 KERVAL, Leon de 350
 KESZLER Borbála 293, 300,
 301, 362
 KISS Géza 274
 KLEIN, Stefan I. 212, 254, 255,
 257
 KOMJÁTHY Aladár 216, 239,
 273, 276
 KOMLÓS Aladár 220, 243, 244,
 245, 246, 250, 251, 362
 KOMORÓCZY Géza 361
 KOSZTOLÁNYI Dezső 246,
 247, 252, 264, 266, 282, 362
 KÖNIG György 239, 244, 250
 KUN Béla 213, 249
 KÜHÁR Flóris 362
 KÜLLEY Lea 338, 340, 362
- LACZKÓ András 275
- LACZKÓ Géza 252
 LAKATOS István 350, 358
 LAMARTINE, Alphonse de 337
 LARBAUD, Valery 256
 LÁSZLÓ István 246
 LEBRAVE, Jean-Louis 239
 LEDNICZKY Ipoly 339, 340,
 382
 LÉKAI Lajos 333, 338, 362
 LENDVAI István 215, 249
 LENGYEL Menyhért 252
 LEÓ, XIII. 337
 LESZNAI Anna 214
 LÉVAY Botond 254
 LOVAS Csilla 268
 LOVÁSZY Márton 247
 LŐRINCZI László 212, 274, 332
 LUCAN, Jacques 282
 LUEGER, Karl 357
 LUKÁCS, Szent 355, 358, 364
 LUKÁCS Ágnes 359
 LUKÁCS György 244
 LUKIANOSZ (Lucianus) 348
- MAJOR Hajnalka 341, 359
 MANN, Thomas 243, 246, 249,
 257
 MÁRAI Sándor 246
 MÁRIA MAGDOLNA 348, 354
 MARIAY Ödön 242, 245
 MÁRK, Szent 358, 364
 MÁTÉ, Szent 355, 364
 MAURY, Lucien 256
 MCGANN, Jerome 287
 MÉCS László 254
 MEGYER József 269
 MEGGYERS 239
 MIKLÓS Andor 242
 MILOTAY ISTVÁN 249
 MÓCS Szaniszló 336, 337, 341

- MOLNÁR Samu Pál 339, 340
 MOLY Tamás 252
 MONICA 347
 MORAND, Paul 256
 MORAVCSIK Ernő Emil 349
 MÓRICZ Zsigmond 242, 247,
 254
 MÓZES 356, 357
- NAGY Endre 220
 NAGY Lajos 252
 NAGY Péter 240
 NAGY Péter [1920–] 271
 NAGY SZ. Péter 247
 NAGY Vazul 339
 NEMES Lívia 279
 NEMESKÉRI Erika 214, 361,
 362
 NÉMETH G. Béla 277, 278, 359
- OLASZ Sándor 281
 OPPE Sándor 336
 OVIDIUS, Naso, Publius 355
- PALOTAI Ireneusz János 339
 PÁNDI Pál 271
 PÁNDY Lajos 359
 PAPP Mária 361
 PÁPAI PÁRIZ Ferenc 296
 PÁPAY Sámuel 296
 PATAI József 240
 PAULA 345
 PAVOLINI 267
 PÉTER László 286
 PATYUSKA 265
 PIENTÁK Attila 359
 PILATUS, Pontius 354
 PINTÉR Jenő 269
 PLATÓN 356
- POGÁNY Frigyes 336
 PÓK Lajos 272
 POMOGÁTS Béla 275
 PROUST, Marcel 255
 PUSZTAI Viktória 361
- RAAB Andor 240
 RÁBA György 216, 272, 275,
 276, 362
 RADÓ Polikárp 290, 355, 362
 RÁKOSI Jenő 289, 344
 REMÉNYIK Sándor 245
 RENAN, Ernest 314, 351
 RÉZ Pál 362
 RIMÓCZI Hamar Márta 283,
 284, 285, 349, 353, 354, 355,
 358, 359, 362
 RÓBERT apát 343
 ROMAINS, Jules 256
 RÓNAI Mihály András 263
 RÓNAY György 269, 270, 275,
 277
 RÓNAY László 273, 274, 275,
 277, 363
 ROZSICS István 247
- SÁLI Erika 255
 SÁRKÖZI György 261, 363
 SÁSDI Sándor 271
 SAUVAGEOT, Aurélien 212,
 255, 256
 SCHONGAUER, Martin 347
 SCHÖPFLIN Aladár 245, 252,
 268, 285
 SIMON László 359
 SIMONYI Zsigmond 299
 SIPOS Áron 266, 360, 392
 SIPOS Balázs 360
 SIPOS Kornél 360

- SOLTÉSZ Katalin, J. 272, 289,
 290, 363
 SOMOGYI Ágnes, W. 268
 SOMOGYI Magda, T. 359
 SÖTÉR István 276, 359
 SPINOZA, Baruh 278
 STERN Jolán 215
 STIERLING Mór 336
 STRBIK Andrea 361

 SZABÓ B. István 361
 SZABÓ Dezső 215
 SZABÓ Ervin 217
 SZABÓ Lőrinc 215, 222, 257
 SZÉCHENYI István 241
 SZÉCHENYI György 333
 SZÉKELY Károly 338
 SZELI István 277
 SZENTES Éva 353
 SZENTKIRÁLYI Zoltán 336
 SZERB Antal 268
 SZILÁGYI Jolán 215
 SZILÁGYI Zsófia 359
 SZILASI Vilmos 361
 SZINI Gyula 252
 SZLOTTA Judit 359
 SZOKOLAY Ottó 359
 SZOKRATÉSZ 356
 SZUNYOGH X. Ferenc 362
 SZUPER Mihály 338, 340

 TAINÉ, Hyppolite 351
 TAKÁCS Zsuzsa, S. 360
 TAMÁS, Szent 345
 TÉGLÁS János 217, 220, 221,
 241, 267, 333, 359, 363
 TERTULLIANUS, Quintus
 Septimus Florens 352

 TIEPOLO, Giovanni
 Battista 347
 TÓBIÁS Áron 264
 TOLNAI Lajos 249
 TOMANEK Nándor 359
 TOMPA László 245
 TORDAS György 360
 TORMAY Cecile 249, 254
 TÓTH Réka 287, 363
 TÓTH Árpád 247
 TÖTTÖS Gábor 337, 363
 TÜSKÉS Tibor 333, 359, 363

 UNGVÁRI Tamás 211, 271,
 325, 360

 VADNAY Béla 261
 VÁGÓ Rezső 338, 339
 VALERY, Paul 256
 VÁRADY-BRENNER Mária
 256
 VENGRINYÁK Edit 359
 VERGILIUS, Publius 283, 284,
 290, 349, 350, 358
 VIOLLET, Catherine 239
 VISY Beatrix 359
 VUCETICH Nelly 213, 267,
 268

 WERFEL, Franz 257
 WERNER Adolf 338, 340
 WIDMAR, Antonio 264, 265,
 266
 WOLF, Kurt 255

 ZILAHY Lajos 254, 261
 ZWEIG, Stefan 257

 ZSOLDOS Sándor 359, 361

TARTALOM

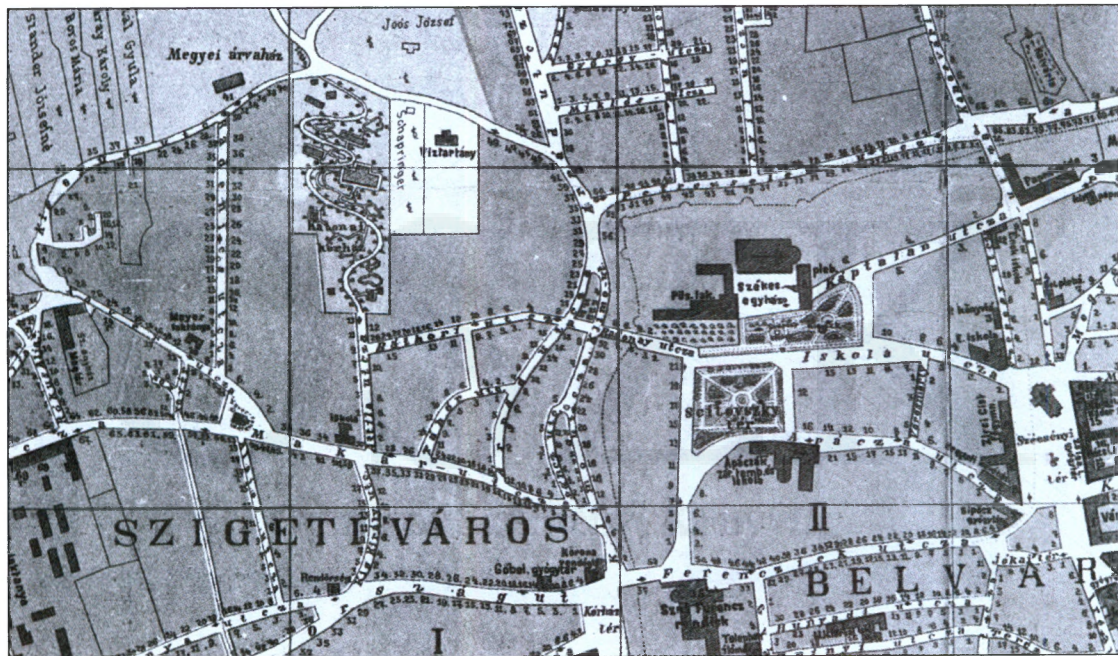
Első rész	7
Második rész	37
Harmadik rész	61
MELLÉKLET	93
JEGYZETEK	209
A Timár Virgil fia kiadásai	211
A Timár Virgil fia idegen nyelvű kiadásai	212
A regény keletkezése, kiadásának és fogadtatásának története, utóélete	213
A regény szövegének változatai (Babits életében és halála után)	285
Élet és irodalom. Babits életének szinterei, környezetének alakmásai a regényben	333
Jegyzetek	342
A Timár Virgil fia a magyar rádióban	359
Szakirodalmi rövidítések jegyzéke	360
Egyéb rövidítések	363
MUTATÓK	365
A Babits-művek címmutatója	367
Némutató	369

Babits Mihály 1920 körül
(Eredetije az OSZK-ban)

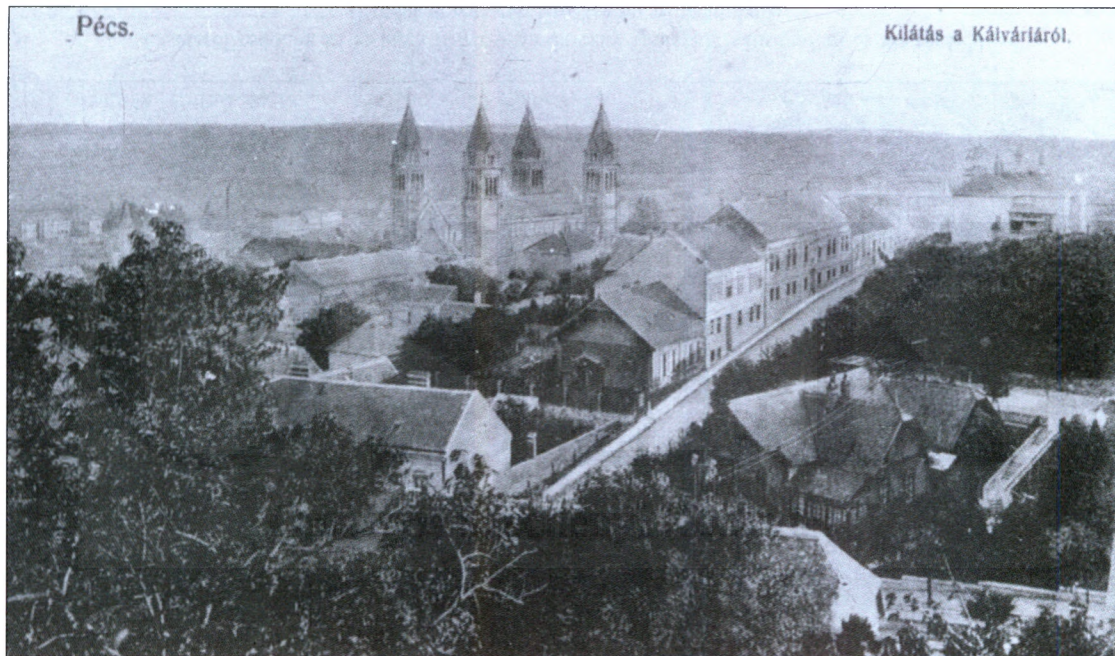
Pécs, Széchenyi tér, a ciszterci rendház és gimnázium épületével
(Eredetije a Pécsi Várostopörténeti Múzeumban)

Pécs szabad királyi város térképe 1896-ból (részlet)
(Eredetije az OSZK-ban)

Pécsi városkép a 19. század utolsó éveiből
(Eredetije a Pécsi Várostörténeti Múzeumban)

Pécs, kilátás a Kálváriáról
(Eredetije a Pécsi Várostarténeti Múzeumban)

Ciszterci rendház képeslapja Bajáról, Ledniczky Ipoly jókívánságaival és aláírásával
(Eredetije a Bajai Türr István Múzeumban)

Baji Városháza, 1900
(Eredetije a Bajai Türr István Múzeumban, Kazal József felvétele)

A bajai Duna-kikötő
(Eredetije a Bajai Türr István Múzeumban)

- Azoknak sincs ottfönn más dolguk mint hogy firkáljanak
- ütötte ki vörös tokáját Lesinszky a papi krágliból ~~szelvények sze-~~
~~maradt a Fokán a~~ *(Fehér nyomok)* ~~magától~~ *(kráglinak)*
- Már meg mit akarnak? - kérdezte Szádi Márk, nem titkolt ellenszenvvel a világi, esetleg szabadkőműves, hatalommár szemben.
- ~~Elmondjuk~~ az internátussal nem bíró középiskolák tanárainak *(szól... Elmondjuk)* ~~hogy~~ *hogy* övendékeket látogassuk meg a lakásukon., ~~és~~ *Időnkint* ~~jelentést~~ *kell tenni* a tapasztalatról.

- Mit? Micsoda?

Lesinszky szája nyitva maradt a fejében - mint egy fekete háromszög egy vörösben; mert a feje is háromszögletű volt. ~~7~~ *7* Jed-
 ten kapott a falat után amely a szalvétára pottyant.

- Micsoda? Hogy én megvizitteljem a zsidógyerekeket?

Ez volt az általános vélemény is. A ciszterciták előkelő

De mégis nyomasztotta ~~XXIXIXI~~ titkon valami, mert hitt a pokolban, és az Istent odafönn úgy képzelte mint egy szigorú pap-tanárt, aki megszabott törvények, fegyelmi szabályok szerint ítélkezik. Megvéd-e a Jóság és Bánat glóriája a ~~XXIXIXIX~~ Birótól, a Hajt-hatatlantól/
/aki az ~~X~~ erény formáit keresi, a katekizmus törvényei szerint, s ki előtt a megbánás is talán érvénytelen, ha nincs elkönyvelve a gyónócédulán? Irtózatos kemény az Istennek rendje. Hátha a fiu kimélő gyengeségeért az anya bűnhődik, abban a világban, melyből nincsen visszatérés?

~~Amikor~~ ^{Mennyit szenvedett Pista énekes. Most egyszerre szinte kimosolygott a könnyei közül,}
~~Amikor~~ ^{letörölte, röszitta könnyeit, s bevezette a pa-} ^{met egy tünt}
pot, mint egy látogatót, a betegszobába. ^{folneli Virgil,}
^{mint egy szabadtó, egy apai fel-}
^{nőtt, aki csak jön, zöl, és már}
^{meg van olva a gyermek sírjü di-}
^{lemmája.}

Mondjuk ki:)

habotával

egy kran (ugratta ~~is~~); aztán kedves, gyermeki nevetéssel ütötte el...

Mit lehetett a negy profosor; szerette ezt a semmirovást.

~~dolgot. Timár semmit sem tudott tenni ellene, úgy szerette. S ha~~

mégis néha komoly szemrehányás vagy intelem jött ki az ajkain, Pista

ta kész volt védni álláspontját; ^{semmit sem ítélték el olvasatlan}

- Audiatur et altera pars - mondta. S Timár vitat:

korhatott magában az ördöggel, aki olykor azt rugta, hogy a fiu:
nak igaza van...

Egy bizonyos: Timár nem haragudott, sőt örült Pista bi:
Zalvánán, mert ez új kaperot kapcsolt kettejük közt: ~~de~~ ki
más ~~Timár~~ beszélt volna ~~Timár~~ a fiu? Ők már
előtt ^{ily gabadon}

barátok voltak, s Pista még tanáraitól is egész nyíltan mert
csufolódni Timár előtt; például elmondta, hogy

Szádi Márk ^{hogyam jön vissza :)}

a kényes, képzelt-beteg ~~XXXXXXXXXXXX~~, a reverendája fölött sza-

Szádi Márk ^(az igazán jó szóra!)
a kényes, képzelt-beteg ~~Gombos Csirill~~, a reverendája fölött sza-
lonkabát, azon egy sál, azon überciher, azon megint egy sál, s égre
télikabát... és első dolga a hőmérőre nézni; s aszerint hámoz le e
külömböző héjakkból magáról, ahány fok meleg van a tanteremben...

Csak ilyeneket; de, ez is forradalom volt a cigterecita iskolát
fegyelmihez képest. Timárban különös, bünis szabadság ér-
zésre kelt, s bünis fölényű rendtartási fölött. Bünis örömmel
elbeszte, hogyan hullnak le a fegyelmi köntöseit kettejükről.
Egyre ontályfői hospitálását végezte, s Gombos Csirill tartott
órát; a fiúk nem tudták, s a regej vén tanár dühös tekintetével
saján tehetetlen dühében a cigulusát rápta:

— Fiakráim, én isten nem vagyok! — Elkes Timár kelin-
tete a Pistára esett, aki a padra fölül ránevett; s Timár

kritizáló és ellenmondó hajlama. Pista sohasem érintette vitáik-
 ban a vallás dolgait; izlése és szeretete visszatartotta ettől a
 pap előtt; de a gondos és aggódó lelkiatya szó nélkül is érezte,
 hogy a fiatal lélek tudásának tarka és szövevényes transzparencsei
 mögött nem ragyog már a hit nyugodt és egyforma fénye. *Elviete Pistát a kőtelező diákpórástól. A kis templomba vezetvén juttatta a délutáni napot a karnagyok nőse' kék mint Jotun örökzölde, ill. talé kétoldalt faragott nevelőszékkel, ki csüggött függőnyal sora. Kezét a jásztilgale mögött.*

~~szóval~~ Pista sohasem térdelt a Timár széke elé, hanem elein-
 te a szigorú, csontos Szádi Márkot, később a könnyed, világiás
 Szoboszlait választotta lelkiatyának; - Timár mégis úgy érezte
 hogy ő tartozik ~~felelőséggel~~ *számadással* az égnek ezért a lélekért, melyet
 önkényt vett pártfogása alá, *szinte szemrehányásokat tett ma-*
 gának. *Mert* nemcsak tehetetlen *szinte* lélek fejlődését ~~szabta~~, ha-
 nem még akaratlan és kiszámíthatatlan hatásával *ő* ~~vitte~~ az el-
 lentétes utakra... *Ő milyen felelős a nevelő!*
~~Mindkettőnek harmonikus becsülettel kötöttük kö-~~
~~zöt, szinte megörögzete~~ *Így sajgótt tétlen használatuk era*
~~(barátságuk):~~ mindketten érezték hogy

Timár Virgil fia, kéziratrészlet

megalázta magát a gyermek előtt; - és megalázva érezte magát önmaga előtt! --- *De haragudni nem tudott Pistára. Oly szép volt a fiú, kedves és vidám jellegében, gyöngyökkel díszített ruháival.*

Később azonban a viszonyuk javult. Pista a serdülő korba lépett, s komolyabb lett. Míg eddig csak az iskolai kötelességteljesítésnek volt mintaképe, most olvasni kezdett, mindent összeszedni, lázas mohósággal... Az iskolakönyvek tudománya szűk lett szellemének. Mindenre kíváncsi volt, minden élet érdekelte. Először földrajzot olvasott, távol népek életét, szokásait, később történelmet, régi korokat, régi erkölcsöket, érdekes régi embereket. Egyre komolyabbak lettek olvasmányai. Nyelveket tanult, szóval, hogy idegen könyvekhez hozzáférhessen; és mindez közelebb hozta őt Timárhoz. Most érdekelni kezdték a Timár könyvei, foglalkozásai. Most már mindig volt közös beszéd tárgyuk; s Timár meglepetve vette észre, hogy régi kedves tanulmányai most már sokkal

Timár Virgil fia, kéziratrészlet

BABITS MIHÁLY

TIMÁR VIRGIL FIA

*Ami a Timár Virgil fia nevével
és a dedikációval
küldi
Mihály*

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1922

A Timár Virgil fia dedikációja id. Babits Mihálynénak
• (A könyv Sipos Áron tulajdona)

